HAMZA ANDREAS TZORTZIS

HAKİKATİN İZİNDE

ÇEVİRİ: BİLAL TONYALI

DİN, BİLİM VE ATEİZM

ekin

İnanç tartışmaları artık hayatımızın merkezinde yer alıyor. Pek çok kişi bilim, akıl ve mantık yoluyla insanı ateizme götürecek yeterli delile ulaşabileceğine inanıyor. Özellikle gençler arasında ateizm, büyük bir hızla yayılıyor. Üstelik artık birçok kişi, din ve bilimin taban tabana zıt olduğunu, hatta inançta akla yer olmadığını düşünüyor.

Hamza Andreas Tzortzis, ilk kez Türkçeye çevrilen kitabında tam da bu tartışmaların üzerinden gidiyor. Ateizmin iddialarını reddeden **Tzortzis; *Hakikatin İzinde*** olan insanlar için akıl, mantık ve bilim çerçevesinde bir pusula sunuyor.

Ateizmi ve onun farklı görünümleri diyebileceğimiz "inanma biçimlerini" inceleyen **Tzortzis**, Kur'an'da sunulan varlık delillerini anlatmanın ötesine geçerek inançla ilgili soyut konuları da işliyor. Birçok karmaşık meseleyi soğukkanlılıkla ele alarak anlaşılabilir bir basitlikle sunuyor.

Hakikatin İzinde, inançlı olsun olmasın; gerek kendi içerisinde gerek toplum içinde ateizmle yüzleşmiş kişiler için biçilmiş bir kaftan. Hem ateistlerin, hem inançlıların okuması gereken bir başucu kitabı.

Hamza Andreas Tzortzis

Ortodoks bir ailede doğan Tzortzis, ilk gençlik yıllarında ateizme yönelmişken İslam'la tanıştıktan sonra 22 yaşında (5 Kasım 2002) Müslüman oldu. Daha sonra Londra Üniversitesi'nde Felsefe yüksek lisansı yaptı ve hâlen bu alanda akademik çalışmalarına devam ediyor. Münazaracılığının yanında aktif olarak birçok ülkede İslamiyet'le ilgili konferanslar verip konuşmalar yaparak insanları İslam'ın merhamet, muhabbet ve kardeşlik iklimine davet ediyor. İngiltere'de yaşayan yazar iER[illegible] kurulu başkanı olarak gö[illegible]dır.

39.04

ekin
Fevzipaşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 Faks: (0 212) 534 58 08
ekinkitab@gmail.com

9 786055 146887

Yayın No: 157
Hakikatin İzinde -Din, Bilim & Ateizm-
Hamza Andreas Tzortzis
Kapak&İç düzen: Ekin
ISBN: 978-605-5146-88-7
Basım: Aralık 2019
Baskı: Ofis Matbaacılık

Yayınevi: EKİN YAYINLARI
Fevzipaşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel: (212) 524 10 28
ekinyayinlari.com - ekinkitab@gmail.com

HAKİKATİN İZİNDE

Din, Bilim & Ateizm

Hamza Andreas Tzortzis

Çeviri: Bilal Tonyalı

ekin

Hamza Andreas Tzortzis

Ortodoks bir ailede doğan Tzortzis, ilk gençlik yıllarında ateizme yönelmişken İslam'la tanıştıktan sonra 22 yaşında (5 Kasım 2002) Müslüman oldu. Daha sonra Londra Üniversitesi'nde Felsefe yüksek lisansı yaptı ve hâlen bu alanda akademik çalışmalarına devam ediyor. Münazaracı yönüyle de bilinen Tzortzis, geçmişte Lawrence Krauss, Peter Simons, Dan Barker ve Simon Blackburn gibi isimlerle ünlü münazaralar gerçekleştirdi. Münazaracılığının yanında aktif olarak birçok ülkede İslamiyet'le ilgili konferanslar veriyor, konuşmalar yapıyor. İnsanları İslam'ın merhamet, muhabbet ve kardeşlik iklimine davet ediyor. İngiltere'de yaşayan yazar iERA'da yönetim kurulu başkanı olarak görev yapmaktadır.

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.
Alemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbih eder,
Rasûlü Muhammed'e ﷺ salât ve selâm ederim.

Aileme…

Sevgi, sabır ve muhabbetleri için onlara minnettarım.

İçindekiler

Teşekkür 13
Türkçe Baskıya Önsöz 17

Mukaddime
Benim Hikayem 23

Bölüm 1
Ateizm
Tarifi, Tarihi ve Tekâmülü 33

Bölüm 2
Tanrı'sız Bir Hayat
Ateizm Nasıl Bir Hayat Sunar? 53

Bölüm 3
Aklın Hasımları
Ateizm Neden Akıldışıdır? 73

Bölüm 4
Âşikâr Bir Hakikat
Ateizm Neden Gayritabiidir/Anormaldir? 101

Bölüm 5
Hiç Yoktan Bir Kainat Mümkün mü?
Kur'an'dan Deliller 119

Bölüm 6
İlahî Bağ-Râbıta
Bağımlılık Argümanı 151

Bölüm 7
Tanrı'yı inkar etmek, kendini inkar etmektir
Bilinç Argümanı 169

Bölüm 8
İlâhî Nizam
Tasarlanmış Kainat 201

Bölüm 9
Rabbini Bil, İyiyi/Doğruyu Bil
Tanrı ve Nesnel Ahlak 229

Bölüm 10
İlâhî Vahdet
Tanrı'nın Birliği 243

Bölüm 11
Tanrı Merhametli midir?
Dünya'da Neden Kötülük ve Istırap Var? 257

Bölüm 12
Bilim Tanrı'yı Yalanlar mı?
Ateistlerin Asılsız Varsayımları 275

Bölüm 13
Tanrı'nın Kelâmı
Kur'an'ın İlâhî Kaynağı 305

Bölüm 14
Nebevî Hakîkat
Allah'ın Elçisi 351

Bölüm 15
Özgür Bir Kul
Allah Neden Bizim İbadetimize Layıktır? 389

Bölüm 16
Netice
Kalplerimizi Dönüştürmek 417

Son Söz
Tartışma, Konuş!
Tartışma ve Konuşma Âdâbı 421

İndeks 425

Bir not

Kitap boyunca Hz. Muhammed ﷺ'in ismi geçen kısımlarda 'sallallahu aleyhi ve sellem (salat ve selam Efendimiz Hz. Muhammed'in ﷺ üzerine olsun)' anlamına gelen 'ﷺ' kullanılmıştır.

Kitap boyunca Tanrı kelimesi kullanılmıştır, fakat İslam'da Tanrı'nın ismi Allah'tır. Arap dil bilimcileri Allah kelimesinin El-İlah, yani "(Tek)İlah olan" kelimesinden geldiğini öne sürmüştür. Allah isminin çoğulu yoktur ve bir cinsiyete de mahsus değildir.

Çevirmenin notu

Kitap boyunca Türkçe'de tam olarak karşılığı bulunmayan veya ayrıyeten izaha muhtaç olan kısımlarda köşeli parantez "[ ]" kullanılmıştır. Dipnotlarda kaynak eserlerin yanında bazı eserlerin Türkçe baskısı mevcut ise bunlar da köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir. Bunlar dışındaki notların sonuna "(çev. notu)" yazılarak çevirmenin notu olduğu belirtilmiştir.

Bölüm 14'den itibaren yazarın kullandığı God/Tanrı ifadesinin yerine, bu bölümden sonraki kullanıma Türkçe açısından daha uygun olduğu düşünülerek Allah lafzı kullanılmıştır.

Bu eser, orijinal eserin son düzenlenmiş baskısı olan Ekim 2019 neşrinden çevirilmiştir.

Teşekkür

Şüphesiz bu kitap, Allah'ın yardımı olmadan meydana gelemezdi. O'na hamd, ve şükrediyorum. Kitabı okumayı bitirdiğinizde her şeyin Allah'a tâbi olduğunun ve sadece O'nun hamde ve şükre layık olduğunun farkına varacaksınız.

Peygamber Efendimiz ﷺ bizlere, insanlara teşekkür etmeyenin "Allah'a da şükretmeyeceğini"[1] öğretti. Bu hadis-i şerifin ışığında, teşekkürü borç bildiğim, bu kitabı yazma hususunda beni teşvik eden ve desteklerini esirgemeyen birkaç kişi var.

Teşekkür edeceklerimin en başında ailem geliyor. Eşimin ve çocuklarımın benim için gösterdiği sevgiyi, sabrı, desteği, teşviki ve yapmış oldukları fedakarlıkları asla unutamam. Sevdiklerim, benim ihmallerime ve kendimi onlardan uzak tutmama tahammül ettiler ve hoş gördüler. Allah'ın bana böyle bir aile bahşetmesi, ebedi şükür gerektiren bir nimet.

Kardeşim Spyros Tzortzis'e karşı minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Fikri açıdan ilham aldığım ilk insanlardan biri idi. Yirmi seneyi aşkın aynı odayı paylaştık. Onun, kalıpların dışına çıkarak düşünme ve yeni fikirler keşfetme kabiliyeti, meyvesi şu anda okuduğunuz kitap olan fikrî 'tohumları' ek-

1 Ebu Davud, Edeb 11; Tirmizî, Birr 35

mişti zihnime. Kız kardeşim Haris Tzortzis'e teşekkür etmek isterim. Beni her zaman destekledi ve beni zayıf yanlarım, hatalarım üzerinden değil, kuvvetli yanlarım üzerinden değerlendirdi. Annem Androula Tzortzis tanıdığım en sevgi ve muhabbet dolu insanlardan biri. Onun bitmez sevgisi, enerjisi ve desteği sayesinde bugünlere geldim. Babam Petros Tzortzis benim her daim kahramanım olmuştur. Sabrı, tahammülü, sevgisi, tevazusu ve bilgeliği bana her daim ilham kaynağı olmuştur. Burada yazacağım hiçbir şey onlara karşı duyduğum minnettarlığı ifade etmeme yetmez. Duam odur ki Allah ailemi muhafaza eder ve onlara uzun, sağlıklı, huzur ve sevgi dolu, ve takva üzere bir hayat bahşeder, ve aramızdaki sevgiyi ve muhabbeti daim kılar.

Arkadaşım Imran Hussein'e de teşekkür etmek istiyorum. Imran, kitabı gözden geçirdi ve bazı bölümlere ciddi katkı sağladı. Kitabın üçüncü bölümüne katkısı oldukça büyüktür. Aynı şekilde arkadaşım Subboor Ahmad'e de katkılarından ve manevi desteğinden ötürü minnettarım.

Tanıdığım en zeki insanlardan biri olan Ebu Hureyre'ye de minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Bizzat tanışamamış olsak da, müşterek ilgi alanlarımız sayesinde fikir teatisinde bulunduk. Kitabı daha ilk aşamalarda inceleyip değerlendirerek çok mühim katkı sağladı. Onun isabetli eleştirileri ve katkıları olmasaydı kitabı yazmam mümkün olmayacaktı.

Yazar ve akademisyen olan Safaruk Chowdhury'ye teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Arkadaşlığımız beni İslam düşüncesi ve felsefe üzerine üzerine çalışmalar yapmaya yönlendirdi. Kitap hakkındaki değerlendirmeleri ve ilmî katkıları oldukça faydalıydı.

İslam ilim geleneğinin klasik metinleri üzerinde saatlerce araştırma yaparak ve düzeltmelerde bulunarak kitabın şimdiki halini almasını sağlayan Asif Uddin'e teşekkür ediyorum.

Arkadaşım Adnan Rashid'e kitap hakkındaki, özellikle de 14. bölüm hakkındaki değerlendirmeleri için teşekkür ediyorum.

Dr. Atif Imtiaz ve Sharif Randhawa'ya tavsiye ve telkileri için ayrıca minnettarım.

Kitabın son okumasını yapan Umm-Talha bint Abi-Bilal'e de teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca Ghazi Mannai, Fahad Tasleem, Dr. Mohamed Ghilan, Anthony Green, Salahuddin Patel, Joni Molla, Esa Khan, Abdullah Mekki, Moseen Khalid, Zeenat Bibi, Abu Zakariya ve Umm Zakariya'ya da kıymetli katkıları ve destekleri için teşekkür ediyorum.

Son olarak John Paine'e editöryal katkıları ve iERA'ya da bu kitabın meydana gelmesine vermiş oldukları destek ve katkılardan ötürü teşekkür ediyorum.

Teşekkür etmem gereken çok daha fazla insan var. Burada sayamadıklarım bilsinler ki onların mükafatını Allah tabii ki verecektir, ve Allah'tan gelen mükafat bu dünyadaki hiçbir şeyle kıyaslanamaz.

Türkçe Baskıya Önsöz

"Ne oldum" demememeli, "Ne olacağım" demeli.

Eğer 14 yaşımdayken bana, 22 yaşıma geldiğimde Müslüman olacağımı, 30'lu yaşlarıma geldiğimde İslam üzerine bir kitap yazacağımı ve bu kitabın Türkçeye tercüme edilip Türkiye'nin önde gelen yayınevlerinden biri tarafından yayınlanacağını söyleseydiniz, muhtemelen size gülerdim. İşte bu yüzdendir ki hayatıma ve tecrübelerime baktığımda hayretler içerisinde "senaryoyu yazan kim?" diye sorarım. Bu mübalağalı söylem aslında Allah'ın hikmetine, ilmine ve hükmüne hamd edişimdir benim. Olduğumu sandığım kişi, olacağım kişi değilmiş meğer.

Yetiştirilme şeklim ve yaşadıklarım beni hakikati aramaya ve İslam hakkında arkadaşlarıma sorular sormaya yönlendirdi. Burası benim ihtida hikayemi tafsilatıyla anlatmanın yeri değil tabii, fakat şu kadarını anlatayım: İslam'ın aklî temellerine fikren ikna olduğum bir noktaya ulaşmıştım, fakat bu benim İslam dinini kabul etmeme yeterli olmuyordu. Dolayısıyla iki pratiği tatbik etmeye başladım. İlk olarak Kur'an'dan bazı kısımların Arapçasını öğrendim ve Müslümanların ibadetlerinin bir parçası olan beş vakit namazın birkaçını kılmaya başladım. Secde ettiğimde, Allah ile konuşur ve ondan bana yol göstermesini dilerdim. Bunu, kardeşimin arkadaşı olan Amir Islahi'nin manevî rehberliği üzerine yapmıştım. Kendisi

üniversitede tıp okuyordu, bununla beraber benim bulunduğum kampüsü de ziyaret edip, bizlere nasihatlerde bulunurdu. Müslüman arkadaşlarımla beraber ondan Peygamber Efendimizin ﷺ sözlerini dinlerdim. Amir, bir defasında, Allah'a en yakın olduğumuz ânın secde ânı olduğunu ve O'nunla konuşmamız gerektiğini söylemişti.

Bunun çok içten bir ifade olduğunu düşündüm. Çünkü simamız, şahsiyetimizin aynasıdır. Çoğu zaman egomuzu ve beyhudeliğimizi yansıtır, fakat Müslümanlar tevazu ile kendilerini Allah'ın yanında bir hiç olarak bilirler. İşte bu teslimiyette kendilerini bulurlar; onları Yaratan'ın kulları olduklarını idrak ederler. Secde anında bedenî olarak da tevazu halinde olan Müslüman, Allah ile konuşur. Dolayısıyla ben de secdeye vardığımda O'nunla konuştum, ve O'na bana yol göstermesi için dua ettim. Dr. Amir Islahi şu anda benim arkadaşım, fakat 15 sene evvel söylediği bu cümlelerin bana ne kadar tesiri olduğunun farkında bile değildir.

Beni etkileyen ikinci kişi okuldan arkadaşım olan Moynul Ahmed idi. Onunla daha sık görüşmeye başlamıştım. Evime gelir ve bana İslam'dan bahsederdi, ona sorular sorardım. Başlarda fikrî olarak ikna olmuş olmama rağmen kalbim mutmain olmamıştı. İslam hakkında bildiğim hiçbir şeyi benimseyememiş, derunî anlamda nüfuz edememiştim. Bildiklerim ile hissettiklerimi bir araya getirme gayretim devam ederken, Ekim 2002 tarihinde Moynul ile evimin dışında buluştuk ve arabasının içinde oturduk. Doğrusu, bana ne söylediğini hatırlamıyorum fakat neler hissettiğimi hatırlıyorum. Moynul, ölümün kesinliği ile alakalı çok tesirli ve şairane bir tasvir yaptı. Söylediklerini kelimesi kelimesine hatırlayamıyorum, bunu yapmak karanlıkta siyah bir kediyi yakalamak kadar zor. Fakat, bu ifadeler bana çok derinden tesir etti ve kilitli gibi görünen bir kapıyı araladı, İslam'ın hakikatinin kesin olduğuna dair bilgimin kalbimde yer bulmasını sağladı.

Ölümün acı yanı, geri dönüşün mümkün olmamasıdır. Bu farkındalığın ağırlığını zihnimde derince hissettim. Ölüm üzerine deruni tefekkür etmek, beni, hayatın kısa olduğuna ve vakit kaybetmeden onu daha güzel bir hale getirmek istediğim sonucuna yönlendirdi. Hemen sonraki sabah, bir taksiyle Londra Merkez Camii'ne gittim ve Müslüman oldum. Tarih, 5 Kasım 2002 idi.

Hakikati öğrenme ihtiyacım, hakikati başkalarına anlatma arzusuna dönüştü. Acemi olmamın da etkisiyle, bir şekilde, İslam'ı ve aklî temellerini desteklediğini hissettiğim her şeyi öğreniverirdim. İslam düşüncesi üzerine yazılmış nitelikli metinlerin birçoğu Arapça olduğundan ve İngilizce olarak pek kaynak bulunmadığından muhtelif Hıristiyan filozofların metinlerini çalışırdım. Bu, tabii olarak, öğrenme sürecimi zorlaştırdı. Hıristiyan filozoflar tarafından kabul görmüş argümanları kullanmak İslam düşüncesini idrak etmek için izlenebilecek en doğru yol değildi. İki inancın müşterek birçok yanı olmasına rağmen bazen oldukça bariz olan bazen de zorlukla ayırt edilebilen farklılıkları vardı.

Müslüman olarak yaşadığım seneler boyunca, birçok meseleyi zor yoldan öğrendim. Birçok hata ve kusur işledim, ve bu kitabın büyük bir kısmı, bunlardan çıkardığım dersleri ihtiva ediyor. Hatalarımın birçoğu herkesin görebileceği şekilde, internette mevcut. Bu deneme-yanılma sürecinin hem müspet hem de menfi tarafları oldu. Bütün gaflarım, hatalarım ve kusurlarım herkes için erişebilir durumda. Bu, işin menfi tarafı. Fakat, bu kitabı okuyarak, yapmış olduğum hatalardan dersler çıkararak, meseleleri benim gibi zor yoldan öğrenmek zorunda kalmayabilirsiniz. Bu deneme-yanılma süreci, benimsediğim argümanları süzgeçten geçirmeme, onları geliştirmeme ve güçlendirmeme vesile oldu. Yapmış olduğum yolculuk, tahammülün, hoşgörünün ve merhametin sahip olduğumuz en yüksek faziletlerden olduklarını idrak etmeme vesile oldu. Bu tecrübeler kendi inancım üzerindeki düşüncelerimi de

değiştirdi ve İslam'ın muhabbet dolu bir din olduğunu idrak etmem için kapıları aralamaya yardımcı oldu. Peygamberimiz Hz. Muhammed ﷺ'in düsturları üzerinden anladım ki merhamet, her şeyi güzelleştiriyor.

Fikirlerimi ve argümanlarımı dünyanın en zeki ateistleriyle münazaralar aracılığıyla sınadım. Önde gelen ateist akademisyenler ve muhtelif fikrî zeminlerden düşünürler ile münazaralar yaptım. Muhataplarımdan bazıları Prof. Simon Blackborn, Dr. Brenden Larvor, Dr. Stephen Law, Prof. Lawrence Krauss, Prof. Graham Thompson, Dr. Peter Cave ve Dan Barker idi. Prof. Richard Dawkins ile kısa bir sokak sohbeti-münazarası dahi yaptım, fakat sohbet yarıda kesilince Dawkins kaçıverdi. Münazaralar, *Din olmadan daha iyi hayat sürebilir miyiz? Bilinç sahibi oluşumuzun en iyi açıklaması Tanrı'nın varlığı ile mi olur? İslam veya Ateizm: Hangisi Daha Mantıklı* gibi başlıklar[2] üzerinden gerçekleşti. Bu münazaralar, argümanlarımı geliştirmeme vesile oldular. Benim için de büyük bir lütuftu. Çalışmalarıma aşina olanlar fark etmiştir ki analitik felsefecilerin argümanlarını tekrarlamaktan, İslam düşüncesi merkezli argümanlar ortaya koymaya doğru bir süreçten geçtim. Bu 'kuruyla beraber yaşı da yaktım' anlamına gelmiyor. Yani, kitapta da göreceğiniz gibi, tutarlı, kapsamlı ve sağlam olan bütün argümanları, İslamî bir perspektif kazandırarak ve aynı zamanda teolojik ve rasyonel[aklî] açıdan ahenkli olacak şekilde düzelterek muhafaza ettim.

Londra Üniversitesi'nin felsefe bölümünde tamamladığım Yüksek Lisans, faydasını göstermişti. Felsefi görüşlere eleştirel bir şekilde meydan okuma ve yeri geldiğinde destekleme kabiliyetim gelişti. Bu sahada lisans üstü çalışmalara devam ediyorum ve niyetim, öğrendiklerimle, İslam'ın mesajını anlaşılabilir bir dil, ve merhamet ile daha geniş kitlelere ulaştırmak. Bu akademik tecrübeler kitaptaki mantıkî akışı ve ar-

2 Bu münazaralardan bazılarını www.hamzatzortzis.com adresi üzerinden seyredebilir/dinleyebilirsiniz.

gümanların muhtevasını şekillendirdi. Aynı zamanda, -Kur'an ve nebevi düsturlar ışığında- İslam dininin, düşüncesinin ve felsefesinin sezgi yoluyla keşfedilebilen, bir insicam ve ahenk içerisinde ve sağlam bir yapıda olduğuna dair görüşümü kuvvetlendirdi.

Dünya genelinde üniversitelerde yaptığım konuşmalarda binlerce Müslüman ve gayrimüslim öğrenci ve akademisyenle bir araya geldim. Bu buluşmalar, ateizmin yükselişine ek olarak, insanlarda İslam'ın Tanrı tasavvuru, vahyin mahiyeti ve Hz. Muhammed'in ﷺ şahsiyeti üzerine fikrî-entelektüel bir açlık olduğunu göstermiş oldu. Bu kitap, Türkiye'deki okuyuculara da—Türkçede benzer konularda çokça kitap olmasına rağmen—Allah'ın varlığı, birliği O'na niçin ibadet ettiğimiz meselesi, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in ﷺ nübüvveti üzerine tatmin edici argümanlar sunarak bu açlığı gidermeyi hedefliyor. Aynı zamanda, Allah'ın varlığını reddeden birtakım akademik ve popüler argümanları tartışıp cevaplar veriyor.

Bu kitap, Allah'ın varlığı, Kur'an ve Peygamberimizin ﷺ nübüvveti üzerine hem İslam düşüncesinden hem de umumi argümanlardan beslenen bir muhtevaya sahip. Bu argümanların birçoğu, seneler boyunca, akademisyenler ve düşünürler tarafından test edildi. Her bölüm, argümanların felsefi olarak geçerli oluşunun yanı sıra, İslamî açıdan da tutarlı olduğunu göstermek amacıyla kendi mevzusuyla alakalı atıflara sahip. Kitaptaki atıfların takriben yarısı İslam ilim geleneğindeki kaynaklardan; bunlar Kur'an, hadisler[3] ve İslam ilim geleneğinden iktibaslardan meydana geliyor. Kitap, sadece İslam dinine ve ateizme cevap vermeye odaklanmıyor; Kur'an'ın ilahi menşei üzerine kilit argümanlara işaret ediyor ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ﷺ hayatına, öğretilerine

3 Hz. Peygamber'in ﷺ sözleri, fiilleri, takrirleri ile ahlâkî ve beşerî vasıflarından oluşan sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şekli. Bu mânâda hadis, sünnet ile eş anlamlıdır.

bakarak onun Allah'ın son elçisi olduğuna neden inanmamız gerektiğini izah ediyor. En önemlisi, varlığımızın sebebi olan Allah'ın neden ibadet edilmeye, tapılmaya layık yegane varlık olduğunu detaylı bir şekilde inceliyor.

Müslüman, ateist veya bir şüpheci olup olmadığınıza bakmaksızın, sizi bu kitabı önyargılardan arınmış bir kalp ve zihin ile okumaya davet ediyorum. Bu davetime icabet ederseniz, yürekten inanıyorum ki, ateizmin bir hayalden ibaret olduğuna ve Tanrı tasavvuruna dair İslam'ın söylediklerinin tutarlı ve doğru olduğu sonucuna ulaşacaksınız.

Duam odur ki bu kitap, hem kalbinize hem de zihninize iman meyvelerine dönüşecek tohumları ekmeniz için bir ilham kaynağı olur; husûsen, sizin sadece sağlam bir inanca sahip olan bir Müslüman değil, Allah'ı gönülden seven ve İslam'ı bütün dünya ile ister üniversitede, ister iş-meslek hayatında ister akademik veya sosyal hayatta, farklı yollarla paylaşmak/yaymak isteyen bir Müslüman haline gelmenize vesile olur. İnanıyorum ki Türkiye muhteşem bir tarihe, mirasa ve şuura sahip, ve eğer motive edilirse bütün dünyaya umut ışığı olabilir, insanlığın yüreğini uyandırıp yaratıcılarıyla, Allah ile tekrar bir bağ kurmalarına vesile olabilirler. Duam odur ki bu kitap Türkiye'de de büyümekte olan olan ateizm ve şüphecilikle mücadele edilmesine, videolar, podcastler üretilmesine, insanlarla müspet bir şekilde irtibat kurulmasına vesile olur.

Rabbim, size ve ailenize uzun, sağlıklı ve doğruluk üzere bir hayat nasib etsin, sonsuz merhameti ve muhabbetiyle hayatınızı bereketlendirsin, size ve sizden gelen nesillere, kıyamet gününe kadar hem bu dünyada hem de ahirette en iyi ve güzel olanı nasib etsin.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hamza Andreas Tzortzis
27 Mart 2019 / Londra

Mukaddime
Benim Hikayem

Allah, İslam ve ateizm ile alakalı bir kitap yazmanın ana fikri nedir? Muhtelif dînî geçmişleri olan filozoflar, düşünürler ve akademisyenler zaten benzer konularda kitaplar yazdılar, öyleyse neden tekerleği yeniden icad edelim? Bunu açıklamak için, müsaadenizle kendi hikayemi, kendi tecrübelerimi sizlerle paylaşacağım.

Yunanlı bir çiftin çocuğu olarak Londra'da doğdum. İkisi de 70'li senelerde farklı sebeplerden ötürü gelmişti İngiltere'ye. Babam aslında Atina'daki hayattan kaçmak istemişti. Annemin ise pek bir tercihi yoktu; 1974 senesinde Türkiye ile Kıbrıs arasındaki savaşın ardından iltica edenlerden biri idi. Annem ve babam birçok zorlukla yüzleştiler, fakat sevgi, sabır ve azim ile tanıdığım en mutlu, muhabbet dolu ve hoşgörülü insanlar haline geldiler. Onlar hayatımda olduğu için Allah'a hamd ediyorum.

Yaşadıkları bütün tersliklere rağmen, babamı en çok meşgul eden, endişelendiren şey, varoluşsal kriz denilen meseleyi kendisi için bir çözüme kavuşturmak idi. Hayat ile alakalı en ciddi sorulara cevap arayışı içerisindeydi. Evde, *Olumlu Düşünmenin Gücü*'nden *Zihnin Bilimi*'ne kadar geniş bir kitaplığa erişimim vardı. Babam kendini kitaplarına kaptırmış biriydi ve fikirlerini sürekli paylaşırdı bizlerle. Ben, üç çocuğunun ortan-

casıydım ve hiçbirimiz onun söylediklerini etraflıca anlayabilecek olgun zihinlere sahip değildik.

Böyle bir geçmişle büyüyen biri olarak, babamın varoluşsal ıstırabını ben de yüklendim ve kendi varlığımın menşei hakkında sorular sormaya başladım. Banyoya gidip, küvette bir süre oturarak nasıl ağladığımı hala hatırlarım. Çok yalnız hissetmiştim. Kendi varlığımın şuurunda olanın yalnızca ben olduğumu hissetmiştim. *(bkz. 7. Bölüm)*. Banyoda yalnız başımayken veya parkta arkadaşlarla oynarken, sadece ben, ben olmanın nasıl bir şey olduğunu biliyordum. Bu düşünce bende, diğer insanların hayatlarının da benim gibi şuurlu olup olmadığı hususunda bir şüphe uyandırdı. Onlar gerçekten şuurlu muydular? Gerçekten var mıydılar? Ne hissediyorlardı? Ben onların yanında değilken tecrübeleri hangi mahiyette idi?

Hayatımın ilerleyen zamanlarında, bu düşüncelerimin, 'sadece *sen* kendi zihninin varlığından emin olabilirsin' şeklinde bir görüş olan tekbencilik (solipsizm) olduğunu öğrendim. Bununla beraber, hayatımdaki o çok mühim olan soruların cevaplarımı yolunda beni tetikleyen bir süreçti. Bu tecrübe bende, hakikat mefhumunun çok önemli olduğuna dair bir fikriyat uyandırdı. Hakikat arayışım boyunca arkadaşlarıma inançları hakkında sorular sorardım. Farklı etnik kökenlerden ve kültürlerden insanlarla irtibatım olduğu için de talihliydim. Bu, Londra'nın Hackney bölgesinde büyümüş olmanın getirdiği bir güzellikti.

Hakikat bilinmeden hayatın manasız ve hayalî olduğunu hissettim. Birçok psikolog beyan etmiştir ki insanlar bir şeyler hakkında emin olmadıklarında, doğru fikirde olmak istemiş ve toplumsal normlardan bu doğruları öğrenmeyi talep etmişlerdir. Bu açıdan baktığımızda, hakikat arayışı, kim olduğumuzu veya kim olmak istediğimizi tayin etme imkanı tanıdığı için çok mühimdir.

Hakikatin peşine düşmemenin, kendimi kandırmakla veya

bir yalanı doğru kabul etmekle eşdeğer olduğunu hissettim. Dolayısıyla hakikat arayışı, hayatın hakikatini ve benim bu hakikatteki yerimi tayin edeceğimden ötürü, kendi mevcudiyetimle daha hakiki ve samimi bir ilişki kurmam için bir araçtı. Benim için, sabit bir hakikatin olmadığını iddia eden şüpheci düşünceler kendi kendilerini reddeden yaklaşımlardı. Çünkü bir hakikatin olmadığını iddia etmek kendi başına bir hakikat iddiasıdır, öyleyse nasıl olur da şüpheciliğin doğru ve onun dışındakilerin yanlış olduğunu iddia edebilirim? Şüpheci düşüncenin tutarsızlığı budur; bir şüpheci, şüpheciliğin hakikat olduğunu iddia eder fakat bütün diğer hakikatleri reddeder. Evet, öyleyse hangi görüşte olursam olayım, bir hakikati kabul etmek mecburiyetindeydim.

İslam hakkında ilk defa bir şeyler öğrendiğimde, iki şeyden çokça müteessir oldum. Birincisi, Müslüman arkadaşlarımdan gelen kesinlik, eminlik duygusuydu. İkincisi ise onların içtimai ve manevi tatbikleriydi; bunlar benim İslam'ı kabul etmeme vesile oldular. Burası benim ihtida hikayemi tafsilatıyla anlatmanın yeri değil tabii. Fakat şu kadarını anlatayım: İslam'ın aklî temellerine fikren ikna olduğum bir noktaya ulaşmıştım, fakat bu benim İslam dinini kabul etmeme yeterli olmuyordu. Dolayısıyla iki pratiği tatbik etmeye başladım. İlk olarak Kur'an'dan bazı kısımların Arapçasını öğrendim ve Müslümanların ibadetlerinin bir parçası olan beş vakit namazın birkaçını kılmaya başladım. Secde ettiğimde, Allah ile konuşur ve ondan bana yol göstermesini dilerdim. Bunu, kardeşimin arkadaşı olan Amir Islahi'nin manevî rehberliği üzerine yapmıştım. Kendisi üniversitede tıp okuyordu, bununla beraber benim bulunduğum kampüsü de ziyaret edip, bizlere nasihatlerde bulunurdu. Müslüman arkadaşlarımla beraber ondan Peygamber Efendimizin ﷺ sözlerini dinlerdim. Amir, bir defasında, Allah'a en yakın olduğumuz ânın secde ânı olduğunu ve O'nunla konuşmamız gerektiğini söylemişti.

Bunun çok içten bir ifade olduğunu düşündüm. Çünkü

simamız, şahsiyetimizin aynasıdır. Çoğu zaman egomuzu ve beyhudeliğimizi yansıtır, fakat Müslümanlar tevazu ile kendilerini Allah'ın yanında bir hiç olarak bilirler. İşte bu teslimiyette kendilerini bulurlar; onları Yaratan'ın kulları olduklarını idrak ederler. Secde anında bedenî olarak da tevazu halinde olan Müslüman, Allah ile konuşur. Dolayısıyla ben de secdeye vardığımda O'nunla konuştum ve O'na bana yol göstermesi için dua ettim. Dr. Amir Islahi şu anda benim arkadaşım, fakat 15 sene evvel söylediği bu cümlelerin bana ne kadar tesiri olduğunun farkında bile değildir.

Beni etkileyen bir diğer kişi okuldan arkadaşım olan Moynul Ahmed idi. Onunla daha sık görüşmeye başlamıştım. Evime gelir ve bana İslam'dan bahsederdi, ona sorular sorardım. Başlarda fikrî olarak ikna olmuş olmama rağmen kalbim mutmain olmamıştı. İslam hakkında bildiğim hiçbir şeyi benimseyememiş, derunî anlamda nüfuz edememiştim. Bildiklerim ile hissettiklerimi bir araya getirme gayretim devam ederken, Ekim 2002 tarihinde Moynul ile evimin dışında buluştuk ve arabasının içinde oturduk. Doğrusu, bana ne söylediğini hatırlamıyorum fakat neler hissettiğimi hatırlıyorum. Moynul, ölümün kesinliği ile alakalı çok tesirli ve şairane bir tasvir yaptı. Söylediklerini kelimesi kelimesine hatırlayamıyorum, bunu yapmak karanlıkta siyah bir kediyi yakalamak kadar zor. Fakat, bu ifadeler bana çok derinden tesir etti ve kilitli gibi görünen bir kapıyı araladı, İslam'ın hakikatinin kesin olduğuna dair bilgimin kalbimde yer bulmasını sağladı.

İnsanlar ölümü düşünmeyi sevmezler. Çünkü ölüm, dünyada biriktirdiğimiz bütün dostlukların, bağlılıkların son bulacağını hatırlatır. En önemlisi, artık bu gezegende var olmayacağımız acı gerçeğini hatırlatır. Kendi kıyametimizin kaçınılmaz olduğu hakikati ile yüzleşmek zorundayız. Ölüm hakkında birçok felsefî teori ortaya atılmıştır. Mesela bazı düşünürler, ölümün ebedi bir uyku hali olduğunu öne sürmüştür. Diğerleri ölümün hayatın bir parçası olduğunu ve fani ol-

duğumuzu kabul etmenin hayatı güzelce yaşamamızın şartlarından biri olduğunu söylemişlerdir. Kimi düşünürler ölümün İlahi merhamet vasıtasıyla ebedi ahirete geçiş saadeti olduğunu veya Tanrı'nın merhametini ve rehberliğini inkar etmedeki ısrarımızdan ötürü bir azap olduğunu iddia etmişlerdir.

Ölüm hakkındaki fikrimiz ne olursa olsun, üzerine pek düşünmediğimiz bir mevzu olduğuna dair mutabık olabiliriz. Biraz ürkütücü gelebilir, fakat ölüm üzerine düşünmenin ciddi faydaları vardır. Hayatın ne kadar da kısa olduğunu hatırlatır bize. Fani tabiatımız üzerine tefekkür etmemiz benliğimizi azaltır ve hodbin arzularımız eski ehemmiyetini yitirir. Maddi dünyaya olan geçici bağlılıklarımız yeniden düşünür ve hayatımızı sorgularız, bütün bunlar büyük faydalar sunar. Onbirinci asır alimlerinden Gazali, "ölümün hatırlanmasında mükafat ve fazilet vardır."[4] demiştir. Ölüm üzerine tefekkür etmek, düşünceyi tetikler ve varlığımızın tabiatı üzerine derince tefekkür için bizlere pencereler açar.

Ölüm üzerine tefekkür etmek, hayata bakış açımı değiştirdi. Maddiyata ne kadar önem vermem veya vermemem gerektiğini görmüş oldum. Ölüm penceresinden hayatımı gözlemlerken, bu dünyadaki durumumu değerlendirebileceğim, hissî ve fikrî bir sahaya girmiş bulundum. Nereden geldim? Burada nasıl yaşamalıyım? Nereye gidiyorum? Ölüm, bu kritik soruların arkasındaki itici kuvvetti. Çünkü hayatın kısacık olduğunu ve bir gün son nefesimi vereceğimi fark ettiğim anda, her şey anlam kazanmaya başlamıştı.

Yaşadıklarımı anlamak için, ölüm üzerine düşünmenizi istiyorum; bir an buradasınız ve bir sonraki an yoksunuz. Mutlaka sevdiklerinizin vefatına şahit olmuşsunuzdur; kendinizi nasıl hissettiniz? Yalnızlık, bir boşluk veya ciddiye aldığınız

4 İmam Gazali. (2015) The Remembrance of Death and the Afterlife [TR: Ölüm ve Ötesi]. 2. baskı. Tercüme ve notlar: T. J. Winter. Cambridge: Islamic Texts Society, s. 8

şeylerin önemini yitirmesi mi? Eğer şimdi, diğer bütün insanların tecrübe edeceği gibi, ölümü tadacak olsaydınız sizin için manası ne olurdu? Zamanı geriye sarma imkanı bulsaydınız hayatınızda neleri değiştirirdiniz? Hangi fikirleri ve düşünceleri daha ciddiye almak isterdiniz? Ölümün acı gerçeğini tecrübe ettikten sonra hayatınızı tekrar yaşayabilecek olsaydınız bakış açınız nasıl olurdu?

Ölümün acı yanı, geri dönüşün mümkün olmamasıdır. Bu farkındalığın ağırlığını zihnimde derince hissettim. Ölüm üzerine deruni tefekkür etmek, beni, hayatın kısa olduğuna ve vakit kaybetmeden onu daha güzel bir hale getirmek istediğim sonucuna yönlendirdi. Hemen sonraki sabah, bir taksiyle Londra Merkez Camii'ne gittim ve Müslüman oldum. Tarih, 5 Kasım 2002 idi.

Hakikati öğrenme ihtiyacım, hakikati başkalarına anlatma arzusuna dönüştü. Toy olmamın da etkisiyle, bir şekilde, İslam'ı ve aklî temellerini desteklediğini hissettiğim her şeyi öğreniverirdim. İslam düşüncesi üzerine yazılmış nitelikli metinlerin birçoğu Arapça olduğundan ve İngilizce olarak pek kaynak bulunmadığından muhtelif Hıristiyan filozofların metinlerini çalışırdım. Bu, tabii olarak, öğrenme sürecimi zorlaştırdı. Hıristiyan filozoflar tarafından kabul görmüş argümanları kullanmak İslam düşüncesini idrak etmek için izlenebilecek en doğru yol değildi. İki inancın müşterek birçok yanı olmasına rağmen bazen oldukça bariz olan bazen de zorlukla ayırt edilebilen farklılıkları var.

Müslüman olarak yaşadığım seneler boyunca, birçok meseleyi zor yoldan öğrendim. Birçok hata ve kusur işledim ve bu kitabın büyük bir kısmı, bunlardan çıkardığım dersleri ihtiva ediyor. Hatalarımın birçoğu herkesin görebileceği şekilde, internette mevcut. Bu deneme-yanılma sürecinin hem müspet hem de menfi tarafları oldu. Bütün gaflarım, hatalarım ve kusurlarım herkes için erişebilir durumda. Bu, işin menfi

tarafı. Fakat, bu kitabı okuyarak, yapmış olduğum hatalardan dersler çıkararak, meseleleri benim gibi zor yoldan öğrenmek zorunda kalmayabilirsiniz. Bu deneme-yanılma süreci, benimsediğim argümanları süzgeçten geçirmeme, onları geliştirmeme ve güçlendirmeme vesile oldu. Yapmış olduğum yolculuk, tahammülün, hoşgörünün ve merhametin sahip olduğumuz en yüksek faziletlerden olduklarını idrak etmeme vesile oldu. Bu tecrübeler kendi inancım üzerindeki düşüncelerimi de değiştirdi ve İslam'ın muhabbet dolu bir din olduğunu idrak etmem için kapıları aralamaya yardımcı oldu. Peygamberimiz Hz. Muhammed ﷺ'in düsturları üzerinden anladım ki merhamet, her şeyi güzelleştiriyor.

Fikirlerimi ve argümanlarımı dünyanın en zeki ateistleriyle münazaralar aracılığıyla sınadım. Önde gelen ateist akademisyenler ve muhtelif fikrî zeminlerden düşünürler ile münazaralar yaptım. Muhataplarımdan bazıları Prof. Simon Blackborn, Dr. Brenden Larvor, Dr. Stephen Law, Prof. Lawrence Krauss, Prof. Graham Thompson, Dr. Peter Cave ve Dan Barker idi. Prof. Richard Dawkins ile kısa bir sokak sohbeti-münazarası dahi yaptım, fakat sohbet yarıda kesilince Dawkins kaçıverdi. Münazaralar, *Din olmadan daha iyi hayat sürebilir miyiz? Bilinç sahibi oluşumuzun en iyi açıklaması Tanrı'nın varlığı ile mi olur? İslam veya Ateizm: Hangisi Daha Mantıklı* gibi başlıklar[5] üzerinden gerçekleşti. Bu münazaralar, argümanlarımı geliştirmeme vesile oldular. Benim için de büyük bir lütuftu. Çalışmalarıma aşina olanlar fark etmiştir ki analitik felsefecilerin argümanlarını tekrarlamaktan, İslam düşüncesi merkezli argümanlar ortaya koymaya doğru bir süreçten geçtim. Bu 'kuruyla beraber yaşı da yaktım' anlamına gelmiyor. Yani, kitapta da göreceğiniz gibi, tutarlı, kapsamlı ve sağlam olan bütün argümanları, İslamî bir perspektif kazandırarak ve aynı zamanda teolojik ve rasyonel [aklî] açıdan ahenkli olacak şekilde düzelterek muhafaza ettim.

5 Bu münazaralardan bazılarını www.hamzatzortzis.com adresi üzerinden seyredebilir/dinleyebilirsiniz.

Londra Üniversitesi'nin felsefe bölümünde tamamladığım yüksek lisans, faydasını göstermişti. Felsefi görüşlere eleştirel bir şekilde meydan okuma ve yeri geldiğinde destekleme kabiliyetim gelişti. Bu sahada lisans üstü çalışmalara devam ediyorum ve niyetim, öğrendiklerimle, İslam'ın mesajını anlaşılabilir bir dil ve merhamet ile daha geniş kitlelere ulaştırmak. Bu akademik tecrübeler kitaptaki mantıkî akışı ve argümanların muhtevasını şekillendirdi. Aynı zamanda, -Kur'an ve nebevi düsturlar ışığında- İslam dininin, düşüncesinin ve felsefesinin sezgi yoluyla keşfedilebilen, bir ahenk içerisinde ve sağlam bir yapıda olduğuna dair görüşümü kuvvetlendirdi.

İngilizce olarak, ateizmin tutarsızlığına işaret etmenin yanında İslam teizmi üzerine anlaşılabilir ve ayrıntılı bir çerçevede deliller sunan başka bir kitap mevcut değil. Bunu kitabı methetmek için söylemiyorum; aslında bu hususta ne kadar da az çalışma yapıldığına işaret etmek istiyorum. Dünya genelinde üniversitelerde yaptığım konuşmalarda binlerce Müslüman ve gayrimüslim öğrenci ve akademisyenle bir araya geldim. Bu buluşmalar, ateizmin yükselişine ek olarak, insanlarda İslam'ın Tanrı tasavvuru, vahyin mahiyeti ve Hz. Muhammed'in ﷺ şahsiyeti üzerine fikrî-entelektüel bir açlık olduğunu göstermiş oldu. Bu kitap, İngilizce dilini konuşan kitleye Allah'ın varlığı, birliği O'na niçin ibadet ettiğimiz meselesi, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed ﷺ'in nübüvveti üzerine tatmin edici argümanlar ile bu açlığı gidermeyi hedefliyor. Aynı zamanda, Allah'ın varlığını reddeden eden birtakım akademik ve popüler argümanları tartışıp cevaplar veriyor.

Bu kitap, Allah'ın varlığı, Kur'an ve Peygamberimizin ﷺ nübüvveti üzerine hem İslam düşüncesinden hem de umumi argümanlardan beslenen bir muhtevaya sahip. Bu argümanların birçoğu, seneler boyunca, akademisyenler ve düşünürler tarafından test edildi. Her bölüm, argümanların felsefi olarak geçerli oluşunun yanı sıra, İslamî açıdan da tutarlı olduğunu göstermek amacıyla kendi mevzusuyla alakalı atıflara sahip.

Kitaptaki atıfların takriben yarısı İslam ilim geleneğindeki kaynaklardan; bunlar Kur'an, hadisler[6] ve İslam ilim geleneğinden iktibaslardan meydana geliyor. Kitap, sadece İslam dinine ve ateizme cevap vermeye odaklanmıyor; Kur'an'ın ilahi menşei üzerine kilit argümanlara işaret ediyor ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ﷺ hayatına, öğretilerine bakarak onun Allah'ın son elçisi olduğuna neden inanmamız gerektiğini izah ediyor. En önemlisi, varlığımızın sebebi olan Allah'ın neden ibadet edilmeye, tapılmaya layık yegane varlık olduğunu tafsilatlı bir şekilde inceliyor.

Müslüman, ateist veya bir şüpheci olup olmadığınıza bakmaksızın, sizi bu kitabı önyargılardan arınmış bir kalp ve zihin ile okumaya davet ediyorum. Bu davetime icabet ederseniz, yürekten inanıyorum ki, ateizmin bir hayalden ibaret olduğuna ve Tanrı tasavvuruna dair İslam'ın söylediklerinin tutarlı ve doğru olduğu sonucuna ulaşacaksınız. Bu kitabı okuduğunuzda, 'entelektüel bir serap' ifadesinin ateizm için yerinde bir tanımlama olduğunu göreceksiniz. Serap, bulunduğumuz atmosferin koşullarından ötürü yaşadığımız optik bir illüzyondur. Aynı bunun gibi, Tanrı fikrinin reddedilmesine sebep olan haller de; dünyamız hakkındaki yanlış varsayımlar, tutarsız argümanlar, hissiyatlarınıza perde olan sözde-entelektüel faraziyeler ve yerine göre, enaniyet olarak karşımıza çıkıyor. Ateizm, akla mutabık değil; bir çok yönüyle, akla muhalif bir konumdadır (*bkz. Bölüm 3*).

6 Hz. Peygamber'in ﷺ sözleri, fiilleri, takrirleri ile ahlâkî ve beşerî vasıflarından oluşan sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şekli. Bu mânâda hadis, sünnet ile eş anlamlıdır.

Bölüm 1
Ateizm

Tarifi, Tarihi ve Tekâmülü

Başlangıç için en iyisi, belki de, ateizmin ne olduğunu tarif etmek olur. Ateizm, dil açısından bakıldığında, 'teist olmayan (ateist)' yani Tanrı'ya veya tanrılara inanmayan manasındadır. Kelimenin önündeki *a* eki, 'olmayan' veya 'değil' manasını taşır ve *theos* kelimesinden gelen teizm, '[eşyaya ve vâkâlara] müdahele eden bir Tanrı'ya veya tanrılara olan inanç' manasındadır. Her ikisi de Yunancadan gelir, fakat lafzî manasına bakmak kelimenin ıstılâhî manasını, neyi ima ettiğini anlamamız için kâfî değildir. Öyleyse Tanrı'ya veya tanrılara inanmamak ne demektir? Kendisini ateist olarak tanımlayan biri, ateizm lehinde birtakım argümanlara mı sahiptir? Teistik [Tanrı inancı merkezli] argümanların hiçbiri onu tatmin etmiyor mu? Yoksa sadece hiçbir tanrıya inanmadığı anlamına mı geliyor?

Akademisyenler henüz ateizme müşterek bir tarif yapabilmiş değiller. Fakat beni burada ilgilendiren, birtakım felsefi detaylar değil, pratik ve karşılığı olan tariflerdir.[7] Gelin yukarıda sorduğum ilk sorudan başlayalım: *Kendisini ateist olarak tanımlayan biri, ateizm lehinde birtakım argümanlara mı sahiptir?* Bu manada, bir ateist –bir Tanrı olmadığına dair- bilgi iddiasında

7 Bullivant, S. (2015). Defining 'Atheism'. In: The Oxford Handbook of Atheism. Oxford: Oxford University Press, s. 11-21.

bulunan kişidir. Ancak bu iddia ispat gerektirir. İddia pozitiftir ve isnad edeceği bir argümana ihtiyacı vardır. Dolayısıyla böyle bir ateistin iddiası için delil getirmesi gerekmektedir.

Bu bizi, ikinci soruya götürür: *Teistik argümanların hiçbiri onu tatmin etmiyor mu?* Bu aslında ateizmden çok agnostisizm (bilinemezcilik) ile alakalı. Böyle bir görüşe sahip olmak, Tanrı'nın varlığına dair ikna edici bir argüman ortaya konulduğunda, kabul etmeyi gerektirir.

Son sorumuz ise: *Yoksa sadece hiçbir tanrıya inanmadığı anlamına mı geliyor?* Eğer bir ateistin inançsızlığı, aklî bir araştırma değil de sadece tercih üzerine ise, peri masallarına veya yıldız falcılığına inanmaktan farkı nedir?

Benim tecrübelerime göre, *Neden hiçbir tanrıya inanmıyorsun?* Sorusu bir ateistle konuşmaya başlamak için mükemmel bir tercih (*bkz. Bölüm 4*). Soruma alacağım cevaba göre karşımdakinin bir agnostik, müspet bir delili olmadan inanan ateist veya Tanrı karşıtı bir argümana sahip biri olup olmadığı ortaya çıkar. Eğer agnostik iseler, Tanrı'nın varlığına neden inandığınız hakkında deliller sunmanız en doğru olandır. Eğer samimi iseler ve argümanınız tutarlı ise bir İlâh'ın varlığını kabul etmelidirler. Eğer hiçbir delil olmadan, hiçbir tanrının var olmadığına inanıyorlarsa, kendi inançlarını sorgulamalarına vesile olacak sorular sormanın faydalı olacağını düşünüyorum. Mesela: *Tanrı'nın varlığını reddetmede delillerin nelerdir?* Bununla beraber, bir şeye, muhakeme yapmaksızın ve fikri bir zemin olmaksızın 'öylesine inanmanın' menfi neticelerinden bahsederdim. Tanrı'nın varlığına karşı bir delil bulduğunu iddia ederse, delili sunmasını isterdim. Bu durumda, bir Müslüman olarak, onun sunduğu delilin asılsız olduğunu veya yanlış anlaşıldığını ifade etmek ve Tanrı'nın varlığına işaret eden delilleri ortaya koymak benim vazifem olurdu.

Ateist olmak özetle şöyle bir şeydir: Birincisi, kişinin, Tanrı'ya veya tanrılara inanmayan biri olduğuna dair negatif

bir iddia vardır. İkincisi, Tanrı'nın varlığına dair ortaya atılan argümanların ikna edici olmamasıdır ki bu da agnostisizme işarettir. Son olarak, tanrıların olmadığına dair pozitif bir iddia vardır. Böyle bir iddia bir argüman dahilinde olmalıdır. Tecrübelerime göre, bu mevzulardaki tafsilatlı münazaralara rağmen, ateistlerin ateist olmasının asıl sebebi Tanrı'nın varlığına dair ortaya atılan argümanlardan ikna olmamalarıdır. Bu da aslında birçok ateistin aslında ateist olmadığı, fakat gizli birer agnostik olduğu anlamına geliyor. Öyleyse umut var ve yapılması gereken tek şey teizm lehine yani Tanrı'nın varlığı yönünde sağlam argümanlar sunmak. Ateistlerin burada anlattığım pratik tariflerdeki gibi bir iki çeşit olmadığını not etmekte fayda var. Birçok farklı şekilde tarif edilebilecek ateistler var ve bu tariflerden bir veya birkaçına dahil olabilirler.

Keşke tarif etmesi bu kadar kolay olsaydı. Neticede insanlar birer robot değil. Bir dizi hissi, içtimai, manevi ve ruhi unsurlar bizim kabul etmiş olduğumuz dünya görüşünü belirliyor. Kararlarımızı veya inançlarımızı belirleyen bütün değişkenleri çözebilmemiz, açığa çıkarabilmemiz mümkün değil. Fakat buna rağmen, kendi tecrübelerimden hareketle, ateizm inancının akıl ve bilimden neşet eden çok katı ve keskin bir karar olmadığını söyleyebilirim. Tam aksine ateizm, psikolojiyle derinden irtibatlıdır (bu tabii ki bazı ateistler için geçerli, bazıları için değil).

Mizoteizm: Tanrı'ya duyulan nefret

Ateizmin bir formu olarak kabul edilmemesine rağmen, Tanrı'nın varlığını reddeden bu görüş üzerinde durmanın oldukça faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu perspektif, Tanrı'nın varlığını reddetmek yerine O'ndan nefret etmek ve var olmamasını dilemek üzerinedir. Mizoteizm Yunanca nefret anlamına gelen *misos* ve Tanrı anlamına gelen *theos* kelimelerinden gelir denen isyan hareketi, pusuya yatmış

bekliyordu. Ta ki, kimilerinin iddia edebileceği gibi ateizmin belirli türlerine psikolojik zemini oluşturan bu Tanrı'yı suçlayıcı anlayış, aydınlatılıp açığa çıkarılana kadar. Doç. Dr. Bernard Schweizer, Algernon Charles Swinburn, Zora Neale Hurston, Rebecca West, Elie Wiesel, Peter Shaffer ve Philip Pullman gibi önde gelen düşünürlerin ve yazarların çalışmalarını inceledikten sonra konu üzerine bir kitap yazdı ve mizoteistlerin yaşadığı problemin, kötülüğün ve ıstırabın hakim olduğu dünyada merhametli bir Tanrı'nın varlığını bir arada düşünemedikleri kanaatine ulaştı. Tanrı'ya olan nefretlerini tetikleyen şeyin "genellikle iyi niyetli insanî dürtüler"[8] olduğuna işaret etti. Schweizer, mizoteist birinin hem duygusal hem de psikolojik açıdan sorunlu olduğunu ifade eder ve ekler: "psikolojik, duygusal ve fiziksel yaralar almış olanların Tanrı'dan yüz çevireceklerine şaşırmamak lazım"[9] ve "mizoteizmin ateşini söndürecek veya ateizme giden yolları kapayacak etkin yöntemlerin işe yararlığından da emin değiliz"[10]. Bu düşünürler ve yazarlar farklı tiplerde mizoteistleri resmetseler de, her biri, Tanrı'nın insanların çektiği acılar üzerindeki rolünü sorguluyor:

"Mizoteist için durum farklıdır. Onun için, dünyada oldukça yaygın hale gelen kötülük ile iyiliksever bir Tanrı tasavvurunun yan yana gelmesi ciddi bir problemdir, birtakım tafsilatlı, kılı kırk yararak ortaya sürülen teolojik argümanlardan ibaret değildir. Mizoteistler Tanrı'yı ciddi bir şekilde itham ederler ve meydana gelen herhangi bir kötülükten ve hak edilmemiş bir ıstıraptan onu sorumlu tutarlar. Bu cihetinden bakıldığında, ateistler ve mizoteistler, Tanrı'nın, insanların çektiği ıstıraplar üzerindeki rolüne birbirine zıt cihetlerden bakarlar: inançsız olan, mizoteistin hayalî bir temellendirme

8 Schweizer, B. (2010). Hating God: The Untold Story of Misotheism. New York: Oxford University Press, s. 28.

9 a.g.e, s. 216.

10 a.g.e, s. 217-218.

ile geçersiz bir iddiada bulunduğunu söyler. Mizoteist için ise, inançlı biri olduğu için, Tanrı bir günah keçisi değildir fakat bir suç ortağı veya suçun kışkırtıcısıdır."[11]

Schweiser'in çalışması oldukça incelikli bir çalışma. Mizoteizmi, agnostik mizoteistler, tam mizoteistler ve siyasi mizoteisler olarak tasnif ediyor. Schweiser'in ana fikrini şöyle hülasa edebiliriz: Mizoteist, şu kilit sorudan hareket eder: *İnsanlık ne yaptı da Tanrı'yı ve onun mahal verdiği kötülükleri ve ıstırabı hak etti?* Benim tecrübeme göre, ateistlerin azımsanamayacak kadar çoğunluğu gizli mizoteisttir. Şu soruyu sormak, genellikle, vardığım neticeyi ispatlar: *Eğer Tanrı var olsaydı, O'na ibadet eder miydiniz? (bkz. 15. Bölüm).* Benim şimdiye kadar konuştuğum ateistlerden birçoğunun bu soruya cevabı 'hayır' olurdu ve dünyadaki kötülüğün ve ıstırabın ne kadar 'gereksiz' ve 'haksızca' olduğunu sıklıkla ifade ederlerdi. Kaygılarını ve insanların maruz kaldıkları acıya karşı duyarlılıklarını anlayışla karşılayabiliyor olsam da, ateistler ve mizoteistler ve onlar gibi olanlar, perdelenmiş bir ben merkeziyetçilik / enaniyet ile karşı karşıyalar. Bu, dünyayı kendilerininki dışında hiçbir bakış açısından görmemek için hususi gayret gösterdikleri anlamına geliyor. Fakat bunu yaparak bir tür hissî veya manevi bir yanılgıya düşüyorlar. Tanrı'yı insan biçimine sokuyorlar [antropomorfizm] ve onu kıt bir insana çeviriyorlar. Tanrı da dünyayı bizim gördüğümüz gibi görmeli, kötülüklere son vermeli ve dolayısıyla eğer bu kötülüklerin devam etmesine izin verirse, sorgulanmalı ve reddedilmeli diye düşünüyorlar.

İnsanı Tanrı ile kıyas etmek küllî bir idrakten mahrum olmanın işaretidir. Mizoteist bu noktada, büyük ihtimalle, insanların Tanrı'dan daha merhametli olduğunu iddia edecektir. Bu da aslında kendi perspektiflerinden ötede bulunan gerçekleri göremediklerini ve Tanrı'nın fiillerinin bizim erişemediğimiz İlahî bir akıl ile muvazi/uyumlu olduğunu idrak

11 a.g.e, s. 217-218.

edemediklerini gösterir. Tanrı, kötülüğün ve ıstırabın meydana gelmesinden memnun olduğu için değil, bizim görmediklerimizi gördüğü için bütün bu olanların gerçekleşmesine müsaade ediyor. Tanrı fotoğrafın tamamını görüyor, biz ise fotoğrafın ancak bir pikselini, çok küçük bir kısmını görebiliyoruz. Bunu idrak etmek inanç sahibi kişilerde manevi ve zihnî bir sükunet peydâ ediyor, çünkü inanan kişi anlıyor ki dünyada gerçekleşen her şey, üstün İlahi inayete istinaden, üstün İlahi bir hikmetin dahilinde cereyan ediyor. Bunu kabul etmeyi reddetmek, aslında mizoteisti kibir ve bencillik batağına saplanmasına ve nihayetinde, bir çaresizliğe sevk ediyor. İmtihanı geçmeyi başaramıyor ve Tanrı'ya olan nefreti ona Tanrı'nın aslında kim olduğunu unutturuyor, İlahî hikmetin, merhametin ve lütfun hakikatini görmezden gelmesine vesile oluyor *(bkz Bölüm 11)*.

Ateizm ve Felsefî Natüralizm [Tabiatçılık]

Ateizmin İslam nazarından tarifini yapmadan önce, kitabın sonraki bölümlerinde de atıflarda bulunacağımız bir mefhumu takdim etmenin iyi olacağını düşünüyorum. Ateizm gibi, felsefî natüralizm de Tanrı'yı ve tabiatüstü gerçekliği reddeder. Dolayısıyla, ateistlerin büyük bir kısmının felsefî natüralizmi dünya görüşü olarak kabul etmeleri şaşırtıcı değildir. Felsefi natüralizm, kainattaki bütün fenomenlerin fizik esasları ve usûlleri üzerinden açıklanabileceğini savunan görüştür. Natüralizme göre bu fiziki olaylar, akıl-dışı ve kör bir nizam üzere gerçekleşir. Bu, fiziki olayların kasten veya ihtiyari olarak bir hedef veya gayeye yönlenmedikleri ve nesneler veya fikirler arasındaki mantıki irtibatları oluşturup tanıyamayacakları/bilemeyecekleri anlamına geliyor. Felsefî natüralistler tabiatüstü gerçekliğe dair bütün iddiaları reddederler ve bazıları ise bu fiziksel, elle tutulur gözle görülür kainatın 'haricinde' bir şey varsa dahi birbirlerine müdahale etmeyeceklerini iddia ederler. Ateistler, Prof. Richard Dawkins'e göre, felsefi natüralistlerdir. Dawkins'in be-

lirttiği üzere bir ateist "fizik dünyanın ötesinde hiçbir şeyin var olmadığına inanan (kişidir)".[12] Bununla birlikte, bazı ateist akademisyenler natüralist değildir. Bu ateistler, Tanrı'yı reddediyor olsalar da, fizikî olmayan fenomenlerin varlığını tasdik ederler / doğrularlar. Teist, yani Tanrı'ya inanan kimse için bu tip ateistlerle entelektüel bir zeminde irtibata geçmek –genellikle - daha kolaydır çünkü fizikî olmayan fenomenleri reddetmezler. Bu çerçevede teizm ile müşterek bir zeminleri vardır diyebiliriz. Tanrı'nın varlığına karşı delil öne süren –veya Tanrı'nın varlığına dair kuvvetli bir delilin var olmadığını iddia eden-- ateistlerin büyük bir kısmının açıktan veya gizlice felsefi natüralizmi kabul ettiklerini de not etmek lazım. Yine de bu kitapta bulacağınız argümanların çoğu, felsefi natüralizmi kabul eden veya etmeyen ateistlere yönelik kullanılabilir.

Ateizmin İslam İlim Geleneği Nazarından Tarifi

İslam ilim geleneğinde ateizm için yüz çevirmek, sapmak anlamına gelen ve en doğru tercümesi ile 'tanrısızlık [inançsızlık]' anlamındaki *ilhâd* kelimesi kullanılır. *İlhad,* Arapça'da, yanında mevtayı yerleştirmek için açılan bir kısım bulunan mezar çukurunu tarif etmek için kullanılan *lahad* kelimesinden gelir. Yani *lahad,* kazılan asıl çukurdan bir sapmadır. Dilbilim (linguistik) açıdan bakıldığında ateizm, tabii ve aklî olandan sapma olarak tarif edilebilir. Peygamber efendimiz ﷺ, bütün insanların Tanrı'nın varlığını tasdik eden ve O'na ibadet etmeye meyilli olan bir fıtrat üzere doğduğunu öğretmiştir (*bkz. Bölüm 4).*[13] Bu nebevi öğreti, İslam nazarından bakıldığında ateizmin gayrı tabii olduğunu ve insan aklının bir inhirafı olduğunu açıkça gösteriyor.

İslam'da Tanrı'nın isimleri arasında şunlar vardır: El-Hâlık *(Yaratan, yoktan var eden),* El-Mukît *(Azıkları yaratıp bedenlere gönderen),* El-Mübdî *(Varlıkları, daha önce bir misli ve benzeri olmak-*

12 Dawkins, R. (2006) The God Delusion. London: Bantam Press, s. 14.

13 Müslim

sızın, ilk defa yaratan). Ateistler, kainatın bir yaratıcısı olduğunu inkar ettikleri gibi, bu isimleri de reddederler. İslam'da Yaratıcı'nın varlık ve birliğini ifade eden *Tevhid* düsturu, Tanrı'nın isim ve sıfatlarının reddedilmesini bir şirk (ortak koşma) biçimi olarak görür (*bkz 15. Bölüm).* Dolayısıyla İslam nazarından bakıldığında ateistler müşrik olarak tarif edilir. Kur'an'ın bir yaratıcıyı reddedenlere "Yoksa, gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar."[14] Şeklinde hitabı ve tek tanrı inancını reddedenlere, müşriklerin ve dolayısıyla ateistlerin irrasyonel, mantıksız ve akılsız oldukları anlamında "kendini bilmezler"[15] olarak tasdik etmesi şaşırtıcı değildir. Hülasası, İslam nazarından ateizm, muammalar içerisinde, akıl dışı ve tabii olmayan bir dünya görüşüdür.

Yukarıdaki tanımlama tarafsız değildir. Bir yaratıcının var olduğu ön kabulü üzerine yapılmıştır. Bu da şaşılacak bir durum değil, çünkü Kur'an ateizmin varsayılan /ön tanımlı bir durum olduğunu kabul etmiyor. Kur'an'da tabiata ve tabiatta meydana gelen hadiselere sıklıkta atıfta bulunulur. Bu ayetler, Kur'an'ı okuyana veya dinleyene, içinde hayat sürdüğümüz kainatın bir hikmet, gaye, hassas bir ayar ve güzellik üzere yaratıldığı için O'na kulluk etmemiz gerektiğini anlatmak amacıyla bir mukaddem (öncül) olarak kullanılır. Bu ayetler, aynı zamanda, Tanrı'nın büyüklüğü, kudreti, ihtişamı, merhameti ve muhabbetini idrak etmeye vesile olur. En az iki ayet ateizme atıfta bulunsa da *(bkz. Bölüm 5),* Kur'an'ın fizikî, gözlemlenebilir dünyadan bahseden büyük bir kısmı ise sadece entelektüel argümanlara zemin oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda kainatın ve ihtiva ettiklerinin İlahi bir hikmet, kudret ve gaye ile yaratıldığına kuvvetli deliler sunar. Bu da nihaye-

14 Kur'an, 52:36 [Kitap boyunca Kur'an mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf adresinde mevcut bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu ve Diyanet Vakfı'na ait olan Kur'an mealleri, metindeki bağlama göre, anlam kaybına sebep olmayacak şekilde tercih edilerek kullanılmıştır. (Çev. notu)]

15 Kur'an, 2:130

tinde bir kimsenin zihnini ve ruhunu, Tanrı'nın ibadetimize ve muhabbetimize layık olduğuna kanaat getirmesine vesile olur (*bkz. Bölüm 15*). Bu düstur bize gösteriyor ki ateizm ve onunla alakalı olarak *Tanrı var mıdır?* sorusu, doğru bir başlangıç noktası olmanın aksine, içinde bulunduğumuz gerçekliği reddeden bir anlayışın ürünüdür.

Ateizmin kısa bir tarihi

Müslümanların tarihinde

Ateizm, sekizinci asırda Dehriyye'nin ortaya çıkışından önce ciddi bir içtimai ve fikri bir tehlike arzetmiyordu. Bu düşünürler bilginin sadece ampirik metod üzere elde edilebileceğine inanan ampiristlerdi (deneyci). Kainatın ebedî olduğuna ve var olan her şeyden mesul bulunan dört hususiyete sahip olduğuna inanıyorlardı. Her şeyin ezelden beri var olduğuna ve bir yaratıcıya veya tasarımcıya ihtiyaç duymadığını savunuyorlardı.[16] Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin kitabı el-Eğanî'ye göre, meşhur bir kadı ve bir mezheb imamı olan Ebu Hanife, sekizinci asırda bir Dehri ile münazara ediyor. Ebu Hanife, Dehriyye'yi umumi münazaralarda alt etmesiyle bilinir (*bkz. Bölüm 8*). Gazali, İbn'ül Cevzi, el-Cahiz, Muhammed bin Şabib, İbn Kuteybe ve Ebu İsa el-Varrak gibi birçok alim Dehriyye'nin iddialarına cevaplar vermiştir.[17] Gazali, Kimya-yı Saadet isimli kitabında Dehriyye'yi, kainatı ve gayesini külli bir şekilde idrak edemeyen indirgemeciler olarak tarif etmiştir. Bir kağıt üzerindeki mürekkebe veya kaleme bakakalıp, kalemi tutanı göremeyen karıncalara benzetmiştir.[18]

16 Crone, P. Atheism (pre-modern). In: Encyclopaedia of Islam, THREE, Yayına hazırlayan: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Şu adresten erişilebilir: http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_23358 [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

17 a.g.e.

18 Al-Ghazali. (2007) Kimiya-e Saadat: The Alchemy of Happiness. Çeviri: Claude Field. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, s. 22. Çevirmen fizikçilere atıfta bulunmuştur; fakat asıl [metindeki] bağlamda Tanrı'nın takdirini inkar edenlere bir atıf vardır.

Müslümanların tarihindeki ateizm, bizlere ancak karşılıklı müsamaha ve saygı neticesinde tesis edilebilecek olan entelektüel bir münazara ortamın tesis edilmiş olduğunu açıkça gösteriyor. Kur'an açıkça belirtiyor ki birçok farklı inancın olması yine O'nun izni iledir. Müsamaha ve saygı üzere olunmalı ve hiçbir şekilde zorlama yapılmamalıdır:

"Eğer rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!"[19]

"Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir."[20]

Müslüman bir ilim ve fikir insanı olan Dr. Jaafar Idris, İslam'ın diğer inanç türleri üzerindeki duruşunu şöyle özetliyor:

"İslamî olmayan inanç türleri[ne mensup topluluklar] ile çatışmaksızın var olmak/olabilmek Kur'an'daki birçok ayette de belirtildiği gibi temel bir kaidedir ve tarih boyunca Müslümanlar tarafından da böyle tatbik edilmiştir. Müslümanların bazı hususi, istisnai durumlar ve olaylar üzerinden kendi dinlerine dayattıkları veya harici sebeplerden ötürü başvurdukları bir yöntem değil değil. İslam dininin tabiatı gereği ortaya çıkan bir netice..."[21]

İslam'ın fikrî mirası, içinde yaşadığımız çağın meydan okumalarına maruz kalan Müslümanlara güç vermeli, güven hissi aşılamalıdır. Bugün ateistlerin ve seküler düşüncenin ortaya attığı sözde yeni itirazlara, İslam'ın klasik dönem alimleri tarafından zaten cevaplar verildi. Bu açıdan bakarsak, Müslümanlar, devlerin omuzlarında yükselmiş durumdalar. Müslüman-

19 Kur'an, 10:99

20 Kur'an, 2:256

21 Idris, J. (2012). An Islamic View of Peaceful Coexistence. Şu adresten erişilebilir: www.jaafaridris.com/an-islamic-view-of-peaceful-coexistence [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

ların tek meselesi o zengin ilim mirasına ulaşmak ve [aslını bozmadan, sabitelerden ve esaslardan ödün vermeden] içinde yaşanılan çağ dikkate alınarak, tatbik edilebilir ve karşılık bulacak bir dil kullanmak olmalıdır.

Batı'da Ateizm

Ateizm, antik zamanların popüler hareketlerinden biri değildi ve hatırı sayılır miktarda takipçisi yoktu. Tarihçilere göre bu dönemde gördüğümüz inançsızlar (istisnalar hariç) "inançsızlıklarını açıkça söyleme cesaretini gösteren fertler veya kendi teorilerini tatbik ederek veya dini pratikleri tamamen reddederek tanrıların var-oluşları üzerine entelektüel teoriler ortaya koyan cüretkar filozoflardı."[22] Ateizm teriminin ilk kullanımı Yunan dili uzmanı Sir John Cheke'nin Plutarch'ın *On Superstition (Hurafeler Üzerine)* isimli eserinin tercümesine kadar dayanır. 1600'ların Fransa'sında ateizm, kendi dünya görüşüne karşı polemik oluşturacak yazıları ve sosyo-politik tedbirleri tetikledi.[23] Ateizm 1700'lerin İngiltere'sinde dahi bir tehdit unsuru olarak algılanıyordu. Meşhur oyun ve deneme yazarı Joseph Addison, ateizme karşı bir kısım ihtiva eden, *The Evidence of the Christian Religion (Hıristiyan Dininin Delilleri)* başlıklı bir kitap yazdı. Kitabın aşağıdaki kısmında, ateistleri şöyle tarif ediyor:

"Bu tür yobazlarda çok saçma ve ters bir şey var, doğru düzgün bir tanım getirmeğe hafsala yetmiyor. Sizi kızdırmak için dibine kadar ısrar eden kumarbaz tiplere benziyorlar fakat boşuna oynuyorlar. Arkadaşlarını üzerlerine gelmeleri için sürekli dürtüklüyorlar fakat aynı zamanda elleri boş bırakıyorlar. Hülasası, ateizmi yayma gayreti aslında, ateizmin kendisinden

22 Bremmer, J. N. (2007). Atheism in Antiquity. *M. Martin, ed., The Cambridge Companion to Atheism* içinde, 1. Baskı. New York: Cambridge University Press, s. 11.

23 Hyman, G. (2007) Atheism in Modern History. *M. Martin, ed., The Cambridge Companion to Atheism* içinde, s. 29.

daha saçma. Tenakuz ve imkansızlıklarla dolu fikirlerle izdivaç etmiş bir vaziyetteler ve aynı zamanda inancın en ufak parçasındaki bir zorluğu dahi, inkar için kafi görüyorlar. Bu geri kafalı kâfirlerden birine, ateizmin en mühim mevzuları olan kainatın esbab üzere teşekkülü, maddiyatın faniliği, Ruh'un faniliği, Beden'in tesadüfi tertibi, maddenin hareketleri ve çekimi (gravitasyon) ve buna benzer tafsilatlarıyla beraber bir araya getirilip bir *amentü* meydana çıksa, en meşhur ateistlerin ekseriyatının fikirlerine istinaden; derim ki, bu şekilde teşekkül ve vaz edilmiş bir Amentüyü kabul etmek, şiddetle inkar ettikleri o bahislerden çok daha büyük bir inancı gerektirmez mi? Öyleyse bu yeni nesil kovboylara hem kendi iyilikleri hem de umumi saadet için tavsiyem, en azından kendileriyle tutarlı bir şekilde davranmaları ve dinsizlik, taassup ve safsatalara heves etmemeleridir."[24]

Addison'un bu sözleri, biraz 'renkli' görünse de, 1700lü yılların tutkulu ve sert olan din dilini yansıtıyor. Ateizm o zamanlarda pek yaygın hale gelmiş olmamasına rağmen inançsızlığın tohumları ekilmiş ve meyveler alınmaya başlanmıştı.

Addison'un ifadeleri kendi zamanında ortaya çıkan tartışmalar üzerine peşin hükümlü birkaç yargıdan ibaret olsa da, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar, akademik tarzda bir şüpheciliğin ve dogmatik olmayan bir ateizmin önünü açan entelektüel başarılarla öne çıkıyordu. Buna yol açan birçok filozof ve düşünür vardı. 1689'da Polonyalı düşünür Kazimierz Lyszczynski *De non existential dei (Tanrı'nın var olmaması üzerine)* isimli eserinde Tanrı'nın varlığını inkar etti. Lyszczynski, Tanrı'nın insanların ürettiği bir fikir olduğunu ve insanların başkalarına tahakküm aracı olarak Tanrı kavramını oluşturduklarını iddia etti. 1674'te Avrupa'da çokça takipçisi olan Matthias Knutzen ateizmi destekleyen yazılar yazdı. 1700lerde David Hume ve Voltaire gibi düşünürler Ateizmin neşet etmesi, kök salmasını

24 Addison, J. (1753). The Evidence of the Christian Religion. London, s. 224-223.

sağlayacak fikirleri ürettiler. Voltaire, tek bir yaratıcının varlığını kabul eden fakat vahyi ve dînî otoriteyi reddeden felsefi ve teolojik bir bakış açısı olan deizmi savundu. David Hume, Tanrı ve din üzerine kitaplık çapında eser yazdı. Tanrı mefhumunun anlaşılamaz olduğunu [insan idrakının ötesinde olduğunu] savundu. Hume, aynı zamanda, Tanrı'nın varlığının zaruri olduğu fikrini savundu ve tasarım argümanının [teleolojik argüman] (*bkz. Bölüm 8*) zayıflığını ve eksik yönlerini ifşa etmeye teşebbüs etti. Hume'a göre dünyadaki kötülükler ve ıstırapların varlığı bizleri [Tanrı'nın varlığına karşı] fikrî açıdan zorlayan şeyledi. Antik zamanların filozoflarına benzer şekilde, Hume'un argümanları Tanrı'nın varlığını inkar etmiyordu; fakat dünyadaki kötülükleri göz önünde bulundurarak insan gözüyle [aklıyla] yeterli bir açıklama yapıp yapamayacağımızı sorguluyordu (*bkz. Bölüm 11).* Hume'un dînî bir mefhum olan mucize mefhumuna saldırısı çok etkili oldu. Mucizelere inanmanın ancak, mucizeye şahit olanların yanılma ihtimalinin, mucizelerin gerçekleşme ihtimalinden az olması durumunda rasyonel olabileceğini savundu. Yukarıda bahsettiklerimiz, ateizmin popüler kültüre ve akademiye 'yapışmasına' katkı sağlayan düşünürler, yazarlar ve felsefecilerin teferruatlı bir tanıtımı olmasa da mevzubahis dönem boyunca Batı'daki tanrı tanımazlığın tarihi hakkında bir fikir veriyor olsa gerek.

Charles Bradlaugh, 19. Yüzyıl'da ateizmi makbul hale getirme çabası gösteren önemli bir şahsiyet idi. İngiliz meclis üyesi olan Bradlaugh, ateizmin toplum tarafından kabul edilmesi için uzun mücadeleler verdi. Gayesine ulaşamamış olsa da, 19. Yüzyıl'ın sonlarına doğru, ateizmin kabul edilmesi ve saygı görmesi için vermiş olduğu mücadelesine devam edecek insanların önünü açtı.[25] *İnsanlık İnançsızlıktan Neler Kazanır?,*

25 Hyman, G. (2007) Atheism in Modern History, s. 31.

Bir Ateizm Müdafaası ve *Diyalogda Şüpheler*[26] gibi birçok makale yazdı. Ateizmin ve şüpheciliğin müdafii olan Bradlaugh, eserlerini "sadece ateistçe fikirlere sahip olanların değil, aynı zamanda, ateist olduğu için haksız yere ayıplananlar hakkında yaygın olan bazı önyargıları" ortadan kaldırmak için kullandı.[27] Bradlaugh'un aktivizmi, İngiliz toplumuna ateizmi kabul ettirmekten ibaret değildi; aynı zamanda ateizmin insanları daha mutlu yaptığını ve kişinin refah seviyesini yükselttiğini göstermeye adanmıştı. *İnsanlık İnançsızlıktan Ne Kazanır?* İsimli eserinde şöyle diyor: "İnançsız biri olarak diyorum ki insanlık şüphecilikten çok şey kazanmıştır ve Hıristiyanlığın - ondan evvelki bütün inanç biçimleri gibi - derece derece artan inkârı, insanlığın huzur ve refahına çokça katkıda bulunmuştur ve bulunacaktır."[28]

1920lerde mantıkçı pozitivistler ortaya çıkmaya başladı. Bu radikal felsefi hareketin mensupları, bir sözün veya önermenin ancak deneysel (ampirik) olarak ispatlandığı durumlarda anlamlı olabileceğini savundular. Eğer biri bir söz söyler de bu söz bizim duyularımız tarafından algılanamayacak şeylere atıfta bulunursa, bu söz, bir saçmalıktan ibarettir dediler. Mantıkçı pozitivistler, fizikî alemden öte, ona aşkın olan bir varlığın olmadığını iddia ettiler. Yani ifadeler ya analitiktir ya da sentetiktir. Analitik ifadeler tanımı gereği doğru olan ifadelerdir. Mesela "top, küre şeklindedir" ifadesinde topun küre şeklinde olması, top kelimesinin anlamı üzerinden bellidir, çünkü toplar tanımları gereği küre şeklindedirler.. Sentetik [sentez yoluyla] ifadeler ise tecrübe üzerinden doğru olduğuna kanaat getirilenlerdir. Mesela, 'top zıplıyor' ifadesi topun zıpladığına bakılarak doğrulanabilir. Böylece mantıkçı pozitivistler, anlam'ı deneysel (ampirik) bir ölçüme tâbi tuttular. Yani bir şeyin anlamlı ola-

26 Bradlaugh, C. (1929). Humanity's Gain from Unbelief and Other Selections from the Works of Charles Bradlaugh. London: Watts & Co. The Thinkers Library, No. 4.

27 a.g.e, s. 23.

28 a.g.e, s. 1.

bilmesi, onun fizikî bir tecrübe ile doğrulanabilmesine bağlı. Bundan ötürü, Tanrı, metafizik, ahlak ve tarih hakkında birçok soru anlamsız olarak tanımlandı [çünkü bunlardan hiçbiri bulunduğumuz anda, hislerimiz tarafından ölçülemiyor]. Dolayısıyla Tanrı, fizikî tecrübeler [hisler] yoluyla doğrulanamadığı için ateizm, varsayılan görüş olarak kabul ediliyor.

Mantıkçı pozitivizmin ortadan kalkmasının ardından, akademi dünyası teizmin entelektüel dirilişine şahit oldu. 1980'deki *Time* dergisi entelektüel teizmi şöyle yorumladı: "Düşüncede ve iddialarında yirmi sene kadar önce kimsenin tahmin edemeyeceği sessiz bir devrim ile, Tanrı, geri dönüyor. İşin garip tarafı, bu devrim ilahiyatçıların veya sıradan inançlı insanların arasında değil, zamanında Tanrı'yı ittifakla reddeden akademik felsefecilerin entelektüel halkalarında meydana geliyor."[29]

Teizmin entelektüel anlamdaki bu dirilişinin sebeplerinden biri de yirminci asrın ortalarındaki merak uyandıran bilimsel keşifler idi. Kainatın kozmik başlangıcını öne süren 'Big Bang/Büyük Patlama' teorisi bunlardan biri. Bu, kainatın durağan ve ebedî olduğunu, Tanrı'ya ihtiyaç duymadan varlığını sürdürebildiğini savunan geleneksel anlayıştan bir kopuştu *(bkz. Bölüm 5)*. Kozmologlar 1970li yıllarda oldukça merak uyandıran ve kainattaki kanunların ve nizamın, insanın yapısı gibi, karmaşık ve bilinçli bir hayatın mevcudiyetine imkan sağlayacak şekilde tasarlandığını açıkça ortaya koyan 'hassas ayar'ı keşfettiler *(bkz. Bölüm 8)*.

Yirminci asrın başlangıcına kadar biyolojinin asıl meselesiyle alakalı oldukça yetersiz bir anlayışa sahiptik. Organizmaların yapıtaşları olan hücrelerin sadece protoplazmadan meydana geldiğini düşünüyorduk. Ta ki 1953'te James Watson ve Francis Crick, hücrenin bilgi-deposu işlevi gören DNA'nın

29 Modernizing the Case for God. Time Magazine, 7 April 1980, s. 65-66. Şuradan erişilebilir: http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,921990,00.html [Erişim tarihi: 2 Ocak 2016].

çiftli heliks yapısını bizlere gösterene kadar. Bu keşfin akabinde, moleküler biyolojik devrim, mikroskobik seviyede birçok karmaşık özellikleri açığa çıkararak devam etti. Kendisi de ateist olan Crick, genetik kodun evrenselliğinden o kadar etkilenmişti ki bu kodun bir rastlantı sonucu ortaya çıkamayacağına ikna oldu ve birtakım dünya-dışı, aşkın bir varlığın veya varlıkların müdahalesi söz konusu olduğunu öne sürdü.[30] Bu keşifler ve bilimsel gelişmeler, felsefi argümanlarıyla beraber, teizmi yavaş yavaş entelektüel ve akademik tartışmaların cereyan ettiği sahaya getirmiş oldu. Bugün, teizm, mutlak surette saygı duyulan bir görüş, bir inançtır.

Bugüne kadar, birçok akademik yayında 'Tanrı' sorusuna cevap arandı. Hatta bu konu, popüler yayınlarda da yer buldu ve üzerine çokça kitap yazıldı. Sosyal medyada da konu üzerine milyonlarca paylaşım yapıldı.

Ateizmin tekâmülü

Yukarıda saydığımız unsurlara rağmen ateizm, en hızlı yayılan toplumsal ve entelektüel hareketlerden biri. Geçtiğimiz yirmi sene boyunca kendini ateist veya dindar olmayan olarak tanımlayanların sayısı artış gösterdi. Yeni ateizm olarak da bilinen bu hareket, ateizm ve sekülarizm (genellikle ateizmin siyasi tezahürü anlamındadır) üzerine beyanatta bulunmaya başladı. Richard Dawkins, Sam Harris, Christopher Hitchens ve Dan Dennett gibi modern ateist yazar ve akademisyenler bu hareketi ziyadesiyle desteklediler. Kitapları çok satanlar listelerine girdi, binlerce insan halka açık derslerini seyretti. Gelgelelim, bazı kimseler de bu yazarların söylemlerinin çirkin ve incelikten yoksun olduğunu söyleyecektir.

Christopher Hitchens (ö. 2011) "din her şeyi zehirliyor"[31]

30 Crick, F. (1982). Life Itself: Its Origin and Nature. London: Futura Publications, s. 117-129.

31 Hitchens, C. (2007). God Is Not Great: The Case Against Religion. New York: Atlantic Books, s. 13.

diyor, Sam Harris, "dînî kimliğimizin sayılı günleri kaldı"[32] şeklinde bir iddiada bulunuyor, Richrad Dawkins ise Tanrı'nın bir "yanılgı"[33] olduğunu savunmaya devam ediyor. Bütün bu benzerliklere rağmen ateistlerin homojen bir grup olduğunu söyleyemeyiz. Bazı malum ateist akademisyenler, bu yeni ateist söyleme katılmıyor. Mesela felsefeci Tim Crane şöyle bir ifadede bulunuyor:

"Bana öyle geliyor ki yeni ateistlerin ortaya attığı iddiaların çoğu doğru değil ve dinin dünya işlerindeki rolü üzerine yaptıkları yorumlar birçok cihetten hatalı.. din meselesine bu taraftan yaklaşmak dünyanın problemlerini çözmek için pek de akıllıca bir hareket değil.. aksine, insanların inançlarını değiştirmek çok zor. Fakat burada bariz olan bir şey var ki o da bu iş, insanların aptal, akılsız ve cahil olduklarını söylemekle çözülmüyor."[34]

Önde gelen ateist felsefecilerden olan Michael Ruse, haykırırcasına diyor ki: "Bence Dawkins'in felsefenin ve teolojinin neredeyse hiçbir cihetinden haberi yok ve bu açıkça belli oluyor." Ruse, yeni ateistlerin, 'akıllı tasarım [kainatın akıl sahibi bir varlık tarafından tasarlanmış olduğunu savunan görüş]' ve Hıristiyanlık hakkında yorum yaparken ortaya koydukları stratejilerin başarısını değerlendirmekten de geri durmuyor:

"..akıllı tasarım karşısındaki savaşımızda büyük hezimete uğradık –bu savaşı kaybediyoruz.. bizim ihtiyacımız olan, düşünmeden tepki veren bir ateizm değil, meseleleri ciddi bir şekilde kavrayarak hareket eden bir ateizm–hiçbiriniz ciddi bir şekilde Hıristiyanlık üzerine çalışıp ve fikirlerle mücadele etmiyor Hıristiyanlığın düpedüz bir şer olduğunu iddia etmek aptalca ve gayrı ahlakî bir şey, tıpkı Richard'ın yaptığı gibi

32 Harris, S. (2006). The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason. London: The Free Press, s. 227.

33 Dawkins, R. (2006). The God Delusion, s. 20.

34 Cited in William, P. S. (2009). A Sceptic's Guide to Atheism. Milton Keynes: Paternoster, s. 41.

- hepsinden önemlisi, bir savaştayız ve savaştayken mütetffiklerimizi arttırmalıyız, herkesi kötü niyetli olarak tanımlayarak yabancılaştıramayız."[35]

Bu 'iç savaşa' rağmen, yeni ateist hareketi fikirlerini dünya geneline yaymada gayet başarılı oldu. İngiltere ve Galler'de insanların %25.1'i, İngiltere'nin üniversitelerinde de azımsanmayacak bir artış ile beraber, kendilerini dinsiz olarak tarif ediyor.[36] Avrupa'da insanların %46'sı geleneksel anlamda bir Tanrı kavramına inanmıyor, %20'si bir ruh, Tanrı veya bize hayat veren bir kuvvet olduğuna inanmıyor.[37] Çinlilerin yarısı kendilerini ateist olarak tanımlıyor.[38] Sosyoloji profesörü Phil Zuckerman, ateizmin birçok toplumda yayıldığını ifade ediyor[39] ve dünyada inanılan ana dinlerin ardından dördüncü sırada geldiğini iddia ediyor: ".. nihayet, Tanrı'ya inanmayanlar umumi olarak kabul edilen inanç sistemlerinden Hıristiyanlık (2 milyar), İslam (1.2 milyar) ve Hinduizm'in (900 milyon) ardından dördüncü sıraya yerleşti."[40]

Müslüman dünyası büyüyen bu toplumsal harekete karşı bağışıklık kazanmış değil. Anket şirketi Win-Gallup Inter-

35 a.g.e s. 44.

36 Office for National Statistics. (2011). Religion in England Wales 2011. [online] Şuradan erişilebilir: http://www.ons.gov.uk/ons/rel/census/2011-census/key-statistics-for-local-authorities-in-england-and-wales/rpt-religion.html#tab-Changing-picture-of-religious-affiliation-over-last-decade. [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

37 Biotechnology Report. Fieldwork January 2010 – February 2010. Bruxelles: TNS Opinion & Social, s. 203. Şuradan erişilebilir: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_en.pdf [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

38 Ateizmin Çin'deki tarihi kendine has karmaşık yapılara sahiptir ve Batı tipi ateizmle karıştırılmamalıdır. Çin ateizmi Darwinizm üzerinden gelen bir ateizm veya Dawkins tipi bir yeni ateizm değildir. Çin'deki ateizm birtakım kültürel, siyasi ve entelektüel faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Başlı başına çalışılması gereken bir konudur.

39 Zuckerman, P. (2007). Atheism: Contemporary Numbers and Patterns. *M. Martin, ed, The Cambridge Companion to Atheism* içinde, s. 61.

40 a.g.e, s. 55.

national'a göre, Suudîlerin 5%'i kendilerini ikna olmuş ateist olarak ve yüzde 19'undan fazlası ise dindar olmayan olarak tanımlıyor.[41] Ateizmi konu alan kitapların Arapçaya tercümesinin her geçen gün artması, ateizmin Arap dünyasında artmasına sebep oluyor. Batı'da yaşayan Müslümanlar da benzer problemler yaşıyorlar. Bu problem kendisini Müslüman toplumun farklı seviyelerinde gösteriyor fakat üniversite kampüsleri en büyük değişimin yaşandığı yerler. Ateist yayınların popülerleşmesi ve sosyal medya, agresif ve hararetli bir ateizmle birleşerek, entelektüel bir meydan okumaya ve bir akran baskısına sebep oluyor. Yeterli ölçüde manevi yönden kendini beslemeyen, fikrî açıdan ve din ilimleriyle kendini donatmamış bir genç, Tanrı'yı inkar etmek gibi akılsızca bir yola düşebilir.

Bu kitabı yazmamın ana sebeplerinden biri de İslam dininin tutarlı ve doğru olduğunu, ateizmin ise entelektüel bir hayalden ibaret olduğunu göstermek için insanlara ilmî, fikrî ve manevî açıdan kendilerini besleyebilecekleri araçlar sunmak idi.

41 WIN-Gallup International. (2012). Global Index of Religiosity and Atheism, s. 16. Şuradan erişilebilir: http://www.wingia.com/web/files/news/14/file/14.pdf [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

Bölüm 2
Tanrı'sız Bir Hayat

Ateizm Nasıl Bir Hayat Sunar?

Ateizm, hayatta karşılığı olmayan, içi boş ve hayalî bir entelektüel vaziyet/tavır değildir. Eğer iddiaları doğru ise, ateizmin nasıl bir hayat sunacağı hususunda pek de iç açıcı olmayan bazı kaçınılmaz, varoluşsal ve mantıksal çıkarımlarda bulunulması gerekiyor. Ateizmin perspektifinden bakıldığında hayat, saçma ve gülünç bir şeydir. Aşağıda sunacağım argümanın gayesi Tanrı'nın varlığına dair aklî bir delil sunmak veya Tanrısız bir hayatın saçma oluşu üzerinden Tanrı'nın varlığını ispat etmek olmasa da; kitap boyunca tartışacağımız aklî argümanlar için iyi bir temel sağlayacaktır.

Bölüm 1'de bahsedildiği gibi, birçok ateist, tabiatüstü gerçekliğin olmadığına ve kainattaki bütün olayların fizikî faaliyetler üzerinden açıklanabileceğine inanan felsefi natüralistlerdir. Felsefî natüralizm ile cem edilmiş bir ateizm, varoluşsal bir felaketin reçetesidir. Formül basittir: insana hesap vermesi gerektiğini söyleyen İlahî mesuliyeti ortadan kaldıran 'Tanrı yoktur' fikri, nihaî bir ümit, değer ve gayeden yoksunlukla sonuçlanır. Aynı zamanda anlamlı ve ebedî bir saadete de götürmez.[42] Vardığımız bu netice köhne bir dînî klişe değil; ateizmin mantıkî ve varoluşsal çıkarımları üzerine mantık üzere düşünmenin bir neticesidir.

42 Bu bölümdeki bazı fikirler W. L. Craig'den esinlenerek 'The absurdity of life without god' başlıklı makalesinden iktibas ile yazılmıştır. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/the-absurdity-of-life-without-god [Erişim tarihi: 23 Kasım 2016].

Ümitsizlik

Ümit, bir şeyin vuku bulmasına dair bir beklenti ve arzu olarak tarif edilir. Hepimiz güzel bir hayatımızın olmasını, sağlıklı olmayı ve iyi bir işimizin olmasını arzularız, ümit ederiz. Nihayetinde hepimiz, ebedî ve mutlu bir hayat sürmek isteriz. Hayat öyle muhteşem bir nimettir ki hiç kimse, kendi varlığının sona ermesini istemez. Benzer bir şekilde, herkes, nihayetinde yanlışların düzeltildiği ve ilgililerin hesaba çekildiği bir tür nihai adaleti [mahkemeyi] arzular. Eğer sefalet içinde bir hayat sürüyorsak veya birçok çileye maruz kalıyorsak, huzura ve rahatlığa erişmeyi arzularız, ümit ederiz. Bu, insan tabiatının bir yansımasıdır; karanlık bir tünelin sonunda aydınlığı ümit ederiz, eğer huzura ve neşeye erişmiş isek böyle kalmasını isteriz.

Ateizm, İlahî olanı ve tabiatüstünü reddettiğine göre, ölüm sonrası hayatı, yani ahiret mefhumunu da reddeder. Ahiret olmadan, acı dolu bir hayatın ardından sizi memnun kılacak herhangi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla hayatımız sona erdikten sonra olumlu bir şeyler olması yönündeki beklentimiz kaybolmuştur. Ateizmin gölgesinde, içinden geçtiğimiz karanlık tünelinin ardından aydınlık bir çıkış bekleyemeyiz. Düşünün ki üçüncü dünya ülkelerinden birinde doğdunuz ve bütün hayatınızı açlık ve fakirlikle geçirdiniz. Ateizmin dünya görüşüne göre adeta ölüme terkedilmiş bir durumdasınız. Bunu İslamî bakış açısı ile karşılaştırın: hayatımızda karşılaştığımız bütün meşakkatler sonradan elde edeceğimiz daha iyi bir karşılık için varlar. Dolayısıyla geniş bir çerçeveden bakıldığında, çektiğimiz hiçbir çile anlamsız değil. Allah bizim çektiğimiz her sıkıntıdan haberdar ve karşılığını verecek, bizleri mükafatlandıracak (*bkz. Bölüm 11).* Ateizme göre, yaşadığımız acılar duyduğumuz haz kadar anlamsız. Erdemli insanların büyük fedakarlıkları ve mağdurların yaşadıkları sıkıntılar, nemelazımcı bir dünyada birbiri ardına düşen domino taşları gibi, ne yüce bir iyilik için ne de yüksek bir gaye için meydana gelmiyorlar. Herhangi bir mutlu sona veya

ahirete dair hiç bir ümit yok. Zevk dolu ve lüks içinde bir hayat yaşamış olsak bile birçoğumuz, kaçınılmaz olarak, talihsiz bir kadere veya durmaksızın artan bir haz talebine mahkum olacağız. Kötümser filozof Arthur Schopenhauer, bizi bekleyen ümitsizliği ve talihsiz kaderi şöyle izah ediyor:

"Biz insanlar kasabın gözlerinin süzüp, içlerinden önce birini ardından bir başkasını seçtiği kırda oynaşan kuzuları andırıyoruz; çünkü iyi günlerimizde bizi tam da bu anda hangi felaketin pusuda beklediğini, hangi hastalık, sefalet, işkence ve eziyetin, uzuv, akıl ve can kaybının birdenbire bastırmak için hazırlandığını bilmeyiz... Zamanın bizi telaş içerisinde biteviye koşturup durması, asla nefes alma imkânı sunmaması, elinde kamçıyla buyurgan bir iş tevziatçısı gibi hepimizin tepesinde beklemesi ile hayatımızın bir azap ve işkenceye dönmesi arasında en küçük bir bağ kurma imkânı yoktur. Zaman ancak can sıkıntısının cenderesi içinde kıvrananların başına bela kesilmez ve onları sık boğaz etmez... Doğrusu dünyanın ve dolayısıyla insanın da gerçekte hiç olmaması gereken bir şey olduğu kanaati bizi birbirimize karşı tahammüle sevk etmeyi amaçlar; çünkü böylesine berbat ve müşkül (açmaz) bir durumda bulunan varlıklardan ne bekleyebiliriz ki? Aslında bu noktadan bakıldığında derhal nazarımıza çarpar ki gerçekte bir kimseyle diğeri arasında uygun hitap tarzı Sir Monsieur ve benzeri yerine Leidensgefâhrte, socii matorum, compagnon de miseres, my fellow-sufferer olmalıdır. [son dört kelime sırasıyla Almanca, Latince, Fransızca ve İngilice ıstırapdaş (ım) anlamına gelir]"[43]

Kur'an'da da bu ümitsizlikten bahsedilir. İman edenler ye'se düşemez; her daim ümit olacaktır ve ümit, Allah'ın merhametiyle irtibatlıdır ve Allah'ın merhameti hem bu dünyada

43 Schopenhauer, A. (2014). Studies in Pessimism: On the Sufferings of the World. [e-kitap] The Adelaide Üniversitesi Kütüphanesi. Bölüm 1. Şuradan erişilebilir: https://ebooks.adelaide.edu.au/s/schopenhauer/arthur/pessimism/chapter1.html [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016]. [Türkçesi: Arthur Schopenhauer, Hayatın Anlamı, Say Yayınları, Çeviren: Ahmet Aydoğan, s. 16, 17 ve 38. (çev. notu)]

hem de ahirette tecelli edecektir: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."[44]

Ateizme göre, nihai adalet ulaşılamaz bir hedeftir, hayat dediğimiz çölde bir seraptır. Ahiret olmadığına göre, insanların hesaba çekileceği yönündeki bütün beklentiler nafiledir. 1940ların Nazi Almanya'sını düşünün. Eşinin ve çocuklarının gözleri önünde katledilen Yahudi bir kadının gaz odasına atılma sırasını beklerken adaletten ümidi kalmamıştır. Naziler nihayetinde mağlup olmuş olsalar da, adalet, bu bayanın ölümünden *sonra* vuku bulmuştur. Ateizme göre bu bayan şimdi hiçbir şey, sadece maddenin farklı bir şekle dönüşmüş halinden ibaret. Cansız bir varlığı teskin etmeniz de mümkün değil. Fakat İslam, herkese İlahî adaleti vadediyor. Hiç kimseye adaletsizlik yapılmayacak ve herkes hesaba çekilecek:

"O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır. Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir."[45]

"Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulm edilmez."[46]

Felsefî natüralizmin nazarında hayat, bir annenin çocuğuna bir oyuncak vererek sebepsiz yere geri almasına benziyor. Hayat, şüphesiz, muazzam bir nimettir. Fakat tecrübe ettiğimiz bütün zevkler, neşeli anlar ve sevgi, bizden alınacak ve ebediyen yok olacak. Ateist, İlahî olanı ve ahireti reddettiğine göre, dünyada tecrübe edilen bütün güzellikler de yok olacak. Daimî bir mutluluk, sevgi ve neşe için ümidimiz yok. Fakat İslam ile bu müspet tecrübeler ahiret hayatında zenginleşerek devam eder:

44 Kur'an, 12:87.
45 Kur'an, 99:6-8
46 Kur'an, 45:22

"Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.."[47]

"Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır.."[48]

"Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar. Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şeyvardır."[49]

Nihai bir değerden yoksunluk

Bir insan ile tavşan şeklinde bir çikolata arasındaki fark nedir? Bu aslında ciddi bir sorudur. Natüralist bir dünya görüşünü kabul eden birçok ateiste göre var olan her şey aslında maddenin yeniden düzenlenmesinden ibarettir veya kör, bilinçsiz fiziksel faaliyetlere ve sebeplere bağlıdır.

Eğer bu doğru ise ikisi arasında bir fark var mıdır?

Elime bir çekiç alsam ve tavşan şeklindeki bu çikolatayı parçalasam ve ardından da aynısını kendime yapsam, natüralizme göre bu iki hareketim arasında bir fark yoktur. Çikolatanın parçaları ve benim kafatasımın parçaları aynı şeyin yeniden düzenlenmesinden ibaret olurdu: soğuk ve cansız olan maddenin.

Bu argümana verilen tipik cevaplar şöyledir: "bizim hislerimiz var", "biz canlıyız", "biz acıyı hissederiz", "bizim bir kimliğimiz var" ve "biz insanız!" Natüralizme göre bu cevaplar yine maddenin yeniden düzenlenmesine veya daha kesin bir ifade ile, insan zihnindeki nöro-kimyasal [sinir sistemi kimyası ile alakalı] faaliyete indirgenebilir. Hissettiğimiz her

47 Kur'an, 50: 35
48 Kur'an, 10:26
49 Kur'an, 36:55-58.

şey, bütün konuşmalarımız ve yaptıklarımız, maddenin en temel bileşenlerine veya en azından birtakım fiziksel faaliyetlere indirgenebilir. Dolayısıyla bu duygusallık, ateist biri için geçersizdir çünkü duygular dahil her şeyin, değer duygusunun bile, temelinde soğuk fiziksel faaliyetler yer almaktadır.

İlk sorduğumuz soruya dönelim: *Bir insan ile tavşan şeklinde bir çikolatanın arasındaki fark nedir?* Ateizmin bakış açısından baktığımızda cevap ikisi arasında gerçek bir farkın olmadığıdır. Bir fark görülecek olsa dahi sadece bir yanılsamadan, hayalden ibarettir, hiçbir nihai değer yoktur. Eğer her şey maddeden ibaretse ve fiziki sebepler ve faaliyetlerin neticesiyse, hiçbir şeyin hakiki bir değeri yoktur. Tabi eğer 'madde' kendi başına bir değerdir denirse farklı, fakat bu doğru dahi olsa maddenin bir şekilde tanziminin/düzenlenmesi ile diğer bir şekilde tanzimi arasındaki farkı nasıl anlayabiliriz? Daha karmaşık olanın daha değerli olduğu iddia edilebilir mi? Neden böyle bir değer olsun ki? Unutmayın, ateizme göre hiçbir şey bir gaye üzerine yaratılmamıştır ve tasarlanmamıştır. Her şey, sadece, soğuk, rastgele ve bilinçsiz fiziki faaliyetlerin-ve sebeplerin ürünüdür.

İyi haber şu ki hayata bu şekilde bakan ateistler, inançlarının vaz ettiği aklî zemin üzere yaşamıyorlar. Çünkü eğer böyle yapsalardı çok kasvetli bir halde olurlardı. Varoluşumuza nihai bir değer atfetmelerinin sebebi onların doğuştan gelen tabiatında bulunan, Tanrı'yı ve varlığımızın hakikatini tanıma temayülüdür (*bkz. Bölüm 4*).

İslam noktainazarından baktığımızda Allah, bize değerimizi anlamamız, ahlakî hakikatimizin farkına varmamız için doğuştan gelen bir temayül bahşetmiştir. (*bkz Bölüm 9*). Bu temayüle *fitrat* denir (*bkz. Bölüm 4*). Nihai değer hususundaki iddiamız geçerlidir çünkü Tanrı bizleri bir gaye üzerine yaratmış ve yarattıkları arasından bizleri imtiyazlı kılmıştır. Biz değerliyiz çünkü bizi Yaratan bize bu değeri vermiştir.

"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada

ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.."[50]

"Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler."[51]

İslam, iyilere ve hakikati kabul edenlere değer verir. Tanrı'ya itaat eden ve dolayısıyla iyilik yapanlar ile cüretkâr bir biçimde itaatsizlik gösteren yani kötülük yapanları şöyle mukayese edilir: "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler."[52]

Natüralizm, ahireti ve İlahi adaletin her türlü şeklini reddettiğine göre suçlu olan ile barıştırıcı olanı [bir katil ile bir masum kişiyi] aynı son ile ödüllendirir: ölüm. Hepimizin kaderi aynı. Öyleyse Hitler ile Martin Luther King Jr.'un hayatlarının nihai değeri neydi? Eğer hayatları aynı şekilde sona eriyorsa ateizm bize burada hangi hakiki değeri verebilir? Verecek pek bir şeyi de yok aslında.

İslam'da ise Allah'a ibadet eden ve merhametli, dürüst, âdil, kibar ve şefkatli olanların sonu ile kötülükte ısrar edenlerin sonu karşılaştırılır. İyi olanların kalacakları yer ebedi saadet yurdu, kötü olanların kalacakları yer ise azap yurdurur. Bu azap, Tanrı'nın merhametini ve rehberliğini kasten reddetmenin akıbetidir ve neticede manevi bir eleme sebep olur. Şüphesiz, bize nihai değerimizi veren İslam'dır. Fakat Ateizme göre değer, makul bir zeminde gerekçelendirilemez ve zihnimizdeki bir yanılsamadan ibarettir.

Arz ettiğimiz bu argümanın kuvvetine rağmen, bazı ateistler hâlâ itiraz ederler. İtirazlarından biri şöyledir: *Tanrı neden*

50 Kur'an, 17:70.
51 Kur'an, 3:191.
52 Kur'an, 32:18.

bize nihai bir değer veriyor? Cevap aslında basittir. Tanrı, kainatı yaratmıştır ve ondan aşkındır ve O'nda sonsuz bir ilim ve hikmet vardır. İsimleri arasında El-Alim ve El-Hakîm vardır ki O'nun yarattıklarına atfettiği değer herkesi kapsar ve tarafsızdır. Bu meseleye Tanrı'nın bütün noksanlıklardan münezzeh olan en mükemmel Varlık olması üzerinden de bakabiliriz. Buna göre, O'nun atfettiği değer hem tarafsız hem de nihaidir çünkü bu tarafsızlık O'nun mükemmelliğinden gelen bir hususiyettir.

Diğer bir itiraz, Tanrı'nın bize bir değer verdiğini kabul etsek bile bu değerin tarafsız değil sübjektif (öznel) olacağını çünkü O'nun kendi bakış açısına göre karar vereceği iddiasıdır. Bu görüş, sübjektivitenin (öznelliğin) ne demek olduğunun doğru anlaşılmamasından kaynaklanıyor. Sübjektivite, bir ferdin kısıtlı aklî kabiliyeti ve/veya duyguları için geçerlidir. Fakat Tanrı'nın perspektifi (bakış açısı) sonsuz ilim ve hikmet üzeredir. O her şeyi bilir, biz bilmeyiz. Klasik dönem alimlerinden İbn-i Kesîr Tanrı'nın hikmet ve ilmin tamamına sahip olduğunu; bizlerin sadece cüz'i bir ilme sahip olduğumuzu ifade ediyor. Bir diğer deyişle: Tanrı, resmin tamamını görüyorken, biz ise ancak resmin içindeki ufacık bir pikseli (kare) görebiliyoruz.

George Washington Üniversitesi'nde İslam çalışmalarında bulunan Prof. Seyyid Hüseyin Nasr, nihayetinde değer kavramıyla alakalı olan, insan hakları ve haysiyet kavramlarının Tanrı'nın yokluğunda nasıl görüneceğini şöyle özetliyor:

"Beşerî sorumluluklardan ya da haklardan söz etmeden önce , temel dini ve felsefi "İnsan olmak ne demek?" sorusu cevaplandırılmalıdır. Günümüz dünyasında insan haklarından ve insan hayatının kutsallığından bahsedilmektedir ve bir çok sekülerist de, çeşitli dini dünya görüşlerini benimseyenlere karşı olarak, kendilerinin insan haklarının gerçek savunucusu olduğunu iddia etmektedir. Ancak, yeterince tuhaf bir biçimde ,

çoğunlukla aynı insan hakları savunucuları , insanların gelişmiş maymunlardan başka bir şey olmadığına ve daha düşük hayat biçimlerinden ve nihayette çeşitli molekül bileşimlerinden geliştiğine inanmaktadır. Eğer insan moleküllerin asli kozmik karışımı üzerinde hareket eden "kör güçler"in sonucundan başka bir şey değilse, insan hayatı nın kutsiyeti tartışması manasız olur ve bu kavram, sığ bir duygusal ifadeden başka bir şey olmaz. insan onuru, gerçekte temelsiz olan, sadece " üzerinde mutabakata varılmış münasip bir fikir"den ibaret bir anlam alanına mı sahip? Eğer bizler hayli düzenli cansız parçacıklardan başka bir şey değilsek, "insan hakları" iddialarının temeli nedir? Bu temel sorular hiçbir coğrafi sınır tanımaz ve düşünen her insan teki tarafından her yerde sorulur."[53]

Bizim bir değerimiz var, peki dünya nasıl bir değere sahip?

Sizi en sevdiğiniz oyunlar, cihazlar, arkadaşlar, sevdikleriniz, yiyecek ve içeceklerle beraber bir odaya koysam ve beş dakika içerisinde bütün bunların yok olacağını bilseniz, sahip olduklarınızın değeri ne olurdu? Hiçbir değeri olmazdı. Peki, beş dakika veya 657,000 saat (75 sene) ne demektir? Bunlar ancak bir zaman dilimini ifade eder. 75 sene yaşama ihtimalimizin olması bir şeyi değiştirmez. Ateizmin dünya görüşüne göre hepsi yok olur, unutulur gider. İslam için de doğrudur bu. Her şey yok edilecektir. Öyleyse hakikatte dünyanın, tabiatı gereği kendine has bir değeri yoktur; fani, geçici ve kısa ömürlüdür. Bununla beraber, İslamî açıdan baktığımızda dünya, Tanrı'ya yakınlaşmamıza vesile olduğu için değerlidir. Dünyada işlediğimiz salih ameller ve ibadetler, bizi ebedi cennete götürür. Yani durum o kadar da vahim değil. Batan bir gemi üzerinde değiliz. Eğer doğru şeyleri yaparsak, Tanrı'nın merhametini ve rızasını kazanabiliriz.

53 Nasr, S. H. (2004). The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity. New York: HarperSanFrancisco, s. 275. [Türkçesi: Seyyid Hüseyin Nasr. İslam'ın Kalbi, 3. baskı, Gelenek Yayınları, s. 275.]

"Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun."[54]

Nihaî bir gayeden yoksunluk

"Neden buradayız bilmiyorum, fakat eminim ki gayemiz [bu dünyada] sefa sürmek değil."[55]

Yukarıdaki söz, oldukça etkili bir filozof olan Ludwig Wittgenstein'a ait. Birçok filozof gibi onun da "*Hayatın gayesi nedir?*" sualine bir cevabı yoktu. Fakat hayatın sadece bir oyundan ibaret olmadığına işaret etmişti. Bununla birlikte, bazıları, bu sualin yanlış olduğunu iddia ettiler. Belki de dert edeceğimiz bir şey yoktu ortada. Belki de, hayatımıza öylece devam edip neden burada olduğumuza dair bir endişemiz olmamalıydı. Nobel ödüllü Albert Camus bu tavrı şöyle izah etmiştir: "Eğer hayatın anlamını arıyorsanız hiçbir zaman [gerçek manada] yaşayamazsınız."[56] Camus'un aslında söylemek istediği şey şuydu: Varlığınızın hakikatinde her ne olursa olsun, asıl önemli olan kendi faydanıza, işinize gelir şekilde yaşamanızdır.

Bu farklı görüşlerin ışığında şöyle bir soru sormamız gerekir: *bir gayemiz olduğuna inanmamız mantıklı mıdır?* Bu soruya cevap vermemizi kolaylaştırmak için aşağıdaki misale bir bakalım:

Bu kitabı okurken muhtemelen bir sandalyede oturuyorsunuz ve üzerinizde kıyafetleriniz var. Öyleyse size bir soru sormak istiyorum: *Hangi gaye için [bunu yapıyorsunuz]?* Neden

54 Kur'an, 57:20-21.

55 BBC Radio 4'ten iktibas (tarih yok) - in our time greatest philosopher - Ludwig Wittgenstein. Şuradan erişilebilir: http://www.bbc.co.uk/radio4/history/inourtime/greatest_philosopher_ludwig_wittgenstein.shtml [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

56 Pollan, S. M. and Levine, M, (2006) It's All in Your Head: Thinking Your Way to Happiness. New York: HarperCollins, s. 4.

üzerinizde bırakım kıyafetler mevcut, sandalye ne işe yarıyor, onun gayesi nedir? Bu soruların cevapları gayet açıktır. Sandalyenin gayesi bizim ağırlığımızı taşıyarak oturmamızı sağlamak ve kıyafetlerimizin gayesi de bizi sıcak tutmak, üzerimizi örtmek ve estetik olarak güzel görünmemizi sağlamaktır. Kıyafetlerimiz ve sandalye, cansız, herhangi bir hissi veya zihnî kabiliyeti olmayan ve bizim kendilerine gaye atfettiğimiz varlıklardır. Buna rağmen bazılarımız hala bizim varlığımızın bir gayesi olmadığı kanaatinde. Bu, tabii olarak, absürt [mantıksız] bir kanaattir ve genel anlayışın da aksinedir.

Hayatımızın bir gayesi [hedefi] olduğuna inanmamız varlığımızın bir sebebi olduğuna işaret eder, diğer bir deyişle, bir tür hedef söz konusudur. Nihai bir hedef olmaksızın var olmamızın hiçbir sebebi yoktur ve hayatımıza anlam katacak hiçbir şey kalmamıştır. Natüralizmin bakış açısı şöyledir: bizler evvelden gelen birtakım fizikî hadiselerden meydana gelmişizdir. Bunlar kör, tesadüfî ve mantıkî bir süreci takip etmeyen bir hadiseler bütünüdür. Bu düşünce yapısı, bizler batan bir geminin yolcusu olarak görüyor. Bu gemi, bizim içinde hayat sürdüğümüz kainattır, çünkü bilim adamlarına göre kainat, "kainatın sıcak ölümü (heat death)" adını verdikleri kaçınılmaz bir sona yaklaşıyor. İnsan hayatı, Güneş'in dünyayı yok etmesi üzerine, bu sıcak ölümden önce son bulacak.[57] Dolayısıyla, eğer bu gemi batacaksa, size soruyorum, dümeni çevirmenin, yelkenleri çekmenin ne anlamı var? Kur'an'da, insanların bu hususdaki sezgisel/fıtrî duruşuna dair şöyle buyuruluyor: "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın.."[58]

Bunlarla beraber, bu tartışmadan muhtelif meseleler neşet ediyor. Mesela bir ateist, mevcudiyetimizin bir sebebinin olmamasının, bizlere hayatımıza anlam katmamız açısından

57 Williams, M. (2015) The Life Cycle of the Sun. Şuradan erişilebilir: http://www.universetoday.com/18847/life-of-the-sun/ [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

58 Kur'an, 3:191.

daha büyük bir özgürlük tanıdığını iddia edebilir. Daha tafsilatlı açıklamak gerekirse, bazı varoluşçular hayatımızın bir hiçlik üzerine olduğunu ve bu hiçlikten yeni bir imkanlar alemi yaratabileceğimizi iddia ettiler. Bu iddia, her şeyin, tabiatı gereği anlamsız olduğu fikri üzerine inşa edilmiştir; ve bu iddiaya göre tatmin edici hayatlar yaşayabilmek için kendi anlam dünyamızı inşa etme özgürlüğümüz vardır. Bizler anlamdan [anlam arayışından] kaçamayız, bu yaklaşımın eksik yanı budur. Varoluşumuzun esasındaki anlamı reddederek hayatımıza birtakım suni anlamlar atfetmek, tam anlamıyla, kendini kandırmaktır. "Haydi bir gayemiz varmış gibi yaşayalım" demekten farksızdır. Çocukların doktor ve hemşire, kovboy ve apaçi veya anne ve baba gibi davranmalarından farksızdır. Oysaki artık büyüyüp hayatın sadece bir oyun olmadığı gerçeğini fark etmemiz gerekir.

Bir başka ihtilaf ise gayemizin üremek ve çoğalmaktan ibaret olduğunu iddia eden Darwinci yaklaşımdan kaynaklanıyor. Richard Dawkins de, *Gen Bencildir* isimli kitabında, bedenlerimizin sadece bunu yapmak [üremek ve çoğalmak] için geliştiğini ileri sürüyor.[59] Bu görüşün problemi bizim varlığımızı, uzun süreli bir biyolojik sürecin tesadüfî bir neticesine indirgemesidir. Bu, insanı, parçacıkların rastgele çarpışmaları ve moleküllerin rastgele düzenlenmesinden meydana gelen bir yan ürün, bir tesadüfî varlık haline getiriyor.

İslam'ın hayatımızın gayesine bakışı sezgisel bir farkındalık ve selahiyet sahibi kılacak niteliktedir. Varlığımızı maddenin ve zamanın [bilinçsiz] ürünleri olmaktan [kurtararak], bizi Yaratan ile bir münasebet içerisinde olmayı tercih eden varlıklar katına yükseltiyor *(bkz. Bölüm 15)*. Ateizm ve natüralizm ise, mevcudiyetimize bir nihai gaye sağlamaktan aciz kalıyor.

59 Dawkins, R. (2006) The Selfish Gene. 30. Seneye özel baskı. Oxford: Oxford University Press.

(güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir.""[60]

Saadeti, mutluluğu aramak, insan tabiatının önemli bir yanıdır. Hepimiz mutlu olmak isteriz - 'mutluluk' nasıl tarif edilir tam olarak bilemesek de. Bu yüzden herhangi birine neden iyi bir iş sahibi olmak istediğini sorduğunuzda muhtemelen, "rahat bir hayat için yeterince kazanmak amacıyla" cevabını alırsınız. Eğer biraz daha ileri gidip neden rahatça bir hayat sürmek istediklerini sorarsanız muhtemelen, "çünkü mutlu olmak istiyorum" cevabını alırsınız. Bu cevapla tıkanır kalırlar çünkü mutluluk bir neticedir, vasıta-araç değildir. Son duraktır, fakat yolculuğun kendisi değildir. Hepimiz mutlu olmak istiyoruz ve mutluluğun kendisi dışında mutlu olmamızı gerektirecek bir sebebimiz de yok ortada. İşte bu yüzden bıkmadan, usanmadan, o nihai mutluluk haline ulaşmak için çabalar dururuz.

Her insanın hikayesi kendine hastır. Kimileri ömür boyunca unvan peşinde koşar. Kimileri mükemmel bir bedene sahip olmak için spor salonlarında yorgunluk nedir bilmeden çalışır. Ailesinin sevgisini tercih edenler eşlerine ve çocuklarına bakmak için hayatlarını feda ederken, bazıları bitmez tükenmez iş döngüsünden kaçmak için hafta sonlarını arkadaşlarıyla parti yaparak geçirir. Listenin sonu yok. Fakat şöyle bir soru var: *Gerçek ve anlamlı olan mutluluk nedir?*

Bu sualin cevabını daha rahat verebilmek için şöyle bir misal ortaya koyalım: Düşünün ki bu satırları okurken birdenbire uyutuldunuz ve uyandığınızda kendinizi bir uçakta buldunuz. Birinci sınıf kısmındasınız. Yemekler harika. Sizin en rahat bir biçimde seyahat etmeniz için tasarlanmış, yatak gibi bir koltuktasınız. İkramlar, hizmetler fevkalade. Size sunulan o bütün mükemmel hizmetlerden istifade etmeye başlıyorsunuz. Zaman tükenmeye başlıyor. Şimdi bir anlığına düşünün ve kendinize sorun: *Mutlu olmalı mıyım?*

60 Kur'an, 7:128.

Nasıl olabilirsiniz ki? Öncelikle bazı soruların cevabını bulmanız gerekir. Sizi en başta kim uyuttu? Uçağa nasıl bindiniz? Bu seyahatin gayesi nedir? Eğer bütün bu sorular cevapsız kalacaksa nasıl mutlu olabilirsiniz? Size sunulan bütün lüks hizmetlerden istifade etseniz de nihayetinde gerçek, anlamlı bir mutluluğa ulaşmanız mümkün olmazdı. Size ikram edilen o mükemmel tatlılar, sorularınızın önüne geçebilir miydi? Hayır, bütün bu ciddi soruları kasten yok sayarak ulaşılan ve sadece bir aldanmadan ibaret, geçici, sahte bir mutluluk olurdu.

Şimdi ise bunu kendi hayatınız üzerinden düşünün ve kendinize sorun, *mutlu muyum?* Bizim varlığa gelişimiz, varoluşumuz, uyutulup bir uçağa atılmaktan hiç de farklı değil. Doğmayı, dünyaya gelmeyi, anne-babamızı veya nereden geldiğimizi biz tercih etmedik. Bazılarımız yine de bizi nihai mutluluğa götürecek cevapları aramıyor veya soruları sormuyor.

Gerçek, anlamlı mutluluk nerededir? Bir önceki örneğimiz üzerinden düşündüğümüzde, mutluluğun, varlığımız hakkındaki birtakım kilit sorulara verilen cevapların ardında yattığını görürüz. *Hayatın anlamı-gayesi nedir? Ölümden sonra nereye gideceğim?* gibi sorular. Öyleyse mutluluğumuz, daha çok iç dünyamızda, kendimizi tanımakta ve bazı ciddi soruların cevaplarında gizlidir. Eğer mutlu olduğumuzu iddia ediyor ve aynı zamanda bu soruları sormamış veya herhangi bir cevap bulmamış isek, pek de anlamlı bir mutluluğa sahip değiliz demektir. Durumumuz, sarhoş birinin dünyanın bütün dertlerini geçici bir süreliğine unuttuktan sonra mutlu görünmesi gibidir.

Hayvanların aksine, içgüdülerimizin bizi yönlendirdiği üzere hareket ederek tatmin olamayız. Hormonlarımıza ve salt fizikî ihtiyaçlarımıza itaat etmek, bahsettiğimiz soruları cevaplamaz ve bize mutluluk bahşetmez. Bunun nedenini anlayabilmek için şu misal üzerine düşününüz: Diyelim ki kapısı olmayan küçük bir odada kilitli kalan 50 kişiden

birisiniz. Elinizde sadece 10 somun ekmek var ve 100 gün boyunca yiyecek başka bir şeyiniz yok. Ne yapardınız? Eğer hayvanî hislerinizi takip edecek olursanız kan dökülür. Fakat eğer *hepimiz birlikte nasıl hayatta kalabiliriz?* diye sorarsanız muhtemelen hayatta kalırsınız, çünkü hayatta kalmak için planlar yaparsınız.

Bu misali kendi hayatınız üzerinden düşünün. Hayatımızda neredeyse sonsuz neticelere varabilecek birçok değişken var. Buna rağmen bazılarımız şehevî hislerin ve ihtiyaçların peşinden gidiyor. Gireceğimiz işler, bir doktora veya farklı bir ehliyet gerektiriyor olabilir ve arkadaşlarımızla yiyip içebilir, eğlenebiliriz. Fakat bunların hepsi salt hayatta kalma ve üreme içgüdülerine indirgenmiş durumdadır. Anlamlı bir mutluluğa gerçekte kim olduğumuzu anlamadan ve hayatın ciddi sorularıyla yüzleşmeden ulaşamayız.

Şu var ki, natüralizmde, bu soruların gerçek anlamda bir cevabı yoktur. Bundan ötürü natüralizm insanı hiçbir zaman anlamlı ve mutlu bir hâle sevk edemez. *Neden buradayız?* Hiçbir sebebi yok. *Nereye gidiyoruz?* Hiçbir yere. Sadece ölüp gideceğiz. Her birimiz neden burada olduğumuza dair bu temel soruya cevap vermeye muhtacız. İslam'ın bu soruya verdiği cevap basit, aynı zamanda da derindir. Bizler, Tanrı'ya ibadet etmek için buradayız (*bkz. Bölüm 15*).

İslam'daki ibadet kavramı dünyadaki umumi ibadet anlayışından biraz farklı. Yaptığımız her iş-amel bir ibadet olabilir. Birbirimizle konuşma şeklimiz, her gün yaptığımız küçük kibarlıklar.. Eğer yaptıklarımızla Tanrı'nın rızasını kazanmaya çalışıyorsak, amellerimiz ibadetlere dönüşür.

İbadet, namaz ve oruç gibi ibadet biçimlerini Tanrı'ya yöneltmekten ibaret değil. Tanrı'ya ibadet etmek aynı zamanda O'nu sevmek, O'na itaat etmek ve O'nu olabildiğince tanımak anlamına da gelir. Tanrı'ya ibadet etmek hayatımızın nihai gayesidir; bizleri, başkalarına ve topluma "kul-köle" olmaktan

kurtarır. Tanrı, Kur'an'da bizlere oldukça kuvvetli misalle şöyle buyuruyor:

"Allah, çekişip duran birçok ortakların sahip olduğu bir adam (köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler."[61]

Eğer Tanrı'ya ibadet etmezsek, başka 'tanrılara' ibadet etmemiz kaçınılmazdır. Bir düşünün. Eşlerimiz, işverenlerimiz, öğretmenlerimiz, arkadaşlarımız, içinde yaşadığımız cemiyetler, hatta kendi arzularımız dahi bizi bir şekilde 'köleleştirir [esir eder]'. Mesela içtimai düsturlar (toplumsal normlar) bunlardan biridir. Birçoğumuz toplumun bize dayattığı tanımlar üzerinden bir güzellik tanımı yaparız. Sevdiğimiz veya sevmediğimiz bazı şeyler vardır, fakat bunların sınırı başkaları tarafından çizilmiştir. Kendinize sorunuz, üzerinizdeki pantolonu veya eteği neden giyiyorsunuz? Sevdiğiniz için giydiğinizi söylemeniz üstünkörü bir cevap olur; asıl mesele *neden* sevdiğinizdir. Eğer bu soruyu daha derinlemesine sormaya devam edersek birçok kişi "çünkü başkaları bunun güzel göründüğünü düşünüyor" diye bir itirafta bulunacaktır. Ne yazık ki birçoğumuz sonu gelmez reklamlardan ve akranlarımızın baskısından çokça etkilenmişizdir.

Bu bağlamdan baktığımızda bizim birçok 'efendimiz' var ve her biri bizden bir şey istiyor. Her biri yekdiğeriyle bir 'anlaşmazlık içerisinde' ve dolayısıyla bizler de karmakarışık, yarım yamalak hayatlar yaşıyoruz. Bizi bizden daha iyi bilen, bizi annelerimizden daha çok seven Tanrı, bizlere, asıl efendinin kendisi olduğunu ve ancak O'na ibadet ederek [diğer bütün kulluk-kölelik biçimlerinden] özgürleşeceğimizi buyuruyor.

Müslüman yazarlardan Yasmin Mogahed, *Reclaim Your Heart* başlıklı kitabında, Tanrı'dan başka her şeyin zayıf ve çelim-

61 Kur'an, 39:29.

siz olduğunu ve özgürlüğün ancak O'na ibadet etmekle elde edilebileceğini şöyle ifade ediyor:

"Ne zaman zayıf ve kırılgan bir şeyin peşine düşseniz, arasanız, talep etseniz.. siz de onun gibi zayıf ve kırılgan hale gelirsiniz. Aradığınız şeye ulaşsanız dahi asla tatmin olmayacaksınız. Yakın zamanda hemen başka bir şey aramaya başlayacaksınız. Hiçbir zaman, hakiki manada tatmin olamayacak veya iktifa edemeyeceksiniz. Çünkü biz bir değiştirme-güncelleme dünyasında yaşıyoruz. Telefonunuz, arabanız, bilgisayarınız, eşiniz, hanımınız, her zaman daha yeni, daha iyi bir model ile değiştirilebilir. Yine de bu kölelikten kurtulmanın, özgürleşmenin bir yolu var. Eğer, bütün ağırlığınızı üzerine yüklediğiniz 'nesne' sarsılmaz, kırılmaz ve sonsuz ise düşmeniz imkansızdır."[62]

Bir sonraki soru ise şudur: *Nereye gidiyoruz?* Bir tercih hakkımız var: Tanrı'nın ebedî, hududu olmayan rahmetini seçmek veya bu rahmetten kaçmak. O'nun mesajına kulak vererek, itaat ederek, kulluk ederek ve O'nu severek rahmetine muhatab olmamız, cennetteki ebedi saadetimize vesile olacaktır. Tanrı'nın rahmetini reddetmek ve ondan kaçmak ise bizleri O'nun sevgisinden mahrum bırakacak ve bedbahtların yurduna - cehenneme - düşürecektir. Öyleyse bizim bir tercih hakkımız söz konusu. O'nun rahmetini kuşanmak veya Ondan kaçmaya çalışmak. Tercihimizi yaparken hür bir iradeye sahibiz. Tanrı bizim iyiliğimizi istiyor olsa da bizleri doğru tercihlerde bulunmaya icbar etmez. Bu dünyada yaptığımız tercihler ölümden sonraki hayatlarımızı şekillendirecektir:

"..O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da."[63]

62 Mogahed, Y. (2015) Reclaim Your Heart. II. Baskı. San Clemente, CA: FB Publishing, s. 55.

63 Kur'an, 11:105.

"Orada ebedi kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel birkonaktır!"[64]

Nihai gayemiz Tanrı'ya ibadet, kulluk etmek olduğuna göre kendimizi tanımak için bizi insan yapan ölçüyü bulmamız gerekir. Tanrı'ya ibadet ettiğimizde kendimizi hürleştiriyor, kendimizi buluyoruz. Eğer ibadet etmezsek bizi insan yapan [şeyi] unutuyoruz (*bkz. Bölüm 15*).

"Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir."[65]

Özet olarak ateizm, varlığımız hakkındaki sorulara esaslı cevaplar veremez ve dolayısıyla ateizm altında hakiki manada mutlu bir hayat yaşanamaz. Eğer birisi ateizm altında mutlu olduğunu iddia ederse ben bunun sarhoşça bir mutluluk olduğunu iddia ederim. Onlar ancak kendi varlıkları hakkında derince düşündükleri zaman ayılırlar. Cevap bulmaya teşebbüs etmiş ve kararsızlık - veya mümkün cevaplar hakkında şüpheci olmak üzerinde karar kılmışlarsa dahi, nihai mutluluğa/saadete erişemezler. Neden var olduğunu ve nereye gideceğini bilen kişi ile bilmeyen kişiyi karşılaştırın. Her ikisi de mutlu olduğunu iddia etse dahi vaziyetleri bir değildir.

Bu bölüm Tanrı'yı inkar etmenin mantıki açıdan sonuçlarını açıkça izah etmiş bulunuyor. Ateistler hayatlarında bir değer, umut, mutluluk, saadet ve bir gaye olduğuna inanmış ve duygusal olarak tatmin olmuş olsalar da mevzu açıktır: entelektüel, mantıkî açıdan tamamen temelsiz, dayanaksızdırlar. Richard Dawkins dahi natüralizmin mantıki sonuçlarını kabul ediyor. Natüralizme bağlı kalındığında her şeyin anlamsız olduğunu ve natüralizmin amansız bir kayıtsızlığa dayandığını ifade ediyor:

64 Kur'an, 25:75
65 Kur'an, 59:19

"Tam aksine, eğer kainat elektronlardan ve bencil genlerden ibaret olsaydı, bu otobüsün kaza yapması gibi anlamsız trajediler aynı seviyede anlamsız olan *iyi* talih gibi tam da beklememiz gereken şeyler olurdu. Böyle bir kainat kasıtlı olarak ne iyi ne de kötü olabilir. Hiçbir maksat barındıramaz ve beyan edemez. Kör, fizikî kuvvetlerin ve genetik reprodüksiyonun [yineleme-çoğalma] hakim olduğu bir alemde bazı insanlar acı çekecek, bazısı daha şanslı olacak ve bütün bunlar için ne mantıklı bir sebep ne de adil bir ifade bulamayacaksınız. Müşahede ettiğimiz alemin temelinde bir tasarım, gaye, kötülük ve iyiliğin olmaması, kör ve amansız bir kayıtsızlığa dayanması durumunda tam da beklediğimiz özellikleri yansıttığını göstermektedir."[66]

Akılsız, kör, cansız fizikî şeylerden meydana gelen bir alem için bizim ne hissettiğimiz önemli değildir. Ancak Tanrı, bizi insan yapan şeylerin fikrî bir gerekçesini sağlayabilir.

66 Dawkins, R. (2001) River Out of Eden: A Darwinian View of Life. London: Phoenix, s. 155.

Bölüm 3
Aklın Hasımları

Ateizm Neden Akıldışıdır?

Bir taksi şoförü olduğunuzu düşünün. Bir gün, tren istasyonundan iki yolcuyu almak üzere bir telefon alıyorsunuz. İstasyona biraz yakınsınız ve planlanan süreden daha erken varıyorsunuz. Yolcuların treni istasyona geliyor ve yolcular aracınıza biniyor. Selamlaşıyorsunuz ve nereye gitmek istediklerini soruyorsunuz. Size, 9 km uzaklıktaki ofislerine gitmek istediklerini söylüyorlar. Arabayı çalıştırıyorsunuz ve sürmeye başlıyorsunuz. Bir süre sonra da onları ofislerine bırakıyorsunuz.

Şimdi tekrar baştan alalım. Diyelim ki yolcular aracınıza bindiğinde gözlerinizi bağladınız. Bu durumda yolcularınızı varmak istedikleri yere götürebilir misiniz? Cevap gayet açık. Yolcuları varacağınız yere götüremezsiniz çünkü gözleriniz kapalı olduğu için önünüzü göremiyorsunuz. Peki buna rağmen, gözleriniz kapalı bir halde de araç kullanabileceğiniz yönünde ısrarcı olsaydınız ne olurdu? Yolcular sizi, bir kaçık olmasa da, en azından akıldışı davranan biri olarak tanımlamaz mıydı?

Bu misalde önünü gören taksi şoförü İslam dinini ve gözlerini bağlamış olan şoför ise ateizmi temsil ediyor.

Argümanın tanıtımı

Verdiğim örnekteki taksi şoförleriyle neden ateizmi ve İslam dinini kıyasladığımı açıklamadan evvel, bazı temel bilgiler vermeliyim. Hem Müslümanlar hem de ateistler akıl yürütme kabiliyetleri olduğunu varsayarlar. Bu da zihnî veya aklî bir kavrayış kabiliyetimiz olduğu anlamına gelir. Zihnimizde bir karara varırız, zihnimiz öncülleri ve önermeleri alır ve onları aklî bir menzile 'götürür' Bu, akıl sahibi bir zihnin, temel bir özelliğidir.

Peki ateizmi neden gözleri bağları bir taksi şoförüne benzettik? Ateizm çoğunlukla felsefi natüralizm üzerinedir, dolayısıyla akıl (ve diğer her şey), sadece kör, akıl-dışı, fizikî süreçler üzerinden açıklanabilir. Fakat tıpkı gözleriniz bağlı bir şekilde yolcuları gidecekleri yere götüremeyeceğiniz gibi, kör fizikî süreçler de zihnimizdeki hiçbir önermeyi aklî bir menzile 'götüremez/süremez" Bir diğer deyişle, bir argümanın öncülleri arasındaki mantıki ilişkileri oluşturamaz/kuramaz ve tanımlayamazlar. Dolayısıyla ateizm aslında aklın kendisini reddetmekle birdir, çünkü kendi varsayımını geçersiz kılar. Bizim akıl yürütme kabiliyetimiz natüralist dünya görüşüyle bağdaşmıyor, çünkü rasyonalite, kör, akıl dışı fizikî süreçlerden neşet edemez. Bu şekilde neşet edebileceğini düşünmek yokluktan varlık çıkabileceğine inanmak gibidir. Bu açıdan bakıldığında, ateizm irrasyoneldir/akıldışıdır/mantıksızdır. Ateizm, Tanrı'nın varlığını reddetmek için kullandığı araç olan 'aklı' geçersiz kılar.

Öyleyse neden, İslam'ı veya İslam teolojisini, önünü gören bir taksi şoförüne benzettik? Zihnî kavrayış kabiliyetimiz İslam inancı ile bağdaşır çünkü bu kabiliyetin İslam'da, eğer bize her şeyi gören, bilen ve hikmet sahibi olan Yaratıcı tarafından verilmişse, bir karşılığı vardır (bunu zaten yeterince açıkladık). Bir şeye havi olmayan [kendinde barındırmayan], sebep olma gücü olmayan, o şeye sebep olamaz, yol açamaz.

Bundan ötürü, bizim aklî melekelerimiz Tanrı'dan gelebilir/neşet edebilir.

Bu bölümdeki argüman hem ateistlerin hem de teistlerin akıl yürütme kabiliyetine sahip olduğunu varsayar. Bu varsayım, aslında, İslam teizmi ile bağdaşır fakat ateizm için [yukarıda bahsedilenlerden hareketle] anlamsızdır, mantıksızdır. Dolayısıyla ancak İslam teizmini kabul etmek makul bir tercih olacaktır. Bu bölümde öne sürdüğümüz iddiaları derinlemesine inceleyeceğiz.

Detaylara girmeden evvel, birazdan irdeleyeceğimiz konunun özeti niteliğinde bir diyalog sunmak isterim:

Ateist: "Tanrı'nın varlığına dair hiçbir delil yok. Tanrı'ya inanmak mantıksızdır."

Müslüman: "İlginç bir iddia. Tartışmamıza devam etmeden evvel aklî melekelerinizin varlığına inanıp inanmadığınızı sorabilir miyim? Bir diğer deyişle, akıl yürütebildiğinize inanıyor musunuz?

Ateist: "Elbette. Akıl sahibi her insan Tanrı'yı reddeder. Hiçbir delil olmadığı düpedüz ortada."

Müslüman: "Tamam, çok güzel. Öyleyse ateizm üzerinden aklî melekelerini nasıl açıkladığını sorabilir miyim?"

Ateist: "Ne demek istiyorsun?"

Müslüman: "Yani, her şeyin sadece fizikî şeyler üzerinden açıklanabileceğine ve tabiatüstü hiçbir [varlık] olmadığına mı inanıyorsunuz?"

Ateist: "Elbette."

Müslüman: "Fizikî şeyler akıl sahibi değillerdir ve bir bakıma kördürler. Akılsız bir varlıktan nasıl akıllı bir varlık meydana gelebilir? Kendinde akıl olmayan bir şey nasıl olur da aklı olan başka bir şeyin meydana gelmesine sebep olabilir?

Akıldan yoksun fizikî birtakım süreçler üzerinden nasıl aklî çıkarımlarda bulunabiliriz? Bunlara göre, akıl yürütme kabiliyetinizi nasıl açıklayacaksınız?

Ateist: "Pekala, bizim evrim geçirmiş/tekamüle uğramış bir beynimiz var.

Müslüman: "Tamam ve ateizme göre evrim geçirmiş bir beyin de sadece fizikî şeylerden meydana gelir değil mi?"

Ateist: "Evet, fakat bizim beyinlerimiz dünyayı tanıdıkça hayatta kalma ihtimalimiz artacağı için akıl sahibi olacak şekilde evrim geçirdi."

Müslüman: "Bu doğru değil; akılcı olmayan, akıldışı birtakım inançlara sahip olunsa da hayatta kalmak mümkündür."

Ateist: "Öyleyse ne olmuş? İkimiz de aklın gerçek olduğunu kabul ediyoruz, öyleyse bu bir mesele değil."

Müslüman: "Fakat ben öyle düşünmüyorum. Ateizm üzerinden düşündüğümüzde akıl yürütme kabiliyetine sahip oluşumuz pek de mantıklı gelmiyor. Ateizm Tanrı'yı reddetmek için kullandığı aklı dahi geçersiz kılıyor. Dolayısıyla, ateizmin aklı hükümsüz ve geçersiz kıldığı bir durumda ateist olmak, oldukça absürttür."

Ateist: "Hayır, bana önce Tanrı'nın varlığını ispat etmek zorundasın."

Müslüman: "Bu bir kaçamak olur, çünkü kullandığınız 'ispat' kelimesi bir akıl yürütme kabiliyetiniz olduğunu varsayıyor. Yine de, ateizm aklı hükümsüz kıldığı için böyle bir varsayımda bulunmanız makul değil. Akıl-dışılıktan, akıl neşet etmez. Bu açıdan, ateizm mantıksızdır. Fakat akıldan akıl neşet edebilir. Bu nedenledir ki İslam teizmi aklımızı neden kullandığımızı en doğru şekilde açıklar. Çünkü İslam teizminde akıl, her şeyi gören, bilen ve hikmet sahibi olan Yaratıcı'dan gelir.

Akıl nedir?

Bu argüman boyunca akıl kelimesi, aklî melekelerimizin varlığına atıfla kullanılmıştır. Hakikati idrak edebiliriz, keşfetmeyi arzularız, çıkarımlarda bulunuruz, genelden özele ve özelden genele akıl yürütürüz. Aklî melekelerimizin önemli bir tarafı da mantıkî açıdan geçerli bir sonuca varma kabiliyetimizdir. Mantıkî olarak akıl yürüttüğümüzde, vardığımız sonuçlar zihnimizde gerçekleşen aklî sezgilere istinaden ortaya çıkacaktır; sonuçların bu sezgileri takip ettiğini anlarız. Teknik olarak söylemek gerekirse, vardığımız sonuçlar mantıklı bir argümanın öncülleri arasındaki mantıkî ilişkilere istinaden ortaya çıkar. Sonuçların bu ilişkiler üzere zuhur ettiğinizi anlarız/görürüz. Bu "görme" fizikî olarak izah edilemez, gözlemlenemez. Fizik dünyadaki hiçbir şey bu öncüllerin bahsi geçen sonuca nasıl bağlandığını izah edemez. Özetle, akıl yürüterek vardığımız bir sonuç, mantıki açıdan belirli öncüllere bağlıdır.

Tümdengelimsel argümanlar aklî sezgilerimizi açıklamak için iyi bir misaldirler. Tümdengelimsel argümanlarda öncüller, sonucun doğruluğunu garanti altına alır. Tümdengelimsel bir argüman, eğer sonucu, öncüllerini kaçınılmaz olarak takip ediyorsa *geçerlidir*. Eğer geçerli ise ve öncülleri de makul ise *doğrudur*.

Aşağıdaki tümdengelimsel argümanı inceleyiniz:

1. Bütün üniversite öğrencileri bekar erkeklerdir.
2. John bir üniversite öğrencisidir
3. Dolayısıyla, John bekar bir erkektir.

Biliyoruz ki (3) mecburi olarak (1) ve (2)'yi takip ediyor, bunu sezgilerimizle/içgörülerimizle anlayabiliyoruz. Fizik dünyada hiçbir şey 3 numaralı maddenin 1 ve 2 numaraları maddelere bağlı olduğunu ispatlayamaz; bir diğer deyişle, mantıkî olarak neden takip ettiğini ispatlayamaz. Sonuç, ön-

cüllerdeki[67] kelimelerin anlamlarının doğruluğundan değil, öncüller arasındaki[68] ilişkilerden ötürü ortaya çıkar. Çıkarım ve öncüller arasındaki mantıkî irtibat, fizik zemininde gözlemlenemez, izah edilemez. Bu açıdan baktığımızda, aklın [fizik boyuttan] aşkın bir boyutu olduğunu görürüz.

Bu mevzuya daha yakından bakabilmek için aşağıdaki argümanı inceleyelim:

1. John 5 modifu gözlemlemiştir.
2. John'un gözlemlediği 5 modifunun rengi sarıdır.
3. Dolayısıyla en azından bazı modifular sarı olmalıdır.

Bu geçerli bir argümandır; yani sonuç, öncülleri mantıkî olarak takip eder. John, 5 tane sarı modifu gözlemlemiştir, dolayısıyla bazı modifular mutlaka sarı olmalıdır. 1 ve 2 numaralı öncüllere göre, 3 numaralı sonuca varılması gerekir. Peki biz neden sonucun (3) bu öncülleri takip etmesi gerektiğini kabul ediyoruz? Modifunun ne demek olduğunu bilmediğimiz halde sonucun mantıkî açıdan geçerliliğine neden inanıyoruz? (bu arada, 'modifu' benim uydurduğum bir kelimedir). Çünkü şahsî tecrübelerimizden elde ettiğimiz çıkarımlardan bağımsız olarak, argümanın mantıkî akışı zihnimizde tabii olarak vuku bulur. Öncüller ve sonuç arasında bir irtibat var. Hiçbir harici, maddi ve semantik (anlamsal) veri olmadan 3 numaralı sonuca - sezgilerimiz/içgörülerimiz aracılığı ile - vardık. Tecrübe etmediğimiz, bilmediğimiz bir şey (modifu) üzerine inşa edilmiş olmasına rağmen argümanın nasıl sonuçlanacağını anladık. Aslında eğer "sarı" kelimesi, "zarı" (bir başka uydurma kelime) kelimesi ile değiştirilmiş olsaydı dahi sonuç gene mantıkî akış içerisinde vuku bulurdu; bazı modifular (en az 5 tane) zarı olmalıdır.

---

67 BonJour, Laurence (1998). In Defense of Pure Reason. Cambridge: Cambridge University Press, s. 100-102.

68 BonJour, Laurence (1995). "Toward a Moderate Rationalism." Philosophical Topics 23, no. 1: 50.

Zihnimiz harici bir delile ihtiyaç duymadan sonuca varmakla kalmadı; aynı zamanda öncüller arasında irtibat kurdu. Bu irtibatlar fizikî veya tecrübî [ampirik] deliller aracılığıyla izah edilemez. Zihnimiz 1 ve 2 doğru ise sonuç, 3 olmalıdır şeklindeki mantıkî akışı irtibatlandırmıştır. Fakat, fizîkî bir sürecin, bizatihi, aklî bir neticeye varmak veya yönelmek gibi bir niteliği yoktur. Fizikî süreçler bir şuur/bilinç dahilinde cereyan etmezler, tasadüfîdirler ve kendilerini belli bir yere yönlendiren kastî bir kuvvete bağlı değildirler. Bizim bir meselenin iç yüzünü anlamamız, idrak etmemiz, bir neticeye varmamız, fizikî süreçler üzerinden izah edilemez.

Akıl: bilimin bir faraziyesi

İnsan zihninin kendine has bir hususiyeti vardır; doğruyu yanlıştan, hakikati yalandan, güzelliği çirkinlikten ayırabiliriz. Bu bizi hayvanlardan açıkça ayırır. Zihni kabiliyetlerimiz, ilerlememizi ve gelişmemizi sağlamıştır. Nitekim, bilimsel bir çalışma yapmadan evvel aklî melekelerimize güvenmemiz gerekir. Bilimin en kilit varsayımlarından birisi de zihnimizin akıl yürütme kabiliyetine sahip olmasıdır. Böyle bir varsayım olmasaydı delil [olgu], vakıa, hakikat ve ispat gibi kelimeleri kullanamazdık.

İnsanlığın ilmî tecrübesi, akıl yürütme [muhakeme] kabiliyetimiz olduğuna dair bir varsayım üzerine inşa edilmiştir. Bu da demek oluyor ki aklın mevcudiyeti bilimsel bir açıklama üzerinden izah edilemez. Mesela, bir bilim insanı, test edilebilir bir hipotez veya cevap verilebilir bir soru ortaya koyduğunda, sonuçların akla uygun bir şekilde açıklanabileceğini varsayarız. Bilim insanları, bir bilimsel açıklamanın mantıkî olarak doğru olup olmadığını değerlendirebileceklerini de kabul ederler. Bu da açıkça bilim insanlarının bilimsel bir çalışma yapmadan evvel de akli melekelerini kullanabileceğini varsaymaktadır.

Bu, bilimin, bizim akıl yürütme [muhakeme] kabiliyetimizle alakalı hiçbir şey söyleyemeyeceği anlamına gelmez. Fakat yine de, aklı temellendirme hususunda yetersiz kalır. Aklın nasıl neşet ettiğini fizikî süreçler üzerinden göstermeye çalışmak aklın aşkın boyutunu açıklamaya yetmez. Buna, insan zihninin mantıkî bir neticeye/karara varması da dahildir. Bundan ötürü sadece bilimsel açıklamaya istinat etmek yeterli değildir: çünkü bilim, bir sonucun/vargının zihnimizde vuku bulduğunu, öncüllerden yola çıkarak bir çıkarımda bulunduğumuzu [ampirik/deneysel olarak] açıklayamaz. Öncüller arasındaki irtibatlar üzerinden mantıkî bir sonuca/karara varma kabiliyetimiz vardır. Bunu, öncüller arasındaki kelimelere anlam veremesek de veya deneysel olarak teyit edemesek de yapabiliriz. Bilim, sadece gözlemlenebilen şeyler ile alakadar olur; önermeler arasındaki mantıkî ilişkiler ise [fizik zemininde, deneysel olarak] gözlemlenebilir değildirler. Bilim, aklı izah etmek için akla ihtiyaç duyduğuna göre bilimin aklı teyit ettiğini/doğruladığını iddia etmek, bir kısır döngüde tartışmak gibidir. Bilim, dünyayı anlamamız için çok faydalı bir araçtır, fakat belirli sınırlar içerisinde hareket edebilir (*bkz. Bölüm 12*).

Bu noktada, kimileri, varsayımların izah edilmesinin gerekmediğini savunabilir, çünkü bazı varsayımlar (veya temel esaslar) delil olmadan da doğru olarak kabul edilirler. Bu geçerli bir iddia. Fakat geçerli ve geçersiz varsayımlar arasında bir fark var. Bir varsayımın geçerli olması için desteklediği bilgi çemberinde, düşünce biçiminde veya teoride bir yeri, karşılığı olmalıdır. Eğer bir dünya görüşünü destekleme gayesini güden bir varsayım, mevzubahis dünya görüşüne mutabık değilse böyle bir varsayımda bulunulamaz. Mesela bilim, "tabii dünyadaki faaliyetlerin sebepleri arasındaki uyum"[69] fikri üzerine inşa edilmiştir. Eğer bilim insanları fizikî sebeplerin

69 Basic assumptions of science (tarih yok) Şuradan erişilebilir: http://undsci.berkeley.edu/article/basic_assumptions [Erişim tarihi: 14 Kasım 2016].

bir uyum üzere olmadıkları sonucuna ulaşmış olsalardı, baştaki varsayım iptal edilmek veya değiştirilmek zorunda kalırdı. Eğer felsefî natüralizm (ve bilim dahî) aklın, tesadüfî fiziksel süreçler ile izah edilebileceğini savunuyorsa, nasıl oluyor da natüralizmi benimseyen bir ateist, natüralizmin perspektifiyle uyumlu olmadığı halde, böyle bir varsayımı kabul edebiliyor? Natüralizm aslında aklı reddediyor, çünkü rasyonalite/aklîlik aklî olmayan fizikî süreçler neticesinde ortaya çıkamaz. Zihnî içgörüler/kavrayışlar, kör fizikî süreçlerin neticesi olamazlar. Dolayısıyla, ateistler ya dünya görüşlerini değiştirmeli ya da akıl sahibi olduğumuz yönündeki düşüncelerini bırakmalılar.

Ateizm altında aklî melekelerimizi gerekçelendiremeyiz

Birçok ateist, felsefî natüralizmi benimser; natüralizm, tabiatüstü bir gerçekliğin olmadığını ve fizikî süreçler üzerinden bütün fenomenlerin/eşyanın açıklanabilir olduğunu ileri sürer. Natüralizme göre, eğer gerçekliğin en temel seviyesini irdelersek her şeyin kör, tesadüfî ve akıl dışı fizikî süreçler ile; yani atomaltı parçacıkların, atomların ve moleküllerin herhangi bir istikamete, kılavuza veya niyete bağlı olmadan ortalıkta dolanıp durmalarıyla meydana geldiğini görürüz. Fizikî şeylerin bir amacı yoktur; hiçbir şey bu şeyleri bir maksat üzere hareket ettirmiyor. Eğer durum böyle ise, zihnimizin kavrama/idrak etme kabiliyetini nasıl açıklayabiliriz? Muhakemenin önemli kısımlarından biri de aklî sezgilere sahip olmamızdır, yani öncüller arasındaki irtibatlara istinaden bir şeyin başka bir şeyin sonucu olduğunun/takip ettiğinin anlaşılması. İşte burada natüralizm sınıfta kalıyor, çünkü bütün eşyanın tasadüfî, akıl-dışı fizikî süreçlerden meydana geldiğini ileri sürüyor.

Öncülleri ele alıp daha sonra onları bir idrak seviyesine "sevk etme" kabiliyeti, bu kabiliyetin kör, akıl-dışı fizikî süreçlerden geldiğini öne sürdüğümüzde geçersiz kılınmış olur.

Bir şeye havi olmayan [içermeyen, ihtiva etmeyen] veya sahip olmayan ve onun meydana gelmesine sebep olma gücü olmayan, o şeye sebep olamaz, yol açamaz. Mesela eğer param yoksa, size 500$ veremem; ve işsiz isem, bu kadar parayı biriktiremem (bu ilke kitap boyunca kullanılacaktır). Tıpkı bunun gibi, eğer fizikî süreçler akıldan mahrum ise, nasıl olur da akla sebep olabilir, onu nasıl ortaya çıkarabilirler? Fizikî süreçler tanımları gereği akıl sahibi değildirler ve herhangi bir kavrayış/içgörü kabiliyetleri de yoktur. Bir argümanın mantıkî sonucunu öngöremezler, anlayamazlar. Fizikî süreçler bir maksat üzere hareket etmezler. Dolayısıyla aklın, akıl-dışı fizikî süreçlerden neşet edebileceğini ileri sürmek bir şeyin yokluktan neşet edebileceğini savunmak ile aynı şeydir.

Şu misali inceleyelim: Bölümün başındaki anlatıya benzer bir şekilde, iki tane otobüs şoförü olduğunu düşünelim. Şoförlerden birincisi iyi bir görme kabiliyetine sahip ve tecrübeli bir şoför olsun. Şoförlerden ikincisi âmâ ve tecrübesiz olsun. Birinci şoför yola çıkıyor ve "Öncül 1" ve "Öncül 2" isimli iki yolcu alıyor. Varacakları son durak ise "Sonuç" Şoför, durağı haritadan görüyor ve yaklaştıkça daha yakından gözlemlemiş oluyor. İkinci şoför ise etraftakilerin yardımıyla otobüsüne biniyor. Otobüste, "Öncül 1" ve "Öncül 2" isimli yolcular bulunuyor. Gitmek istedikleri yer ise öncekilerle aynı. Şoför, bir şekilde otobüsü çalıştırmayı başarıyor. Fakat sizce yolcular, gitmek istedikleri durağa varabilecekler mi? Tıpkı gözleri bağlı olan taksi şoförü gibi, son durağa varamayacaktır. Fizikî süreçlerde de aynı sorun yaşanır. Âmâdırlar/kördürler. Aklı [n niteliğini] izah edemezler çünkü aklın niteliklerinden biri, kavrama veya bir sonuca varma kabiliyetidir. Böyle bir şeyi ileri sürmek bir şeyin yokluktan neşet edebileceğini savunmak ile birdir.

Bu açıdan baktığımızda, ateizm - natüralist bakış açısından ötürü - sadece irrasyonel değil, aynı zamanda aklın hasmıdır/düşmanıdır. Tanrı hakkında herhangi bir iddiada bulunmak

için ihtiyaç duyulan şeyi, aklın kendisini, geçersiz kılar. Akıl, akılsızlıktan çıkamayacağı gibi, natüralizm de bizim akıl yürütme, muhakeme kabiliyetimizi açıklayamaz.

Bu argüman oldukça kuvvetli olmasına rağmen, bazı itirazlar mümkündür. Bunları bölümün sonunda tartışacağız, ancak itirazlardan birinde, bilgisayar programlarının fizikî süreçlerden oluşturulduğu ve dolayısıyla fizikî süreçlerin akla bir izah getirebileceği ileri sürülüyor. Bu görüşü, bölümün sonunda derinlemesine inceleyeceğiz. Fakat asıl mesele bilgisayar programlarının "kavrayış-sezgi" kabiliyetlerinin olmamasıdır; yani *anlamlı* bir kavrayış-sezgi kabiliyetlerinin olmamasıdır. İnsan aklı, anlamlı sonuçlara varma kabiliyetine sahiptir. Sadece bir sonucun içeriğini veya anlamını (modifu örneğindeki gibi, anlamını bilmesek dahi) sorgulayabiliyor olmamız dahi insan aklının anlam üzerine bir kavrayış kabiliyeti olduğunu gösterir. Bilgisayar programları bu anlam üzerine kavrayıştan mahrumdurlar. Aslında, bir bilgisayar sistemi semantik (anlambilim) üzerine değil; sentaktik / sözdizimsel kaideler (sembollerin manipülasyonu) üzerine inşa edilmiştir. Bunları daha sonra izah edeceğiz.

Darwinci evrim anlayışı aklî melekelerimizi gerekçelendirebilir mi?

Natüralist görüşü benimseyenlere göre zihnimiz akıl sahibi olacak bir şekilde evrim geçirmiştir/tekamüle uğramıştır. Natüralistlere göre, etraflarında olan bitenle alakalı hakikati bilmeleri atalarımızın menfaatine idi. Doğru ile yanlışı ayırabilme kabiliyetine sahip olmak onların hayatta kalabilmeleri için gerekli idi. Natüralizm, muhakeme kabiliyetimiz olduğuna dair varsayımımızı geçersiz kılıyor olsa dahi, Darwinci evrim anlayışı, satıhta, tatmin edici bir açıklama gibi görünüyor. Fakat biraz derinlere indiğimizde sayısız problemle karşılaşıyoruz. Hatta Charles Darwin bile bu meseleyle alakalı şüphelere sahipti. Eğer sadece düşük hayat-formlarından tekamül ettiyse, gerçekliği/hakika-

ti anlayabilme kabiliyetimize güvenemeyeceğimizi anlamıştı. 1881'deki bir mektubunda şöyle ifade ediyor: "..Fakat daha sonra bende korkunç bir şüphe doğuyor, acaba düşük [hayat formlarındaki] hayvanların zihninden tekamül eden zihnimizin kanaatine [fikrine/düşüncesine] güvenilebilir mi? Kimse bir maymunun kanaatine inanır mıydı ki? Eğer bir maymunun zihninde kanaat denen bir şey varsa tabi."[70]

Şimdi de natüralist evrim anlayışının insan aklını kurtaracak bir can yeleği sağlayıp sağlayamayacağına bakalım. *Natüralist evrim* dediğimizde evrimsel süreçlerin İlahi müdahaleden bağımsız olduğunu kastediyoruz; bu fikre göre, hayatta kalabilmek için, bir muhakeme kabiliyetine sahip olabilecek bir şekilde evrim geçirmişizdir. Bu iddiayla alakalı birkaç mesele vardır. Birincisi, bizim doğru ile yanlışı ayırma kabiliyetimiz, hayatta kalmamız için bir şart değildir. İkincisi, zihnî bir kavrayışa ulaşmak da varlığımızı devam ettirmek için bir şart değildir. Evrim, hayatta kalma kabiliyeti ile alakalıdır, mantıkî açıdan geçerli çıkarımlarda bulunmak ile alakalı değildir. Ve son olarak akıl sahibi bir zihinde kaçınılmaz olarak bulunan keşfetme kabiliyetimiz ve arzumuz, genellikle, hayatta kalmamızı zorlaştırıcı niteliktedir.

Zihnimizin en mühim niteliklerinden biri de doğru ile yanlışı ayırt edebilme kabiliyetidir. Aynı zamanda zihnî kavrayışlarımız ve öncüllere göre çıkarımlarda bulunma kabiliyetimiz vardır. Bunlar bilimsel çalışma yürütürken de kullandığımız süreçlerdir. Öyleyse sorulması gereken soru şudur: *Natüralist evrim anlayışı bu kabiliyetlere bir açıklama getirebilir mi?* Cevabımız hayır. Bu iddiayı çürütmek için tek yapmamız gereken, yanlış inançların da insanı hayatta tutabileceğini anlatmaktır. Bu durumda, evrimsel süreçlerin aklî melekeleri ortaya çıkarmasını gerektiren bir şey kalmayacaktır.

---

70 Darwin Correspondence Project (2016) Şuradan erişilebilir: https://www.darwinproject.ac.uk/letter/DCP-LETT-13230.xml [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

Peki yanlış inançlar insanı hayatta tutabilir mi? Birçok yanlış inancın bu hususta başarılı olduğunu anlamak için çok da çaba sarf etmeye gerek yok. Üzerinde kırmızı bir benek bulunan bütün böceklerin zehirli olduğuna inanan bir kişi, üzerinde kırmızı benek bulunan bütün böceklerden uzak durarak hayatta kalabilir. Fakat bu inanç yanlıştır, çünkü üzerinde kırmızı benek bulunan birçok böcek zararsızdır, mesela uğurböceği. Kimisi bütün mantarlardan sakınabilir, çünkü mantarların zehirli olduğunu düşünüyordur ve böyle yaparak hayatta kalabilir. Fakat biliyoruz ki bazı mantarlar, mesela beyaz düğme mantarları tamamen sağlıklıdır ve besleyicidir. Felsefe profesörü Anthony O'Hear, evrimin doğru inançlar yerine nasıl yanlış inançlar üretebileceğini, dolayısıyla makul olmayan inançların da insan hayatını devam etmesini sağlayabileceğini şu misalle gösteriyor:

"Bir kuş, belirli renklerdeki zehirli tırtılları yemekten kaçınabilir fakat aynı zamanda benzer renkteki diğer tırtıllardan da kaçınmış olabilir. Ve belki de zararsız bir tırtılın zehirli olması şeklinde yanlış bir inanca sahip olabilir. Tabii kuşun hem zehirli hem de zehirsiz olan tırtıllardan kaçınması hayatta kalma şansını artırır. Öyleyse bir tırtıl hakkında yanlış bir inanca sahip olmak, hayatta kalma ihtimalini artıran bir inançtır. Zararsız olan tırtılların zehirli olanlara benzeyerek tekamüle uğradığını düşünürsek, elimizde, yanlışlık üzerine evrimsel bir açıklama vardır, bu da evrimsel mekanizmalar üzerinden, doğrudan hakikate ulaşılamayacağına dair umumi görüşü destekler niteliktedir."[71]

Yanlış inançların hayatın devam etmesini sağlaması natüralizm için bir diğer zor soruyu beraberinde getiriyor: *zihnimize neden güvenmeliyiz?* Hakikat ile hayatta kalmak arasında zarurî bir bağ olmadığına göre - ve yanlış inançlar da hayatın devam etmesini sağlayabildiğine göre - yanlış inançlar üzerine

71 O'Hear, A. (1997) Beyond Evolution: Human Nature and the Limits of Evolutionary Explanation. New York: Oxford University Press, s. 60.

gelişmiş bir evrimsel sürecin ürünü olan aklî melekelerimize, nasıl güvenebiliriz?

Keşfetme arzumuz da evrim için bir problem teşkil ediyor. Fizik kurallarını anlamamızın veya matematik ile uğraşmamızı sağlayacak kabiliyetler edinmemizin, evrimin bir neticesi olması için bir sebep yok. Zihnimizin, kainatı anlama kabiliyetine sahip olacak bir şekilde evrimleşmesi hiç de mantıklı gelmiyor. Hamam böcekleri ve diğer kın kanatlı böcekler gayet iyi bir şekilde hayatlarını sürdürüyor ve milyonlarca yıldır buna devam ediyorlar.. fakat onları bir kafede oturup ateizmin varoluşsal ve mantıkî karşılıklarını tartıştığını görmüyoruz.

Şunu bir düşünün: 500,000 kilogram yakıt dolu bir roket, 17,500mil/saat hızıyla uzaya fırlatılmak üzere. Bir astronotu, uzaya varıp varamayacağını, hatta dünyaya dönüp dönemeyeceğini bilmeden, bu uzay aracına binmeye yönlendiren şey nedir? Hayatta kalmasını/varlığını sürdürmesini sağlayan, bu keşfetme ve araştırma arzusu mudur? Bir dağcının soğuk ve haşin şartlar altında, zirveye ulaşıp ulaşamayacağını bilmeden Everest Dağı'na tırmanmasını sağlayan şey nedir? Evvela hayatta kalmaya çalışması, varlığını sürdürmek için çabalaması gerekmiyor muydu? Bir keşiş neden kendini uzlete verir, cinsel arzularından uzak durur ve kendini iç huzuru keşfetmeye adar? Bu, hayatını devam ettirme ve üreme gayesine ters düşmez mi? Keşfetme arzusu, hakikaten o kadar kuvvetlidir ki, birçok defa, hayatta kalma arzusunun önüne geçebilir. İnsanların hayatta kalmalarını sağlayan birçok şeyden uzaklaşıp hakiki huzura ve mutluluğa kavuştuğunu da çokça görüyoruz.

Peki keşfetme arzumuzun, hayatımızı devam ettirmemize zarar vermesini nasıl izah edeceğiz? Cevap şu ki, aslında, izah edemeyiz. Eğer natüralist evrim yaklaşımına sahipseniz bu arzuların [bizatihi] hiçbir anlamı yoktur. Sonuç olarak, bizim üst düzey aklımızın ve öğrenme arzumuzun neticesi olarak, sanatla uğraşmak, maneviyatımızla ilgilenmek, felsefe yapmak

veya yeni kontraseptif (gebelik önleyici) metodlar geliştirmek gibi varlığımızı devam ettirmemize, üretmemize faydası olmayan 'fuzuli' işlerle meşgul oluyoruz. Doğal/tabii seleksiyon, bütün bunları ortadan kaldırmış olmalıydı, çünkü bu davranışların adaptif [yeni koşullara uygun hale gelebilen yönde] bir faydaları yok. Çünkü Darwinci evrim mekanizması sadece "hayatı devam ettirme ve üreme" üzerinedir, bizim muhakeme kabiliyetimizi ve aklın en bariz hususiyetlerinden olan keşfetme arzusunu izah edemez.

Bu iki mesele üzerinden artık, hakikat değil, hayatın sürekliliğini sağlama üzere işleyen Darwinci evrim teorisinin, akıl yürütme kabiliyetimiz ve keşfetme arzumuz için elverişli bir açıklama sunamadığı bariz olmalıdır. Akademisyenler de bu meselelerin farkına varmıştır ve bazı şaşırtıcı yorumlarda bulunmuşlardır. Biyolog John Grey şöyle belirtiyor:

"Eğer insan zihni hayatta kalma düşüncesine bağlı olarak tekamüle uğradıysa, zihnimizin, hakikatin bilgisine ulaşabileceğini düşünme sebebimiz nedir? Türlerin yeniden üremesi için gerekli olan tek şey, zihnimizin, ölümümüzle sonuçlanacak bir şekilde yanılgıya düşmemesidir. Salt natüralist felsefe üzerinden, sahip olduğumuzu düşündüğümüz bilgi birikimine bir açıklama getiremeyiz."[72]

DNA'nın yapısını keşfeden bilim insanı Francis Crick, şöyle diyor: "Son derece gelişmiş olan beyinlerimiz, nihayetinde, bilimsel gerçekleri keşfetme baskısı altında değil, sadece hayatta kalabilecek ve soyumuzu devam ettirebilecek kadar akıllı olmamızı sağlayacak şekilde evrim geçirdi."[73]

Bilişsel bilim uzmanı Steven Pinker bir yazısında şöyle ifade ediyor, "Beyinlerimiz uyum/fitness için şekillenmiştir,

72 Gray, J. (2014) The Closed Mind of Richard Dawkins. Şuradan erişilebilir: https://newrepublic.com/article/119596/appetite-wonder-review-closed-mind-richard-dawkins [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

73 Francis, C. (1994) The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul. New York: Charles Scribner's Sons, s. 262.

hakikat için değil. Hakikat, bazen, içinde bulunulan koşullar ile uyum içindedir, fakat bazen de değildir."[74]

Sözünü sakınmayan bir ateist ve bir sinirbilimci olan Sam Harris, bilimin bize bütün cevapları vereceğine inansa da şunu itiraf eder: "..bizim mantıkî, matematiksel ve fiziksel sezgilerimiz, doğal seleksiyon tarafından, hakikatin izini sürmek amacıylatasarlanmamıştır."[75]

Özet olarak, ateistler, 'aklımı kullanarak Tanrı'nın var olmadığını ispat ediyorum' dediklerinde aslında fikrî açıdan bir ikiyüzlülük yapmış olurlar. Akıl yürütebilen bir zihne sahip olduklarını söyleyebilmeleri için evvela, [natüralist felsefe üzerinden akıl yürütmeye bir izah getirilemediği için] ateizmi veya aklın kendisini inkar etmelidirler. Aslında akıl yürütme kabiliyetlerinin en iyi şekilde Tanrı'nın varlığı üzerinden açıklanabiliyor olması da, ironik bir durumdur.

Evrimsel Güvenilircilik [Evolutionary Reliabilism] üzerine bir not

Birçok natüralist, hayatta-kalma ile hakikat/gerçeklik arasında zorunlu bir irtibat olması gerekmediğini itiraf eder. Onlara göre doğru inançları ortaya çıkaran güvenilir bilişsel melekeleri meydana getiren biyolojik şartlar ve kuvvetler/baskılar olması kuvvetle muhtemeldir. Bu melekeler natürel/doğal seleksiyon tarafından peşi sıra tercih edilen *biyolojik uyuma* [hayatta kalmayı sağlayan sağlıklı forma] olanak sağlayan melekelerdir.

Darwinci evrim anlayışının güvenilir bilişsel melekelerimizi izah edebileceğini savunan görüşe Evrimsel Güvenilircilik denir. Evrimsel Güvenilirciliğin doğrulanabilmesi için güvenilir bilişsel melekelere sebep olan natürel seleksiyonun gerçekleşme ihtimalinin, yanlış inançlar üreten güvenilmez bi-

74 Pinker, S. (1997) How the Mind Works. New York: W. W. Norton, s. 305.
75 Harris, S. (2010) The Moral Landscape. New York: Free Press, s. 66.

lişsel melekelere sebep olan natürel seleksiyonun gerçekleşme ihtimalinden fazla olması gerekir.

Bu argümanın ana önermesi güvenilir bilişsel melekelerin fitnessa/uyuma sağladığı katkının, yanlış inançlar üreten güvenilmez bilişsel melekelerden daha çok olduğu (hayatta kalmamıza ve üretmemize yardımcı olduğu) yönündedir. Fakat bu önerme, şimdiye kadar ortaya koyduklarımıza bakılırsa, yanlıştır. Bu önermenin yersiz/yanlış olduğunu gösteren başka nedenler de vardır; bazıları aşağıda tartışılmıştır.

Yanlış inançlar üreten güvenilmez bilişsel melekelerin bizim hayatta kalmamıza ve üretmemize sebep olması da ihtimal dahilindedir. Yanlış da olsa hayatta kalmaya uygun formda bulunmamızı sağlayan / bizi bu yönde geliştiren, bazı inanç-şekillendirici süreçlerden geçmiş olabilirdik. Akademisyen James Sage şöyle bir iddiada bulunuyor:

"Mesela bir canlı, etrafında bir yırtıcı olduğuna –yanlış olarak inanmasından ötürü saklanabilir. Evrimsel olarak bakılırsa tehlikeli yırtıcıları fazladan-algılayan ihtiyatlı bir inanç-şekillendiren süreçten geçebilir, bu durum özellikle yanlış inançlara düşmenin oldukça kolay olduğu zamanlarda meydana gelir."[76]

Güvenilir bilişsel melekeler, bedeli yüksek olduğu için natürel seleksiyon tarafından tercih edilmemiş olabilirlerdi. James Sage'a göre güvenilir bilişsel melekelerin "bedeli yüksektir"[77]. Bu melekelerin biyolojik maliyetleri aşağıdaki gibidir:

"(I) beyin oksijene, kalorilere ve soğutmaya ihtiyaç duyar, (II) (minimum veri ile) detaylı çıkarımlarda bulunmak ciddi bir zaman ve odaklanma ister, (III) geçmiş tecrübelerdeki bilgilere erişmek yüksek oranda bir depolama kapasitesine ve

76 Sage, James. "Truth-Reliability and the Evolution of Human Cognitive Faculties." Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition 117, no. 1/2 (2004): 102.

77 a.g.e s. 104

geri-kazanım yollarına ihtiyaç duyar, (IV) birbiriyle irtibatlı bilgileri tanımlamak için çok-katmanlı sınıflandırma altprogramları gereklidir, (V) arzuları ve hedefleri derecelendirmek kapsamlı bir dikkat ve düşünce ister ve (VI) "algılayıcılardan" (ve algıyla ilgili diğer girdilerden) faydalanmak için hassasiyet, dakiklik ve keskinliğe ihtiyaç vardır. Bütün bu faktörler ciddi bir biyolojik maliyet taşır."[78]

Güvenilir bilişsel melekeler, hayatın devam etmesi için oldukça önemli olan ana biyolojik kaynaklara ket vurduğu/zorluk getirdiğine göre, natürel seleksiyon, bu durumda, daha az zorluk çıkaran, yanlış inançlar üreten insanı sağlıklı forma ulaştıran / hayatta kalmasını kolaylaştıran güvenilmez bilişsel melekeleri tercih edebilirdi.[79]

İslam teizmi: en iyi açıklama

Elimde bir somun ekmek yoksa veya ekmeği yapmak veya satın almak gibi bir imkanım yoksa size bir ekmek veremem. Bu ifadenin temelinde, daha önce de ifade edilen, şu kaide vardır: Bir şey, havi olmadığı veya sebep olma kabiliyeti/kudreti olmadığı bir şeyi meydana getiremez. Mesela, akıl-dışı kuvvetler, aklın meydana gelmesine sebep olamaz, çünkü akıl-dışı kuvvetler aklı ihtiva etmez/içermez/havi değildir. Fizikî süreçler de akıl-dışıdır, çünkü herhangi bir "içgörüye/kavrayışa" sahip değillerdir. Öncüller üzerinden bir çıkarımda bulunamazlar. Ancak Tanrı'nın varlığı, akıl sahibi olmamızı mantıklı kılar; çünkü akıl, her şeyi gören, bilen ve hikmet sahibi olan Yaratıcı'dan *gelebilir*. Eğer kainatın başlangıcında sadece akılsız, kör, tesadüfî fizikî unsurlar ve süreçler olsaydı, her ne şekilde tanzim edilirlerse edilsinler aklın neşet etmesine sebep olamazlardı. Fakat başlangıçta yukarıda bahsettiğimiz isim ve sıfatlara sahip olan bir yaratıcı olması, kainatta akıl sahibi varlıkların mevcut olmasına sebep olabilir. Bu açıdan

78 a.g.e
79 a.g.e

baktığımızda ateistlerin, aklî melekelerinin varlığını izah etmeleri için Tanrı'ya ihtiyaç duyduğunu görürüz. Dolayısıyla her şeyi gören, işiten ve hikmet sahibi olan bir Yaratıcı'nın varlığı, bilinç sahibi ve akıl yürütebilen organizmaların yaşadığı bir kainat için en [doğru ve] iyi açıklamadır.

İslam teizmi, bu bölümde ortaya atılan başlıca sorulara güzel ve basit bir cevap sağlıyor. Tanrı, bizleri yarattı ve bize [yaratılış] gayemizi yerine getirmemiz [e yardımcı olmak] için keşfetme arzusuna sahip bir akıl bahşetti. Tanrı, bunu, bizler için birer ayet (işaret, iz, emare) olan mahlukatı gözlemlemeye yönlendirerek yapar. Bu işaretler üzerinde tefekkür ederek, düşünerek O'nun büyüklüğünü, yaratma kudretini takdir ederiz ve bu da bizi, tabii olarak, O'na ibadet etmeye yönlendirir (*bkz. Bölüm 15*).

Tanrı, ilmi, kudreti ve iradesi ile kainatı ve zihinlerimizi yaratmış ve bunun neticesinde kainatın birbiriyle irtibatlı ilkelerini ve akıl yürütme kabiliyetimizi açıklığa kavuşturmuştur. Bu, Kur'an'daki güzel bir ayeti akla getiriyor: Tanrı buyuruyor ki, "Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmez mi?"[80]

Tanrı, bizleri sürekli tefekküre ve aklımızı kullanmaya teşvik eder:

"Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"[81]

"..Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"[82]

Bu ayetler gösteriyor ki bizim, hakikate ulaşmak için, akıl yürütme/muhakemede bulunma ve tabiat üzerine tefekkür etme kabiliyetimiz vardır. Tanrı, Kur'an'da şöyle buyurur:

80 Kur'an, 41:53.
81 Kur'an, 47:24
82 Kur'an, 11:51

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."[83]

Buradan hareketle kapsamlı bir çıkarımda bulunabiliriz. Tanrı bize, akıl sahibi bir zihin bahşetmiştir ki aklımızı kullanarak kainatı ve onun güzelliklerini keşfedelim ve böylece kainatın yaratıcısına ibadet, kulluk edelim (*bkz. Bölüm 15*). Tanrı bize bilim gibi disiplinlerle meşgul olabilmemiz için vasıtalar bahşetmiştir, fakat gariptir ki bazılarımız, kendilerine bahşedilen bu nimeti bulduğunda, onu Tanrı'ya meydan okumak için kullanırlar (*bkz. Bölüm 12).*

Bu argümana karşı geliştirilen belli başlı itirazlar aşağıda ele alınacaktır.

Boşlukların tanrısı

"Boşlukların tanrısı" itirazına göre, belirli bir mevzu hakkında bilimsel anlamda bir bilgi boşluğu olması, Tanrı'nın varlığına inanmamıza sebep olmamalı veya İlahî bir faaliyete dayanak oluşturmamalıdır; çünkü bilim, nihayetinde, her şeye açıklama getirebilecek kadar gelişecektir. Bu itiraz, yukarıda sunmuş olduğumuz argümana tatbik edilemez çünkü bu bölümdeki argümanda, bilimdeki bir boşluğa değil; bilimin temellerine atıfta bulunmuştuk. Akıl yürütme, bilimden *önce* olması gereken bir şeydir. Bilimin, kendi varsayımlarını açıklayabileceğini iddia etmek, bir kısır döngü içine düşmektir. Bu tartışma, bilimin temelini oluşturan varsayımları tartıştığımız için, bilim sahasının dışındadır. Dolayısıyla "boşlukların tanrısı" itirazı, bu durumda, yerinde belirtilmiş bir itiraz olmaz.

Bu, önyargısal bir argümandır (Presuppositionalism)

Önyargısal yaklaşımı benimseyen bazı Hıristiyanlara göre,

83 Kur'an, 3:190

Hıristiyan dünya görüşü olmadan aklın varlığına bir izah getirilemez. Ve argümana göre aklın varlığına bir izah getirilmedikçe de akıl, kullanılamaz. Fakat bir ateist - haklı olarak - argümanı Hıristiyan'a geri çevirir ve 'akıl yürütme kabiliyetine sahip oluşunu nasıl açıklıyorsun?' diye sorabilir. Eğer Hıristiyan, Hıristiyan inancının akıl yürütme kabiliyetini izah ettiğini söylerse, ateist, bunun nasıl olduğunu sorma hakkına sahip olur ve tartışma böyle uzar gider.

Bizim bu bölümde sunduğumuz argüman, önyargısal bir argüman değildir. Yani bir akıl yürütme kabiliyetimiz olduğunu baştan kabul ederek bu argümanı sunduk. Aklımızı kullanmadan önce akıl yürütme kabiliyetimize bir açıklama getirme şartı koşmuyoruz. Bizim argümanımızın cevap verdiği soru şudur: *Akıl yürütebiliyor olduğumuza göre, bizim bu kabiliyetimizi en iyi ve doğru şekilde hangi dünya / hayat görüşü açıklar?* Argümanımız, akıl yürütme kabiliyetimizi en iyi ve doğru şekilde Tanrı'nın varlığı ile izah edebileceğimizi ve natüralizmin daha geniş anlamda ateizmin - akıl yürütme kabiliyetimizin varlığını geçersiz kılan nitelikte bir tanıma sahip olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, ateizmin reddedilmesi gerekmektedir.

Rasyonalite, karmaşadan neşet edebilir

Belirimci [emergent] maddeciler, karmaşık etkileşimler içerisinde olan karmaşık fizikî süreçler sisteminin, sistemi kapsayan unsurlarda var olmayan özellikleri veya fenomenleri ortaya çıkarabileceğini iddia ederler. Belirimci maddeciler, bilim tarihine atıfta bulunarak şöyle derler: bir şey evvela 'gizemli' addedilir ve daha sonra temelindeki karmaşık süreçler anlaşıldığında bu gizem ortadan kalkar. Dolayısıyla belirimci maddeciler, bizim akıl yürütme kabiliyetimizin - hususi olarak, kavrama kabiliyetimizin - beyindeki birtakım karmaşık süreçlerden meydana geldiğini öne sürerek akıl üzerine öne sürülen argümana cevap verirler. Bu karmaşık süreçler anlaşıldıktan sonra akıl yürütme kabiliyetimizin de anlaşılmış olacağını iddia ederler.

Belirimci maddecilerin başvurduğu alışılagelmiş örneklerden biri şudur: H_20, yani su, iki ayrı gaz olan hidrojen ve oksijen gazlarının atomlarından meydana gelir ve kimyevî olarak bir araya geldikleri zaman hayat verici bir sıvı haline gelirler. Su ise, oksijen ve hidrojenin sahip olmadığı hususiyetlere sahiptir. Belirimci maddeciler bu tür örneklerle, bir fenomenin, bir sistem içerisinde halihazırda bulunmasa dahi, o sistemden neşet edebileceğini öne sürerler. Fakat bu iddia da isabetsizdir, çünkü bu bölümde sunduğumuz argüman, bir fizikî unsurun başka bir fizikî unsuru meydana getirmesiyle alakalı değildir (hidrojen ve oksijenin birleşip suyun fizikî hususiyetlerini meydana getirmesi gibi). Aksine, izah edilmesi gereken şey, fizikî olmayan bir unsurun (zihnî bir kavrayışla bir sonuca varmak) fizikî olan unsurlardan (kör, fizikî süreçler) nasıl meydana geldiğidir. Beyindeki faaliyetlerin zeminini teşkil eden karmaşık süreçler anlaşılmış olup, aralarındaki bütün nedensel ilişkiler haritalandırılmış olsaydı dahi, akıl yürütme kabiliyetimize bir izah getirilmiş olur muydu? Şu soru yine de cevapsız kalırdı: *Sözde kör, rastgele fizikî süreçlerden meydana gelen zihnimizle nasıl olacak da akıl yürütme kabiliyetimizi kullanarak bir sonuca varacağız?*

Beynimizdeki faaliyetlerin karmaşık bir şekilde işlediğini söylemek hiçbir şeyi açıklığa kavuşturmuyor ve bu aslında "oluyor işte" demekle aynı. Bana öyle geliyor ki belirimci maddecilik, natüralist dünya görüşünün oluşturduğu boşluğu doldurmaya çalışan zayıf bir teşebbüsten ibaret (*7. Bölümde, belirimci maddeciliğin neden öznel bilinçli tecrübeleri açıklayamayacağını izah ediyoruz)*

Aklî sezgiler, nitelik itibariyle fizikî süreçlerden (beyindeki sinirsel hareketlilikten) çok farklı olduğu için H_20 örneği hatalıdır, çünkü örnekte, aklî sezgiler ile fizikî süreçleri aynı şeyler olarak kabul ediliyor. Prof. Raymond Tallis: "Su ve H_20 molekülleri bu şekilde açığa çıkarılmalıdır. İki farklı şekilde gözlemlenirler.. suyun iki yanı iki farklı tecellisi, iki farklı şekilde tecrübe edilmesidir. Fakat beyinde meydana gelen sinirsel

hareketlilik, hem elektrokimyasal hareketlilik hem de tecrübe [akıl yürütme] olarak görülemiyor."[84]

Belirimci maddeciliğin benimsenmesinin daha geniş anlamda sonucu ise teorilerin, bir sistemin içerisindeki süreçleri, fizikî hareketlilikleri açıklamasına müsaade etmemizdir. Madem 'birtakım karmaşık hareketlilikler neticesinde bir şeyler meydana geldi' gibi bir ifadede bulunabiliyoruz, öyleyse teorilere neden ihtiyacımız var ki? Nasıl oldu bilmiyoruz ama bir şekilde oluverdi diyelim. Bilimsel anlayışımızın gelişmesini öylece beklemek bir argüman, bir iddia değildir. Bu aslında bir tecrübesiz bir çırağa bir yığın tuğla verip bir ev inşa etmesini beklemek gibidir. Bu doğru değil; evi inşa etmek için başka şeyler de lazımdır, çimento, bir tasarım, duvar ustası, tesisatçı, elektrikçi, alet-edevat vesaire.. Sonuç olarak, belirimci maddecilik tutarlı bir teori değildir; natüralizm tarafından oluşturulan boşluğu doldurmak için bulunulan tutarsız bir teşebbüstür.

Bilgisayarlar akıllıdır; dolayısıyla fizikî süreçler aklı izah edebilir.

Aklın, fizikî süreçlerden neşet edemeyeceğini öne süren argümana karşı geliştirilen umumi itirazlardan biri de, bilgisayar programlarının tümdengelim aracılığı ile sözde bir akıl yürütme faaliyetinde bulunduğunu iddia eder. Rasyonalitenin [aklîliğin/ussallığın] en mühim hususiyetlerinden biri, geçerli bir tümdengelimli argümanda sonuçların mantıkî akış içerisinde zaruri olarak ortaya çıkmasıdır. Argümana göre, bilgisayar programları fizikî süreçler üzerinden çalıştığına göre ve aklîliğin mühim bir hususiyetini sergilediğine göre, akıl yürütme kabiliyetimiz fizikî süreçler üzerinden açıklanabilir. Bu aslında isabetsizce bir tartışmadır. Bu bölümde de vurgulandığı üzere, insanın muhakemesi öncüller arasındaki ilişkiler üze-

84 Tallis, Raymond. (2014) Aping Mankind: Neuromania, Darwinitis and the Misrepresentation of Humanity. New York: Routledge, s. 87.

rinden bir kavrayışa/sezgiye ulaşması ile gerçekleşir. Bilgisayar programları bir şeyi "göremez/anlayamaz [kavrayamaz]" İnsanlar ise, sadece içgörülere/kavrayış kabiliyetine değil aynı zamanda da bu kavrayışlara anlam verme kabiliyetine de sahiptir. Vardığımız sonuçların ne anlama geldiğini anlama ve sorgulama kabiliyetine sahibiz. Bilgisayar programları vardıkları sonuçlara anlam yükleyebilecek nitelikte değillerdir. Bilgisayar programları sentaktik (sözdizimsel, semboller üzerine) kaideler üzerine çalışır, semantik (anlam) üzerine değil.

Semantik (anlam) ve sentaks (sözdizim) arasındaki farkı daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki misali inceleyelim:

Ailemi seviyorum

αγαπώ την οικογένειά μου.

আমি আমার পরিবারকে ভালবাসি.

Üç cümle de *Ailemi seviyorum* anlamına geliyor. Bu, semantikle alakalıdır, yani cümlelerin anlamı ile. Fakat sentaks farklıdır. Bir diğer deyişle kullanılan semboller birbirine benzemez. İlk cümle, Türkçe'de kullanılan 'sembolleri', ikincisi Yunanca ve üçüncüsü de Bengalce'de kullanılan sembolleri kullanıyor. Buna göre aşağıdaki argüman geliştirilebilir:

1. Bilgisayar programları sözdizim (sentaks) temelli çalışır.
2. Zihin, anlam [sematik] temelli işler.
3. Sözdizim, yani bir araya getirilmiş birtakım semboller, bizatihi bir anlam oluşturmaz.
4. Dolayısıyla, bilgisayar programlarının [insan zihni gibi] bir 'zihin' olduğu söylenemez.[85]

Düşünün ki bir çığ, dağdan sürüklediği taşları *Ailemi seviyorum* yazacak şeklinde dizebilsin. Dağın, taşların nasıl tanzim

85 Şuradan iktibas ile: Searle, J. (1989). Reply to Jacquette. Philosophy and Phenomenological Research, 49 (4), 703.

edileceğini (sembolleri) bildiğini söylemek çok garip olurdu değil mi? Yani sembollerin bir şekilde tanzim edilmiş olması (sentaks), anlamlı bir ifade (semantik) ile sonuçlanacağını göstermez.[86]

Bilgisayar programları, sembollerin manipülasyonu, yönetimi üzerine çalışır, anlam üzerine değil. Tıpkı benim Bengalce'nin alfabesiyle yazılmış bir cümlenin anlamını, harflerin (sembollerin) yerlerini değiştirerek (manipüle ederek) bilemeyeceğim gibi. Alfabedeki harfleri ne kadar manipüle edersem edeyim, kelimelerin anlamını çıkaramam. Bu yüzden semantik için, doğru bir sentakstan daha fazlasına ihtiyacımız vardır. Bilgisayar programları sentaks üzerine çalışır, semantik üzerine değil. Dolayısıyla bilgisayarlar, hiçbir şeyin 'anlamını' bilmezler.

Prof. John Searle'nin Çin Odası deneyi, sembollerin manipülasyonlarının anlam üzerinde herhangi bir tesiri olmadığını göstermek için oldukça etkili bir yöntemdir:

"Bir odada kilitli olduğunuzu düşünün; odada, üzerlerinde Çince tabelalar bulunan sepetler olsun. Diyelim ki (Benim gibi) tek sözcük Çince anlamıyorsunuz. Ama elinizde Çince tabelaları İngilizce olarak açıklayan bir kural kitabı bulunsun. Kurallar Çinceyi tamamen biçimsel olarak, yani sözdizimlerine uygun olarak açıklarlar; anlamlarına göre değil . Kural şunu söyleyebilir: "Falan falan tabelayı bir numaralı sepetten al ve iki numaralı sepetten aldığın, filan filan tabelanın yanına koy." Şimdi, odaya başka Çince sembollerin de getirildiğini ve size Çince sembolleri odanın dışına götürmek için, başka kurallar da verildiğini varsayın. Odaya getirilen ve sizin tarafınızdan bilinmeyen sembollerin oda dışındakilerce 'soru' diye; sizin oda dışına götürmeniz iste-

86 Bu itiraza verilen cevap, şuradan esinlenerek yazılmıştır: Kane B. (2014) Philosophy of mind 4.2 - objections to functionalism. Şuradan erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=ZmEk1lq_Wgk [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

nen sembollerin ise 'soruların yanıtları' diye adlandırıldığını düşünün. Dahası, bu programı yazanlar da, bu sembolleri işleten siz de çok ustasınız verdiğiniz yanıtlar anadili Çince olan birininki kadar kusursuz.."[87]

Çin odası düşünce-deneyinde odadaki kişi bir bilgisayarı temsil ediyor. Diğer kişi sembolleri öyle yönetiyor ki odadaki kişi Çince anlıyormuş gibi görünüyor. Fakat içerideki kişi Çince anlamıyor, sadece bir taklitte bulunuyorlar. Prof. Searle şöyle tamamlıyor:

"Semboller tek başına –sadece sözdizim ile- bir anlam ortaya koymak için yeterli değildir. Sembolleri manipüle etmek, sembollerin ne anlama geldikleri hakkında bir bilgi edinmeyi garantilemez."[88]

Buna itiraz eden biri diyebilir ki, bilgisayar programı anlamı bilmiyor olsa dahi sistemin tamamı biliyor. Profesör Searle bu itirazı "sistem itirazı"[89] olarak isimlendiriyor. Fakat bilgisayar programı neden anlamı bilmiyor? Cevap basit: bir bilgisayar programı, sembollere hiçbir şekilde bir anlam atfedemez. Sembollere anlam atfedemeyeceğine göre, nasıl olur da bu programa dayanan bir bilgisayar sistemi, anlamı kavrayabilir? Sadece doğru programa sahip olarak bir 'anlayış' üretemezsiniz. Searle, Çin Odası düşünce-deneyi'ni genişleterek bir bütün olarak sistemin, anlamı kavrayamadığını anlatıyor: "sepetlerde ve kuralların yazılı olduğu kitaptaki her şeyi ezberlediğimi ve bütün hesapları zihnimde yaptığımı düşünün. Dışarıda bir yerde çalıştığımı da düşünebilirsiniz. Bende olmayıp da 'sistemde' olan hiçbir şey yok ve ben Çince anlama-

87 Searle, J. (1984). Minds, Brains and Science. Cambridge, Mass: Harvard University Press, s. 32-33. [Türkçesi Searle, J. (1984) Akıllar, Beyinler ve Bilim, Say Yayınları (1996), Çev. Kemal Bek, s. 43-44.]

88 Searle, J. (1990) Is the Brain's Mind a Computer Program? Scientific American 262: 27.

89 a.g.e, s. 30

dığıma göre, sistem de Çince anlamıyor."[90]

Bu itiraza verilen bir diğer cevap ise bilgisayarların tümdengelim üzerinden işlem yapabilecek bağımsız sistemler olmamasıyla alakalıdır. Bilgisayarlar bilinç ve akıl sahibi insanlar tarafından tasarlanmış ve geliştirilmiştir. Dolayısıyla bilgisayarlar bizim aklî kavrayışlarımızın bir uzantısı, bir devamıdır. William Hasker şöyle izah ediyor:

"Bilgisayarlar, kendilerine verilen ölçüler üzere işlem yaparlar. Bir bilgisayar, diğer bir değişle, kendisini tasarlayanların ve kullananların aklının bir uzantısıdır; bir televizyon, yayınlanan haber bültenlerinden ne kadar bağımsızsa bir bilgisayar da kullanıcısından ve tasarımcısından o kadar bağımsızdır."[91]

Ateizm, akıl üzerine hüküm koymada bir tekel değildir ve olamaz da. Ne yazık ki ateizmin akıl temelli olduğuna ve ateistlerin de makul [düşüncede] olduğuna dair bir algı var ve bu algı gittikçe yaygınlaşıyor. Bunun hakikatle uzaktan yakından alakası yoktur. Kör, rastgele fizikî süreçler, akıl yürütme kabiliyetimize bir izah getiremez, bir temel oluşturamaz. Bu yüzden ateizm, İlahî olanı reddederken kullandığı şeyi [aklı] geçersiz kılmış oluyor. Fakat İslam teizmine göre bizler, bize akıl yürütme [muhakeme] kabiliyeti veren ve her şeyi gören, bilen ve hikmet sahibi olan Yaratıcı'nın yarattığı bir kainatta yaşıyoruz. Bu oldukça tutarlı bir ifadedir ve ancak Tanrı ['nın varlığı] üzerinden aklî melekelerimizin varlığına makul bir izah getirebiliriz. Kör, rastgele fizikî süreçlerin, bizlerin

90 a.g.e. Diğer itirazlara cevaplar ve konu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Searle, J. (1980) Minds, Brains, and Programs. Behavioral and Brain Sciences 3, 417-424; Searle, J. (1980) Intrinsic Intentionality. Behavioral and Brain Sciences 3: 450-456; Searle, J. (1989). Reply to Jacquette. Philosophy and Phenomenological Research, 49 (4), 701-708; Searle, J. (1990) Is the Brain's Mind a Computer Program? Scientific American 262: 26-31; Searle, J. (1992) The Rediscovery of the Mind. Cambridge, MA: MIT Press.

91 Hasker, William. Metaphysics. Downer's Grove, Ill: InterVarsity, 1983, s. 49 ve bkz: "The Transcendental Refutation of Determinism," Southern Journal of Philosophy 11, 1973, s. 175–83.

anlama, düşünme ve öğrenme kabiliyetine bir temel oluşturmasını düşünmek akıl dışıdır. Bu şekilde düşünenler aslında aklın hasımlarıdır/düşmanlarıdır. Yolcuları istedikleri yere götürebileceğini iddia eden gözleri bağlı bir taksi şoföründen farksızdırlar.

Bölüm 4
Âşikâr Bir Hakikat

Ateizm Neden Gayritabiidir/Anormaldir?

Bir akşam, fen derslerinde aynı sırada oturduğunuz eski okul arkadaşlarınızdan David, size telefon açıyor. Onunla senelerdir konuşmamışsınız, fakat size sorduğu garip soruları hala hatırlıyorsunuz. Arkadaşınızı yakın buluyor olsanız da, fikirleri pek hoşunuza gitmiyor. İstemeyerek de olsa telefona cevap veriyorsunuz. Kısa bir selamlaşmadan sonra sizi bir öğle yemeğine davet ediyor. Gönülsüzce de olsa yemek davetini kabul ediyorsunuz. Yemekte, "sana bir şey söyleyebilir miyim?" diye soruyor ve siz de olumlu cevap veriyorsunuz. Ve size daha önce hiç duymamış olduğunuz bir şeyi açıklamaya başlıyor: "Biliyor musun, geçmiş - mesela dün yaptığın şeyler, geçen sene, doğumuna kadar geçen bütün süre aslında hiç yaşanmadı. Hepsi senin zihninde bir yanılsama. Öyleyse sana bir sorum var, geçmişin varlığına inanıyor musun?" Akıl sahibi bir insan olarak arkadaşınızın iddiasına katılmıyor ve şöyle cevap veriyorsunuz: "Geçmişin var olmadığını ispat etmek için elinde hangi delil var?"

Şimdi konuşmayı başa saralım ve diyelim ki siz, bütün yemek boyunca arkadaşınıza geçmişin gerçekten var olduğunu ispat etmeye çalıştınız.

Hangi durumu tercih edersiniz?

İlk durumu tercih etmenizin sebebi, sizin, diğer akıl sahibi insanlar gibi, geçmişin varlığının gayet âşikâr olduğunu düşünmenizdir. Bütün diğer âşikâr hakikatler gibi, eğer birisi bunlara meydan okursa, ispat etme sorumluluğu daima sorgulayanın, aksi iddiada bulunan kişinin üzerindedir.

Şimdi bunu bir teist-ateist diyaloğuna tatbik edelim.

Bir teist, ateist olan arkadaşını akşam yemeğine davet eder ve yemek sırasında atesit, "Biliyor musun, Tanrı yoktur. Varlığını gösteren hiçbir delil yok." Teist, Tanrı'nın varlığını ispat etmek için bir sürü argümanla cevap verir. Fakat teist, doğru bir usül üzere mi konuşuyor? Tanrı'nın neden var olduğunu anlatmadan evvel, Tanrı'nın varlığının sorgulanmasının neden varsayılan soru olduğunu irdelememiz gerekmiyor mu? Nitekim, '*Tanrı neden vardır?*' şeklinde bir soru sorulmamalıdır. Sorulması gereken: '*O'nun varlığını reddetmek için sebepler nelerdir?*' sorusudur. Lütfen beni yanlış anlamayın. Ben inanıyorum ki, Tanrı'nın varlığına olan inancımızı destekleyen birçok iyi argüman var ve bu argümanlar kitapta da ele alınıyor. Burada değinmek istediğim şey, eğer Tanrı'nın varlığına karşı bir argüman yoksa, makul olarak varsayılan pozisyon, Tanrı'ya inanmak olmalıdır. Aksi halde 'Tanrı yoktur' demek, hiçbir sebep olmaksızın geçmişin varlığını sorgulamakla aynı şey olur. Bu açıdan bakıldığında ateizm, gayritabiidir/anormaldir.

Âşikâr hakikatler

İnançların birçoğunu âşikâr hakikatler olarak kabul ederiz. Bu da demek oluyor ki inanç, tabiidir veya ön tanımlı olarak doğrudur. Bazıları şunlardır:

Tabiatın yeknesaklığı/değişmezliği

Nedensellik ilkesi

Geçmişin varlığı

Akıl yürütmemizin geçerliliği

Başka zihinlerin varlığı

Dış dünyanın varlığı

Bir kişi bu hakikatleri sorguladığında, vardığı sonuçları körü körüne kabul etmeyiz ve genelde, "bunları reddetmek için delilin nedir?" diye sorarız.

Bu hakikatler aşikârdır çünkü aşağıdaki hususiyetlere sahiplerdir:

Küllîdir (evrenseldir): Herhangi bir kültürün ürünü değildirler, kültürler arası geçerliliklerini korurlar. Bu, herkesin hakikate inandığı veya bir inanç birliği olduğu anlamına gelmez. Aşikar olan hakikatler belli başlı içtimai şartlardan doğmazlar.

Öğretilmemiştir: Bilgi aktarımına bağlı değillerdir. Bir diğer deyişle, bilgi edinme yoluyla öğrenilmemiştirler.

Tabiidir: İnsan aklının tabii işleyişi neticesinde şekillenmişlerdir.

Sezgiseldir: Oldukça basit ve kolay anlaşılabilir niteliktedirler.

Gelin yukarıdaki hususiyetleri geçmişin gerçek olduğu inancı üzerinde tatbik edelim.

Geçmişin gerçekliği aşikar bir hakikattir çünkü küllîdir, öğretilmemiştir, tabiidir ve sezgiseldir. Küllî bir hakikattir çünkü - hepsinde değilse de - birçok kültürde, geçmiş zamanın, bir zamanlar şimdiki zaman olduğu düşünülerek, geçmişe inanılır. Bu açıkça gösteriyor ki bu inanç belirli içtimai şartlar neticesinde ortaya çıkmamıştır. Geçmişe olan inanç, aynı zamanda öğretilmemiştir. Çünkü bir kişi geçmişin yaşanmış birtakım vakalar olduğunun farkına varması, başka birisinin ona bunu bildirmesi veya başka bir şekilde öğrenmesi üzerinden

olmaz. Kimse, anne-babasından geçmişin gerçek olduğunu öğrenerek büyümez. Bu inanç kişinin kendi tecrübelerinden edindiği bir inançtır. Geçmişin gerçek olması aynı zamanda tabiidir. Normal aklî melekelere sahip olan insanlar geçmişin, meydana gelmiş olan olaylardan teşekkül ettiğini bilir. Son olarak, geçmişin, gerçekleşmiş olduğuna dair olan inancımız, oldukça basit ve kolay anlaşılabilir niteliktedir ve etrafımızdaki dünyanın fitrî olarak algılanmasına bağlı olan, doğuştan gelen bir şeydir. Geçmişin bir yanılsamadan ibaret olduğunu iddia etmek, problemleri çözmekten ziyade, problem üretmeye yarar. Hatıralarımızı, zaman içinde yaşadığımız tecrübelerimizi ve kayıt altına alınmış tarihi, kapsamlı bir şekilde açıklamaz.

Tanrı: Aşikar bir hakikat

Geçmişin bir zamanlar 'şimdiki zaman' olduğuna inanılması gibi, Tanrı'nın varlığı da âşikar bir hakikattir. Bu bölümde 'Tanrı' derken kastedilen, yaratıcı kavramıdır, insan olmayan bir sebep veya tasarımcı. Hususi olarak bir dinin Tanrı veya ilah kavramına atıfta bulunulmuyor. İşte böyle bir Tanrı inancına sahip olmanın neden küllî, öğretilmemiş, tabii ve sezgisel olduğunu önümüzdeki satırlarda açıklıyoruz. Lütfen şunu not ediniz, bu bölümün amacı, Tanrı'nın varlığını ispatlamak değildir. Bilakis, amacımız, bir yaratıcının varlığına inanan bir insanın durumunun, ateistin durumundan daha tutarlı olduğunu göstermektir.

Külli/Evrensel

En temel anlamda Tanrı fikri veya kainatın meydana gelmesinde tabiatüstü bir sebep, kültürlerarası bir farkındalıktır. Bir kültüre bağlı değil, onu aşan bir şeydir, tıpkı nedenselliğe ve başka zihinlerin varlığına inanmak gibi. Mesela, başka insanların da bir zihne sahip olduğu inancı bütün kültürlerde akıl sahibi insanların inandığı bir şeydir. Tanrı'nın veya tabiatüstü bir sebebin varlığı evrensel-külli olarak tâbi olunan bir

inançtır ve hususi bir kültürün ürünü değildir. Tanrı, farklı kültürlerde farklı şekillerde algılanır, fakat bu, bir yaratıcı veya insan-dışı bir sebebin olmadığını ifade etmez.

Dünyadaki ateistlerin sayısına rağmen, Tanrı'nın varlığına olan inanç hala evrenseldir/küllidir. Küllî bir inanç, dünyadaki herkesin aynı şeye inanması gerektiği anlamına gelmez. Kültürlerarası bir fikir birliği, insanların, küllî açıdan bakıldığında bir Tanrı inancına sahip olduklarını göstermek için yeterlidir ve dolayısıyla, hususi içtimai şartlara bağlı değildir. Açıktır ki, dünyada teistlerin sayısı ateistlerden çokça fazladır ve bu durum kayıtlı tarihin başından beri böyledir.

Öğretilmemiş

Aşikar hakikatlerin öğretilmeye veya öğrenilmeye ihtiyaçları yoktur. Mesela, spagettinin ne olduğunu öğrenmek için batı mutfağından ve İtalyan kültüründen bilgi edinmem gerekiyor. Spagetti üzerine düşünerek ne olduğunu öğrenemem. Bilakis, dünyadaki şeylerin bir yaratıcısı olduğuna inanmak için kültür veya eğitim aracılığıyla bir bilgi edinmeye ihtiyacınız yoktur. Belki de, sosyologların ve antropologların, ateist bir çocuğun, bir adaya terk edildiği takdirde adanın bir yaratıcı tarafından yaratıldığına inanmaya başlayacağını iddia etmesi bundan kaynaklanıyordur.[92] Tanrı anlayışımız değişkenlik gösterir, fakat bir sebebe veya bir yaratıcıya inanmak kendi düşüncelerimizden, tefekkürümüzden ileri gelir.

Bazı ateistler, "Tanrı'ya inanmak ile büyük bir spagetti canavarına inanmak arasında bir fark yoktur." diye feryâd ederler. Bu itirazın yanlış olduğu çok açıktır. Aşikar hakikatlerin harici bir bilgiye ihtiyaçları yoktur. Canavarların varlığı, hatta spagettinin varlığı, bilgi transferine ihtiyaç duyar. Kimse canavarların veya spagettinin varlığının bilgisine kendi sezgileri

92 BBC Today. (2008). Şuradan erişilebilir: http://news.bbc.co.uk/today/hi/today/newsid_7745000/7745514.stm [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

veya içgözlemleri neticesinde ulaşmaz. Bundan ötürü, spagetti canavarı aşikar bir hakikat değildir; dolayısıyla Tanrı ile kıyaslayamayız. Bölümün bağlamından bizi biraz koparan bu itiraz, başarısızdır, çünkü Tanrı'nın varlığına dair çokça argüman varken bir spagetti canavarının varlığına dair hiçbir argüman yoktur.

Tabiî

Tabiatüstü bir tasarımcıya veya sebebe inanmak insan zihninin-ruhunun tabiî işleyişinden kaynaklanır. İnsanlar, tabiî olarak, ressamsız bir resim veya mimarsız bir bina fikrini, garip ve absürt bulurlar. Bu durum içinde yaşadığımız alem için de geçerlidir. Tanrı'nın aşikar varlığı, İslam ilim geleneğinde de yer edinmiştir. İslam alimlerinden İbn Teymiyye: "Yaratıcının varlığının kabulü bütün insanlığın kalbinde sıkıca kök-salmıştır.. yaratılışlarından gelen bir şeydir.."[93] Onikinci asır alimlerinden Rağıb el-İsfahani, benzer bir şekilde Tanrı bilgisini "ruhta kökleşmiş"[94] olarak tanımlıyor. İslam inancının yanı sıra, muhtelif sahalardaki birçok araştırma, insanların dünyayı yaratılmış ve tasarlanmış bir mahluk olarak gördüğünü destekler niteliktedir.

Psikolojik delil

Akademisyen Olivera Petrovich, bitkiler ve hayvanlar gibi doğal/tabii eşyanın kökeni üzerine bir araştırma gerçekleştirdi ve araştırmasında, çocukların eşyanın bir Tanrı tarafından yaratıldığını söyleme ihtimallerinin, insanlar tarafından yaratıldığını söyleme ihtimallerinden yedi kat daha fazla olduğu

93 Ibn Taymiyyah, A. (1991) Dar' Ta'arud al-'Aql wan-Naql. II. Baskı. Hazırlayan: Muhammad Rashad Salim. Riyadh, Jami'ah al-Imam Muhammad bin Saud al-Islamiyah. 8. Cilt, s. 482

94 Al-Isfahani, Al-Raghib. (2009) Mufradat al-Qur'an al-Karim. IV. Baskı. Hazırlayan: Safwan Dawudi. Beyrut: al-Dar al-Shamiyya, s. 640.

sonucuna vardı.[95] Petrovich, hem halka açık röportajlarında, hem de onunla hususi olarak yaptığımız bir görüşmede insan biçiminde olmayan/insana benzemeyen [non-antropomorphic] bir Tanrı tasavvurunun gayet tabii olduğu ve ateizmin ise daha sonradan edinilmiş bir bilişsel pozisyon olduğu sonucuna varıyor.[96] Petrovic, 2018'de, bu meseleyi daha derinden ele alan, *Çocukluktan Yetişkinliğe Tabiî ve Teolojik Anlayış (Natural-Theological Understanding from Childhood to Adulthood)* isimli bir kitap yayınlamıştır. Psikolog Paul Bloom'un iddiasına göre, bilişsel psikolojideki son keşiflerin inancın iki veçhinin bir tasarımcının varlığına ve zihin-beden düalizmine inanç çocuklar için tabiî/fıtrî/doğuştan olduğunu gösteriyor.[97] *Çocuklar Sezgisel Teistler Midir? (Are Children Intuitive Theists?)* başlıklı makalesinde Prof. Deborah Kelemen, çocukların tabii nesnelerin bir gaye ve maksat [üzere yaratıldıklarını] düşünmeye meyilli olduklarını öne süren bir araştırma keşfetti. Araştırmanın daha da derinleşmesi gerekiyor ve 'sezgisel teizmi" sadece ihtimal dairesinde destekliyor ise de, Kelemen'in sunduğu özet, bizim bu bölümde tartıştığımız vargıları/sonuçları destekler niteliktedir:

"Yakın zamanda yapılan bir bilişsel gelişim araştırması ortaya koyuyor ki 5 yaş civarındaki çocuklar, etraflarındaki tabiî nesnelerin insan ürünü olmadığını anlayabiliyor, tabiî olmayan faillerin/etkenlerin zihnî vaziyetleri hakkında düşünebiliyor ve nesneleri tasarım üzerinden değerlendirme kabiliyeti/dirayeti ortaya koyuyorlar. Son olarak, 6 ila 10 yaş arasındaki çocuklar üzerinde gerçekleştirilen araştırmaya göre, elimizde-

95 Petrovich, O. (1997). Understanding the Non-Natural Causality in Children and Adults: A Case Against Artificialism. Psyche en Geloof, 8, 151-165.

96 Zwartz, B. (2008). Infants 'Have Natural Belief In God'. Şuradan erişilebilir: http://www.theage.com.au/national/infants-have-natural-belief-in-god-20080725-3l3b.html [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

97 Bloom, P. (2007). Religion is Natural. Developmental Science, 10, 147-151.

ki deliller, çocukların tabiata bir gaye atfetmesinin, onların, nesnelerin arkasında insan-dışı bir sebep olduğunu görmeleriyle alakalı olduğunu gösteriyor. Bunları beraber düşündüğümüzde, bu araştırma sonuçları belirtiyor ki belki de çocukların bu açıklayıcı temayülünü en doğru şekilde, sezgisel teizm olarak tanımlayabiliriz."[98]

Elise Järnefelt, Caitlin F. Canfield ve Deborah Kelemen tarafından, yakın zamanda yapılan *İnançsız kimsenin bölünmüş zihni (The divided mind of a disbeliever)* başlıklı araştırma, insanların, tabiatı tasarlanmış olarak algılamaya tabiî bir meyilleri olduğunu gösteriyor.[99] Bu sonuç, üç çalışmaya/incelemeye dayanıyor. 1. Çalışma, Kuzey Amerikalı 352 yetişkin birey örneklem alınarak gerçekleştirildi. Örneklemde dindar ve dindar olmayan katılımcılar mevcuttu. Çalışmada, "Tabiî eşyanın bir varlık tarafından bir maksat üzere meydana getirildiğini tasdik etmek amacıyla, yetişkinlerin otomatik ve reflektif temayüllerini ölçmek için oluşturulan resim-tabanlı bir prosedür."[100] olan bir hızlandırılmış[101] yaratılış testi gerçekleştirildi. Katılımcılar, rastgele olarak, hızlandırılmış veya hızlandırılmamış şartlarda teste tabi tutuluyorlardı. Bütün katılımcılara bilgisayar ekranında 120 resim gösterildi. Daha sonra katılımcıların, bu resimlere bakarak "bir varlığın bu resimdeki şeyi bir maksat üzerine yapıp yapmadığı" sorusuna, klavyedeki tuşlara basarak evet veya hayır şeklinde cevap vermeleri gerekiyordu.[102] 2. Çalışma ise e-mail adresleri, Kuzey Amerika'dan "ateistlerden ve açıkça din dışı olan kurumların ve organizasyonların e-mail listelerinden alınan"[103] 148 yetiş-

98 Kelemen, D. (2004) Are Children "Intuitive Theists"? Reasoning About Purpose and Design in Nature. Psychological Science, 15 (5), 295-301.

99 Järnefelt, E., Canfield, C. F. & Kelemen, D. (2015). The Divided Mind of a Disbeliever: Intuitive Beliefs About Nature as Purposefully Created Among Different Groups of Non-Religious Adults. *Cognition* 140:72-88.

100 a.g.e, 74.

101 Katılımcıların cevap verme süresi dikkate alınarak. (çev. notu)

102 a.g.e.

103 a.g.e, 79.

kin üzerinden gerçekleştirildi. 1. Çalışmadaki hızlandırılmış yaratılış testi, 2. Çalışmadaki katılımcılara da uygulandı. 3. Çalışma ise "Finlandiya genelindeki öğrenci kulüpleri ve organizasyonlarından alınan e-mail listelerinden"[104] 151 Finlandiyalı yetişkin ateist üzerinden gerçekleştirildi. Bu gruba da benzer bir hızlandırılmış yaratılış testi uygulandı. Sonuçlar çok etkileyiciydi. Akademisyenler, tartışmaları neticesinde, ateistlerin, eşyayı bir gaye üzerine meydana getirilmiş olarak gördükleri sonucuna vardılar:

"1. ve 2. çalışmalara mutabık olarak 3. Çalışmadan anlaşıldığına göre, dinsizliğin toplum için sorun teşkil etmediği bir bölge olan ve ABD'deki kadar teistik kültürel bir diskura sahip olmayan Kuzey Finlandiya'daki katılımcılar, canlı ve cansız tabiî eşyanın insan-olmayan bir varlık tarafından bir gaye üzerine meydana getirildiği şeklinde bir varsayıma sahiptirler. İlginç şekilde üç çalışmada da dinsiz / dindar olmayan katılımcıların farklı grupları arasındaki karşılaştırmalar gösterdi ki, yaygın bir teistik kültürel diskur olmamasına rağmen, dindar-olmayan Finlandiyalı katılımcılar yaratılış fikrini bastırma hususunda Kuzey Amerikalı ateistlerden çok daha başarısız idiler. Bu sonuçlar gösteriyor ki, insanların, eşyanın bir gaye üzerine yaratıldığını düşünmesi, sadece dindar topluluklar için geçerlideğil.[105]

Araştırma neticesinde görülüyor ki, bu sonuçlar, "insanların inançsız olmaları için bilişsel açıdan çaba göstermeleri [sezgilerinin ve tabii temayüllerinin aksine hareket etmeleri] gerektiğini ifade eden görüşe deneysel anlamda bir destek sağlıyor"[106] ve "halihazırdaki keşiflerin, insanlarda tabiatın tasarlanmış olduğu fikrine köklü bir meyli olduğunu gösteriyor".[107] Bir diğer deyişle, inançsızlık entelektüel açıdan

104 a.g.e, 81.
105 a.g.e, 82.
106 a.g.e, 83
107 a.g.e, 84

zahmetli bir şey ve eşyayı [aşkın bir varlık tarafından] tasarlanmış olarak görmek bizi insan yapan şeyin bir parçası. Araştırma gösteriyor ki teizm, fıtrîdir/doğuştan gelir. Fakat, birçok araştırmada olduğu gibi, "erken gelişen tasarım sezgileri arasındaki mümkün irtibatlarla alakalı" birçok soru cevapsız kalıyor".[108] Hem bilişsel psikoloji hem de gelişim psikolojisinde nihaî/tanımlayıcı sonuçlara varmak için çok daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var. Yine de yukarıdaki çalışmalar, Tanrı'ya inancın tabii/doğal olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Bazı itirazcılar dindar bir geçmişe sahip çocukların, gerçeklik ile hayali, küçük yaşlarda ayırt edemediğini öne süren araştırmalara atıfta bulunarak yukarıdaki ifadelere karşı çıkabilir. Fakat bu araştırmalar, yukarıda atıfta bulunduğumuz araştırma sonuçlarını geçersiz kılamaz/zayıflatamaz, çünkü bu çalışmalar, sadece dînî anlatılara yoğunlaşmıştır, eşya mefhumunun bir tasarımcı veya yaratıcıya ihtiyacı olup olmamasıyla alakalı değildir.[109] Yine de, dindar çocukların gerçeklik ile hayali birbirinden ayırt etmede zorlanmaları, metafizik açıdan nötrdür/tarafsızdır, çünkü bu durumun teizm yerine ateizmi desteklediğini öne sürmek ateizmin hakikat, teizmin ise hayal ürünü olduğunu söylemek anlamına gelir. Dolayısıyla böyle bir araştırma yukarıda belirttiğimiz keşifleri geçersiz kılmaz. Şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıda arz ettiğim araştırmaların kültürlerarası sonuçları vardır, yani katılımcıların teist veya ateist olmalarına bakılmaksızın, onların, teist-vari sezgilere sahip olduklarını gösterir.

Bazılarına göre ise, ateizm, entelektüel açıdan [fıtrata ve temayüllere aykırı yönde bir] gayret gerektirdiği için, en doğru görüştür. Bu iddia, yanlış bir çıkarıma dayanıyor. Aynı delil

108 a.g.e.

109 Corriveau, K. H., Chen, E. E. and Harris, P. L. (2015), Judgments About Fact and Fiction by Children From Religious and Nonreligious Backgrounds. Cogn Sci, 39: 353–382. doi:10.1111/cogs.12138.

üzerinden [fıtrata aykırı bir gayret gerektirmesi] ateizmin fizik dünya hakkında yanlış varsayımlar benimseyebileceği de öne sürülebilir (*bkz. Bölüm 12*); dolayısıyla entelektüel açıdan zahmetli bir hale gelir.

İrdelediğimiz mevzuyla alakalı bütün araştırmaları buraya dahil etmedim. Tartışmalar oldukça karmaşık olabilir ve birbirleriyle çelişen araştırmalar olsa da - benim görüşüme göre - kesinlikten uzaktırlar. Bu bahsin ana konusu, bilimsel araştırmalarda Tanrı'nın varlığına inanmanın tabii olduğu görüşünü destekler nitelikte bir artış olduğunu göstermektir.

Sosyolojik (toplumbilim) ve antropolojik (insanbilim) deliller

Prof. Justin Barrett, kitabındaki *Doğuştan iman edenler: çocukların dînî inancının bilimi,* başlıklı araştırmasında, çocukların davranışlarını ve taleplerini inceliyor. Vardığı sonuca göre çocuklar, "tabiî din/doğal din" adını verdiği bir inanca sahip. Bu inanca göre kainatı yaratan bir Zât var. Bu Zât, insan olamaz –O, ancak ilahî, tabiatüstü bir Zât olmalıdır:

"Çocukların gelişen zihinleri ve tabiatüstü inançları üzerinde yapılan bilimsel araştırmaya göre çocuklar, normal olarak ve çabukça, tabiatüstü faillere/etkenlere inanmalarına olanak sağlayan bir zihne sahip oluyorlar. Özellikle doğum sonrası ilk senede çocuklar, failler ve fail olmayanlar arasındaki farkı görebiliyor, faillerin kendi başlarına bir gaye üzerine hareket edebileceğini anlıyorlar. Çok az miktarda delil sahibi olsalar da, etraflarında bir fail aramaya çok meraklılar. İlk doğum günlerinden hemen sonra bebekler, faillerin, fakat tabiî kuvvetler veya sıradan nesnelerin değil, nizamsızlıktan nizam üretebileceklerini idrak ediyorlar. Bu işlev ve gayeyi anlama-görme temayülü, gayenin ve nizamın bilinçli varlıklardan geldiği anlayışıyla birlikte çocukları tabii eşyanın/fenomenlerin bir gaye/maksat üzere yaratıldığını görmelerini/anlamalarını sağlıyor. Yaratıcı kimdir? Çocuklar, insanların bu hususta iyi bir aday olmadıklarını biliyorlar. Bir tanrı olmalı...

çocuklar tabiî din olarak adlandırdığım bir inançla doğan, doğuştanmüminlerdir."[110]

Sezgisel

Bir yaratıcının varlığı, dünyayı yorumlarken aklımıza gelen en sezgisel yorumdur. Varlığımızın ve kainatın en basit ve en kapsayıcı açıklamasıdır. Aynı zamanda, çok sarih anlatımlara ihtiyaç duymadan anlaşılabilen bir şeydir. İnsanlar eşyaya bir sebep atfetmeye meyillidirler ve bütün kozmos [kâinat] da bunlardan biridir (*bkz. Bölüm 5 ve 6*). Bütün sezgiler doğru değildir tabi, fakat bir insanı ilk sezgisinden ötürü sahip olduğu fikirden ayırmak için delile ihtiyaç vardır. Mesela birisi tabiatta tasarım ve nizam görüyorsa, sezgisel olarak bir tasarımcının var olduğu sonucuna varır (*bkz. Bölüm 8*). Bu kişinin fikrini değiştirmek istiyorsak, sezgi-karşıtı görüşü doğrulamak için geçerli bir delile ihtiyacımız vardır.

Tanrı'ya, yaratıcıya, tasarımcıya veya tabiatüstü bir sebebe inanmak aşikar bir hakikattir. Küllî, öğretilmemiş, tabii ve sezgiseldir. Bu bilgiler ışığında sorulması gereken soru *Tanrı var mıdır?* değildir, sorulması gereken soru: *Tanrı'nın varlığını neden reddediyorsun/ inkar ediyorsun?* sorusudur. Bu şekilde durumu [Tanrı'yı yok sayan görüşün] aleyhine çevirmiş olursunuz ve dolayısıyla ateizmin gayritabii olduğunu belirtirsiniz. Artık iddialarını ispat etme mesuliyeti bu aşikar hakikati inkar edenlerin üzerindedir. Eğer birisi yaşadığımız geçmişin bir hayalden ibaret olduğunu iddia ediyorsa veya başka insanların bir zihne sahip olmadığını iddia ediyorsa, ispat etme mesuliyeti o kişinin omuzlarındadır. Ateistler de bu durumda farklı değillerdir. Kainatın bir sebebi veya yaratıcısı olduğunu inkar etmelerini doğrulamak, delillendirmek zorundadırlar.

110 Barrett, J. L. (2012) Born Believers: The Science of Children's Religious Belief. New York: Free Press, s. 35-36.

"Ateizm kendiliğinden doğrudur/aşikar bir hakikattir"

Bazı ateistler ateizmin kendiliğinden, varsayılan olarak doğru olduğunu iddia ederler. Fakat bir sebebin veya yaratıcının inkârı, [yukarıda açıklandığına göre] varsayılan bir durum değildir. Ateizm şu anda genel-geçer bir görüş olsa dahi (ve farz edelim ki kayıtlı tarihin başından beri öyledir), insanlara sonradan öğretilen bir şey değildir ve sezgiye karşıdır [genel kanının aksine bir durumdadır]. İnsanlar evvela eşya için bir yaratıcı veya sebep mefhumunu reddetmeyi öğrenmek zorundadır. Kainatın bir yaratıcısı olduğunu inkar etmek, basit ve kapsamlı bir açıklama değildir. Basit olabilir, fakat kapsamlı bir açıklama getirmez. Aslında sorun çözmekten ziyade, çok daha fazla sorun ortaya çıkarır. Mesela, evren nasıl yokluktan var olacaktır (*bkz. Bölüm 5*)? Nasıl oluyor da bu tasadüfî kainatın varoluşuna bir izah getirilemiyor (*bkz. Bölüm 6*)? Ateistler, kainatın kökenine ve tabiatına dair farklı seçeneklerin olduğunu söyleyerek karşı çıkabilirler. Bu da doğrudur. Fakat, bu açıklamalar aşîkar değildir [bir delile, bir izaha muhtaçtır]. Varsayılan değil; öğrenilen/edinilen bir fikirdir. Daha önce de bahsedildiği gibi, aşikar olan bir şeyi reddetmek için, bir delil ortaya koyulması gerekir. Kainatın varlığına dair ortaya koyulan alternatif açıklamaları yok saymıyorum, fakat varsayılan fikrin-pozisyonun ne olduğuyla alakalı bir şeyi öne çıkarıyorum. Bir yaratıcının varlığı varsayılan görüş ise, sormamız gereken ilk soru şudur: *bir yaratıcının varlığını inkar ederken elimizdeki delil nedir?*

Doğuştan gelen: Fıtrat

Tanrı'nın aşikar bir hakikat olması, İslam teolojisindeki *fıtrat* mefhumuyla alakalıdır. *Fıtrat* kelimesi, Arapça'da *fe ta ra* (ر ط ف) kökünden gelmektedir. Bu kök üzerinden, yaratılmış veya yapılmış şey anlamındaki *fetrun* ve *fetarahu* türer. Lugavî manasına bakıldığında *fıtrat*, bizim içimizde, Tanrı tarafından yaratılmış bir şeye işaret eder. Teolojik olarak baktığımızda

ise *fıtrat*, Tanrı tarafından, O'nun bilgisiyle donatılarak ve O'na ibadet etme temayülü ile yaratılan, insanın tabiî bir hâli veya doğuştan gelen bir temayülüdür.[111] Bu ifade, Peygamber Efendimiz'in ﷺ sahih bir hadis-i şerifine istinâd etmektedir, "Her doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar."[112]

Bu hadîs-i şerif de gösteriyor ki bütün insanlar, doğuştan gelen bir temayüle sahiptir, fakat anne-baba ve toplum gibi haricî etkenler, insanın doğuştan gelen Tanrı bilgisiyle muvazi olmayan inançları ve uygulamaları sahiplenecek şekilde değiştirir. *Fıtrat* mefhumu üzerine ilim sahasında çok sayıda tartışma olmuştur. Mesela, 11. asır alimlerinden İmam Gazali, *fıtratın,* Tanrı'nın var olduğu hakikatine ulaşmak ve O'nun bizim ibadetimize layık olduğunu anlamak için bir araç olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Tanrı bilgisinin "her insanın bilincinin derinliklerinde var olduğunu"[113] ifade etmiştir. 14. asır alimlerinden İbn Teymiyye, doğuştan gelen bu temayülün Tanrı'nın mahlukatın içerisinde yarattığı, kökleşmiş bir Tanrı bilgisini ihtiva eden bir şey olarak tarif eder: "...mükemmel bir Yaratıcı'nın varlığının bilgisi *fıtrattandır* ve bu bilgi kökleşmiş, gerekli/zaruri ve aşikardır/apaçıktır."[114]

Fıtrat, doğuştan gelen, tabii bir hal olmasına rağmen, harici etkenler tarafından "perdelenebilir" veya "bozulabilir" Yukarıdaki hadîs-i şerifte ifade edilen bu etkenler, anne-baba, toplum veya mahalle baskısı olabilir. Bu etkenler *fıtratı* gölgeleyebilir ve bir kişinin hakikati idrak etmesine engel olabilir. İbn Teymiyye bu tabii hâlin diğer etkenler ile gölgelendiği sırada kişinin Tanrı'nın varlığı için başka delillere ihtiyaç duyabileceğini şöyle belirtir:

111 Al-'Asqalani, A. (2000) Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari. II. Baskı. Riyad: Dar al-Salam, s. 316.

112 Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvut, Sünne 17; Tirmizî, Kader 5

113 Al-Ghazali. (2007) Kimiya-e Saadat: The Alchemy of Happiness. Çeviren: Claude Field. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, s. 10.

114 Ibn Taymiyyah, A. (2004) Majmu' al-Fatawa Shaykhul Islam Ahmad bin Taymiyyah. Madina: Mujama' Malik Fahad. 16. Cilt, s. 324.

"Bir Yaratıcı'nın varlığını, O'nun mükemmelliğini kabul etmek, bu kabulün yanında birçok delili daha var olmasına rağmen, fıtratı sağlam ve bozulmamış olanlar için fıtrî olarak ortaya çıkar. Ve bu fıtrî temayül bozulduğunda..belki de birçok insan başka birtakım delillere ihtiyaç duyarlar."[115]

Bahsedilen diğer delillere, aklî argümanlar dahil edilebilir. İbn Teymiyye, Tanrı'nın varlığı üzerine öne sürülen aklî argümanları çokça savunan biri değildi. İlahî olanın kabûlünün ana yolunun *fıtrat* üzerinden geçtiğini ifade ediyordu. Yine de, Tanrı'nın varlığına dair ortaya koyulan sağlam aklî ispatları da yok saymadı.[116] Bununla beraber, bu aklî argümanlar İslam teolojisi ile mutabık olmalı ve onunla çelişen öncülleri (veya faraziyeleri) sahiplenmemeli/kabul etmemelidir.

İslam epistemolojisi [bilgi kuramı] noktainazarından baktığımızda, Tanrı'nın var olduğu kanaatine sadece tümdengelim, tümevarım gibi yöntemler, felsefî veya bilimsel deliller üzerinden varılmamıştır. Bu deliller ancak *fıtratı* uyandırır ve gölge altında kalmaktan kurtarır ki insan doğuştan gelen Tanrı bilgisinin farkına varabilsin. Tanrı'nın varlığı ve O'nun bizim ibadetimize layık olduğu gerçeği *fıtrat* tarafından zaten bilinen bir şeydir, yani *fıtrata* malumdur. Fakat *fıtrat,* sosyalleşme ve diğer harici etkenler ile gölgelenebilir. Dolayısıyla aklî argümanların buradaki işlevi/rolü, bize "zaten biliyor olduklarımızı hatırlatmasıdır". Bu bahsi şöyle tasvir edelim: Diyelim ki annemin kilerini temizliyorum. Eski çantaları oradan oraya taşırken ve artık lazım olmayan eşyaları atarken 5 yaşındayken yanımdan ayırmadığım en sevdiğim oyuncağımı buluyorum. Daha önce bilgisine sahip olduğum bir şeyi hatırlamış oluyorum. Zihnimde şöyle düşünüyorum, "Evet. Bu oyuncağı hatırlıyorum. En sevdiğim oyuncağımdı." Tanrı'ya inanmamız ve O'nun bizim ibadetimize layık olduğu gerçeği için de durum böyledir. Aklî argümanlar bizler için manevi ve entelektüel bir uyanışa

115 a.g.e. 6. Cilt, s. 73.

116 Ibn Taymiyyah, A. (1991) Dar' Ta'arud al-'Aql wan-Naql. 7. Cilt, s. 219.

sebep olur ki *fıtratımızda* var olan bilginin farkına varırız.

Fıtratın üzerindeki bulutların ortadan kaldırılmasının diğer yolları ise insanın iç dünyasına yaptığı yolculuklar, manevî tecrübeler, tefekkür ve derin düşünceler üzerindendir. Kur'an, eşya hakkında sorular sormayı ve derince düşünmeyi teşvik eder:

"...Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır."[117]

"...Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."[118]

"Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa, gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar."[119]

İslam epistemolojisi aklî delilleri bir araç olarak görür, amaç değil. Aklî deliller *fıtratı* uyandırmak veya aydınlığa çıkarma aracı olarak hizmet ederler. Bu yüzden hidayetin ancak Tanrı'dan geldiğini unutmamak gerekir ve ne kadar aklî delil öne sürülürse sürülsün, kimsenin kalbi, İslam'ın hakikatine bu deliller sayesinde uyanamaz. Tanrı, bunu açıkça ifade eder: "Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir."[120] Hidayet, Tanrı'nın rahmetine, ilmine ve hikmetine dayanan manevi bir mevzudur. Eğer Tanrı, bir kişinin aklî argümanlar vesilesiyle hidayete ermesini dilerse, artık hiçbir şey o kişinin hakikati kabul etmesinin önüne geçemez. Fakat eğer Tanrı, bir kimsenin –İlâhî hikmetine istinaden- hidayeti hak etmediğine karar verirse, bu sefer her ne kadar ikna edici argüman ortaya koyulursa koyulsun, o kişi asla hakikati kabul etmez.

Nihayetinde, Tanrı'nın varlığına iman etmek, aşikar bir hakikattir. Diğer bütün aşikar hakikatlerdeki gibi, eğer biri-

117 Kur'an, 16:69
118 Kur'an, 10:24
119 Kur'an, 52:35-36
120 Kur'an, 28:56

si çıkar da bu hakikate meydan okursa, aksini delillerle ispat etmek onların mesuliyetindedir. Tanrı'ya inancın zemininin sarsılması için Tanrı'nın var-olmaması üzerine bir pozitif delil sağlanmak zorundadır. Fakat, bu kitapta da gösterileceği üzere, ateistlerin Tanrı'nın varlığı üzerine sahip oldukları az sayıdaki argüman, gayet zayıf ve felsefî açıdan sığdır (*bkz. Bölüm 11 ve 12).* Apaçık ortada olan hakikat, 1400'ü aşkın sene evvel Kur'an'da şöyle belirtiliyor:

"...Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var?..."[121]

Bu bölümü, bir ilim insanı olan Wesam Charkawi'nin, Tanrı'nın varlığının fıtratımızla uyumlu olduğunu anlattığı şu iktibasla nihayete erdirelim:

"Şüphesiz ki, bir insan, eğer kendi dünyası ve etrafındaki dünya üzerine derin bir tefekkürde bulunursa, ilk hissedeceği şey, dünyaya, hayat ve ölüm, yaratış ve yok ediş, hareket ve durgunluk veren ve meydana gelen bütün farklı hadiselere kendi tasarrufuyla hükmeden yüksek bir kudrettir. Açıktır ki insanlık bu hissiyata bir delil öne süremese de veya bu hissiyatın hakikatini ispat edemese de, bu hakikati hisseder ve derinden inanır. Bu, insanlığın tabiî bir içgüdüsü veya tabiî bir temayülüdür ve şüphesiz, tam tamına bir delildir... Ek olarak, bizler, içimizde bir merhamet duygusu, sevgi, cesaret ve nefret hissiyatlarına sahibiz. Fakat bu hisler içimizde kanat çırpıyor olsa dahi, varlıklarına nasıl bir delil getirebiliriz ki? Hiç kimse, hissettikleri dışında bir delil ortaya koyabilir mi? Fakat yine de bunların gerçek olduğundan şüphemiz yoktur değil mi? Kişi heyecanlanır, acı hisseder fakat bu hissiyatları sadece bir hissiyat olmaktan öte ispat etmek için delil bulamaz. Şüphesiz ki bu, insanlığın yaratılışından gelen tabii bir temayül [*fıtrat*] veya içgüdüdür ve bütün bunlar bizde mündemiç bulunan derin hissiyatlardır. Bizimle boş bir sebep uğruna veya beyhude

121 Kur'an, 14:10

bir iş için bulunmazlar, aslında dünyada karşılığı bulunan tabiî hakikatlerdir."[122]

122 Farfur, M. S. (2010) The Beneficial Message and The Definitive Proof in The Study of Theology. Çeviri ve notlar: Wesam Charkawi. Auburn: Wesam Charkawi, s. 85-86.

Bölüm 5

Hiç Yoktan Bir Kainat Mümkün mü?

Kur'an'dan Deliller

Bir odanın köşesinde oturduğunuzu düşünün. Odaya girerken geçtiğiniz kapı tamamen kapanmış ve artık giriş ve çıkış için hiçbir yol yok. Duvarlar, tavan ve zemin taştan yapılmış. Tek yapabildiğiniz, soğuk, karanlık ve taştan duvarlarla çevrelenmiş bu mekana boş boş bakmak. Bir süre sonra aşırı can sıkıntısından ötürü uyuya kalıyorsunuz. Birkaç saat geçtikten sonra, uyanıyorsunuz. Gözlerinizi açarken şaşkınlıkla görüyorsunuz ki odanın ortasında üzerinde bilgisayar olan bir masa var. Masaya yaklaşıyorsunuz ve bilgisayar ekranında şu sözlerin yazılı olduğunu fark ediyorsunuz: *bu masa ve bilgisayar yokluktan geldi.*

Ekranda okuduklarınıza inanıyor musunuz? Tabii ki hayır. İlk bakışta sezgilerinize güvenerek bilgisayarın ve masanın bir sebep olmaksızın ortaya çıkamayacağını düşünüyorsunuz. Daha sonra olabilecek ihtimalleri düşünmeye başlıyorsunuz. Biraz düşündükten sonra, sınırlı sayıda mantıklı açıklama buluyorsunuz. İlki, bu masa ve sandalye hiçbir mukaddem koşul veya faaliyet olmaksızın - diğer bir deyişle, yokluktan - meydana geldi. İkincisi, bu masa ve sandalye kendi kendilerine sebep oldu veya kendi kendilerini yarattılar. Üçüncüsü ise, masa ve sandalye bazı mukaddem sebepler neticesinde odaya yerleştirildiler veya yaratıldılar. Bilişsel melekeleriniz normal

ve düzgün çalıştığına göre, üçüncü açıklamanın en mantıklı açıklama olduğuna karar veriyorsunuz.

Bu akıl yürütme şekli gayet küllî/kapsamlı olsa dahi, Kur'an'da daha güçlü bir şekli, daha kuvvetli ve tesirli bir biçimde anlatılıyor. Argümana göre, mahdut bir mevcudiyetin/entitenin var olması; yokluktan gelmesiyle, kendi kendini yaratmasıyla, bir mahluk (yaratılmış olan) tarafından yaratılmış olmasıyla veya mahluk olmayan (yaratılmamış olan) bir zât/şey tarafından yaratılmasıyla gerçekleşebilir. Argümanı irdelemeden evvel Kur'an'ın sıklıkla aklî argümanlar sunduğuna da dikkat çekmek gerekir. Kur'an, okuyucusuyla irtibat kurmak isteyen, ikna edici ve tesirli bir kitaptır. Dolayısıyla, hem zihnimize hem kalbimize müspet bir tesirde bulunur ve bunu deruni sorular sorarak, kuvvetli argümanlar sunarak başarır. İslam çalışmalarında Doçent olan Rosalind Ward Gwynne, Kur'an'ın bu veçhesiyle alakalı şöyle bir yorumda bulunuyor: "Kur'an'ın büyük bir kısmının argüman şeklinde olması insanların işleyecekleri amelleri için [mantıklı] sebeplere hangi ölçüde ihtiyaç duyduğunu gösterir..."[123]

Gwynne, Kur'an'ın bu hususiyetinin İslam ilim ve irfan geleneği üzerinde tesirli olduğunu da belirtiyor:

"Akıl yürütme ve tartışma/münazara Kur'an'ın muhtevasına o kadar bileşik ve yapısından o kadar ayrılmaz bir mahiyette ki, Kur'an alimlerinin zihnini dahi şekillendirmiştir."[124]

Akıl ve vahiy arasındaki bu irtibat ilk dönem İslam alimleri tarafından da idrak edilmiştir. Aklî düşünme biçimlerinin, İslam'ın entelektüel anlamda temellerini ispat etmenin yollarından biri olduğunu anlamışlardır. 14. asır alimlerinden İbn Teymiyye'nin ifadelerine göre İslam ilim geleneği, " (Selef ve onlara tâbi olanlar) biliyordu ki hem sem'î deliller hem de aklî

123 Gwynne, R. W. (2004) Logic, Rhetoric and Legal Reasoning in the Qur'an: God's Arguments. Abingdon: Routledge. 2004, s. 9.

124 a.g.e, s. 203

deliller hak idi ve birbirlerini zorunlu kılar nitelikte idiler. Her kim aklî ve yakînî deliller ortaya koymuş ise, bu anlayış üzerinden, peygamberlerin kendilerine getirdikleri haberi de kabul ettikleri anlamına geliyordu. Ve aynı zamanda peygamberlerin getirdikleri haberlere inanmanın gerekliliğini de ispat etmiş olduklarını kabul ettikleri anlamına geliyordu. "[125]

Kur'anî Argüman

Kur'an, Tanrı'nın varlığını ve birliğini, kuvvetli deliller ile ortaya koyuyor: "Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa, gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar."[126]

Bu argüman insanlar ile alakalı olsa da var olan veya varlıktan neşet eden bütün eşyaya tatbik edilebilir. Kur'an, yaratılmış veya meydana getirilmiş anlamlarına gelen *huliku* kelimesini kullanıyor. [127] Yani vücut bulan, var olan her şey için kullanılabilir.

Şimdi argümanı detaylıca inceleyelim. Kur'an, bir şeyin yaratılışını veya var oluşunu açıklamak için dört ihtimal olduğundan bahseder:

Yokluktan gelme: "Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar?"

Kendi kendini yaratma: "Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?"

Yaratılmış [bir mahluk] tarafından yaratılma: "Yoksa, gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Yani bir mahluk, başka bir mahluk tarafından halkedilmiş/yaratılmış anlamına gelir.

Mahluk olmayan [yaratılmamış] bir şey tarafından yaratıl-

125 Hoover, J. (2007) Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism. Leiden: Brill, s. 31.

126 Kur'an, 52:35-36

127 Mohar, M. A. (2003) A word for word meaning of the Qur'ān. 3. Cilt. Ipswich: JIMAS, s. 1713.

ma: "Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar.", bu ayette ima edilen Tanrı'nın inkar edilmesinin temelsiz olduğudur, dolayısıyla yaratılmamış bir varlık tarafından yaratma hadisesinin gerçekleştiği ifade edilmektedir.[128]

Bu argüman, aynı zamanda, herhangi bir atfa veya metne ihtiyaç duymaksızın küllî bir kaideye/formüle dönüştürülebilir:

Kainat sonludur/fanidir.

Fani olan şeyler için dört seçenek var: Yokluktan gelmiş olabilirler, kendi kendilerini yaratmış olabilirler, yaratılmış başka bir varlık tarafından yaratılabilirler veya yaratılmamış bir şey tarafından da yaratılabilirler.

Yokluktan gelmiş olamazlar, kendilerini yaratmış olamazlar veya yaratılmış bir şey tarafından da yaratılamazlar.

Dolayısıyla, daha önceden yaratılmamış [mahluk olmayan] bir varlık/zât tarafından yaratılmışlardır.

Kainat mahduttur/sonludur/fanidir

Kainatın mahdut olduğunu ifade eden bir dizi felsefî argüman mevcuttur. Bunlar arasından en ikna edici ve basit olanı ise fizikî anlamda sonsuz bir nesnenin varlığından bahsedilemeyeceğini göstermektir. Burada bahsettiğim sonsuzluk ilk aklımıza gelenden biraz daha farklı bir sonsuzluk. Fizikî nesnelerde olduğu gibi, münferit parçalardan oluşan bir sonsuzluktan bahsediyorum. Bu fizikî şeyler atomlar, tanecikler, otobüsler, zürafalar ve kuantum alanlar olabilir. Asıl manadaki sonsuzluk ise münferit parçalardan oluşmayan bir sonsuzluktur. Bu sonsuzluk anlayışı tutarlı bir anlayıştır ve var olması da mümkündür. Mesela Tanrı'nın sonsuzluğu [ebedîliği] asıl

128 Bu argüman J. Idris'ten esinlenerek, The Contemporary Physicists and God's Existence (1994) başlıklı makalesinden iktibasla yazılmıştır. Şuradan erişilebilir: http://www.jaafaridris.com/the-contemporary-physicists-and-gods-existence/ [Erişim tarihi: 23 Kasım 2016].

manadaki sonsuzluktur ve münferit parçalardan meydana gelmemiştir. İslam teolojisine göre O'nun eşi benzeri yoktur ve O, aşkındır/mütealdir.

Gerçek bir sonsuzluğun varlığının imkansız oluşunu temellendirmede en ikna edici ve sezgisel argümanlar düşünce tecrübeleri/deneyleri şeklinde karşımıza çıkar. Burada mesele fizikî bir nesnenin sonsuzluğunun gerçekleşmesi/tahakkuk etmesinin imkansız olmasıdır. Mantıksal açıdan tutarlı dahi olsa, bu bahisler ancak matematik gerçeklikte mümkün olabilir, matematik gerçeklik de ekseriyetle aksiyomlar ve varsayımlar üzerine inşa edilmiştir. Bizim meselemiz, sonsuzluğun fizik dünyada tecrübe edilebilir veya tahakkuk edebilecek bir şey olup olmamasıyla alakalıdır.

Aşağıdaki iki misal üzerine düşününüz:

Bir çanta dolusu top: Bir çantada sonsuz sayıda top olduğunu düşünün. Çantadan iki tanesini çıkarırsanız, geriye kaç tane top kalır? Evet, matematiksel olarak hala sonsuz sayıda top vardır. Fakat, pratik olarak baktığımızda çantanızdan iki top eksilmiş olmalıdır. Peki iki tane top çıkarmak yerine iki tane top koysaydınız çantaya ne olurdu? Şimdi kaç tane top var çantada? Çantada olandan iki tane fazla olması lazım. Çantadaki topları sayabiliyor olmanız lazım fakat sayamıyorsunuz, çünkü sonsuzluk sadece bir düşüncedir ve gerçek dünyada bir karşılığı yoktur. Bu da açıkça gösterir ki münferit parçalardan ve eşyadan meydana gelen bir sonsuzluk tahakkuk edemez, gerçekleşemez. Bu gerçeğin ışığında meşhur Alman matematikçi David Hilbert şöyle demiştir, "Sonsuz, gerçeklikte bulunması mümkün olmayandır. Ne tabiatta mevcuttur ne de rasyonel/aklî düşünce için meşru bir temel sağlamaz... sonsuzluk, ancak sadece bir fikir olarak hizmet edebilir, rol alabilir."[129]

129 Hilbert, D. (1964) On the Infinite. In: P. Benacerraf and H. Putnam (eds), Philosophy of Mathematics: Selected Readings. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, s. 151.

Farklı boyutlardaki bir yığın küp: İstiflenmiş bir yığın küpünüz olduğunu düşünün. Her küpün bir numarası var. İlk küp, $10cm^3$ hacminde. Onun üzerindeki küp ise $5cm^3$ hacminde ve ondan sonraki de önceki küpün hacminin yarısı kadar. Bu, *ad infinitum* (sonsuza değin tekrar ederek) devam ediyor. Şimdi bu istifin en tepesindeki küpü yerinden alınız. Alamazsınız. Çünkü tepede alacağınız bir küp yoktur. Neden? Çünkü eğer tepede bir küp bulunmuş olsaydı küplerin sonsuzluğa ulaşmadığı anlamına gelirdi. Bununla birlikte, tepede bir küp bulunmadığına göre, --matematiksel anlamda sonsuzluk (aksiyomlar ve varsayımlar ile) var olmasına rağmen gerçek/fizik dünyada bir sonsuzluğa sahip olamayacağınızı da gösteriyor. İstifin bir sonu olmadığına göre münferit parçalardan meydana gelen bir sonsuzluk (bu misalde küplerden meydana gelen), fizikî olarak tahakkuk edemez.

Kavramsal olarak ifade edersek kainat, yukarıda bahsettiğim bir çanta dolusu toptan veya istiflenmiş küplerden farklı değildir. Kainat gerçektir/fizikîdir. Münferit fizikî parçalardan meydana gelmektedir. Mevzubahis sonsuzluk, fizik dünyada tahakkuk edemeyeceğine göre, kainat da sonsuz olamaz. Buna göre kainat mahduttur/sonludur/fanidir ve bir sonu olduğuna göre mutlaka bir başlangıcı da olmalıdır.

Kainatın başlangıcıyla alakalı yapılan bilimsel araştırmalardan burada bahsedilmemiştir, çünkü elimizdeki veriler belirsizdir/eksiktir. Eksik [-belirtilmiş]lik burada, "bir bilimsel teoriye, aynı deliller ile desteklenen en azından bir karşı teori daha vardır..."[130] anlamına gelir. Kozmolojik delili açıklamak üzere birbirine rakip yaklaşık 17 model mevcuttur. Bunlardan bazıları kainatın sonlu/mahdut olduğunu ve bir başlangıcı olduğunu ve diğerleri ise ebedî olduğunu iddia ediyor. Deliller, bir sonuca ulaştıracak nitelikte değil. Sonuçlar, yeni deliller

130 Quine: Terms explained. Şuradan erişilebilir: http://www.rit.edu/cla/philosophy/quine/underdetermination.html [Erişim tarihi: 23 Ekim 2016].

ortaya çıktığında veya yeni modeller geliştirildiğinde değişebilir (*bkz. Bölüm 12*).

Şimdi, kainatın başlangıcını açıklamak ve her birini tartışmak üzere dört mantıksal ihtimali irdelemeye hazırız.

Kainat yokluktan mı yaratıldı?

Bu ihtimal ile alakalı bir şeyler söylemeden evvel, 'yokluk' denildiğinde anlatılmak istenen şeyin ne olduğunu tarif etmem gerekiyor. Yokluk, var olan şeylerin yitikliği anlamına gelir. Daha iyi anlayabilmek için her şeyin, bütün maddelerin, enerjinin ve kuvvetin silinip gittiğini düşünün; işte bu duruma yokluk deriz. Bunu kuantum vakumu ile veya kuantum alanı ile karıştırmamak gerekir, bunu daha sonra açıklayacağız. Yokluk, aynı zamanda, illiyet üzere bir vaziyetin yokluğu anlamına da gelir. İlliyet bağı bir tesir üreten herhangi bir sebep ile oluşur. Bu sebep, maddi veya maddi olmayan bir sebep olabilir.

Eşyanın yokluktan/hiçlikten geldiğini iddia etmek, eşyanın hiçbir kuvvet, madde veya hiçbir şeyden neşet etmediğini söylemektir. Böyle bir iddiada bulunmak, bizim sezgilerimize ters düşer ve akla da aykırıdır.

Peki, kainat yokluktan var olabilir mi? Cevap açıkça hayır olmalıdır, çünkü yokluktan ancak yokluk çıkar. Yokluk, hiçbir şey meydana getiremez. Hiçbir sebebe bağlı olmaksızın bir şey meydana gelmesi mümkün değildir. Buna başka bir açıdan, basit bir matematik ile de bakabiliriz. 0+0+0 nedir? Tabii ki 3 değildir, 0'dır.

Bunun oldukça sezgisel olmasının bir sebebi de aklî (veya metafizik) bir prensibe istinad ediyor olmasıdır: varlık, var olmayandan gelemez / ademden vücut sâdır olmaz. Bunun aksini iddia etmek benim "karşı diskur" diye adlandırdığım bir şey olur. [Bu "karşı diskur"a göre] Dileyen, dilediği iddiada

bulunabilir. Eğer her önüne gelen kainatın yokluktan geldiğini iddia edebilecekse, bu durumun sonuçları oldukça absürt olur. Öyle ki, var olan her şeyin, hiçbir illiyet bağı olmadan meydana gelebileceğini, var olabileceğini iddia edebilirler.

Bir şeyin hiçlikten/yokluktan var olması için en azından bir şekilde kuvvete veya illiyet/nedensellik bağına ihtiyacı vardır. Hiçlik, var olan şeylerin yokluğu/yitikliği anlamına geldiğine göre, illiyet bağı da dahil, hiçbir şey hiçlikten gelemez. Bir şeyin hiçlikten gelebileceğini iddia etmek, mevcut eşyanın hiçbir sebep olmaksızın ortadan kaybolabileceğini ve yok olabileceğini iddia etmekle aynı mantık üzeredir.

Bir şeyin hiçlikten gelebileceğine iddia eden fertler, aynı zamanda, bir şeyin hiçbir sebep olmaksızın ortadan kaybolabileceğini de kabul etmek zorunda kalırlar. Mesela, bir bina birdenbire ortadan kaybolsa bu fertler hiçbir şekilde şaşırmamalıdır, çünkü varlıklar hiçbir sebep olmaksızın ortaya çıkabiliyorsa mantıksal olarak bu varlıkların hiçbir sebep olmaksızın yok olması da mümkün olmalıdır. Fakat şu var ki, varlıkların hiçbir illiyet bağı veya sebep olmaksızın ortadan kaybolması üzerine tartışmak aklî açıdan absürt/garip olur.

Oldukça yaygın tartışma konularından birisi de kuantum vakumunda parçacıkların bir anda (birden bire, bir sebep olmaksızın) var olmasıyla alakalıdır. Bu argüman, kuantum vakumunun bir hiçlik/yokluk olduğunu varsayar. Fakat bu doğru değildir. Kuantum vakumu *bir şeydir;* mutlak bir boşluk değildir ve fizik kuralları dahilinde mevcuttur. Kuantum vakum geçici bir enerji kümesidir. Yani "hiçbir şey" değildir, fiziki "bir şey"dir.[131]

131 American Physical Society. (1998) Focus: The Force of Empty Space. Şuradan erişilebilir: http://physics.aps.org/story/v2/st28 [Erişim tarihi: 23 Kasım 2016].

Lawrence Krauss'un "hiç" kavramı

Prof. Lawrence Krauss'un *Hiç Yoktan Bir Evren* isimli kitabı Liebnizci bir soru olan "Neden yokluk yerine varlık var?"[132] sorusunu yeniden canlandırdı ve popülerleştirdi. Krauss, bu kitabında, kainatın hiçlikten neşet etmesinin makul olduğunu iddia ediyor. Kulağa oldukça garip geldiği gibi, vardığı bu sonucu daha iyi anlayabilmek için bazı varsayımlar ve açıklamalar yapılması gerekiyor.

Krauss'un 'hiçlik' dediği aslında var olan bir şeydir. Kitabında hiçlik için "dengesiz/kararsız [unstable]"[133] ifadesini kullanıyor ve başka bir yerde de hiçliğin "boş fakat önceden-mevcut bir uzay"[134] şeklinde tanımladığı fizikî bir şey olduğunu tasdik ediyor. Bu aslında çok garip bir dilsel sapma, çünkü hiçliğin [nothing] İngilizce'deki karşılığı külli anlamda bir olumsuzlama/yokluk ifade ederken Karuss'un 'hiçlik' kavramı bir 'şey' için etiket vazifesi görüyor. Araştırmalarında 'hiçlik' için zaman, mekan ve parçacıklardan yoksunluk olarak bahsederken Krauss, eğitimsiz okuyucuyu yanlış yönlendirerek, her şeye rağmen, bahsettiği hiçlikte az da olsa fizikî şeylerin var olduğunu (açıkça) tasdik etmede başarısız oluyor. Krauss'un iddia ettiği gibi hiçbir madde mevcut olmasa dahi, fizikî sahaların mevcut olması kaçınılmazdır. Çünkü, çekim kuvvetine/gravitasyona mani olunamadığı için, fizikî sahaların mevcut olmadığı bir bölge mümkün değildir. Kuantum teorisine göre, bu gerçeklik seviyesindeki çekim kuvveti, kütleye ihtiyaç duymaz fakat gene de fizikî bir sahaya/alana ihtiyacı vardır. Dolayısıyla, Krauss'un 'hiçlik' kavramı, aslında mevcut olan bir şeye işaret eder. Kitabında başka bir yerde,

132 Leibniz, G. W. (1714) The Principles of Nature and Grace, Based on Reason. 1714. Şuradan erişilebilir: http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/leibniz1714a.pdf [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

133 Krauss, L. M. (2012) A Universe from Nothing: Why is there Something Rather Than Nothing. London: Simon & Schuster, s. 170. [Türkçesi: Hiç Yoktan Bir Evren, Aylak Kitap, s. 124]

134 a.g.e

varlıkların kuantum dalgalanmaları sonucu ortaya çıktığını öne sürer, bu da ona göre 'hiçlik'ten var olmayı açıklar. Fakat bunun gerçekleşmesi için önceden var olan bir kuantum hâli/durumugerekir.[135]

Kuantum Mekaniği ve Tecrübeler (Quantum Mechanics and Experience) isimli kitabın yazarı olan Prof. David Albert, Krauss'un kitabı için bir inceleme yazısı kaleme almıştır ve yukarıdaki bahsettiklerimize benzer şekilde şunları ifade etmektedir:

"Fakat bu doğru değil. Zürafalar, buzdolapları veya solar sistemlerden farksız olan İzafî-kuantum-sahası-teorik boşluk, basit fizikî nesnelerin hususi olarak tanziminden ibarettir. fizikî herhangi bir nesnenin olmamasının asıl izafi-kuantum-sahası-teorik karşılığı, nesnelerin tanzimi değil, nesnelerin yokluğu demektir! Nesnelerin bir şekilde tanziminin, parçacıkların varlığıyla karşılık bulması ve bazılarının bulmaması, parmaklarımın bir şekilde tanziminin bir yumruk meydana getirmesinden veya getirmemesinden daha gizemli değildir. Parçacıkların zaman içerisinde, nesnelerin tanziminin değişmesi üzerine, birdenbire oluşuvermesi veya yok olması da parmaklarımın değişik biçimlerde tanzim olunup birdenbire bir yumruğa dönüşmesinden daha gizemli değildir. Ve bütün bu anî oluşlar –eğer doğru biçimde bakarsanız- bir şeyin yokluktan yaratılmasıyla uzaktan yakından alakalı değildir."[136]

Felsefî ayrımlar

Gariptir ki, Prof. Krauss, Leibniz'in o uzun ömürlü sorusuna cevap vermek için hiçliğin tanımını değiştirmişe benziyor. Bu, bütün meseleyi problematik hale getiriyor çünkü Krauss'un tanımı bütün bilinen felsefî ayrımları birbirine

135 a.g.e, s. 105

136 Albert, D. (2012) 'A Universe From Nothing,' by Lawrence M. Krauss. Şuradan erişilebilir: http://www.nytimes.com/2012/03/25/books/review/a-universe-from-nothing-by-lawrence-m-krauss.html?_r=0 [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

karıştırıyor. 'Hiçlik' kavramı, her daim, varlık-olmayan veya bir şeyin yokluğu anlamında kullanılmıştır.[137] Dolayısıyla Krauss'un 'hiçlik' kavramına göre aşağıdaki cümleler kurulabilir:

"Dün akşam harika bir akşam yemeği yedim ve hiçbir şeydi."

"Dün salonda hiç kimse ile tanıştım ve bana bu odanın yolunu gösterdiler."

"Hiçbir şey, tuz ve biber ile çok tatlıdır."[138]

Bu ifadeler, biri gelip de hiçliğin manasını değiştirmedikçe, mantıksız ifadelerdir ve dolayısıyla anlamsız cümleler meydana getirirler. Prof. Krauss'un hiçlik derken varolmayanları kastetmediğini söylemesi şaşılacak bir şey de değil. Kitabında şöyle yazıyor: "Yalnız bir şey kesindir. Şimdiye kadar yaradılış hakkında münazarada bulunduğum kişilerin kuvvetli bir kanaati olan metafizik 'kaide', yani 'yokluktan ancak, yokluk çıkar' kaidesinin bilim zemininde bir karşılığı yoktur."[139]

Bu açıkça ifade ediyor ki Krauss hiçliğin anlamını başka bir şey ile değişmiştir, çünkü bilim, sadece fizik dünya ile ilgilenen bir yöntemdir. Bilim, sadece tabii fenomenler ve tabii süreçler üzerinden cevaplar üretebilir. *Hayatın anlamı nedir? Ruh gerçek midir? Hiçlik nedir?* gibi sorular sorduğumuzda, genel olarak, metafiziksel cevaplar bekleriz ve dolayısıyla bu cevaplar herhangi bir bilimsel açıklamanın kapsamının dışında kalır (*bkz. Bölüm 12*).

Bilim, hiçliğin veya var-olmamanın ne demek olduğunu açıklayamaz, çünkü bilim ancak müşahede sahasında [göz-

137 Craig, W.L. (2012) A Universe from Nothing. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/a-universe-from-nothing [Erişim tarihi: 9 Ekim 2016].

138 Analogies adapted from Craig, W.L. (2012) A Universe from Nothing. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/a-universe-from-nothing [Erişim tarihi: 9 Ekim 2016].

139 Krauss, L. A (2012) Universe from Nothing, s. 174.

lemlenebilen] bulunan problemlerle sınırlıdır. Bilim felsefecisi Elliot Sober da, bu sınırlamayı tasdik ediyor. *Empiricism/ Deneycilik* başlıklı makalesinde şöyle bir ifadede bulunuyor: "bilim, dikkatini, ancak müşahede/gözlem zemininde çözülebilecek problemlerle sınırlamaya mecburdur."[140] Buradan da anlıyoruz ki, Profesör Krauss, bilimin kendi kapsamında olmayan bir problemi çözebilmesi için "hiçlik" kavramının anlamını değiştirmiştir. Belki de bu sonuç, birinin bir soruya cevap verememesi anlamına geldiği için bir mağlubiyet olarak kabul edilmelidir ve bu durumda Krauss, mağlubiyeti itiraf etmek veya soruyu başkasına havale etmek yerine, sorunun anlamını değiştirme yoluna başvurmuştur.

Hiçlik kavramının metafizik bir kavram olduğunu ve bilimin sadece gözlemlenebilir nesneler ile ilgilendiğini söylemek, entelektüel açıdan çok daha samimi olurdu.

Sonuçsuz bir araştırma ve laf cambazlığının popülerleşmesi

Bunların hepsi bir yana, Profesör Krauss, bu 'hiçlik' araştırmasının muğlak olduğunu ve kesin bir delilden mahrum olduğunu itiraf etmiştir. Kitabında şöyle yazıyor: "Burada *olabilir* kelimesine vurgu yapıyorum çünkü bu soruyu açık bir biçimde çözmemize yetecek kadar ampirik/deneysel delile hiçbir zaman sahip olamayabiliriz."[141] Kitabının diğer bir yerinde ise argümanının kifayetsiz bir nitelikte olduğunu itiraf ediyor: "Gözlemsel zorluklar ve bununla bağlantılı olarak detaylar üzerinde çalışmamızı zorlaştıran teorik engellerden ötürü, beklentim odur ki bu mesele üzerinde olasılıktan öte bir sonuca varamayız."[142]

Bunun ışığında diyebiliriz ki Profesör Krauss, hiçlik kelimesini yeniden tanımlamak yerine kainatın kuantum vakumu

140 Sober, E. (2010). Empiricism. *Psillos, S and Curd, M, ed, The Routledge Companion to Philosophy of Science* içinde. Abingdon: Routledge, s. 137-138.

141 Krauss, L. (2012) A Universe from Nothing, s. 13

142 a.g.e s. 147

gibi fizikî bir halden neşet ettiğini söyleyebilirdi. Fakat görünüşe göre Krauss, laf cambazlığını popülerleştirmekte son derece kararlı. Aramızda gerçekleşen *İslam veya Ateizm: Hangisi Daha Mantıklı?* başlıklı münazarada, kendisinin kitabına atıfta bulunarak bahsettiği hiçlik kavramının aslında var olan bir şey olduğunu, kuantum sahasında bir duman veya sise benzer bir şey olduğunu ifade ettim. Fakat kendisi buna karşı çıktı ve hiçliği "uzay yok, zaman yok, kurallar yok... kainat yok, hiçbir şey, sıfır, hiç, yok."[143] şeklinde ifade etti.

Görünüşe göre Krauss burada önemli bir öncülü devreden çıkarmış: hiçlik dediği şeyin içerisinde hala fizikî unsurlar var, bunu halka açık bir dersinde de dile getiriyor. Bir şey ile hiçbir şey [varlık ile yokluk] "...fizikî niceliklerdir."[144]

Özetle ifade etmek gerekirse, Profesör Krauss'un hiçlik dediği aslında var olan bir şeydir. Kainat, Krauss'a göre 'hiçlik' denilen fizikî bir şeyden neşet etmiştir ve Krauss, Leibniz'in *Neden yokluk değil de varlık var?* sorusuna cevap vermede başarısız olmuştur. Aslında Krauss, sadece, *bir şey, başka bir şeyden nasıl meydana gelebilir?* sorusuna cevap vermiştir. Bu da zaten bilimin cevap verebileceği bir sorudur ve laf cambazlığını gerektirmez.

Krauss'un hiçlik anlayışı üzerinden Tanrı'nın varlığı zayıflamaz, sarsılmaz. Bu anlayışın bize ifade etmiş olduğu tek şey, kainatın (zaman ve mekanın) zaten var olan bir şeyden neşet etmesidir. Dolayısıyla, bu anlayışa göre kainatın varoluşuyla alakalı bir açıklamaya hala ihtiyaç vardır.

143 iERA. (2013) Lawrence Krauss vs Hamza Tzortzis Islam vs atheism debate. Şuradan erişilebilir: http://www.youtube.com/watch?v=uSwJuOPG4FI [Erişim tarihi: 10 Eylül 2016].

144 Tony Sobrado. (2012) How the Universe Came from 'Nothing', Richard Dawkins and Lawrence Krauss discuss. Şuradan erişilebilir: https://youtu.be/CXGyesfHzew?t=921 [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

"Nedensellik sadece bu kainatın içinde mantıklıdır; buna göre kainat hiçlikten neşet edebilir."

İlliyet-nedensellik üzerine yapılan tarihi ve akademik tartışmalarda, David Hume'un görüşü olan, nedenselliğin bizim tecrübelerimizden neşet eden bir kavram olduğu fikri geçer. Eğer Hume, nedensellik hakkında doğruyu söylemişse, nedensellik kavramının bizim tecrübelerimiz haricinde var olduğunu veya tecrübelerimiz haricinde varlığını düşünmenin mantıklı olduğunu düşünmemiz makul değildir. Bu bölümdeki argüman, bizim tecrübelerimizin dışında meydana gelen hadiselerle - kainatın nasıl meydana geldiği ile - alakalı olduğu için, nedensellik, bu hadiseleri izah edemez. Bir diğer deyişle, kainat hiçlikten gelmiş olabilirdi, çünkü nedensellik kavramı ancak kainatın dahilinde, içerisinde anlamlı olurdu ve kainatın haricinde herhangi bir şeye tatbik edilemezdi. Eğer kainatın başlangıcı ile veya mevcudiyetinden evvelki haliyle alakalı hiçbir tecrübemiz yoksa, bu mevzu hakkında sessizliğimizi muhafaza etmemiz gerekir.

Bu itiraz, yanlış bir şekilde, nedenselliğin tecrübeye bağlı bir kavram olduğunu varsayıyor. Nedensellik bir *a priori*dir, yani tecrübe öncesi bir bilgidir. Tecrübelerimizi anlayabilmemiz ve anlamlandırabilmemiz için ihtiyaç duyduğumuz metafizik bir kavramdır. Tecrübelerimizi onun üzerinden anlamlandırırız, onu anlamlandırmak için tecrübelerimizi kullanmayız. Tıpkı camları sarı renkte olan bir gözlük takmak gibi, dışarıdaki nesneler sarı olduğu için değil de bizim onlara bakarken kullandığımız gözlük sarı olduğu için onları sarı tonda görürüz. Nedensellik/illiyet olmaksızın dünyayı doğru bir şekilde anlamlandıramazdık. Şu misal üzerine bir düşününüz; Washington'da Beyaz Saray'a baktığınızı düşünün. Gözleriniz ilk önce kapıya, sonra sütunlara ve çatıya yönelip nihayetinde ön bahçeye kayabilir. Bu sıralamanın tam tersini de yapabilirsiniz, ilk önce bahçeye, sonra çatıya, sütunlara ve kapıya bakabilirsiniz. Şimdi bunu başka bir tecrübe ile

karşılaştırınız, Londra'da Thames nehrinin kıyısındasınız ve bir teknenin yanınızdan geçtiğini görüyorsunuz. Teknenin ön kısmını görmeden arka kısmını göremezsiniz, bu görüş sırasını da değiştiremezsiniz çünkü tekne hareket halindedir. Beyaz Saray'a bakarken ilk önce kapıya, sonra sütunlara ve diğerlerine dilediğiniz sırayla bakabiliyordunuz. Bu sıralamayı dilediğiniz taktirde tersinden de yapabilirdiniz. Fakat tekne misalinde başka seçeneğiniz yoktu. Evvela teknenin ön kısmı görünüyordu ve görüşünüzü teknenin arka kısmını evvelde görecek şekilde değiştiremezdiniz. Bu tecrübelerdeki sıralamayı belirleyen şey nedir? Algılama sıranızı değiştirebileceğiniz veya değiştiremeyeceğiniz zamanları neden biliyorsunuz? Bunun cevabı nedensellik kavramıdır. Beyaz Saray'a ve tekneye bakıp onları algılarken, zihninizde mantıksal ve nedensel bağlantılar meydana gelmektedir.

Burada anlaşılması gereken şudur ki nedensellik kavramı olmadan, bazı tecrübelerinizi nasıl algılayacağınızın sizin tarafınızdan, bazılarının ise sizden bağımsız belirlendiğini ayırt edemezdiniz. Nedensellik olmaması durumunda, tecrübelerimiz şu anki hallerinden çok daha farklı olurdu. Tek sıra üzere gerçekleşen tecrübelerden ibaret olurlardı: bir olay ve sonra başka bir olay. Nedensellik tecrübeden bağımsızdır, çünkü onsuz, hiçbir şeyi tecrübe edemeyiz. Dolayısıyla mantıki olarak baktığımızda görüyoruz ki bizim kainatı tecrübe etmemizden, algılamamızdan evvel nedensellik ilkesi mevcuttur.

Eğer hiçlikten bir şey elde edilemiyorsa, nasıl oluyor da Tanrı hiçlikten varlığı yaratıyor?

Bu soru, Tanrı'yı hiçlik dairesi içerisinde varsaydığı için yanlıştır. Tanrı, irade ve kudreti ile yaratma, eşyayı varlık alemine getirme imkânına/potansiyeline sahip bir faildir. Dolayısıyla burada mevzu, bir şeyin hiçlikten gelmesi değildir. Tanrı'nın iradesi ve kudreti, kainatın varlık alemine gelişinin sebebidir.

Bir şeyin [hiçbir sebep veya yaratıcı olmadan] hiçlikten gelmesi mümkün değildir, çünkü hiçlik, var olmama durumudur, [yaratmak için] hiçbir potansiyelin ve sebebin olmaması hâlidir. Bir şeyin mutlak bir boşluktan hiçbir ön sebep veya potansiyel olmaksızın ortaya çıkacağını öne sürmek, mantıksız olur. Tanrı, iradesi ve kudreti ile bu sebebi sağlar. İslam ilim geleneğinde Tanrı'nın hiçlikten/yokluktan yaratmasından bahsediliyor olsa dahi, bu yaratma eylemi daha önceden maddî şeylerin var olmamasıyla alakalıdır. Yani hiçlik derken, daha önce hiçbir sebebin veya potansiyelin olmadığı kastedilmez.[145] Tanrı'nın iradesi ve kudreti, kainatın var olmasını sağlayacak sebepsel koşulları oluşturur.

Kendi kendini mi yarattı?

Kainat kendi kendini yaratmış olabilir mi? 'Yaratılmış [mahluk]' kelimesini burada yani varlık aleminde daha önce bulunmayan anlamında kullanıyoruz. Bir şeyin yaratılmasını, varlık alemine getirilmesi, vücuda getirilmesi şeklinde de ifade edebiliriz. Bütün bu kelimeler bir şeyin sonlu/mahdut/fani olmasını ima eder, tıpkı bütün mahlukatın böyle olması gibi. Yaratma/hilkat kavramını anlamak, bizi, bir şeyin kendi kendisini yaratmasının imkansız olduğu sonucuna götürecektir. Bunun sebebi, kendi kendini yaratmak dediğimiz hadisenin, bir şeyin aynı zamanda var ve yok [hem mevcut hem nâmevcut] olduğunu ima etmesidir, ki bu da imkansızdır. Bir şeyin yaratılmış olması, o şeyin daha önce var olmadığına işaret eder; yine de bu şeyin kendi kendini yarattığını iddia etmek, o şeyin var olmadan önce de var olduğunu söylemek gibidir!

Şu soruya bir bakınız: *Annenizin kendi kendini doğurması mümkün müydü?* Böyle bir şey iddia etmek, annenizin doğmadan önce doğmuş olması gerektiğini ima eder. Eğer bir şey

145 Wali-Allah, S. (2003) The Conclusive Argument from God (Hujjat Allah al-Baligha). Tercüme: Marcia K. Hermansen. Islamabad: Islamic Research Institute, s. 33.

yaratılmışsa, bu, onun daha önceden var olmadığı anlamına gelir, dolayısıyla bir şey yapmaya [bir amel işlemeye] kâdir de değildir. Dolayısıyla kendi kendini yarattığını iddia etmek mümkün değildir, çünkü yaratılmadan evvel, kendini yaratmak için bir kudrete de sahip olamaz. Bu bütün fani şeyler için geçerlidir ve aynı zamanda kainat da buna dahildir. İslam alimlerinden Hattâbi, bu argümanın nasıl bir safsata olduğunu gayet yerinde şöyle ifade eder: "Bu ise daha da mantıksız, safsatalı bir argümandır, çünkü eğer bir şey yoksa, nasıl oluyor da kudret sahibi olabiliyor ve nasıl oluyor da bir şeyi yaratabiliyor? Nasıl olur da herhangi bir şey yapabiliyor? Eğer bu iki argüman reddedilirse anlaşılır ki bir yaratıcıları vardır, öyleyse O'nainansınlar."[146]

Birmingham Üniversitesi'nde, İngiliz Hümanistler Derneği (BHA) başkanı Andrew Compson ile aramızda bir münazara tertip edildi. Ben, Tanrı'nın varlığı üzerine Kur'anî argümanı arz ettim. Benim, kendi kendini yaratmanın imkansız olduğuna dair beyanıma karşı itirazında, kendi kendini yaratmanın, biyolojide de eşeysiz üreme olarak bilinen, tek hücrelilerde bulunabileceğini ifade etti.

Andrew'ün itirazı birkaç zeminde yanlıştı. Birincisi, kendisinin atıfta bulunduğu tek hücrelilerin eşeysiz üreme hadisesi kendi kendini yaratma değil, tek bir organizmadan [tek bir atadan], yalnızca bu organizmanın genlerini alarak bir çeşit üreme/çoğalma [reprodüksiyon] biçimidir. İkinci olarak, bu örneği bütün kainatı kapsayacak şekilde genişletirsek, kainatın her zaman var olduğunu varsaymış oluruz, çükü eşeysiz üreme için yavru bireylerden önce bir ata canlıya ihtiyaç vardır. Demek ki aslında Adrew'ün itirazı benim ilk başta belirttiğim şeyi doğruluyor; kainat evvelde yoktu, dolayısıyla kendi kendini yaratamazdı/var edemezdi.

146 Cited in Al-Bayhaqi, A. (2006) Kitab al-Asma was-Sifat. Hazırlayan: Abdullah Al-Hashidi. Cairo: Maktabatu al-Suwaadi. 2. Cilt, s. 271.

Bu itirazın garip olduğunu, üzerine tartışmanın gereksiz olduğunu düşünebilirsiniz. Kabul ediyorum. Fakat bunu, bazı ateistlerin karşı argümanlarının ne kadar mantıksız olabileceğini göstermek için buraya dahil ettim.

Yaratılmış bir şey [mahluk] tarafından mı yaratıldı?

Argümanın gidişatı için aşağıdaki soruyu "evet" diye cevapladığımızı varsayalım: *Kainat, başka bir mahluk tarafından mı yaratıldı?* Bu cevap, soruyu soran kişiyi tatmin eder mi? Tabii ki hayır. Tartışmacı kişi şüphesiz sorar, "Öyleyse, bu mahluku kim yarattı?" Eğer, "Başka bir mahluk" diye cevap verirsek bu kişi ne derse beğenirsiniz? Evet, doğru tahmin ettiniz: "Onu ne yarattı öyleyse?" Eğer bu saçma diyalog sonsuza değin devam ederse, tek bir şeyi ortaya koyar: yaratılmamış bir yaratıcıya [mahluk olmayan bir Hâlık'a] ihtiyacımız vardır.

Neden? Çünkü bu şekilde hiçbir mahluk meydana gelemez, tıpkı kainat gibi, sonsuz defa başka bir mahluk tarafından yaratılmak (sebeplerin sonsuz gerilemesi olarak da bilinir). Mantıklı değil. Aşağıdaki örneklere bakalım:

Diyelim ki kendisine hedef tayin edilen bir keskin nişancı, vuruş izni için kumanda merkezi ile iletişime geçiyor. Kumanda merkezi ise daha üst bir merkezden müsaade istemek üzere keskin nişancıya beklemesini söylüyor. Daha sonra, üst merkezdeki kişi, kendisinden daha yukarıda birisinden izin istiyor ve bu izin istemeler böylece devam ediyor. Eğer bu sonsuza kadar devam ederse, keskin nişancı hedefine hiç ateş edebilir mi? Tabii ki edemez! Üstlerinden biri, kendi üstlerinden emir almayı beklerken o da beklemeye devam eder. Emrin verildiği bir yer veya kişi olması lazımdır; daha üstü, ötesi olmayan bir yer. Böylece verdiğimiz örnek, sebeplerin sonsuz gerilemesi fikrinin mantıksal akışını göstermiş oluyor. Bu akışı kainat için tatbik ettiğimizde kainatın da en

başta bir yaratıcısı olması gerektiğini düşünmemiz gerekir. Bir mahluk olan kainat, başka bir mahluk tarafından halk edilemezdi/yaratılamazdı, *ad infinitum.* Eğer durum böyle olsaydı [örnekte de gördüğümüz gibi] kainat hiçbir zaman yaratılamazdı. Kainat var olduğuna göre, sebeplerin sonsuz gerilemesi fikrini mantıksız bir teklif olarak devreden çıkarabiliriz.[147]

Borsada işlem yapan bir borsacının, hisse senetlerini veya tahvilleri, yatırımcının izni olmadan alıp satamadığını düşünün. Borsacı, yatırımcıdan izin istediğinde, yatırımcı da kendi yatırımcısından izin istiyor. Bunun sonsuz defa tekrarlandığını düşünün. Borsacı hiçbir zaman hisse senetlerini veya tahvilleri alma imkanı bulabilir mi? Cevap tabii ki hayır. Hiçbir izne bağlı olmadan izin verebilen bir yatırımcı olması gerekir. Benzer bir şekilde, bu örneği de kainata tatbik edersek, kainatın mahluk olmayan bir yaratıcıya ihtiyacı olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler kainat üzerinde tatbik edildiğinde, kainatın bir mahluk tarafından yaratılması fikrinin yersizliğini ortaya çıkaracaktır. Bu kainatın K1, ön bir sebep olan K2 tarafından yaratıldığını ve K2'nin de başka bir sebep olan K3 tarafından yaratıldığını, bunun da sonsuz defa devam ettiğini düşünün. Bu şekilde K1 hiçbir zaman yaratılmış olamazdı. Şöyle düşünün, K1 ne zaman var oluyor? Ancak K2 var olduktan sonra. Peki K2 ne zaman var oluyor? O da ancak K3 meydana geldikten sonra var oluyor. Aynı sorun, sonsuz defa geriye gitsek dahi devam eder. Eğer K1'in meydana gelmesi, yaratılan kainatların sonsuz zincirine bağlı idiyse, K1 hiçbir zaman meydana gelemez-

147 Bu örnek şuradan alınmıştır: Green, A. R. The Man in the Red Underpants. 2. Baskı. London: One Reason, s. 9-10

di.[148] İslam düşünürü ve alimi Dr. Cafer İdris [Jaafar Idris] şöyle yazıyor: "Aslında bir sebepler serisi değil fakat sadece bir yoklar serisi olurdu...Fakat gerçek şu ki, etrafımızda varlıklar var; dolayısıyla, onların nihai sebebi geçici sebepler dışında bir şey olmalıdır."[149]

Mahluk olmayan bir varlık tarafından mı yaratıldı?

Peki, öyleyse alternatifimiz nedir? Alternatif bir 'ilk sebeptir'. Diğer bir deyişle, hiçbir sebebin sebep olmadığı bir sebep veya yaratılmamış bir yaratıcı [mahluk olmayan bir hâlik]. 11. asır alimlerinden ve bir felsefeci olan İmam Gazali, sebep olunmamış bir sebep veya yaratılmamış bir yaratıcı fikrini şöyle özetliyor: "Aynı şey sebebin sebebi için de söylenebilir. Şimdi bu sonsuza dek tekrar ederek [ad infinitum] de gidebilir, ki bu mantıksızdır, ya da, bir nihayete erer."[150]

Yukarıdaki bahis, asıl olarak, bir şeyin daimi olarak var olmuş olması gerektiğinden bahsediyor. Şimdi önümüzde iki açık seçenek var: Tanrı mı daimi olarak var, yoksa kainat mı? Kainatın bir başlangıcı olduğuna göre ve bağımlı [dependent] (*bkz. Bölüm 6*) olduğuna göre, her zaman var olmuş olamaz. Öyleyse her zaman var olan ancak Tanrı olmalıdır. Profesör Anthony Flew'un kitabı *Yanılmışım Tanrı Varmış*'ın ek kısmında, felsefeci Abraham Varghese bu sonucu basit fakat ikna edici bir şekilde izah ediyor. Şöyle yazıyor: "Teistler ve ateistler artık bir şey üzerinde açık biçimde hemfikirdirler: Eğer bir şey var ise, ondan önce daima var olan bir şey olmalıdır. Bu

148 Bu örnek şuradan esinlenerek yazılmıştır: Idris, J. (2006) Contemporary Physicists and God's Existence (part 2 of 3): A Series of Causes. Şuradan erişilebilir: http://www.islamreligion.com/articles/491/ [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

149 Idris, J. (2006) Contemporary Physicists and God's Existence (2 ve 3. bölümler): A Series of Causes. Şuradan erişilebilir: http://www.islamreligion.com/articles/491/ [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

150 Cited in Goodman, L. E. (1971) Ghazali's Argument From Creation (I). International Journal of Middle East Studies, 2. Cilt, 1. Baskı, 83.

ebediyen var olan gerçeklik nasıl meydana gelmiştir? Cevap, böyle bir gerçekliğin asla meydana gelmediğidir. Bu gerçeklik her zaman vardı. Seçiminizi yapın: Tanrı veya evren. Biri, en başından beri [daima] vardı.."[151]

Öyleyse bütün mahlukatı yaratan, yaratılmamış bir yaratıcının var olduğu sonucuna varabiliriz. Bu argümanın kuvveti, Muhammed ﷺ'ın ashabından olan Cübeyr bin Mut'im'in Kur'an ayetlerine verdiği tepkide de görülebilir. Kur'an'da bu mevzuyla alakalı ayetleri işittiğinde "kalbim neredeyse yerinden fırlayacaktı."[152] diye nasıl etkilendiğini ifade etmişti. İlim insanı Hattâbi, Cübeyr'in bu ayetler karşısında bu kadar müteessir olmasının sebebini "ayetlerdeki kuvvetli deliller onun hassas kalbine dokundu ve aklı ile bu delilleri idrak etti"[153] diyerek izah ediyor.

Bu kısma kadar, yaratılmamış bir yaratıcı, yani mahluk olmayan bir hâlıkın var olduğunu anlattık. Bu, geleneksel anlamdaki Tanrı fikrini açıkça göstermiyor. Fakat eğer yaratılmamış bir yaratıcı hakkında dikkatlice düşünürsek, geleneksel anlamdaki Tanrı fikrine de ulaşabiliriz.

Ebedî/sonsuz

Bahsettiğimiz yaratıcı, daha önceden yaratılmamış olduğuna göre, her zaman vardır, mevcuttur. Bir başlangıcı olmayandır, ezelîdir ve varlığı daimi olandır, ebedîdir. Kur'an bunu açıkça ifade eder: "O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."[154]

151 Flew, A. (2007) There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind. New York: HarperOne. 2007, s. 165. [Türkçesi: Yanılmışım Tanrı Varmış, Profil Yayıncılık (2011), s. 137]

152 Buhârî.

153 Cited in Al-Bayhaqi, A. (2006) Kitab al-Asma was-Sifat. II. Cilt, s. 270.

154 Kur'an, 112:2-3

Tanrı'yı kim yarattı?

İlahi olanın ebedîliğine karşı ortaya atılan iddialardan biri de modası geçmiş bir klişe olan *Tanrı'yı kim yarattı?* sorusudur. Bu çocukça iddia bu bölümde aydınlatmaya çalıştığım meselenin tamamıyla yanlış temsili ve yanlış anlaşılmasıdır. Bu itiraza vereceğimiz iki ana cevap vardır.

Birincisi, kainatın nasıl meydana geldiğiyle alakalı olarak bahsettiğimiz üçüncü ihtimal *Bir mahluk tarafından yaratılmış olabilir mi?* idi. Bunu tartıştık ve nihayetinde mümkün olmadığı kanaatine vardık, çünkü sebeplerin sonsuz defa gerilemesi, mantıksız oluyordu. Vardığımız sonuç basitti: Mutlaka yaratılmamış bir yaratıcı olması gerekir. Yaratılmamış olmak, Tanrı'nın yaratılmamış olduğu anlamına gelir. Bu meseleyle alakalı zaten birkaç örnek verdim.

İkincisi, kainatın meydana gelmesi hususunda en iyi ve doğru açıklamanın Tanrı kavramı olduğu kanaatine vardıktan sonra, O'nu başka bir zatın yarattığını iddia etmek mantıksız olur. Kainatı Tanrı yaratmıştır ve yarattığı kainatın kanunlarından bağımsızdır; O, tanımı gereği, yaratılmamış bir Varlık'tır ve hiçbir zaman ademden vücuda geçmemiştir [her daim vardır]. Başlangıcı olmayan bir şey yaratılmış olamaz. Profesör John Lennox, bu noktaları aşağıdaki şekilde izah ediyor:

"İrlandalı bir arkadaşın şöyle söylediğini işitir gibiyim: 'Öyle ya, şunu gösteriyor ki, eğer daha iyi bir argümanları olsaydı, onu kullanırlardı.' Bunu çok sert bir tepki olarak görüyorsanız, şu soruyu bir düşünün: Tanrı'yı kim yarattı? Bu soruyu sormak bile soruyu soran kişinin kendi zihninde bir Tanrı yarattığını gösteriyor. Dolayısıyla birinin çıkıp da kitabına 'Tanrı Yanılgısı' ismini vermesi pek de şaşırtıcı değil. Evet, aslında yaratılmış bir tanrıdan bahsediyorsak, işte bu tam da bir Tanrı yanılgısıdır, tamı tamına bir yanılgıdır - tıpkı Xsenophanes'in, Dawkins'ten asırlar evvel belirttiği gibi. Belki de 'Yaratılmış Tanrı Yanılgısı', kitap için daha iyi bir başlık olabilirdi. Bu durumda belki kü-

çük bir broşüre dönüşebilirdi, fakat satışların durumu da çok kötü olurdu herhalde... Kainatı yaratan ve idame eden Tanrı, yaratılmamıştır ezelîdir. Kimse tarafından 'meydana getirilmemiştir', dolayısıyla bilimin keşfettiği kanunlara bağlı değildir; kainatı, kanunlarıyla birlikte yaratan O'dur. Aslında bu gerçek, Tanrı ile kainat arasındaki temel farkı/mesafeyi ihtiva ediyor. Kainat yaratılmıştır, Tanrı yaratılmamıştır."[155]

Aşkındır

Yaratılmamış bir yaratıcı, yaratılmışların bir parçası olamaz. Bir sandalye yapan marangoz, bu mevzuyu ifade etmek için güzel bir örnektir. Sandalyeyi tasarlama ve yapma sürecinde, marangoz şandalyeye dönüşmüyor. Sandalyeden ayrıdır/bağımsızdır. Bu, aynı şekilde, yaratılmamış yaratıcı için de geçerlidir. O, kainatı yaratmıştır ve yaratmış olduğu kainattan ayrıdır/bağımsızdır [burada kainata müdahale edemez anlamı değil, aralarında hiçbir benzerlik bulunmadığı anlamı çıkarılmalıdır]. İbn Teymiyye, "mahluk/yaratılmış" terimini yorumlayarak Tanrı'dan farklı olan, ona benzemeyen manasını vermiştir.[156]

Eğer yaratıcı, yarattıklarının, yani mahlukatın bir parçası olsaydı, sınırlı fiziksel niteliklere bağımlı ve tabi olurdu. Bu, o halde, Tanrı'nın kendi varlığı için bir açıklamaya ihtiyaç duyduğu anlamına gelirdi ve bu da Tanrı olamayacağı anlamına gelirdi (*bkz. Bölüm 6*).

Kur'an-ı Kerîm'de de, Tanrı'nın aşkınlığı şöyle tasdik ediliyor, "...O'na benzer hiçbir şey yoktur..."[157]

155 Lennox, J. C. (2009) God's Undertaker: Has Science Buried God? Oxford: Lion Books, s. 183.

156 Hoover, J. (2004) Perpetual Creativity in the Perfection of God: Ibn Taymiyya's Hadith Commentary on God's Creation of this World. Journal of Islamic Studies 15 (3): 296.

157 42:11

İlim sahibidir

Yaratılmamış olan yaratıcı, ilim sahibi olmalıdır çünkü yaratmış olduğu kainata kanunlar koymuştur. Yer çekimi, zayıf ve kuvvetli nükleer enerji, elektromagnetik güç, bu kanunlar arasında sayılabilir (*bkz. Bölüm 8*). Bu kanunlar, bir kanun koyucunun varlığına işaret ederler ve kanun koyucu da ilme işaret eder. Kur'an'da şöyle buyurulur: "Allah her şeyi hakkıyla bilir."[158]

Kudret/Güç sahibidir

Yaratılmamış olan yaratıcı, kudret sahibi olmalıdır çünkü kainatı yaratmıştır, kainatta, hem kullanılabilir olarak hem de potansiyel olarak muazzam miktarda enerji vardır. Gözlemlenebilir kainattaki atom sayısını ele alalım mesela, sayısı yaklaşık olarak 10^{80} şeklinde[159] ifade ediliyor. Bu atomlardan sadece bir tanesini dahi alıp ikiye bölerseniz, nükleer fisyon (çekirdek parçalanması) olarak bilinen, büyük miktarda bir enerji açığa çıkıyor. Kullanılabilir ve potansiyel enerjiye sahip olan [kainat] bunu kendi başına elde etmiş olamaz. Nihayetinde bu kudret, mutlak kudret sahibi olan Yaratıcı'dan gelmiştir.

Eğer yaratıcının kudreti olmasaydı, bu, onun aciz, kabiliyetsiz ve zayıf olduğu anlamına gelirdi. Kainatın yaratılmış olması, onu yaratanın kudret sahibi olduğuna delildir. Öyleyse kainatı ve ihtiva ettiği her şeyi düşünerek Yaratıcı'nın [Halık'ın] sonsuz kudretini düşününüz. Tanrı'nın kudreti Kur'an'da şöyle anlatılıyor:

"Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kadirdir."[160]

---

158 58:7

159 Bu sayı, gözlemlenebilir kainattaki tahmini yıldız sayısına istinaden söylenmiştir. Diğer atomlar dahil edildiğinde sayı büyür.

160 24:45

Kadir-i Mutlaklık Paradoksu (her şeye gücü yetme)

İslam akaidinde Tanrı'nın kudreti, İmam Tahavi'nin *Tahavi Akidesi* isimli kitabında özetlenmiştir. Şu şekildedir: "Muhtaç olmayan yaratıcıdır. (Mahlukatını yaratmada bir şeye muhtaç olmadı. Onları yaratmaya da muhtaç değildir) Sıkıntı çekmeden rızık vericidir."[161]

Buna rağmen, Tanrı'nın kudretine karşı ortaya atılan itirazlardan biri de bu kadir-i mutlaklık paradoksudur. Bu itiraz, Her Şeye Gücü Yeten Varlık'ın kendi kudretini sınırlaması ile alakalıdır. Sorulan soru şudur: *Eğer Tanrı her şeye kudreti yeten ise, hareket ettiremeyeceği bir taşı yaratabilir mi?*

Bu soruya cevap vermeden evvel, 'kadir-i mutlak' kavramının ne demek olduğu izah edilmelidir. Manası, mümkün olan her şeyi gerçekleştirebilmektir. Kadir-i mutlaklık, aynı zamanda, başarılı olmama durumunun [muvaffakiyetsizliğin] imkansızlığını da kapsar. Fakat soruyu soran kişi, Tanrı her şeye kadir olduğu için, başarısızlığa da kadir olduğunu ifade ediyor. Bu mantıksız ve saçmadır, çünkü bir bakıma "her şeye gücü yeten bir varlık, her şeye gücü yeten bir varlık olamaz [böyle bir varlık olmayı başaramaz]" demekle aynı şeydir. Bir şeyi gerçekleştirmekte veya bir iş yapmakta başarısızlık, kadir-i mutlaklığın bir hususiyeti değildir. Bu açıdan bakacak olursak, Tanrı'nın "hareket ettiremeyeceği bir taşı yaratması" aslında mümkün olmayan ve anlamsız bir hadiseyi tanımlamaktadır.

Soru, mümkün olan bir hadiseyi tanımlamıyor, tıpkı "beyaz renkli bir siyah karga" veya "daire şeklinde bir üçgen" demek gibi. Bu tür ifadeler hiçbir anlama gelmez; bilgi adına hiçbir değerleri yoktur, anlamsızdırlar. Bu şekilde anlamı olmayan bir soruyu neden cevaplayalım ki? Açıkça söylemek gerekirse bu soru, bir soru dahi değildir.

161 Al-Tahawi. (2007) The Creed of Imam Al-Tahawi. Translated from Arabic, Introduced and Annotated by Hamza Yusuf. California: Zaytuna Institute, s. 50 [Tahavi akaidi tercümesi (çev. notu)]

İslam alimlerinden Kurtubi, Kur'an'da bu bahisle alakalı "Şüphesiz Allah her şeye kādirdir."[162] ayetini izah ederken, Tanrı'nın kudretinin, imkan dairesinde olan her şeyi ihtiva ettiğinden şöyle bahsediyor: " [Bu ayet] genellik ifade eder. Kelâmcılara göre bunun anlamı, şanı Yüce Allah'ın kendisine güç yetirmekte nitelendirilebileceği her şey hakkında caizdir. Ümmet Yüce Allah'ın "kadîr (gücü yeten)" diye adlandırılabileceği üzerinde icma etmiştir. Allah, yaratılmış veya yaratılmamış her imkan üzerinde kudret sahibidir."[163]

Son olarak şunu diyebiliriz ki Tanrı, bizim hayal edebileceğimiz en büyük taştan daha da ağır bir taş yaratabilir ve o taşı her zaman hareket ettirme kudretine de sahip olacaktır. Çünkü bir şeyi başaramamak/gücü yetmemek, kadir-i mutlak olmanın bir hususiyeti değildir.[164]

İrade sahibidir

Yaratılmamış yaratıcının irade sahibi olması gerekir, bunun birkaç sebebi vardır.

Birincisi, bu yaratıcı ebedî olduğuna göre ve fani bir kainat yarattığına göre, bu kainatın varlık alemine [mevcudata] gelmesini tercih etmiş olmalıdır. Kainat yok iken ve yok olarak kalabilecek iken, mevcudata gelişi için bir tercihte bulunmuş olmalıdır. Elinde bir tercihi bulunan, mutlaka bir iradeye de sahiptir.

İkincisi, kainatta bilinçli bir irade sahibi olan ve tercih etme kabiliyetine sahip olan varlıklar mevcuttur. Dolayısıyla,

---

162 Kur'an, 2:20

163 Al-Qurtubi, M. (2006) Al-Jaami' al-Ahkaam al-Qur'an. Editörler Dr. Adullah Al-Turki ve Muhammad 'Arqasusi. Beyrut: Mu'assasa al-Risalah. I. Cilt , s. 338-9. [Türkçesi: Kurtubi, El-Camiu'l Ahkami'l-Kur'an, 1. Cilt s. 488]

164 Şuradan esinlenerek: Craig, W. L. The Coherence of Theism – II. bölüm. Şuradan erişilebilir: http://www.bethinking.org/god/the-coherence-of-theism/part-2 [Erişim tarihi: 13 Kasım 2016].

irade sahibi canlı varlıkları yaratanın da irade sahibi olması gerekir. Kimse kendinde olmayan bir şeyi başkasına veremez (veya havi olmadığı bir şeye sebep olamaz) Bu yüzdendir ki, Yaratıcı, irade sahibidir. [Buradaki irade, insanlardaki irade ile birebir aynı değildir, yaratıcının kendine has iradesi kastedilmektedir]

Üçüncüsü, kainatın yaratılışına iki şekilde açıklama getirebiliriz. Birincisi bilimsel bir açıklamadır, ikincisi ise şahsî bir açıklamadır. Bunu 'çay' üzerinden anlatayım. Bir çay demlemek için ilk önce biraz su kaynatmam, çaydanlığa bir paket çay koymam ve sonra demlenmesini beklemem gerekir. Bu süreç bilimsel olarak da açıklanabilir. Suyun kaynamak için 100 santigrat dereceye ulaşması, yarı geçirgen zar (paket çay) içerisinden geçmesi ve benim de kaslarımı çalıştırmam sayesinde bütün bu çay demleme işlemi gerçekleşir. Tabii bir bilim insanı bundan çok daha detaylıca açıklayabilir, fakat siz benim ne demek istediğimi zaten anladınız. Bunların aksine, bütün bu süreç şahsî olarak da açıklanabilir: çay demledim çünkü canım çay içmek istemişti. Şimdi bunu kainata tatbik edelim. Yaratıcı'nın kainatı nasıl yarattığına dair gözlemlerimiz veya deneysel/tecrübî delillerimiz yok; ancak şahsî açıklamaya istinad edebiliriz, yani Tanrı, kainatı yaratmayı tercih etmiştir. Bilimsel bir açıklamamız olsaydı dahi, çay örneğinde görüldüğü gibi, şahsî açıklamayı hükümsüz kıl/a/mazdı.[165]

Tanrı'nın irade sahibi olması, Kur'an'da da belirtilmiştir: "Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır."[166]

İslam alimi İmam Gazali, Tanrı'nın irade sahibi olmasını oldukça etkili bir şekilde özetliyor. Meydana gelen her şeyin Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiğini ve hiçbir şeyin bundan kaçamayacağını, şöyle izah ediyor:

---

165 Swinburne, R. (2004) The Existence of God. 2nd Edition. New York: Oxford University Press, s. 52-72.

166 Kur'an, 11:107

"Allahu Teâlâ: Kâinatın varlığını irâde, hâdiseleri idâre eder. İsyandan, tâattan, azlık veya çokluktan, zarar veya kârdan, cehâlet veyâ bilgiden, küfür ve îmândan, iyilik veya kötülükten, küçük ve büyükten, az ve çoktan, görünür ve görünmezden âlemde ne varsa ve ne olursa hep O'nun ilmi, dilemesi ve iradesiyledir. (Ancak, hayra rızâsı vardır; şerre rızâsı yoktur). Allahu Teâlâ'nın dilediği olur, dilemediği olmaz. Gözlerin bakması, bir şey'in hâtıra gelmesi dahî O'nun irâdesi dışında kalamaz. Yoktan var ettikten sonra yine var eden O'dur. Dilediğini yapar, emrine kimse mâni olamaz, hükmünü kimse bozamaz."[167]

Nedensellik, Zaman ve Büyük Patlama [Big Bang] Üzerine Bir Not

Bazı itirazcıların iddia ettiğine göre nedensellik, ancak zaman ile birlikte anlam ifade eder. Onlara göre zaman Büyük Patlama ile başladığına göre, kainata neden olan bir şeyden bahsedemeyiz çünkü bu patlamadan "öncesi" yoktur. Zamanın olmadığı bir yerde "sebep veya efekt/tesir yoktur çünkü sebep, tesirden *önce* gelir."[168]

Bu itirazla alakalı birkaç problem mevcut.[169]

Nedenselliğin sadece zaman ile anlamlı olduğu görüşünün ispat edilmesi gerekiyor. Felsefede nedenselliğin ne olduğu ve tanımı hakkında bir görüş birliği yok. Nedenselliği ve nedensel ilişkileri anlamaya ve tanımlamaya çalışan farklı yaklaşımlar mevcut. Bu yaklaşımlardan biri simultane nedenselliktir. Bu

167 Al-Ghazali, M. (2005) Ihyaa 'Ulum al-Deen. Beirut: Dar Ibn Hazın, s. 107.

[Türkçesi: Gazali, İhya-u Ulumiddin, Bedir yayınevi, Çeviren: Ahmed Serdaroğlu 2. Kitap 1. Bab s. 231]

168 Rizvi, A. (2016). The Atheist Muslim. New York: St. Martin's Press, s. 127.

169 Bu itiraza verilen cevap şuradan esinlenilmiş ve iktibas edilmiştir: Craig, W.L. #148 Causation and Spacetime. Şuradan erişilebilir: https://www.reasonablefaith.org/writings/question-answer/causation-and-spacetime/ [Erişim tarihi: 27 Eylül 2019].

görüşe göre "sebepler, sonuçları ile aynı anda/simultane meydana gelirler."[170] Kainat ve kainatı meydana getiren sebebin aynı anda oluştuğu iddia edilebilir. Aşağıdaki düşünce deneyi bu tür bir nedensel ilişkiyi açıklıyor. Sonsuz bir yastık üzerinde bulunan sonsuz bir top düşünün. Top, yastık üzerinde bir çöküntü oluşturuyor fakat burada sebep (top) sonuçtan (yastıktaki çöküntü) önce gelmiyor; çünkü zaman, nesnelerin sonsuz olmalarından ötürü bir faktör değil.[171] Bu argümanın bağlamı içerisinde düşünülecek olursa Tanrı'nın kainatı yaratmış olduğu an, kainatın varlığa geldiği an olabilir. Bu, zamandışı bir nedenselliktir. Bu durumda neden/sebep (Tanrı'nın iradesi ve kudreti) nedensel olarak önce meydana gelmiş, fakat zamansal olarak önce meydana gelmemiştir. Sebep ve sonuç simültane, yani aynı anda vuku bulmuştur.

Zaman kavramı üzerinde bir görüş birliği bulunduğunu varsayıyor. Zaman hakkında kuantum mekaniğinde ve genel izafiyet teorisinde farklı görüşler mevcut. Zaman üzerine tek bir anlayış olduğunu varsaymak literatürü saptırmak, yanlış sunmakolur.[172]

Bu itiraz, kendi kendini çürüten bir itiraz. Eğer nedensellik zaman olmadan gerçekleşemez ise Büyük Patlama reddedilmelidir. Büyük Patlama anında zaman mevcut değildi, fakat zamanın bir sınırı mevcuttu [zaman öncesi ile zaman arasındaki bir 'sıfır noktası'] ve bu sınırın kainatın geri kalanı ile nedensel anlamda bir irtibatı olduğu aşikardır. Öyleyse bu nedensel ilişki zamanın yokluğunda nasıl mantıklı olabilir? Eğer itirazcılar sınırın nedensel anlamda kainatın geri kalanıyla irti-

170 Huemer, H and Kovitz, B. (2003). Causation as Simultaneous and Continuous, The Philosophical Quarterly, 53 (213), 556.

171 Bu misal Immanuel Kant'tan esinlenerek verilmiştir. Bkz. Kant, I. (1965) Critique of Pure Reason. Çeviri: N. Kemp Smith. New York: St Martin's Press, A203.

172 Wolchover, N. (2016). Quantum Gravity's Time Problem. Şuradan erişilebilir: https://www.quantamagazine.org/quantum-gravitys-time-problem-20161201/ [Erişim tarihi: 26 Eylül 2019].

batlı olduğunu kabul ediyorlarsa, Tanrı'nın kainatın meydana gelmesini irade etmesinin, kainat ile zamandışı olarak nedensel bir irtibatı vardır.[173]Eğer nedenselliğin zaman dışında bir anlamı olmadığını iddia ediyorlar ise kainatın meydana gelme anı ile kainatın geri kalanı arasındaki nedensel ilişkiyi reddetmelidirler, ki bu da kainatın kendisinin varlığını reddetmek olacaktır. İtirazcı bazı fizikçilerin kainatın bir çeperi/sınırı olmadığını savunduğu söylenebilir. Bu, yine de üzerinde bir fikir birliğine varılmamış, henüz tartışılan bir konudur.[174]

Nedenselliğin nasıl bir şey olduğu hususunda bir fikir birliği yoksa ve zaman kavramı tartışmaya açık bir kavram ise yukarıdaki itiraz, bu bölümde ortaya koyduğumuz argümanı kestirip atabilecek nitelikte bir itiraz değildir.

Bu bölümde arz etmiş olduğumuz argümanlara bazı itirazlar olsa dahi, bu argümanlara galebe çalacak seviyede değillerdir. Yani bu itirazlara cevap verilmiş olsa dahi, arz ettiğimiz argümanlar aklî açıdan hükümlerini muhafaza eder. Yine de bu argümana kafa tutan bazı sorular vardır: *Eğer kainatın Yaratıcısı ebedî ise, neden kainat [Yaratıcı gibi] ezelî ve ebedî değil? Madem Tanrı en mükemmel ve aşkın olandır, O'nu yaratmaya sevk eden sebep nedir? Tanrı'nın, kendi mükemmeliyetini ortaya koymak için mahlukata (-ı yaratmaya) ihtiyacı var mıydı?* Bu soruların cevapları *Kelam Kozmolojik Argüman ve İlahî Yaratma Faaliyeti ve Gayesi (The Kalam Cosmological Argument and the Problem of Divine Creative Agency*

173 Adapted from Craig, W. and Sinclair, D. (2009). The Kalam Cosmological Argument. *Craig, W. L. and Moreland, J. P. The Blackwell Companion to Natural Theology* içinde. West Sussex: Wiley-Blackwell, s. 196.

174 Wolchover, N. (2019). Physicists Debate Hawking's Idea That the Universe Had No Beginning. Şuradan erişilebilir: https://www.quantamagazine.org/physicists-debate-hawkings-idea-that-the-universe-had-no-beginning-20190606/ [Erişim tarihi: 26 Eylül 2019].

and Purpose)[175] isimli kitapta oldukça akıllıca izah edilmiştir.

Bu bölümde de gördük ki Kur'an, Tanrı'nın varlığına dair sezgisel ve kuvvetli bir argüman sunuyor. Kainatın bir sonu olduğuna göre, bir başlangıcı da olmalıdır. Eğer bir başlangıcı varsa ya hiçlikten, ya kendi kendini yaratarak, ya bir mahluk tarafından yaratılarak veya daha önce yaratılmamış bir varlık tarafından yaratılarak var olmuştur. Makul olan cevap, kainatın, daha önce yaratılmamış [mahluk olmayan], aşkın, ilim sahibi, kudret sahibi ve irade sahibi bir yaratıcı tarafından yaratılmış olmasıdır. Bu yaratıcı aynı zamanda eşi benzeri olmamalı ve tek olmalıdır. Bunu 10. bölümde konuşacağız.

Bu bölümde arz edilen argüman, kainatın sonlu/fani olması gerçeği üzerine inşa edilmiştir. Fakat birazdan arz edeceğimiz argüman, kainatın bir başlangıcı olmaması durumunda dahi, Tanrı'nın varlığını gerekliliğini gösterecektir.

175 Randhawa, S. (2011) The Kalam Cosmological Argument and the Problem of Divine Creative Agency and Purpose. Draft version. Şuradan erişilebilir: http://www.academia.edu/29016615/The_Kal%C4%81m_Cosmological_Argument_and_the_Problem_of_Divine_Creative_Agency_and_Purpose [Erişim tarihi: 22 Ekim 2016].

Bölüm 6
İlahî Bağ-Râbıta

Bağımlılık Argümanı

Evinizden çıkarken sokakta gözlerinizin alabildiğince uzunlukta dizilmiş domino taşları görüyorsunuz. Bir süre sonra, şiddeti yavaşça artan bir ses işitiyorsunuz. Çocukluk yıllarınızda domino taşlarıyla oynamış olduğunuz için bu ses size tanıdık geliyor; evet, bu ses, domino taşlarından geliyor. Nihayetinde muazzam bir şekilde birbiri ardına yıkılan domino taşlarının size yaklaştığını görüyorsunuz. Bu kadar basit fizik kurallarının dahi böyle muazzam bir manzara oluşturabilmesini hayranlıkla seyrediyorsunuz; fakat aynı zamanda hüzünleniyorsunuz, çünkü ayağınızın yanı başında olan son domino da nihayetinde yıkılıyor. Heyecanınız halen diri iken, bu güzel hadiseyi meydana getiren kişiyle tanışmayı umarak, ilk yıkılan domino taşını bulmak için sokak boyunca yürümeye karar veriyorsunuz.

Yukarıdaki senaryoyu üzerinden, size birkaç soru sormak istiyorum. Sokakta yürüdükten sonra nihayetinde domino zincirinin en başına varacak mısınız? Yoksa sonsuza dek yürüyecek misiniz? Vereceğiniz cevap tabii ki nihayetine ilk domino taşını bulacağınız yönündedir. Fakat size *neden* diye sormak istiyorum. İlk domino taşını bulacağınızı düşündünüz, çünkü domino zinciri sonsuza kadar devam etseydi, ayağınızın yanı başındaki domino taşı hiçbir zaman yıkılmayacaktı. Son domino taşı yıkılmadan önce sonsuz sayıda domino taşı

yıkılması gerekecekti. Yani son domino taşı hiçbir zaman yıkılmayacaktı.

Bu örneğe bağlı kalarak başka bir soru daha sormak istiyorum. Diyelim ki, sokakta yürürken bütün domino zincirinin yıkılmasına sebep olan, zincirin başındaki taşı buldunuz. İlk domino taşı hakkında ne düşünürdünüz? Bu dominonun 'kendi başına' yıkıldığını mı? Diğer bir deyişle, bu domino taşının düşmesi, herhangi bir muharrik olmadan izah edilebilir mi? Hiçbir şey *kendi başına* meydana gelmez. Her şeyin bir şekilde bir izaha ihtiyacı vardır. Yani ilk dominonun yıkılışı başka bir şey tarafından tetiklenmiş olmalıdır; bir insan, rüzgar veya ona çarpan başka bir şey, vs. Bu 'başka bir şey' her ne ise, domino taşlarının yıkılışına getireceğimiz açıklamanın bir kısmına dahil olmalıdır.

Şimdiye kadar anladıklarımızı özetlemek gerekirse: ne domino zincirinde sonsuz sayıda domino taşı olabilir, ne de ilk domino taşı hiçbir sebep veya muharrik olmaksızın yıkılabilir.[176]

Yukarıdaki örnek, bağımlılık argümanının bir özetidir. Kainat da tıpkı bir sıra domino taşına benzetilebilir. Kainat ve içindeki her şey [başka bir şeye] bağımlıdır. Ardısıra başka bir şeye bağımlı olan bir şeye bağımlı olamazlar. En makul açıklama şudur ki kainat ve içerisindeki her şey, kainattan tamamen bağımsız olan bir şeye veya zâta tâbi/bağımlı olmalıdır. Bu

176 "Bu bölümde sunulan argümandaki birçok fikir İslam ilim geleneğinden ve çağdaş Hıristiyan felsefî çalışmalardan ilham alınarak ve uyarlanarak yazılmıştır.

Bkz. Al-Ghazali, A. (2003). Al-Itiqaad fi Al-Iqtisaad. Beyrut: Al Maktabah Al Sharqiyah; Ibn Sina, A. (1957). Al Ishaarat wa Al-Tanbihaat. Kahire: Dal al Mar'rif; Ibn Sina, A. (1982). Kitaab Al Najaat fi Al Hikmah Al Muntiqiyah wa Al Tabia wa Ilahiyah. Beyrut: Dar Al Afaaq; Taymiyyah, I. (2009). Sharh Al-Ishbahaniyah. 1. Edisyon, Riyad: Maktabah Dar Al-Minhaaj; Craig, W. L. (2011). Contingency Argument for God. Şuradan erişilebilir: https://www.youtube.com/view_play_list?p=A-7CE655E55212940. [Erişim tarihi: 20 Ekim 2019]"

şey, kainat gibi 'bağımlı' olmamalıdır, çünkü bu durumda domino zincirine bir taş daha eklenmiş olur, bu da ayrı bir izaha ihtiyaç duyar. Dolayısıyla her şeyin kendisine tâbi/bağımlı olduğu ve tamamen bağımsız ve ebedî/sonsuz olan biri olması lazımdır. Bu argümanın daha iyi anlaşılabilmesi için, 'bağımlı' derken neyi kastettiğimi izah etmem gerekiyor.

Bir şey bağımlıdır dediğimizde ne demek istiyoruz?

Zaruri/vâcip olmayan bir şeydir. 'Zaruri' kelimesi, felsefede hususi, teknik bir anlama sahiptir. Popüler kullanımın aksine, ihtiyacınız olan bir şey anlamına gelmez. Felsefeciler bir şeyin zaruri olduğunu söylediklerinde, o şeyin var olmamasının imkansızlığından bahsederler.[177] Bunun kavranmasının neden biraz zor olabileceğini anlıyorum. Çünkü bizim deneye ve gözleme dayalı tecrübelerimizde hiçbir şey zaruri değildir. Fakat yine de zaruriliğin tersini düşünerek ne olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Bir şeyin zaruri olmaması demek, var olmak zorunda değil demektir. Bir diğer deyişle, eğer bir şey olmasa da olur diyebiliyorsak, bu şey zaruri değildir. Şu anda üzerinde oturduğunuz sandalye zaruri değildir mesela, sandalyenin olmadığı birçok farklı durum düşünebiliriz. Satın almamış olabilirsiniz, üretici şirket üretmeyi tercih etmemiş olabilir veya satıcı sandalyeyi satmayı tercih etmemiş de olabilirdi. Yani açıkça görünüyor ki üzerinizde oturduğunuz sandalye, hiç var olmayabilirdi. İşte bu 'var olmama ihtimali' bağımlı şeylerin veya varlıkların önemli bir özelliğidir. Böyle bir halde olan bir şey, varlığı için bir izaha ihtiyaç duyar. Eğer bir şey var olmasa da olur diyebiliyorsak, *Öyleyse bu şey neden var?* diye sorabiliriz. Bu da dolayısıyla o şeyin varlığı için bir izah gerektirir. Var olması için hiçbir zaruret yokken, kendi kendine var olmuş olamaz. Bu şeyin kendi varlığını açıkladığını söylemek, az evvel bahsettiğimiz bağımlılık özelliğini

177 Zarurilik hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz: Pruss, R. and Rasmussen, J. L. (2018). Necessary Existence. Oxford: Oxford University Press, ss. 11-32.

inkar etmek anlamına gelir. Nitekim, bir şeyin varlığını onun haricindeki bir şeyle açıklamamız gerekir. Burada açıklamaktan kastımız, bir şeyin var olma sebebini meydana getiren harici muharriklerdir. Sandalye örneğine dönersek, imalatçının üretmesi, satıcının satması ve sizin satın almanız gibi sebeplerin bir araya gelmesiyle sandalyenin varlığını izah etmiş, açıklamış oluyoruz. Dolayısıyla bir şey, kendisinin haricinde bir takım sebeplere ihtiyaç duyuyorsa, kendisinden başka bir şeye bağımlıdır demektir. Netice itibarıyla, varlığı, harici bir şeye bağımlıdır. Bu oldukça basit, sezgisel ve mantıklı bir akıl yürütmenin neticasidir. Bunun sebebi, var olmak zorunda olmayan bir şeyin neden var olduğunu sorgulamak, akıl sahibi bir zihnin işaretidir/nişanıdır.

Bilim insanlarının ne yaptığını düşünün. Gerçekliğin farklı taraflarını işaret ederek sorarlar; bu çiçek neden bu şekildedir? Bu bakteri neden bu hastalığa sebep oluyor? Kainat neden belirli bir oranda genişlemeye devam ediyor? Bu soruların meşruiyeti, bütün bu olanların zaruri olmamasından kaynaklanır, yani bütün bunlar farklı bir şekilde de olabilirdi. Bu mevzuyu daha genişçe anlayabilmek için aşağıdaki örneği inceleyiniz:

Sabah uyandıktan sonra alt kata, mutfağa iniyorsunuz. Buzdolabını açıyor ve yumurta kutusunun üzerinde bir kalem görüyorsunuz. Tabii ki buzdolabının kapasını kapatıp sonra da o kalemin orada olmasının zaruri olduğunu düşünmezsiniz. Kalemin kendi başına buzdolabının içine girdiğini de düşünmezsiniz. Kalemin neden yumurta kutusunun üzerinde olduğunu sorgularsınız. Bu sorgulamayı yapmanızın sebebi, yumurta kutusunun üzerinde bir kalemin bulunmasının zarurî bir şey olmaması. Orada bulunmasının bir izaha ihtiyacı var. İzahlar değişebilir, fakat bir izaha ihtiyacımız olması, kalemin varlığının [başka bir şeye] bağımlı olduğu anlamına gelir. Kalemin neden buzdolabında olduğunu izah edebilmek için harici birtakım sebeplere ihtiyaç vardır. Mesela: kalemin üretilmiş olması, oğlunuzun bir kırtasiyeciden kalemi almış

olması ve buzdolabına koyması, kalem için harici sebepleri sağlamış oluyor. Buna göre kalem, bu harici sebeplere bağımlıdır ve bu sebepler kalemin varlığına izah getirmiş olurlar.

Bir şeyi meydana getiren yapıtaşları/parçaları farklı bir şekilde tanzim edilebiliyorsa, bağımlıdır. Çünkü o şeyin hususi hâlini belirleyen harici bir şey olması gerekir. Bunu bir örnekle izah edeyim:

Aracınızla evinize dönerken bir kavşaktan geçiyorsunuz. Kavşaktaki süslemede çiçeklerle 'Seni seviyorum' yazıldığını görüyorsunuz. Çiçeklerin böyle tanzim edilmesini gerektiren bir şey olmadığını düşünebilirsiniz. Farklı bir şekilde de yazılabilirlerdi, mesela 'seni seviyorum' yerine 'sana hayranım' yazılmış olabilirdi. Hatta çiçekler bir yazı şeklinde dahi olmayabilir, etrafa öylece saçılmış da olabilirdi. Çiçekler farklı şekilde tanzim edilebildiğine göre, onları bu şekilde tanzim eden harici bir kuvvet vardır. Bu tanzimi yapan bölgedeki bir bahçıvan da olabilir veya bir belediye görevlisi de olabilir. Bu, aslında gözlemlediğimiz hemen her şey için geçerlidir. Bir atom, bir laptop veya bir canlı organizma olsun her şeyin bileşenleri hususi bir şekilde terkip/tanzim edilmiştir. Üstelik bu bileşenlerin varlığı zaruri değildir. Bir nesnenin temel bileşenleri, kendi varlıklarını izah edemezler, dolayısıyla bir izaha ihtiyaç duyarlar (yukarıdaki tarife bakınız).

Kendi varlığı başka bir şeye bağlı ise bağımlıdır. Bu umumi olarak bilinen, ortak akıl ürünü bir şeydir. Bir şeyin bağımlı olduğunu ifade etmenin diğer bir yolu da onun kendini idame etmekten mahrum olduğunu söylemektir. Mesela bir ev kedisi böyledir. Bir kedi, kendi kendini idame edemez, harici şeylere ihtiyacı vardır: yiyecek, su, oksijen ve barınak gibi.

4. Sonuncusu, bağımlı olmanın tanımlayıcı özelliklerinden biri de sınırlı/mahdut/kısıtlı fizikî niteliklere sahip olmasıdır. Bunlar şekil, hacim, renk, sıcaklık, ağırlık, kütle vs. olabilir. Peki neden? Çünkü bir şey sınırlı ise, onu

sınırlandıran harici bir faktör/etken/unsur vardır. Mesela şu sorular bu mevzuyu irdeler: *Bu [cismin] sınırları neden var? Neden hacminin iki katı veya farklı bir şekil ve renkte değil?* Bir şey kendi kendini sınırlandırmış değildir. Mesela; hacim, şekil, renk ve dokusu itibariyle sınırlı niteliklere sahip olan bir çörek alıp bu niteliklerin zaruri olduğunu söylesem bir ahmak olduğumu düşünürsünüz. Biliyorsunuz ki bu çöreğin hacmi, rengi ve dokusu harici bir etkenin kontrolü altında: bu durumda, aşçının kontrolü altındadır. Sınırlı niteliklere sahip olan şeyler, kendi kendilerini meydana getiremezler. Bu sınırlı fizikî niteliklerin varlığını açıklayabilmek için, bir izaha ihtiyaç vardır.

Sınırlı fizikî niteliklere sahip olan bütün eşyanın fani/sonlu olduğunu söyleyebiliriz; [çünkü] onlara bu nitelikleri veren başka bir şey olması gerekir. Bu da bütün sınırlı fizikî nesnelerin bir başlangıcı olduğu anlamına gelir, çünkü sınırlı fizikî nesnelerin ezelî [başlangıcı olmayan] olması düşünülemez. Herhangi bir sınırlı fizikî nesne meydana gelmeden önce, harici birtakım unsurlar vardır ve mevzubahis fizikî nesneyi, sınırlı nitelikler üzere şekillendirmişlerdir.

Yerden bir bitki kopardığımı ve bu bitkinin ezelî olduğunu iddia ettiğimi düşünün. Nasıl tepki verirdiniz? Böyle bir ifadeye gülerdiniz. Bitkinin nasıl oluştuğuna şahit olmasanız dahi, onun sınırlı fizikî niteliklerinden ötürü fani olduğunu biliyorsunuz. Fakat, (kainat dahil) bütün sınırlı fizikî nesneler ezelî olsaydı dahi, bu onların bağımlı nesneler olduklarını ve zaruri olarak var olmadıkları gerçeğini değiştirmezdi. Bu argüman, nesneler ezeli olsa da olmasa da geçerlidir.

Yukarıda belirttiğimiz bağımlı olmanın ne demek olduğunu anlatan kapsayıcı tanımlama bizleri kainatın ve içindeki her şeyin bağımlı olduğu sonucuna götürür. Aklınıza gelen her şeyi düşünün; bir kalem, bir ağaç, güneş, elektronlar ve hatta kuantum alan. Bütün bu şeyler bir şekilde bağımlıdır. Eğer bu doğru ise, algıladığımız her şey - kainat da buna dahil - aşağı-

daki şekillerde izah edilebilir [üç mümkün izah vardır]:

Kainat ve içindeki her şey ebedî, zarurî ve bağımsızdır.

Kainatın ve içinde algıladığımız her şeyin varlığı, bağımlı olan başka bir şeye tâbidir.

Kainat ve içinde algıladığımız her şey, varlığını, kendi tabiatı üzere var olan ve *bu nedenle ebedî* ve *bağımsız olan* bir şeyden/zâttan alır.

Şimdi bütün bu izahatı ele alıp hangisinin kainatın ve içindeki her şeyin bağımlılığını daha iyi açıkladığını tartışacağım.

1. Kainat ve bizim algıladığımız her şey ebedî, zarurî ve bağımsızdır.

Kainat ve algıladığımız her şeyin ebedîyen var olacağını ve kendi kendilerine yettiklerini [kendilerini idâme edebildiklerini] söyleyebilir miyiz? Bu akla yatkın bir açıklama değildir. Kainat ve algıladığımız her şey, zaruri olarak mevcut değildirler; mevcut olmayabilirlerdi. Aynı zamanda sınırlı fizikî niteliklere sahiptirler. Kendi kısıtlarını kendileri belirleyemeyeceklerine göre, onlara bu kısıtları tayin eden harici bir şey mevcuttur. Kainat ve algıladığımız her şey, kendi mevcudiyetleri üzerinden kendilerini izah edemezler ve yapıtaşları/parçacıkları farklı biçimlerde tanzim edilebilir. Dolayısıyla bağımlıdırlar, bağımlı şeyler, bağımsız olarak mevcut olamazlar.

Kainat, ebedî olsa dahi, kısıtlı fizikî niteliklerini tayin eden harici birtakım faktörlerin/unsurların mevcudiyetini gerektirirdi. Buna ek olarak, kainatın bileşenleri veya yapıtaşları farklı bir şekilde tanzim edilebilirdi ve kainat, mevcut olmaya da bilirdi [kainat var olmasa da olurdu, kainatın var olması zaruri bir durum değil]. Kainat, kendi varlığını kendisi üzerinden izah edemez, varlığına bir açıklama getiremez. Bunlar ele alındığında, kainatın ebediliğinin, kainatın var oluşuna bir açıkla-

ma getirdiğini iddia eden görüşü rahatlıkla reddedebiliriz. (bu konu aşağıdaki kısımlarda tafsilatıyla izah edilecektir)

2. Kainatın ve algıladığımız her şeyin mevcudiyeti, bağımlı olan başka bir şeye bağlıdır.

Kainatın ve algıladığımız her şeyin mevcudiyeti, bağımlı olan başka bir şeye bağlı olmamalıdır. Kainat ve algıladığımız her şey, kendilerini, kendilerine istinaden izah edemediklerine göre, bağımlı olan başka bir şeyin onların mevcudiyetini izah etmesini beklemek de hiçbir şeyi açığa kavuşturmaz. Bunun sebebi, kainatın mevcudiyetini izah etmesi beklenen bağımlı şeyin kendi mevcudiyeti için de bir izaha ihtiyaç duymasıdır. Dolayısıyla bağımlı olan eşyanın izah edilmesinin tek yolu, bağımsız olan, yani zarurî olarak mevcut olan bir şeye [zâta] isnatta bulunmaktır.

Bunlara karşı biri çıkıp da her şeyin mevcudiyetinin, bağımlı olan başka bir şeye bağlı/tâbi olduğunu ve bunun [*ad infinitum*] devam ettiğini öne sürebilir. Bu asılsız bir iddiadır. Mesela, bu kainatın mevcudiyeti, başka bir kainatın mevcudiyetine ihtiyaç duyan bir kainat ile izah edilebilir mi? Ve sonsuza değin bu mantıkla izahat gereken bir şekilde bir sonuca varılabilir mi? Bu bizim izahat problemimizi çözmüş olmaz. Birbirine bağımlı olan sonsuz sayıda kainat olsa dahi *Neden bu sonsuz kainatlar zinciri mevcuttur?* sorusu cevaplanmamış kalır. Kainat ,ezelî ve ebedî olsa da olmasa da bir izaha ihtiyacı vardır.

Şu örneği inceleyelim: Sonsuz sayıda insan olduğunu düşünelim. Her insan kendi anne-babasının biyolojik anlamda münasebeti neticesinde meydana gelmiştir ve bütün bu anne-babalar da kendi ebeveynlerinin biyolojik münasebeti neticesinde meydana gelmiştir, bu da *ad infinitum* devam ediyor. Bu durumda *İnsanlar neden vardır?* sorusunu sormak hâlâ gayet mantıklıdır. Bu insanlar zincirinin hiçbir başlangıcı olmamış olsa dahi, zincirin varlığının bir izaha ihtiyacı vardır. Zincirde-

ki bütün insanlar kendi başlarına var olamayacakları ve fizikî anlamda kısıtlı niteliklere sahip oldukları için bağımlıdırlar ve zarurî olarak mevcut değildirler. Mevcudiyetlerinin bir izaha ihtiyacı vardır. Bu zincirin sonsuza değin devam ettiğini ifade etmek, bir izaha ihtiyacımız olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.[178]

Bu iddia aynı zamanda bağımlılıkların sonsuz gerilemesinin[179] de mümkün olduğunu varsayar. Fakat bu tasavvur edilmesi mümkün olmayan bir durumdur. Bunu tasvir etmeye çalışalım diyelim ki bu kainat, var olmak için başka bir kainata ihtiyaç duysaydı ve ihtiyaç duyduğu kainat ise bir başka kainata ihtiyaç duysa.. ve böylece devam etse. İlk baştaki kainat hiç var olabilir miydi? Var olamazdı, çünkü ilk kainatın var olabilmesi için sonsuz sayıda kainata ihtiyaç var. Unutmayın, sonsuz sayıda dediğimiz şeylerin bir sonu yoktur; dolayısıyla bu kainat, sonsuz sayıda kainatın varlığına muhtaç ise hiçbir zaman var olamaz.

3. Kainat ve algıladığımız her şey, mevcudiyetini kendi zatı ile kaim olan ve dolayısıyla *ebedî ve bağımsız olan bir varlıktan alır.*

Algıladığımız her şey bir şekilde varlığını başka bir şeye borçlu ise, mantıken anlarız ki her şeyin varlığı bağımsız olana, yani ezeli ve ebedi olana bağımlıdır. Bağımsız [zatıyla kaim] olmalıdır çünkü eğer başka bir varlığa muhtaç olsaydı, mevcudiyeti için bir izah gerekecekti. Ezeli ve ebedi olmalıdır, çünkü eğer ezeli ve ebedi olmasaydı--bir diğer deyişle, fani olsaydı - diğer fani/kısıtlı/sınırlı eşyada olduğu gibi mevcudiyetine bir izah gerekecekti. Dolayısıyla artık diyebiliriz ki kainat ve algıladığımız her şey ezelî, ebedî ve bağımsız [zatıyla kaim] olan bir varlığa bağımlıdır/muhtaçtır. Bunun da en iyi

178 Verilen örnek şuradan uyarlanmıştır: Wainwright, W. J. (1988) Philosophy of Religion. II. Baskı. Belmont, CA: Wadsworth Publishing

179 Sonsuz gerileme yukarıda, "Yaratılmış bir şey [mahluk] tarafından mı yaratıldı?" başlığının altındaki kısımda açıklanmıştır. (çev. notu)

ve doğru izahı Tanrı'nın varlığıdır.

Yukarıda izah ettiğimiz bağımlılık argümanı İslam ilim geleneğine istinad eder. Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan ve bütün eşyayı var eden varlık kavramı, Kur'an'da birçok yerde işlenmiştir. Mesela:

"Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır)."[180]

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olanO'dur."[181]

Klasik dönem müfessirlerinden İbn Kesir yukarıdaki ayetleri şöyle izah ediyor: "Bütün yapıp ettiklerinde O'na muhtaçtırlar, O'nun başkalarına hiçbir şekilde ihtiyacı yoktur... Bütün ihtiyaçlardan müstağnidir, eşi ve ortağı yoktur."[182]

İslam ilim geleneği, Batı'da Avicenna olarak bilinen, İbn-i Sina gibi bir ismi de çıkarmıştır. Onun da benzer bir argümanı vardır. Tanrı'nın *Vacib'ül Vücûd*, yani zaruri olarak var olduğunu söyler. İbn-i Sina'ya göre Tanrı zaruri olarak vardır ve var olan her şeyin sebebi/sorumlusudur. Tanrı dışındaki her şey İbn-i Sina'nın deyişiyle *Mümkin'ül Vücud*'dur[183], yani var olması mümkün olan, fakat varlığı, başka bir varlığa bağlı olan anlamına gelir. Bu argüman birçok büyük İslam alimi tarafından benimsenmiş ve tatbik edilmiştir, bunlardan bazıları Razi, Gazali, İmam'ül-Harameyn el-Cüveynî gibi alimlerdir.

Gazali, bu argümanı gayet veciz bir şekilde şöyle ifade ediyor:

"Varlığın aslında şüphe yoktur. Çünkü o sabittir. Çünkü

180 Kur'an, 3:97

181 Kur'an, 35:15

182 Ibn Kathir, I. (1999) Tafsir al-Qur'an al-'Adheem. Editör: Saami As-Salaama. II. Baskı. Riyad: Dar Tayiba. 6. Cilt, s. 541.

183 Hossein, S. (1993) An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines. Albany: State University of New York Press, s. 197-200.

kim alemde asıl olarak varlık yoktur derse onu zaruretler ve duyular susturur. Bundan dolayı varlığın aslında şüphe yoktur sözümüz zaruri bir mukaddimedir. Bundan sonra da şöyle deriz: Tam olarak itiraf ettiğimiz bu varlığın var olması ya vaciptir [zaruridir] veya caizdir [mümkündür]... Bundan sonra da şöyle deriz: Eğer bu varlığın vacip oluşu kabul edilmişse var oluşunun vacip olduğu (vacibü'l-'vücud) sabit olmuştur. Eğer bu varlığın varlığı caizdir denirse her caiz bir vacibü'l-vücuda muhtaçtır. Caiz oluşunun manası şüphesiz aynı zamanda onun varlığına da yokluğuna da imkan vardır demektir. Bu vasıfta olanın yok olmayıp da var oluşu ancak bir tahsis edicinin var olmasını tercih etmesiyle olur. Bu da yine zaruridir. Bu mukaddimelerle de vacibü'lvücud isbat edilmiştir."[184]

Özetleyecek olursak, İslam kelâmına göre Tanrı:

Bağımsızdır
Her şeyin muhtaç olduğu Varlık'tır
Her şeyi idare eden, ayakta tutandır
Ebedîdir
Zatıyla Kaimdir
Vacib'ül Vücud'dur (zaruri olarak mevcuttur)

Şimdi de arz etmiş bulunduğumuz bu argümana karşı öne sürülen bazı itirazlara değineceğim.

Kainat bağımsız olarak/müstakil olarak mevcuttur?

Tipik bir ateist sorusu vardır: *Tanrı'nın bağımsız ve zaruri (vacib'ül vücûd) olduğunu söylüyorsak neden aynı şeyi kainat için de söyleyemiyoruz?* Bu soru, aşağıdaki sebeplerden ötürü isabetsizdir. Evvela, kainatı zaruri kılan hiçbir şey yoktur; kainat mevcut olmayabilirdi. İkincisi, kainatı meydana getiren parçacıklar/bileşenler farklı bir şekilde tanzim edilebilirdi. Bu bileşenlere ister kuark deyin ister bir çeşit kuantum alandan bahsedin, şu

184 Al-Ghazali, M. (1964) Fada'ih al-Batiniyya. Hazırlayan: Abdurahman Badawi. Kuveyt: Muasassa Dar al-Kutub al-Thiqafa, s. 82.

soru gene ortaya çıkaracaktır: *Peki öyleyse neden bu -oldukları- şekilde tanzim edildiler?* Kuarklar veya kuantum alanlar, şimdiki hallerinden farklı bir şekilde tanzim edilebilir durumda olduğuna göre, kainat bağımlıdır[185] [varlığı için bağımsız bir varlığa ihtiyaç duyar, mümkin'ul vücûd]. Kainatta algıladığımız her şeyin kısıtlı fizikî nitelikleri vardır; buna galaksiler, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve elektronlar da dahildir. Belirli bir şekil, hacim ve fiziğe sahiptirler. Bunun gibi, çevremizde algıladığımız her şey kainatı meydana getiren her şey fanidir ve bağımlıdır.

Kainatın varlığını izaha lüzum yoktur

Bir başka itirazda ise kainat hakkında hiçbir soru sormamamız gerektiği ileri sürülür. Bertrand Russell, Peder Copleston ile radyoda yaptığı bir münazarada şöyle bir ifadede bulunmuştur: "Demem o ki kainat sadece vardır ve hepsi bu."[186] Bu fikir açıkça entelektüel bir yan çizmedir. Aşağıdaki kaykay örneğinibirinceleyiniz:[187]

Mahallenizdeki parkta yürürken çocukların oyun sahasında bir kaykay görüyorsunuz. Bu durumda nasıl bir tepkide bulunurdunuz? Bu kaykayın sahada zaten bulunması gerektiğini, zaruri olarak orada olduğunu düşünerek yürümeye devam mı ederdiniz? Tabii ki hayır; kaykayın oraya neden ve nasıl geldiğini sorgulardınız. Şimdi bu kaykay üzerine verdiğimiz örneği kainat üzerinden tatbik edelim. Sorumuz hala geçerlidir: *Bu kaykay neden mevcuttur ve neden olduğu şekildedir?* Yani kainatın neden mevcut ve neden olduğu şekilde olduğu sorusu hala geçerlidir.

185 Craig, W. L. (2008) Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics.

186 Godwin, S. J. (no date) Russell ile Copleston arasındaki radyo münazarasının transkripsiyonu. Şuradan erişilebilir: http://www.scandalon.co.uk/philosophy/cosmological_radio.htm [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

187 Şuradan uyarlanmıştır: Craig, W.L. Reasonable Faith. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/defenders-1-podcast/transcript/s04-01 [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

Dahası, bu argüman asılsızdır çünkü bilimsel anlamda tutarsızdır. Bilim camiasında kainatın mevcudiyetini ve temel özelliklerini izah etmeye yönelik çalışmalar yürüten bir branş vardır. Bu branşın adı kozmolojidir. Bilimsel inceleme için de oldukça meşru bir sahadır ve kainatı 'sadece vardır' diye nitelemek, ancak halihazırda yürütülen bilimsel çalışmaların önünü keser.

Bilim nihayetinde bir cevap bulur!

Bu itiraza göre ise kitabın bu bölümünde anlattıklarımız, 'boşluklar tanrısı' safsatasının bir parçasıdır. Boşlukların tanrısı iddiası, bilimin bazı meseleleri [henüz] açıklayamamış olmasının, Tanrı'nın varlığına veya İlahi bir faaliyete delil oluşturmadığını, çünkü bilimin nihayetinde bir izah sağlayacağını savunur. Bu, isabetsizce ortaya koyulan bir itirazdır çünkü bu bölümde bahsedilen bağımlılık argümanı, bilimsel bir soruyla alakalı değildir. Metafizik bir meseleyle alakalıdır; bağımlı olan varlıkların tabiatını ve onların var oluşlarının sonuçlarını/gerektirmelerini anlamaya çalışır. Bu argüman, bütün bilimsel izahlara ve fenomenlere tatbik edilebilir. Mesela tabii fenomenleri izah etmek için çok sayıda kainatın varlığı üzerine bir teori geliştirsek dahi, her bir kainat gene bağımlı olurdu. *Neden?* Çünkü bu izahta bahsi geçen bütün kainatlar farklı bir şekilde tanzim edilmiş olabilirdi ve bizatihi kendi varlıklarıyla izah edilemezlerdi veya var olmak için kendileri dışında bir varlığa muhtaç olurlardı ve kısıtlı fizikî niteliklere sahip olurlardı. Dolayısıyla bu kainatlar bağımlıdırlar ve bu bölümde bahsedildiği gibi bağımlı bir varlık, bağımlı olan başka bir varlık ile izah edilemez. Bilim camiasının mensupları hem bağımsız hem de ezeli ve ebedi olan, başlangıcı ve sonu olmayan bir varlık keşfederlerse ve sonrasında kainatın varlığını izah edebilirlerse, kendilerinden bunu ispat etmelerini talep ederim. Gariptir ki ne zaman ampirik/deneysel bir ispat ortaya koyarlarsa koysunlar, kendi kendileriyle çelişmiş olurlar, çün-

kü fizikî olarak algılanabilen varlıkların kısıtlı fizikî nitelikleri vardır, dolayısıyla bağımlıdırlar.

Bilim, hiçbir zaman, bağımsız ve ezeli-ebedi olan bir varlık keşfedemez, bunun sebebi bilimin çalışma sahasının gözlemlenebilen, bağımlı varlıklarla kısıtlı olmasındandır. Bu nedenle, bilimin, bilimsel olmayan bir şey keşfedebileceğini söylemek hiç de mantıklı değildir! Bilimin ne demek olduğunu bir inceleyelim. Bilim, bir disiplin olarak cevaplar ve izahlar sağlama vazifesini üstlenir (*bkz Bölüm 12*). Sadece bağımlı varlıklara bir izah getirilebilir. Bunu aklımızda tutarak düşündüğümüzde görüyoruz ki bilimin çalışma sahası, bağımlı nesnelerin dünyasıyla sınırlıdır. Dolayısıyla bilim, sadece bir bağımlı nesnenin başka bir bağımlı nesne ile olan irtibatı ile alakalı cevaplar üretebilir. Bu argümanın metafizik cihetinden bahsedemez. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir bağımlı nesnenin varlığı, başka bir bağımlı nesne ile izah edilemez, çünkü bağlı olduğu nesnenin de varlığı için bir izaha ihtiyaç vardır (eğer hatırlıyorsanız bir şeyin, *ad infinitum* / sonsuz defa tekrar ederek başka bir şeye bağımlı olamayacağını işlemiştik). Bağımlı varlıkların mevcudiyetini ancak bağımsız bir varlık üzerinden izah edebileceğimize göre, bilim, böyle bir tartışmaya dahil olamaz, çünkü tecrübi ve bağımlı nesnelerle sınırlı bir çalışma sahası vardır.

Tanrı'nın var olduğunu varsayıyorsun, sanki sadece O zaruri olarak varmış gibi.

Bu bölümde arz ettiğimiz argüman, Tanrı'nın varlığını varsayım olarak ortaya koymuş değildir. Argümanın yönünü Tanrı'ya çevirmek için de zaruriyet fikrini ortaya atmış değildir. Bilakis, kainatın ve içinde gözlemlediğimiz her şeyin bağımlı olması bizi ezeli ve ebedi olan, bağımsız bir varlığın zaruri olarak var olması fikrine yönlendirdi. Bu sonuç da İslam'ın Tanrı tasavvuruyla uyum sağlıyor. Bağımlılık ve zaruriyet kavramları felsefede çokça bilinen ve tartışılan kavramlar (bu argümanda bağımlılık kavramı felsefedeki imkan [var olması

mümkün olan/mümkin'ül vücud] kavramına atıfla kullanılmıştır). Tanrı'nın her şeyi izah ettiğini dolaylı yoldan anlatmak için araya sıkıştırılan uyduruk kavramlar değillerdir.

"Tanrı'nın bir izaha ihtiyacı yok mudur?"

Bu bölümde arz edilen argümanın vardığı sonuca göre zaruri olarak mevcut olan ezeli, ebedi ve bağımsız bir varlık olması lazımdır. Bu da İslam'ın Tanrı tasavvuru ile mutabıktır. Zaruri olan [vacib'ül vücûd olan] bir varlık, izaha muhtaç değildir. Teknik olarak söylemek gerekirse, böyle bir varlık, (bağımlı varlıkların aksine) kendisinden başka bir varlığa refere edilerek izaha ihtiyacı yoktur. Aksine, zaruri olarak var olan bir varlık kendi zatıyla kaimdir, kendi varlığı yeterlidir. Bir diğer deyişle, var olmaması mümkün değildir. Dolayısıyla kendisinin haricinde bir varlığın onun varlığını açıklamasına ihtiyacı yoktur.

Kompozisyona Dayalı Safsata

Kompozisyona dayalı safsata, bir bütünün içerisindeki münferit parçalarının sahip olduğu niteliklerin aynısına sahip olduğu yönünde hatalı bir çıkarımda bulunan bir akıl yürütme biçimidir. Fakat böyle bir iddia her zaman mantıksız değildir. Bazı bütünler, içerisindeki münferit parçaların niteliklerini ihtiva edebilir, taşıyabilir. Mesela bir duvar (bütün) tuğlalardan (münferit parçalardan) oluşmaktadır. Tuğlalar serttir, dolayısıyla duvar da serttir. Bu doğrudur. Bunun aksine, bir İran halısı (bütün) ipliklerden (münferit parçalardan) oluşur; bu durumda münferit parçaların hafif olması üzerine halının bütün olarak hafif olduğunu iddia etmek ise yanlış olur.

Yukarıdakilere göre itirazcı, kainatın bağımlı parçalardan meydana geldiği için bağımlı olacağına itiraz edebilir. Bu itiraz yine de yanlış bir itirazdır. Tecrübemizden yola çıkarak görürüz ki bağımlı şeyler/nesneler daima bağımlı bütünler meydana ge-

tirirler. Mesela bir ev, bağımlı maddelerden meydana gelmiştir ve evin kendisi de bağımlıdır. Sınırlı fiziki niteliklere sahiptir, var olmaya da bilirdi ve temel yapıtaşları farklı şekillerde de tasarlanabilirdi. Buna benzer olarak kainat da bağımlı nesnelerden meydana gelmiştir ve dolayısıyla kendisi de bağımlıdır. Burada ispat yükümlülüğü itirazcının üzerindedir ve bağımlı nesnelerin bağımlı bütünler oluşturmadığını ispat etmelidir.

Bölüme son vermeden önce Prof. Alexander R. Pruss ve Prof. Joshua L. Rasmussen[188] tarafından yazılmış olan *Necessary Existence (Zorunlu Varlık)* isimli kitabı okumanızı tavsiye ederim. Kitapta, sunduğumuz argümana karşı birtakım benzer ve farklı akademik itirazlara yer veriliyor. Ayrıca derin bir İslamî perspektif sunması açısından Muhammed Hijab'ın *Kelam Kozmolojik Argümanlar [Kalam Cosmological Arguments]* isimli kitabını okumanızı tavsiye ederim.[189]

Bir not

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Tanrı anlayışı, zihinsel bir egzersizden ibaret değildir; aksine, Tanrı'nın sevgisine karşı derin bir özlem hissi uyandırması gerekir. Bu bölümde vardığımız sonuca göre Tanrı zaruri olarak vardır ve var olan diğer her şey O var olduğu için vardır. Bu açıdan baktığımızda biz insanlar, sadece felsefi anlamda Tanrı'ya bağımlı olmakla kalmıyoruz, aynı zamanda bağımlı kelimesinin günlük kullanımında olduğu gibi; O'nsuz var olamayız ve sahip olduğumuz her şeye sadece O'nun sayesinde sahibiz.

Aşağıdaki harikulade hikaye, bizlere, Tanrı'ya bağımlı olduğumuzu ve dünya ve ahirette de O'nun sonsuz merhametine muhtaç olduğumuzu hatırlatarak, O'na teslim olmamız ve buyruklarını yerine getirmemiz gerektiğini anlatıyor:

188 Pruss, R. ve Rasmussen, J. L. (2018). Necessary Existence. Oxford: Oxford University Press.

189 Hijab, M. (2019). Kalam Cosmological Arguments. Bağımsız Basım.

"Bir gün bahçelere bakım yapmak üzere evden çıktım. Beraberimde, bahçelerimi talan eden maymunların azılı düşmanı olan küçük köpeğim de vardı. Oldukça sıcak bir mevsimdeydik. Ben ve köpeğim o kadar sıcaklanmıştık ki güç bela nefes alabiliyorduk. İkimizden birinin çok geçmeden bitkin düşeceğini düşünmeye başlamıştım. Sonra çok şükür, bir Tiayki ağacı gördüm, dalları ile ferahlatıcı yeşil bir kubbe görünümündeydi. Köpeğim gayet sevinçli bir şekilde bu kutlu gölgeliğe doğru yöneldi.

Gölgeye vardığında, orada kalmak yerine dilini dışarı sarkıtarak yanıma geri döndü. Böğrünün titreyişinden ne kadar bitkin olduğunu anlıyordum. Gölgeye doğru yürüdüm. Köpeğim sevinçle dolmuştu. Sonra, bir anlığına yola devam ediyormuş gibi yaptım. Zavallı köpek hüzün dolu bir şekilde sızlandı fakat buna rağmen kuyruğunu bacakları arasına sıkıştırarak beni takip etti. Çaresiz olduğu çok açıktı, fakat her ne olursa olsun beni takip etmekte de kararlıydı. Onun bu sadakati beni derinden etkilemişti. Bu hayvancağızın beni ölüm pahasına dahi olsa, hiçbir mecburiyeti olmadan takip etmeye hazır olmasını nasıl idrak edebilirdik ki? Bana kendini adamış, dedim kendi kendime, çünkü beni kendisinin efendisi olarak görüyor ve sadece benim yanımda bulunabilmek için hayatını tehlikeye atıyor. 'Aman Ya Rabbim', dedim ağlayarak, 'Benim bu hasta ruhuma şifa ver! Benim [sana olan] sadakatimi de küçümseyerek köpek diye çağırdığım bu canlının sadakati gibi yap. Ona verdiğin kuvveti bana da ver ki hayatımı kemale erdirip Sen'in rızana nail olayım ve hiç sorgusuz itaat edeyim, Nereye gidiyorum ben? Ancak beni götürdüğün yere! Bu köpeği yaratan ben değilim fakat yine de beni uysallık ile, binlerce çileye rağmen takip ediyor. Ona bu meziyeti veren Sen'sin Rabbim. Benim istediğim gibi, Sen'den isteyen herkese aşk/sevgi meziyetini ve yüksek merhameti ver Ya Rabbi!' Daha sonra, geri dönerek ağacın altında gölgelendim. Küçük ahbabım büyük bir sevinçle yanıma uzandı, sanki benimle

konuşmak istiyormuş gibi yüzü bana dönük, gözleri benim üzerimdeidi."[190]

190 Eaton, G. (2001) Remembering God: Reflections on Islam. Lahore: Suhail Academy, s. 18-19. [Türkçesi: Gai Eaton, Tanrı'yı Hatırlamak, İnsan Yayınları]

Bölüm 7

Tanrı'yı inkar etmek, kendini inkar etmektir

Bilinç Argümanı

Babam yürüyüşe çıkmayı çok seven bir insandır. Yürüyüşleri sırasında, insanın aklını kurcalayan derin sorular üzerine tefekkür eder. Bu yürüyüşlerden birinde, Londra'daki meşhur Konuşmacılar Köşesi'ne (Speakers' Corner) uğramaya karar vermişti. Burası insan, hayat, kainat ve siyaset de dahil birçok farklı meselenin yüksek sesli ve hararetli bir şekilde tartışıldığı bir yer. Sınırsız ifade özgürlüğünün olduğu, herkesin istediği şeyi istediği şekilde söyleyebildiği bir yer. Bu köşede genellikle Tanrı'nın varlığı ile alakalı dini ve felsefi münazaralar olur. Babam, köşeye uğradığı gün, Tanrı'ya iman etmek için iyi sebeplerimizin olup olmadığına dair bir münazarayı dinliyordu. Münazarayı bölüp onlara, "Eğer Tanrı'yı inkar ederseniz, kendinizi de inkar etmiş olursunuz." dedi. Babam bana bu hadiseyi anlattığında, söylediklerinin ne anlama geldiğini pek idrak etmemiştim. Fakat, on seneyi aşkın vakit geçtikten sonra babamın bu hikmet dolu ifadesini biraz açarak anlatmak istiyorum.

Babam, bizim kim olduğumuzu (ve neler hissettiğimizi) biliyor oluşumuzun, Tanrı'nın varlığına işaret ettiğini söylemeye çalışıyordu. Daha geniş anlamıyla, babam orada fenomenal bilince atıfta bulunuyordu; basitçe söylemek gerekirse, bizim şahsi tecrübelerimizin olduğundan bahsediyordu. Fenomenal

bilinç, belirli bir bilinçli hâli tecrübe etmenin ne demek olduğuyla alakalı olan şahsî bir farkındalıktır. Mesela, en sevdiğim çikolatayı yediğimde veya Kur'an dinlediğimde yaşadığım bu tecrübenin farkındayım ve bu bilinçli halde bulunmanın nasıl bir şey olduğunu anlayabilirim. Fakat benden başka hiç kimse bu şahsi tecrübenin nasıl bir şey olduğunu anlayamaz. Tabii ki diğer insanlar da çikolata yediklerinde veya Kur'an dinlediklerinde kendi açılarından hissiyata sahiptirler, fakat hiçbir zaman benim şahsi olarak bu tecrübeleri yaşarken neler hissettiğimi anlayamaz, kavrayamazlar.

Benim beynim hakkında her şeyi biliyor olsanız dahi, benim belirli bir tecrübeyi yaşarken neler hissettiğimi anlayamazsınız velev ki portakal suyu içmek olsun, gün batımını izlemek olsun veya aşık olmak olsun. Bunun sebebi sinirbilimin (neuroscience/nörobilim) büyük ölçüde korelasyon üzerinden işlemesidir. Sinirbilimciler beyinde meydana gelen faaliyetleri gözlemlerler ve daha sonra katılımcıların tecrübe ettikleriyle bu faaliyetleri irtibatlandırırlar. Fakat yine de bu korelasyonlar bizlere katılımcıların şahsi tecrübelerini, onların perspektifinden anlatamaz; sadece bu tecrübenin gerçekleştiğini söyleyebilirler. Belki katılımcının sinirbilimciye, hissettiklerini birinci ağızdan anlatarak kendi şahsi tecrübesini aktarabileceğini iddia edebilirsiniz. Fakat bu yine de bir cevap değildir, çünkü biri 'soğuk', 'sancılı', 'tatlı', 'güzel' ve 'üzücü', kelimelerini kullansa da bu kelimeleri kullanan kişinin bu hissiyatları tecrübe etmesinin, onun açısından nasıl bir tecrübe olduğunu anlayamayız. Kelimeler, anlamın ve tecrübelerin taşıyıcılarıdırlar, fakat başka bir kişinin kendine ait şahsi tecrübesini tam anlamıyla anlayabilmek için kelimelerin de ötesine geçmek gerekir. Şahsi tecrübelerin anlaşılmasının zor olan diğer bir tarafı ise, bu şahsi tecrübelerin nasıl olup da bilinç sahibi olmayan biyolojik ve fizikî süreçler neticesinde ortaya çıktığıdır. Nasıl oluyor da bilinç sahibi olmayan maddeden, benzeri olmayan bir şahsi tecrübe ne-

şet edebiliyor? Bu, zihin felsefesi ve sinirbilim sahasındaki önemli bir meseledir.

Buraya kadar sizlere tanıttığım mevzular akademide *şu-urun/ bilincin zor problemi* olarak bilinir. İnsanın tabiatı ve bilinçli tecrübelerimiz üzerine hararetli tartışmalara yol açmasına rağmen henüz çözülmemiş bir problemdir. Araştırma görevlisi Daniel Bor, problemi aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

"Dünyada birçok zor mesele mevcuttur, fakat bunlardan sadece bir tanesine 'zor problem' ismi verilmiştir. İşte bu, bilincin zor problemidir. Nasıl oluyor da 1300 gram kadar sinir hücreleri, her uyanık halimizi kuşatan, kusursuz bir hisler, düşünceler, hatıralar ve algılar kaleydoskopunu meydana getiriyor... 'Zor problem' hala çözülmüş değil."[191]

Şahsi, bilinçli tecrübelere sahip olmamız ancak her şeyden haberdar olan bir Varlık üzerinden açıklanabilir. Bu Varlık, fizik dünyayı bilinç sahibi mahlukat ile yaratmıştır ve onlara kendi şahsî tecrübelerinin farkında olma kabiliyeti bahşetmiştir. Diğer açıklamalar baştan kaybediyor. Mesela kainata soğuk, maddeci bir bakış açısıyla baktığımızda bu probleme bir çözüm bulamıyoruz. Kainatın başlangıcında elinizde sadece maddenin basitçe bir tanzimi bulunduğunu düşünün, uzun bir süre sonra bu maddeler kendilerini insan olarak yeniden tanzim ediyorlar ve bilinci meydana getiriyorlar. Bu aslında sihir gibi görünüyor, çünkü madde soğuk, kör ve bilinçten yoksundur. Öyleyse nasıl oluyor da böyle bir hadiseyi meydana getirebiliyor? Mümkün değil. Mesela eğer bende 10 lira yoksa size bu miktarda para veremem. Tıpkı bunun gibi madde de, kendinde olmayan veya potansiyel olarak ortaya koyamayacağı bilince sebep olamaz. Benim parayı kazanıp daha sonra başka birine verebileceğimi; bunun gibi, maddenin de bir şekilde bazı karmaşık süreçler

191 New Scientist: The Collection. The Big Questions. I. Sayı, s. 51.

neticesinde bilinç 'kazanıp' başkasına aktarabileceğini iddia edebilirsiniz. Fakat bu asılsız olur, çünkü bilinçten yoksun bir süreç ile bilinçten yoksun başka bir sürecin bir araya gelmesi, ancak iki tane bilinçten yoksun sürece eşit olabilir. Bir demir parçasını bir odun parçasına dönüştürmeye benzer bu: demiri her ne şekilde manipüle ederseniz edin, oduna dönüşmeyecektir, daha fazla demir ekleseniz dahi bu mümkün değildir.

Bu bölümde bilincin zor problemi üzerine ortaya koyulmuş yaygın açıklamaları çözümleyeceğiz ve teistik yaklaşımın, yani Tanrı'nın varlığının, meseleyi izah etmek için çok daha iyi bir açıklama olduğunu ortaya koyacağız. Aynı zamanda bu meselenin, 'bilim nihayetinde bir cevap bulur' meselesiyle alakalı olmadığını da ortaya koyacağım. Çünkü beyin hakkında bilinebilecek her şeyi bilsek ve her şeyi biyolojik, maddeci (hatta din-dışı, felsefi) izahata dayandırsak dahi, bilincin zor problemine bir cevap sağlamış olmayız.

Zor problem hakkında daha fazla bilgi

Kendilerinin de itiraf ettiği gibi bilinç meselesi, akademisyenleri çözümü mümkün olmayan birçok problemle baş başa bıraktı, özellikle de maddeci yaklaşımlarında ısrar edenleri. *Bilinç: Romantik Bir İndirgemecinin İtirafları [Consciousness: Confessions of a Romantic Reductionist]* isimli kitabında Profesör Christof Koch, açıkça şöyle bir itirafta bulunuyor:

"Beynin biyoelektirik faaliyetleri şahsî tecrübelere nasıl dönüştürebildiği, su üzerinden yansıyan fotonların büyüleyici bir şekilde turkuaz renkte bir dağ gölü manzarasına nasıl dönüştüğü, bir muamma. Sinir sistemi ile bilinç arasındaki irtibatın nasıl gerçekleştiği hala tanımlanabilmiş değil ve birçok hararetli, sonu gelmez tartışmanın konusu olmaya devam ediyor... Son derece üstün bir şekilde teşkil edilmiş madde parçalarının nasıl olup da bir iç perspektif [bilinç] sunabildiğini

açıklamak, diğer bir çok sahada kendisini ispat eden bilimsel metoduyıldırmış durumda."[192]

Bu çözümlenmemiş problemler, beynin fiziksel yapısıyla ve bilincimizi beynin faaliyetleriyle irtibatlandırmamızla alakalı değildir. Eğer acı hissediyorsam, beynimdeki bir çeşit faaliyet benim acı hissettiğimi gösteriyordur. Fizikî anlamda beyin ile bilinç arasındaki irtibatı reddetmiyoruz, fakat burada vurgulamam gerekiyor ki bu *sadece* bir irtibattan ibarettir. Beyin ve bilinç, aynı şey değildirler. Aşağıdaki analojiyi/mukayeseyi inceleyiniz: beyin bir araba ve bilinç ise onun sürücüsüdür. Araba, sürücüsü olmadan hareket edemez ve sürücü de aracı bozuk veya hasar görmüşse çalıştıramaz veya düzgün bir şekilde kullanamaz. Fakat sürücü ve araba birbirinden farklıdır ve bağımsızdır.

Bu sahadaki uzmanların üzerine gitmeye çalıştıkları problemler nelerdir ve neden beyin ve bilinç farklı şeylerdir? Bu soruların cevapları bilincin *zor problemi* olarak bilinen bahiste yatıyor. Bilincin zor problemi, içsel/şahsî tecrübelerimizin varlığıyla alakalıdır. Bir diğer deyişle problem, belirli bir organizmanın/canlının şahsî bir bilinçli tecrübeye sahip olmasının *o canlı için nasıl bir şey olduğunu* bilimin dışardan gözlemleyerek açıklayamamasıdır. *Bilincin zor problemi* kavramını yaygınlaştıran Profesör David Chalmers, şöyle bir izahta bulunuyor:

"Bilincin asıl zor problemi, *tecrübe/deneyim* problemidir. Düşündüğümüz zaman, bir şeyleri algıladığımız zaman, zihnimizde vızır vızır bilgiler dolaşır/işlenir, fakat aynı zamanda bunu şahsî/sübjektif bir tarafı da vardır... Bu sübjektif taraf, tecrübedir. Gördüğümüz zaman mesela, görsel bir algı tecrübe ediyoruz: kırmızılık, karanlık ve aydınlık, fizikî bir sahanın derinliği gibi şeyler.. Diğer tecrübeler ise farklı tarzlarda karşımıza çıkıyor: bir klarnetin sesi, naftalin kokusu gibi. Ve

192 Koch, C. (2012) Consciousness: Confessions of a Romantic Reductionist. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, s. 23-24.

daha sonra acı duymak, zevk almak gibi bedensel hisler var ve bilinçli olarak meydana gelen bir düşüncenin cereyan edişini tecrübe etmek var. Bütün bu halleri bir araya getiren, bu hallerde bulunmak diye bir şeyin olmasıdır. Hepsi birer tecrübe halidir... Eğer bir şeye bilincin problemi olarak isim vereceksek, işte o, bu *tecrübe* problemidir. İşte bu 'bilinç' anlayışı üzerinden, bir canlı ve zihinsel bir hâl, ancak içinde bulunduğu hâlin *o canlı için nasıl bir şey olduğu* gibi bir anlamı varsa, bilinçlidir."[193]

Profesör Torin Alter, fizikî bir nesne olan beynin nasıl bilinçli bir tecrübe meydana getirebildiğine cevap bulunamamasına değinerek, bilincin zor problemine farklı bir boyut katıyor:

"Ben bu kelimeleri yazarken, beynimdeki bilişsel/kognitif sistemler, görsel ve işitsel bilgileri işliyorlar. Bu işleme, fenomenal bilincin halleri eşliğinde gerçekleşiyor, klavyeden gelen tuş seslerini işitme tecrübesi ve harflerin ekranda görülme tecrübesi gibi. Beynimdeki faaliyetler nasıl oluyor da bu tecrübeleri üretiyorlar? Neden bunlar ve başkaları değil? Hakikaten, neden her fizikî hadise bilinçli bir tecrübe ile beraber meydana geliyor? İşte bu sorular kümesi bilincin zor problemi olarak isimlendiriliyor... Bütün bu irtibatlandırılmış fonksiyonlar ve kabiliyetler izah edilmiş olsa dahi, harflerin bilgisayar ekranında görülmesi diye bir tecrübenin varlığının sebebi merak edilebilir."[194]

Yukarıdaki tanımlamaları bir örnekle basitçe izah edeyim. Diyelim ki bir tane çilek yiyeceksiniz. Bilim insanları ve felsefeciler beyninizi inceleyerek bir şey yediğinizi gösteren korelasyonları bulabilirler, hatta bir meyve yediğinizi de bulabilir-

193 Chalmers, D. (2010) The Character of Consciousness. Oxford: Oxford University Press, s. 5.

194 Alter, T. (2014) Hard Problem of Consciousness. In: Bayne, T., Cleeremans, A. ve Wilken, P. (ed.). The Oxford Companion to Consciousness. Oxford: Oxford University Press, s. 340.

ler, yediğiniz şeyi lezzetli mi, yoksa şekerli mi bulduğunuzu da size bilinçli tecrübenizi sorarak öğrenebilirler. Fakat bunlara rağmen, çilek yemenin *sizin için nasıl bir tecrübe olduğunu* veya lezzet ve tatlılığın sizin için ne anlama geldiğini; size neler hissettirdiğini; fizikî süreçler neticesinde neden hususi bir çilek yeme tecrübesi yaşadığınızı öğrenemezler, bilemezler.

Ele aldığımız bu meselenin sadece epistemik [bilgiye dayalı] bir mesele olmadığını; sinirbilimin yeterince iyi anlaşılmamasından veya birinin bilinçli tecrübesinin sinirbilimsel hadiseler üzerinden anlaşılamamasından kaynaklanmadığını ifade etmek gerekir. Bilakis, bu mesele ontolojik bir meseledir; fenomenal tecrübenin kaynağı ve tabiatıyla alakalıdır. Fizikî bilinç (bu durumda sinirbilim) ile şahsî/enfüsî/öznel bilinç tamamen farklı şeylerdir. Bir kişinin öznel bilinçli bir tecrübeye sahip olmasının nasıl bir şey olduğunun ve bu tecrübelerin nasıl olup da fizikî süreçler neticesinde meydana geldiğinin anlaşılmaması, şu metafizik soruların ortaya çıkmasına yol açmıştır: *Bilinçli tecrübenin tabiatı nedir? Bu tecrübelerin nihai kaynağı nedir?*

Bazı başarısız yaklaşımlar/tutumlar

Bilinç fenomenini ve zor problemi izah etmeye yönelik birbiriyle yarışan birçok yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlar biyolojik, maddeci ve maddeci olmayan izahlardır. Bu izahların neden bilincin zor problemini açıklayamadığını ve teistik yaklaşımın burada neden en iyi açıklamayı sunduğunu ele almaya çalışacağım. Bir diğer deyişle, sinirbilimcilerin ve felsefecilerin şimdiye kadar cevaplayamadığı bu soruların ancak Tanrı'nın varlığı üzerinden açıklanabileceğini ele alacağım.

Biyolojik yaklaşımlar/tutumlar

Evvela biyolojik açıklamaların neden başarısız olduğunu ele alalım. Francis Crick ve Christof Koch'un *Toward a*

Neurobiological Theory of Consciousness [Bilincin Sinirbilimsel Teorisine Doğru] isimli çalışması, Bernard Baars'ın *Global Workplace* [Küresel Çalışma Sahası] teorisi, Geral Elderman ve Giulio Tononi'nin *The Dynamic Core* [Dinamik Çekirdek] teorisi, Rodolfo Llinas'ın *Thalamortical Binding* [Talamortikal Bağ] teorisi, Victor Lamme'ın *Recurrent Processing* [Devirli İşleme] teorisi, Semir Zeki'nin *Microconsciousness* [Mikro-bilinç] teorisi ve Antonio Damasio'nun *The Feeling of What Happens* [Olan Şeyin Hissiyatı] teorisi bu teşebbüslerden bazılarıdır. Bu bölümdeki amacımız bu deneysel/ampirik teorilerin teknik taraflarını ve eksik yanlarını tartışmak değilse de (çünkü hepsinin felsefi anlamda varsayımları vardır, bunlar aşağıda belirtilecektir), bu teorilerden hiçbiri, bilincin zor problemine kapsamlı bir şekilde değinmez. Profesör David Chalmers, biyolojik yaklaşımların bilincin zor problemini ele alışındaki başarısızlığını *The Character of Consciousness* [Bilincin Karakteri] isimli kitabında, benimsenen beş tehlikeli strateji üzerinden izah ediyor[195]:

1. İlk strateji, başka bir şeyi izah etmektir. Araştırmacılar tecrübe probleminin şimdilik çok zor olduğunu itiraf ediyorlar. Koch da başarısız olmuş bu stratejiyi, yayınlanmış olan bir mülakatında şöyle itiraf ediyor: "Pekala, evvela işin gerçekten zor olan cihetini bir unutalım, öznel hisleri mesela, çünkü bunların bilimsel bir çözümü olmayabilir. İçinde bulunulan durum, acı hissetmek, zevk almak, mavi bir rengi görmek, bir gülü koklamak gibi sübjektif/öznel hislerin tecrübesinde, maddeci bir zeminde molekülleri ve nöronları açıklamak ile, sübjektif/öznel zemin arasında büyük bir fark var gibi görünüyor."[196]

195 Sıradaki 5 madde, Chalmers, D. (2010) The Character of Consciousness, s. 11-13.'dan alınıp uyarlanmıştır.

196 Discover Magazine. (2016) What is Consciousness? | DiscoverMagazine.com. Şuradan erişilebilir: http://discovermagazine.com/1992/nov/whatisconsciousn149. [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

2. İkinci strateji ise bilincin zor problemini kökten reddetmek. Bu da aslında bizi, kendini özgür zanneden birer zombi yerine koymak anlamına geliyor. Bu strateji insanın hakikatini hiçbir öznel tecrübeye sahip olmayan biyolojik bir makine olarak tanımlıyor. Bir diğer deyişle, problemi görmezden geliyor ve insan olmanın ne demek olduğunu yeniden tanımlıyor.

3. Üçüncü strateji ise öznel tecrübenin, beynimizdeki fizikî süreçlerin anlaşılmasıyla açıklanabileceğini iddia ediyor. Bu aslında biraz da sihir yapılıyormuş gibi hissettiriyor. Hiçbir şekilde izahı olmadan, bilinçli bir tecrübe meydana geliyor. *Bu süreçler nasıl oluyor da içsel öznel bir tecrübeye sebep olabiliyor?* sorusu sürekli cevapsız kalıyor. Üstelik, fizikî süreçlerin anlaşılması bize bir kişinin kendi şahsına ait, içsel bilinçli tecrübesi hakkında bir bilgi vermez.

4. Dördüncü strateji ise tecrübenin yapısını açıklamak. Tecrübenin yapısını açıklamak, tecrübenin neden var olduğu hakkında hiçbir bilgi veremez ve sadece tecrübenin yapısını izah ederek bize bir kişinin kendine has bir tecrübe yaşaması hakkında da hiçbir bilgi vermiş olmaz.

5. Beşinci strateji ise substrat'ı (*temel katman veya tabaka*) tecrübeden ayırmaktır. Bu strateji, belirli süreçlerin anlaşılması sayesinde sinirsel temeli, tecrübeden ayırmayı hedefliyor. Fakat bu strateji yine de içsel-öznel bir tecrübeye sahip olmanın ne demek olduğunu, içsel-öznel tecrübelerin bu süreçlerden neden ve nasıl neşet ettiğini izah edemiyor.

Zihin felsefesine giriş

Şimdi ise zihin felsefecilerinin zor problem üzerinden bilinci nasıl ele aldıklarından bahsedebiliriz. Bilimsel teorilerin felsefi varsayımlar üzerine inşa edildiklerini de unutmamak gerekir. Dolayısıyla bilimsel teorilere değinmek, aynı zamanda bu bilimsel teorilerin üzerine inşa edildikleri felsefi varsayım-

lara da işaret etmek anlamına gelir. Profesör Antti Revonsuo, bu noktayı şöyle anlatır:

"Buna karşın, deneysel bilimciler için de farklı felsefi alternatiflerin farkında olmak yararlıdır, çünkü her deneysel kuram aynı zamanda bazı örtük felsefi kabulleri de içermek zorundadır... Bilinci ele alan bir bilim adamının kapsamlı deneysel yaklaşımı, kendisi farkında olsun ya da olmasın, bilimin ve bilincin doğasına dair daha önceki felsefi kabulleri veya sezgileri tarafındanyönlendirilir."[197]

Prof. Ricardo Manzotti ve Prof. Paolo Moderato, sinirbilimin "metafizik anlamda masum"[198] olmadığını ve "deneysel verilerin bir öncül perspektifi üzerinden yorumlanması gerektiğini"[199] belirtiyorlar.

Bilinci açıklama hususundaki muhtelif felsefi teşebbüslerden hiçbiri, teistik [Tanrı inancına dayalı] alternatife galebe çalacak kadar kapsamlı değildir. Bu teşebbüsler kabaca maddeci veya fizikçi ve maddeci olmayan teşebbüsler olarak tasnif edilebilir. Aşağıda bu teşebbüslerin kısaca bir değerlendirmesi ve neden başarısız olduklarına dair bir açıklama sunacağız.

Maddeci yaklaşımlar

Diğer araştırmacıların ve akademisyenlerin de yaptığı gibi, fizikalizm [fizikçilik] ve maddecilik kavramlarını birbirlerinin yerine kullanacağız.[200] [201] Fakat tabi iki kavramın farklı bir ta-

197 Revonsuo. A. (2010) Consciousness: The Science of Subjectivity. Hove, East Sussex: Psychology Press, s. 202. [Türkçesi: Bilinç: Öznelliğin Bilimi. Küre Yayınları, s. 306]

198 Manzoti, R. ve Moderato, P. (2014) Neuroscience: Dualism in Disguise. In: Lavazza, A. and Robinson, H. (ed.). Contemporary Dualism: A Defense. Abingdon: Routledge, s. 82.

199 a.g.e.

200 Chalmers, D. (2010) The Character of Consciousness, s. 105.

201 Levine, J. (2011) The Explanatory Gap. Şuradan: Bayne, T., Cleeremans, A. ve Wilken, P. (ed.). The Oxford Companion to Consciousness. Oxford: Oxford University Press, s. 280.

rihi ve bazı kavramsal farklılıkları da mevcuttur[202], yalnız bu farklılıklar, bu bölümde değineceğimiz görüşleri ifade ederken bir sorun oluşturmaz.

Bütün gerçeklik, fiziksel gerçeklerden ibaret değildir!

Bütün maddeci yaklaşımlardan bahsetmeden evvel, fizikalizm ve maddeciliğin Frank Jackson'un Mary argümanı ile nasıl yıkıldığını göstermek isterim. Bu argümanın bir özeti şöyledir:

Mary bütün hayatı boyunca siyah-beyaz bir odada yaşadı ve dünyadan bütün bilgileri siyah-beyaz ekranlı bilgisayarlar ve televizyonlar vasıtasıyla edindi. Mary, insanların fizikî nesneleri gördüklerinde neler gerçekleştiğini açıklayan bütün bilimsel nesnel bilgilere odasından erişebiliyor. İnsan gözüyle algılanabilen nesneler ile alakalı bütün bilimsel bilgiye sahip. Fakat kendisi, renkleri görmenin nasıl bir şey olduğundan habersiz. Bir gün, odadan çıkmasına müsaade ediliyor. Kapıyı açtığı gibi kırmızı bir gül görüyor ve hayatında ilk defa kırmızı rengi görme tecrübesini yaşıyor. Kırmızı rengi ilk defa gördüğünde sadece takdir etmekle yetiniyor.[203] Mary'nin şimdiye kadar görsel algılar ve renklerin fiziksel gerçekliği üzerine edinmiş olduğu bilgiler, kırmızı rengi görmenin ne demek olduğuyla alakalı bir fikir sağlamadı. Fiziksel gerçeklikleri öğrenerek, kırmızı rengi görmenin nasıl bir şey olduğunu öğrenemedi, bu hissiyatı ancak güllere baktığı anda öğrenmiş oldu.

Chalmers, aşağıdaki öncülleri ortaya koyarak, Mary argümanı üzerinden maddeciliğin, bilincin zor problemini çözemediğini gösteriyor:

202 Stoljar, D. (2016) "Physicalism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Edward N. Zalta (ed.). Şuradan erişilebilir: http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/physicalism [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

203 Jackson, F. (1986) What Mary Didn't Know. The Journal of Philosophy, 83. Cilt, No. 5: 291-295.

1. Mary bütün *fizik gerçekliği* bilir.
2. Mary bütün *gerçekliği* bilmez.
3. Fizik gerçeklik, bütün gerçekliği kapsamaz.[204]

Chalmers'in argümanı, fizik dünyaya dair elde ettiğimiz bilgilerin bizleri öznel bilinçli gerçekliğe götürmeyeceğini gösteriyor. Mesela, kırmızı rengi görme tecrübesi. Bu, aslında, maddeciliğin zeminini sarsar nitelikte. Chalmers, argümanı aşağıdaki şekilde genelleştiriyor:

Bilinç hakkında bazı hakikatlere fizik gerçeklik üzerinden varılamaz.

Eğer bilinç hakkındaki bazı hakikatlere fizik gerçeklik üzerinden varılamıyorsa, maddecilik asılsızdır/yanlıştır.

Maddecilik asılsızdır/yanlıştır.[205]

Fizikalizm ve maddecilik öznel bilince bir izah getirmez, çünkü fizikî beynin bilgisi öznel tecrübeyi anlamaya ve bu tecrübenin neden beyin faaliyetlerinden neşet ettiğini öğrenmeye vesile olmaz. Maddecilik burada yetersiz kalır, çünkü bilinç hakkında bazı gerçekler, fizik gerçekliğe indirgenemez.

Mary argümanı birtakım itirazlara sebep olmuştur. Bunlardan biri, Bunlardan biri, Mary'nin bütün fizik gerçekliği öğrenmesi/bilmesi durumunda neleri bilmiş olacağını tanımlamanın mümkün olmadığını iddia ediyor. Bu itiraz, aslında, Mary argümanının yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyor. Mary argümanının bütün fizik gerçekliği bilmenin nasıl bir tecrübe olduğuna odaklandığını varsayıyor. Fakat argümandaki asıl mesele, daha önce hiç kırmızı renk görmemiş Mary'nin kırmızı rengi görmesinin nasıl bir tecrübe olduğudur. Dolayısıyla Mary argümanına yöneltilecek itirazlar, Mary'nin bütün fizik gerçekliğin farkında olmasıyla neler bileceğiyle değil,

204 Chalmers, D. (2010) The Character of Consciousness, s. 108.
205 a.g.e

Mary'nin kırmızı rengi görmek ile ne elde ettiğiyle alakalı olmalıdır.

Bir diğer itiraz ise Kabiliyet Hipotezi'dir [Ability Hypothesis]. Bu hipoteze göre Mary aslında yeni bir bilgi kazanmıyor, sadece yeni kabiliyetler ediniyor. Mesela bir kişi bisiklet sürmeyi öğrendiği zaman, bisiklet hakkında yeni bir bilgi edinmiş olmuyor, sadece sürme kabiliyetini kazanmış oluyor. Bu şekilde ortaya koyulan itiraz, noksan olur. Eğer Mary odayı terk ettiğinde yeni birtakım kabiliyetler kazanabiliyorsa, aynı şekilde, odayı terk etmesinden evvel bilmediği yeni gerçekliklerle de tanışabilir. Birisi bisiklet sürmeyi öğrendiği zaman sadece bir kabiliyet kazanmaz, aynı zamanda yeni bilgiler de öğrenir. Mesela yokuş aşağı hızlıca sürüyorsa frenleri sürekli sıkmaması gerektiğini, eğer sıklıkla sıkarsa jantların aşırı ısınacağını öğrenir. Kontrollü bir yavaşlama için frenler yaklaşık iki saniye aralıklarla nazikçe sıkılmalıdır, gibi.

Prof. Brian Loar'ın itirazı Mary argümanına ciddi bir şekilde meydan okuyor. Loar'a göre Mary, kırmızı renk hakkında yeni bir bilgi edinmiyor, sadece renk hakkında zaten bildiği şeyleri yeni bir yolla kavramsallaştırmış oluyor. Bu stratejiye göre bir özelliğin başka cihetlerini ortaya çıkarabilecek olan şey, gene kendisidir. Bu kavramlar fiziksel-fonksiyonel ve fenomenal kavramlardır (öznel/şahsi tecrübe ile ilgili olan). Buna göre Mary kırmızı rengi ilk defa gördüğünde aslında yeni bir özellik/unsur tecrübe etmiyordu veya onun hakkında yeni bilgiler edinmiyordu. Halihazırda biliyor olduklarını kavramsallaştırmanın yeni bir yolunu tecrübe ediyordu. Odayı terk etmeden evvel, kırmızı rengin özelliğini fiziksel-fonksiyonel açıdan biliyordu. Fakat odayı terk ettiğinde kırmızı rengin özelliğini fenomenal anlamda tanımanın yeni bir yolunu öğrenmiş oldu. Mary, fenomenal kavramları sadece kırmızı rengi gördüğü zaman deneyimleyebilir çünkü bu kavramlar sadece kırmızı

rengin görülmesinden sonra zuhur eder.[206] Loar'ın stratejisinin ana problemi fenomenal kavramları fizikî nesnelere bakarak idrak edebileceğimizi varsaymasıdır. Fakat bu varsayım şöyle bir soruyu ortaya çıkarır: *Beyinlerimiz, bizler bilinçli bir şekilde fizikî-fonksiyonel bir unsuru/eşyayı gözlemlerken, nasıl oluyor da fenomenal kavramları iktisap edebiliyorlar?* Loar bu soruya uygun bir cevap ortaya koyamıyor. Öyleyse maddeci olmayan kişi Mary argümanının hala geçerli olduğunu çünkü çok temel bir soruya bir cevap vazettiğini ifade edebilir: fenomenal kavramları iktisap ederiz çünkü varlıklar (biz de dahil) fizikî ve fenomenal niteliklere sahiplerdir. Özetle, fenomenal kavramların fizikî unsurlardan neşet edeceğini iddia etmek bir kişinin öznel bilinçli bir tecrübeden edindiği bilgiyi açıklama hususunda yetersizdir.[207]

Loar'ın fenomenal kavram stratejisinin belirleyici olmamasının başka birtakım sebepleri de var. Loar'ın stratejisi üzerine yapılan detaylı araştırmalar ve cevaplar için şu çalışmaları inceleyebilirsiniz: Michael Tye'ın *Bilince Yeniden Bakış: Fenomenal Kavramlar Olmadan Materyalizm*[208], Erhan Demircioğlu'nun *Fizikalizm ve Fenomanal Konseptler*[209], Karol Polcyn'ın *Brian Loar'ın Fizikalizm ve Fenomenal Konseptler Üzerine Görüşleri*[210] ve David Chalmers'ın makalesi, *Fenomenal Konseptler ve Açıklayıcı*

206 Loar, Brian. (1997) "Phenomenal Consciousness", Şurada: The Nature of Consciousness: Philosophical Debates. ed. Ned Block et al. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

207 Yukarıdaki bahis yüksek lisans eğitimim (Felsefe) boyunca katılmış olduğum seminerlerden alınıp uyarlanmıştır. Patterson, S. (2016) 6. Hafta: Responses to the Modal and Knowledge Arguments. Ders notları, Londra Üniversitesi Birkbeck College'da Philosophy of Mind (Zihin Felsefesi) bölümünde 16 Kasım 2016 tarihinde dağıtılmıştır.

208 Tye, Michael. (2009) Consciousness Revisited: Materialism without Phenomenal Concepts. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, s. 49-51

209 Demircioglu, Erhan. (2013) "Physicalism and Phenomenal Concepts." Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition 165, no. 1.

210 Polcyn, Karol. (2007) "Brian Loar on Physicalism and Phenomenal Concepts." Diametros 11:10-39

Boşluk[211]. Mary argümanı üzerine yapılan akademik çalışmalar oldukça geniş, fizikalizmi destekleyen ve ona meydan okuyan birçok güçlü argüman da mevcut. Burası tabi konu üzerine ortaya koyulan literatürü keşfetme yeri değil. Fakat, akademik çalışmaların bu bölümde anlatılanlarla kesin anlamda bir tezat içerisinde olmadığını söyleyebiliriz.

'Sorunu görmezden gelelim': Eleyici/Elemeci maddecilik

Eleyici maddeciler her şeyin fizikî süreçler üzerinden izah edilebileceğini varsayarlar ve öznel bilinçli hallerin varlığını kabul etmezler. İddialarına göre beyin, fizikî ve kimyevî süreçlerden ibarettir; dolayısıyla bu karmaşık süreçlerin izah edilmesi ile bilinç de izah edilmiş olur.[212] Eleyici maddecilere göre 'halk psikolojisi' gibi öznel bilinçleri tanımlamak üzere (fizik bilimleri tarafından yeterince çözüm sağlanamadığından ötürü) ürettiğimiz fikirler, sinirbilim "olgunlaştığında"[213] artık gereksiz, ihtiyaç dışı kalacaktır. Bu da sinirbilimin, öznel bilinci "belirli bir işlevi olan anatomik bölgelerdeki sinirsel aktivite"[214] ile ikame etmesiyle gerçekleşecektir. Özetle, bilim bir gün öznel bilinci açıklayacak ve dolayısıyla, zor problem çözülmüş olacak.

Eleyici maddecilerin yaklaşımına benzer bir şekilde, analitik felsefeci Patricia Churchland da öznel bilinç meselesinin bilimsel bilgimiz genişledikçe gizeminden arınacağını iddia etmektedir. Chruchland'a göre bilincin zor problemi, sinirbi-

211 Chalmers, D. (2007) Phenomenal Consciousness and the Explanatory Gap. Şurada: Alter, T. and Walter, S. (ed). Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge: New Essays on Consciousness and Physicalism. New York: Oxford University Press. Makalenin bir nüshasına şuradan erişilebilir: http://consc.net/papers/pceg.pdf [Erişim tarihi: 21 Kasım 2016].

212 Chalmers, D. (2010) The Character of Consciousness, s. 111.

213 Churchland, P. (1988) Matter and Consciousness: A Contemporary Introduction to the Philosophy of the Mind. Cambridge: MIT Press, s. 43-39.

214 a.g.e

limdeki diğer meselelerden ayrı tutulmamalıdır. Bunun sebebi, Churchland'a göre, araştırmacıların hala hiç ele almadığı birçok problemin olması ve bunların hiçbir zaman çözüme kavuşturulamayacağını iddia etmenin mantıklı olmamasıdır. Zor problemin fizikalizm için gizemli veya çözümlenmesi zor bir şey olarak tanımlanması, hiçbir zaman bilimsel bir çözüme ulaşılamayacağı anlamına gelmez. Churchland bu iddialarını bilim tarihine istinaden ortaya koymaktadır: Bilim tarihi bize gösteriyor ki bilim, birçok 'zor problemi' çözmüştür, yani bilincin zor problemi de nihayetinde çözülecektir.[215]

Fakat fizikî ve kimyevî süreçler bize bilinçli bir varlığın içsel-öznel tecrübelere sahip oluşunun, onun gözünden nasıl bir tecrübe olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermiyor. Buna göre, eleyici maddeciler için, içsel-öznel tecrübeler bir yanılgıdan/illüzyondan ibarettir. Bir diğer deyişle, bu görüşü savunanlar, bilincin zor problemi diye bir şeyin varlığını kabul etmiyorlar. Çünkü onlara göre madde ve fizikî süreçler, var olan her şeyi açıklamak için kafidir. Madde ve fizikî süreçler bizlere içsel-öznel bilinçli tecrübelere sahip olmanın nasıl bir şey olduğunu yine de açıklayamazlar. Dahası, madde üzerinden öznel bilinçli tecrübeler açıklanamaz, çünkü madde soğuk, kör ve bilinçsizdir. Hiçbir şey, kendinde olmayan veya potansiyel olarak bulundurmadığı bir şeyi, başkasına aktaramaz.

Bunun ışığında, eleyici maddeciliğin, bilincin zor problemine elverişli bir cevap ortaya koyamadığını söyleyebiliriz, çünkü açıklanması gereken şeyi yok saymaktadır. Eleyici maddeciliğin sonuçları, şöyle mantıksız bir ifadeye indirgenebilir: bizim içsel öznelliğimiz yoktur. Fakat, içsel-öznel tecrübelere sahip olma kabiliyetimiz birinci-şahıs gerçekliğidir; bunu reddetmek oldukça gülünç bir durumdur.

Eleyici maddecilik, felsefeci Daniel Dennet'in *Bilinç Açık-*

215 a.g.e

lanıyor isimli kitabının yayınlanmasından sonra popüler hale geldi. Oldukça ağır bir şekilde eleştirilen bu kitabında, açıklanması gerekenleri (öznel bilinçli hallerimizi) yok sayarak bilinci yeniden tanımladı. Dennet'e göre, bizim hiçbir şahsi, öznel tecrübemiz yoktur; sadece biyolojik robotlarız. Bir diğer deyişle, öznel tecrübelere sahip olduğunu sanan zombileriz. Dennet'in yaklaşımına getirilen, aynı zamanda *Multiple Drafts* teorisi olarak da bilinen eleştiri, Profesör Antti Revonsuo'nun kitabı *Bilinç: Öznelliğin Bilimi*'nde, şöyle özetleniyor:

"Dennett'in kuramı şiddetle eleştirilmiştir; çünkü görünüşe göre "bilinç"i yeniden tanımlama şeklinin bilince yüklediği anlam, bizim başlangıçta açıklamak için yola çıktığımız şeyden oldukça farklıdır. Dennett'ın 1991'de yayınlanan meşhur kitabı "*Consciousness Explained*" [Bilinç Açıklanıyor] başlığını taşır, fakat çokları bunun "Consciousness Explained Away" [*Bilinç Örtbas Ediliyor*] olarak isimlendirilmesi gerektiği hissine kapılmıştır. Pek çok kişinin bir açıklama bulmak istedikleri fenomenal bilinci, nitelceleri ve öznelliği Dennett bir yanılsamadan ibaret görerek reddetmiştir."[216]

'Öznellik diye bir şey vardır, fakat sadece maddeden ibarettir': İndirgemeci Maddecilik

İndirgemeci maddeciliğe göre fizikî süreçler ile öznel bilinçli tecrübeler arasında büyük bir bilgi gediği vardır. Fakat yine de bu gediğin maddeci felsefe üzerinden doldurulabileceğini iddia ederler. Bu görüşün taraftarlarına göre, öznel bilinçli tecrübe dediğimiz şey mevcuttur, fakat fizikî süreçlerden ayrı değildir. Argümanlarının temelindeki düşünceye göre, beyindeki belirli aktiviteler ve belirli bilinçlilik tecrübeleri arasında bir bağ vardır; dolayısıyla bilinç, [bu bağ üzerinden] fizikî süreçlere indirgenebilir.

---

216 Revonsuo, A. (2010) Consciousness: The Science of Subjectivity, s. 180-181. [Türkçesi: Bilinç: Öznelliğin Bilimi. Küre Yayınları s. 274]

İndirgemeci maddecilik, eleyici maddeciliğin aksine öznel bilincin varlığını kabul eder, fakat öznel bilincin beynimizde gerçekleşen fizikî hadiselere indirgenebileceğini savunur. Bu şekilde öznel bilinç, nörokimyasal [sinir sisteminin kimyası ile alakalı] aktivite ile özdeş bir hale gelir.[217] Bütün öznel bilinç hallerini fizikî fenomenlere indirgemenin bir yolu olmamasına rağmen, indirgemeci maddecilik, eskiden olduğu gibi sinirbilimin diğer bilimleri takip ederek 'ısı'nın 'moleküllerin kinetik enerjisinin bilimi' olarak tanımlanması [bilinç'in de birtakım moleküler aktivite ile tanımlanabileceği] gibi bir fikre dayanır. Buna benzer olarak, sinirbilim, 'aşk' kavramını da nörokimyasal bir karşılığı ile değiştirebilir. Fikirlerinin özünde şu vardır, "bilinç, beynimizde gerçekleşen karmaşık bir takım sinirsel aktivitelerden öte veya üstün bir şey değildir."[218]

Bu görüş, öznel bilinçli haller için uygun bir açıklama değildir çünkü öznel tecrübelerin varlığını tasdik etmekle beraber, sinirbilimin gelecekteki gelişmeleri üzerinden açıklığa kavuşacağını varsayar. Aslında, indirgemeci maddeciliğin yaptığı şey, öznel bilinçli halleri fizikî beyin hallerine indirgemektir. Bu, bilincin zor problemini çözmez. Bir canlının öznel bir hali tecrübe etmesinin nasıl bir şey olduğunu, birkaç sinirin hareketi üzerinden anlamak mümkün değildir. İndirgemeci maddecilik bilinçli tecrübenin kaynağını da izah etmez. Nörobiyoloji ve öznel tecrübe, birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Bilincin, bilinçsiz fizikî süreçler neticesinde ortaya çıktığını söylemek yeterli değildir. Eleyici maddeciler gibi, indirgemeci maddeciler de bilincin zor problemini çözemezler. İnsanın içsel-öznel gerçeklikleri, burada, tekrardan yok sayılmıştır. Profesör Revonsuo açıklıyor:

"Yine de, beynin farklı bölgelerindeki nöral ateşlemelerden, etkinleşmeler ve etkisizleşmelerden veya nöral toplulukların titreşimlerindeki senkronizasyondan bahsetmek ağrı

217 a.g.e, s. 21
218 a.g.e, s. 22

hisleri, renk duyumları, tutkulu duygular veya içsel düşüncelerden bahsetmekle aynı şey değildir ve hiçbir zaman da olmayacaktır. Dışarıda bırakılan ise, her şeyden önce, bilinçli zihinsel olayların öznel boyutudur."[219]

Eleyici maddecilik ile indirgemeci maddecilik arasındaki fark oldukça incedir. Eleyici maddecilik öznel bilincin bir yanılgı olduğunu ve var olmadığını söylüyor. Bu yaklaşıma göre, öznel bilinç yanılgısı dediğimiz şey, sinirsel bir hareketlilikten fazlası değil. İndirgemeci maddecilik ise öznel bilincin var olduğunu kabul etmekle beraber bilincin, beynin fizikî bir aktivitesinden ibaret olduğunu iddia ediyor. Her ikisi de bir kişinin öznel bilincini izah etmekte başarısız oluyor.

'Ne yapıyorsan o': Davranışçılık

Eleyici maddeciliğin sonuçlarını paylaşan bir diğer yaklaşım da davranışçılıktır. Davranışçılığa göre bilinç, davranışsal kavramlar üzerinden tanımlanır. Davranışçılara göre bir kişinin bilinçli bir halde olduğu ancak o kişinin davranışı üzerinden anlaşılabilir (mesela, Susan'ın acı çektiğinin anlaşılabilmesi için, ona bir şey çarptığında acı hissedip 'of!' demesi gerekir). Davranışçılık öznel bilinçli tecrübeyi reddeder ve bilinci, olduğumuz kişiden ziyade, yaptığımız şeyler olarak tanımlar. Bu yaklaşım bilincin zor problemini de reddeder çünkü insanların herhangi bir davranış sergilemeden, zihinsel hallere sahip olabileceğini kabul etmez. David Lund'un da bahsettiği gibi, bazen davranışlarımıza yansımıyor olsa dahi, içsel öznel halleri tecrübe ettiğimiz gerçeğini yok sayamayız. [220]

Davranışçılık, bilinçli bir hal ile fizikî bir hali birbiriyle aynı görür. Bu yaklaşımın problemi, davranışa neden olan şeyin bilincin kendisi olduğunu yok saymasıdır. Mesela, Susan'ın

219 a.g.e, s. 24 [Küre Yayınları s. 64]

220 Lund, D. (2014) Materialism, Dualism and the Conscious Self. In: Lavazza, A. and Robinson, H. (ed.). Contemporary Dualism: A Defense. Abingdon: Routledge, s. 57

'of!' demesinin sebebi hissettiği acıdır, yani acı hissi ve 'of!' demek birbiriyle aynı şeyler değildir [biri zihinde gerçekleşir, diğeri davranıştır].

'Bir takım girdiler, zihni haller ve çıktılardan ibarettir': Fonksiyonalizm/ İşlevselcilik

İşlevselcilere göre bilinç, oynadığı roller veya üstlendiği işlevler üzerinden tanımlanır, tıpkı bir bilgisayar gibi bir organizmanın veya sistemin içerisindeki ilişkilerden neşet eder. İşlev; girdiler, zihnî haller ve çıktıların aralarındaki ilişki olarak tanımlanır. Mesela otobüsümün yaklaştığını gördüğümde (girdi), otobüsü kaçırıp gideceğim yere geç kalacağım hususunda endişeye düşerim (zihnî hal); daha sonra otobüse doğru koşarım (çıktı). İşlevselcilere göre bilinç, beyindeki karmaşık dokulardan neşet eden bir bilgisayar programına benzer.[221] İşlevselcilik görüşü bir çok itirazla karşılaşmıştır.[222] Bunlardan birisi işlevselciliğin öznel bilinçli halleri ele alamayacağını, inceleyemeyeceğini söyler çünkü öznel bilinçli haller işlevsel açıdan anlaşılamaz.[223] Bütün girdileri, zihnî halleri ve çıktıları bilmemiz, bir şekilde belirli bir organizmanın zihnî bir hali tecrübe etmesinin nasıl bir şey olacağını bilebileceğimiz anlamına gelmez. Birisi saldırgan bir köpeğin kendisine doğru koştuğunu görürse (girdi), korku hisseder (zihnî hal) ve nihayetinde güvende kalmak amacıyla koşar (çıktı). Fakat bu girdi, zihnî hal ve çıktı arasındaki ilişkiyi biliyor olmamız, bizi o kişinin içinde bulunduğu durumdaki zihnî hâli anlamaya götürmez. Zihni hallerin bu ilişkilerden neden ve nasıl neşet

221 Solomon, R. (2005) Introducing Philosophy: A Text with Integrated Readings. 8. Baskı. Oxford: Oxford University Press, s. 416.

222 Block, N. (1980) Troubles with Functionalism. In: Block, N. (ed.). Readings in the Philosophy of Psychology. Cambridge, MA: Harvard University Press. I. Cilt, s. 268-205.

223 Van Gulick, R. (2008) Functionalism and Qualia. In: Velmans, M. and Schneider, S. (ed.). The Blackwell Companion to Consciousness. Oxford: Blackwell Publishing, s. 381.

ettiğiyle alakalı bir şey de söylemez. Bir önceki örnek üzerinden söylersek, ben, başka bir kişinin saldırgan bir hayvan tarafından tehdit edilmesinin, o kişi için nasıl bir his olduğunu bilemem. Zihnî hallerin girdi ve çıktılar ile ilişkisini anlamak, diğer bir kişinin içinde bulunduğu zihnî hâli anlamak demek değildir. Birçok akademisyene göre, işlevselcilik, gayet yaygın olmasına rağmen bilincin zor problemine bir çözüm ortaya koymada ciddi bir ağırlığa sahip değildir.[224]

'Karmaşa': Belirimci (Emergent) maddecilik

Bu fikrin temelinde belirim kavramı vardır. Belirim kavramı şöyle tanımlanabilir: Belirli türden öğeler, karmaşık nedensel etkileşimlerle birbirlerine bağlanacak ve karmaşık yapısal ve işlevsel bütünler oluşturacak şekilde örgütlendiklerinde, sistemin herhangi bir parçasında daha önce bulunmayan tamamen *yeni* türde nitelikler veya fenomenler bir bütün olarak fenomende ortaya çıkarlar.[225] İki çeşit belirimci maddecilik vardır: zayıf ve kuvvetli.

Zayıf olana göre, bütün karmaşık fizikî süreçler anlaşıldığında, öznel bilinci de anlamış oluruz. Belirimci maddeciliğin zayıf şekli bize bilincin fizikî süreçlerden nasıl neşet ettiğini açıklayabilir belki fakat bu, bilinçli bir organizmanın içsel öznel tecrübelere sahip olmasının o organizma için nasıl bir şey olduğunu anlamamıza yol açmaz. Öznel bilincin gizemi, karmaşık fizikî süreçlerden nasıl neşet ettiğini anladığımızda ortadan kalkar mı? Eğer öyle olursa, görünen o ki açıklamaya ihtiyaç duyulan şeyi en baştan reddetmiştir/yadsımıştır. Eğer öznel bilinç varsa, belirimci maddecilik, indirgemeci maddeciliğin yaşadığı problemlerin aynılarını yaşıyor demektir; öznel tecrübeler, bize bu öznel tecrübelere sahip olmanın nasıl bir şey olduğunu söylemeden de fizikî bir zemine sahip olabilir.[226]

224 Revonsuo, A. (2010) Consciousness: The Science of Subjectivity, s. 39
225 a.g.e, s. 26
226 a.g.e, s. 29-30.

Zayıf belirimci maddeciliğin bir başka türü, öznel bilincin temelini oluşturan fizikî süreçleri hiçbir zaman anlayamayacağımızı öne sürer. Fakat yine de, teorik olarak konuşursak, eğer beynin nasıl çalıştığına dair mükemmel bir anlayışa sahip olabilecek olsaydık, öznel bilinci anlayabilirdik. Zayıf belirimci maddecilğin bu türü hiçbir şeyi izah etmiyor. Bu bölümde ortaya koyduğumuz argümanın bağlamı içerisinde, bilincin zor problemini açıklamayan bir açıklamayı kabul etmek yerine, açıklayan bir açıklamayı kabul etmek daha makuldür.

Belirimci maddeciliğin güçlü şekline göre öznel bilinç tabii bir fenomendir; fakat bilincin hakikatini ortaya koymaya çalışan herhangi bir fizikçi teori, insan zekasının kapasitesinin ötesindedir. Belirimin bu şekline göre X'in Y'den nasıl neşet ettiğini bilmeden, Y'den yeni bir X fenomeni elde edebiliriz. Güçlü belirimci maddeciliğe göre karmaşık fizikî süreçlerden yeni bir şey elde edebiliriz, fakat bunun nasıl gerçekleştiğine dair zihnimizde oluşan boşluk hiçbir zaman kapanmayacaktır. Bu yaklaşım bilincin zor problemini çözemez, çünkü zaten bu problemin açıklanamayacağını itiraf ediyor. Benim görüşüme göre, bu görüş, şunu söylemekten farksız bir durumdur, "Sadece oluyor. O kadar karmaşık ki kimse anlamıyor." Revonsuo, güçlü belirimci maddeciliğin öznel bilinci hiçbir zaman ele alamayacağını savunuyor ve eğer doğru bir teori ortaya koyulabilse dahi bunun "hamsterlerin, önlerine Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabı koyulduğunda kitaptan anlayacakları şeye denk olacağını"[227] ifade ediyor. Bizim buradaki gayemiz bilincin zor problemini açıklamak olduğuna göre, öznel bilinci bir gizem olarak yok sayan bir yaklaşım, akıl sahibi birinin bu problemi tutarlı bir şekilde açıklayan bir yaklaşımı kabul etmesine mani olamaz.

227 a.g.e, s. 30.

Bilim nihayetinde öznel bilinci açıklayacak mı?

Yukarıdaki maddeci yaklaşımlarda da görüldüğü gibi ana argüman, bilimsel açıklamanın bir gün sahip olduğumuz bilgi boşluğunu kapatacağı yönünde. Bu yaklaşım, yine de, bilinç için münasip bir açıklama getirmiyor ve bana göre 'boşlukların bilimi' safsatasının da bir parçası.

Bilimsel metodu ve bilim felsefesini incelediğimizde göreceğiz ki öznel bilinç, bilimin ulaşabileceği noktanın ötesindedir. Bilimin şimdiye kadarki başarıları, yeni fenomenlerin gözlemleyebilmesi veya gözlemlenebilir verileri açıklamak üzere yeni teorik modeller ortaya koyulabilmesi sayesindedir. Belirli bir bilinçli organizmanın mahiyeti, karakteri bilim tarafından anlaşılamaz. Bilim insanlarının sahası gözlemleriyle sınırlıdır, çünkü bilim "bütün dikkatini gözlemler üzerinden çözülebilecek problemlere vermek zorundadır".[228] Öznel bilinç (birinci-şahıs gözünden) gözlemlenebilir bir şey olmadığına göre, üçüncü şahıs gözünden bakılarak, bilimin öznel bilinci açıklayamayacağı anlaşılır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, beyin hakkında bilebileceğimiz her şeyi bilsek dahi, bilincin zor problemini ele alıp çözemeyiz. Beyindeki faaliyetler ancak bir şeylerin "olduğunu/gerçekleştiğini" gösterir, bu "olan" şeylerin, tecrübe eden kişi için ne anlama geldiğini göstermez. Bir şahsın beynindeki bütün nörokimyasal faaliyetler haritalandırılmış olsa ve bu şahsın, birinci-şahıs gözüyle yaşadığı öznel bilinçli tecrübelerle eşleştirilse-korele edilse dahi bilim, o kişinin şahsî tecrübesini veya fizikî süreçler neticesinde neden böyle bir tecrübenin neşet ettiğini saptayamaz, tayin edemez.

Bu günden 10 sene sonra, bilinç için yeni bir bilimsel teori veya biyolojik bir açıklama geliştirilse dahi, bir kişinin öznel bir tecrübeye sahip olmasının nasıl bir şey olduğunu veya belirli bir öznel tecrübenin neden fizikî süreçlerin neticesinde

228 Sober, E. (2010) Empiricism. In: Psillos, S. and Curd, M. The Routledge Companion to Philosophy of Science, s. 137-138.

ortaya çıktığını saptayamaz, tayin edemez. Yukarıda anlatılanların ışığında diyebiliriz ki, bilinci maddeci zeminde açıklamaya çalışan teşebbüsler bütünüyle başarısız olmuştur. Nöropsikoloji uzmanı John C. Eccles bu başarısızlığı şöyle özetliyor: "Bana göre insanın gizemi, maddecilik mevzusundaki vaatleri ve iddiaları ile bilimsel indirgemecilik tarafından ciddi bir şekilde alçaltılmış, küçük düşürülmüştür..."[229]

Maddeci olmayan yaklaşımlar/görüşler

Bu yaklaşımlara göre maddenin ötesinde de bir hakikat vardır. Bu görüş, İslam'ın ve umumi anlamda teizmin de kabul ettiği bir görüştür. Madde ve enerjiden öte varlıklarız; mevcudiyetimizin manevi bir ciheti vardır. Fakat maddeci olmayan yaklaşımların bazıları, bilinci, Tanrı'nın varlığını itiraf etmeden veya O'na değinmeden açıklamaya çalışıyor. Bu yaklaşımlara eleştiriler getirerek, teizmin, bilinci izah etmede en makul yola sahip olduğunu açıklayacağım.

'Birbirinden ayrı, fakat nasıldır bilmiyoruz': Cevher düalizmi/ikiciliği[230]

Cevher düalizmine göre iki ayrı cevher/töz vardır: biri fizikî ve diğeri ise fizikî-olmayan cevher. Bu cevherler temel anlamda birbirinden ayrıdır ve bağımsız olarak mevcutturlar. Mevzumuzun bağlamında, cevher düalizmine göre beyin ve bilinç farklıdır ve aynı cevherden değillerdir; biri maddî ve diğeri ise maddî olmayandır, yine de birbirleriyle etkileşim halindedirler. Bu ifade oldukça sezgiseldir ve günlük tecrübelerimizi de yansıtır. Mesela, bilinçli hallerin fizikî hallere sebep olabileceğini ve fizikî hallerin de bilinçli hallere sebep

229 Eccles, J. C. (1989) Evolution of the Brain, Creation of the Self. Abingdon: Routledge, s. 241.

230 Türkçe'de 'substance dualism' için 'madde düalizmi' ifadesi de kullanılmaktadır. Biz burada metnin akışı içerisinde 'cevher düalizmi' ifadesini kullanmayı daha uygun gördük (çev. notu)

olabileceğini biliyoruz. Eğer öznel bilinçli bir tecrübe olarak üzüntü hissediyorsam, fizikî anlamda bir ağlama hâline sebep olabilir. Bir diğer taraftan, eğer başımı bir nesneye çarparsam, içsel-öznel bir tecrübe olarak acı hissederim.

Cevher düalizmine karşı ortaya koyulan itirazlardan biri de, bilinçli haller ve beynin, ciddi bir şekilde farklı olmalarına rağmen birbirleriyle nasıl etkileşim sağladıklarını bilmenin mümkün olmadığını söyler. Bu itiraz etkileşimci (interactionist) problemi olarak bilinir; --bazı felsefecilere göre - maddî olan beyin ile maddî olmayan bilinç arasında bir etkileşim olmasıyla alakalı tutarlı bir izah getirilemez.[231] Fakat bu itirazın temelinde, 'eğer X'in Y'ye nasıl sebep olduğunu bilmiyorsak, X, Y'ye sebep olur diyemeyiz' şeklinde yanlış bir varsayım vardır. Biliyoruz ki bir şeyin başka bir şeye nasıl sebep olduğu bilinmese de bu bilinmemezlik, nedensel irtibatı ortadan kaldırmaz.

Cevher düalizmi teistik alternatife iyi bir rakip olsa da, eğer teistik olmayan bir paradigma içerisinde alınırsa bazı temel sorulara değinmiş olmuyor: *Maddî olmayan cevher nereden gelmiştir? Fizikî alemde nasıl mevcut olmuştur?* Fakat teistik açıklama, fizikî olan beyin ve fizikî olmayan bilincin nasıl bir etkileşim halinde olduğuna dair daha kapsamlı bir açıklama sunuyor. Bu yüzden teistik bir türde düalizm en kapsamlı olan yaklaşımdır *(aşağıdaki Tanrı En İyi Açıklamadır bölümüne bakınız).*

'Şans eseri': Epifenomenalizm

Bu teoriye göre de bilinçli haller, fizikî hallerden ayrıdır ve fizikî haller bilinçli hallere sebep olur, bunun tersi olmaz. Dolayısıyla, bilinçli haller fizikî bir hale sebep olmaktan acizdir. Epifenomenalizme karşı ortaya koyulan itirazlardan biri de şudur ki eğer bu yaklaşım doğruysa, elimde hissettiğim, sıcak

231 Sober, E. (2000) Philosophy of Biology. 2. Baskı. Boulder, CO: Westview Press, s. 24.

bir alevden kaynaklanan bir acının (bilinçli bir tecrübe), elimi hareket ettirmem (kaçırmam) üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Veya kaçık bir sarhoşun sizi kovalarken üzerinize kırık bir şişe fırlatması gibi talihsiz bir olay yaşayacak olsanız, bu sizde bir korku hissi uyandırır, fakat bu korku hissi şişeden kaçmak için eğilip kendinizi korumanıza sebep olmaz; yapacak olduğunuz defansif hareket sadece rastgele bir olay sebebiyle meydana gelir. Bu görüş bizim insan davranışlarıyla alakalı temel anlayışımızla çelişir. Biz biliyoruz ki öznel bilinçli hallerimizden ötürü fizikî tepkiler veririz ve aynı zamanda fizikî sebeplerden ötürü birtakım öznel hisler tecrübe ederiz. Eğer epifenomenalizm doğru olsaydı, insan psikolojisi mahvolurdu. Bir depresyon hastasının psikoterapiste gidip, yaşadığı depresif duyguların panik ataklara sebep olduğunu söylemesi üzerine doktorun ona bunlar arasında hiçbir bağ olmadığını söylediğini düşünün.

'Her şey bilinçlidir': Panpsişizm / Topyekûn Ruhçuluk

Panpsişizm teorisi, nitelik düalizmine biraz benzerdir, buna göre tek bir cevher vardır (fizikî cevher) fakat bu cevher iki nitelik taşır (fizikî olan ve olmayan nitelikler veya öznel bilinçli nitelikler). Topyekûn ruhçuluğa göre madde, bir tür öznel bilince sahiptir. Bu açıdan bilincin, kainata mündemiç bir nitelik olduğunu ve sebep mahiyetinde bir rol oynadığını iddia eder. Prof. David Chalmers ve Prof. Thomas Nagel gibi akademisyenler, topyekun ruhçuluğun taraftarlarındandırlar. Maddenin bütün parçaları bilinçli olduğuna göre, beynin bilinci bütün bu bilinç parçalarının bir araya gelmesinden ibarettir, derler. Panpsişizmin bir türüne göre bütün maddeler tıpkı insanlar gibi bilinçlidir. Bir diğer türüne göre ise bilinç, maddede temel bir halde bulunur, buna protoconsciousness [ilk/ilkel-bilinç, birincil-bilinç] adı da verilir.

Panpsişizm ile alakalı birkaç problem mevcuttur. Birincisi, maddenin öznel bir bilince sahip olduğunu gösteren bir delile

sahip olmamasıdır. Protonlar, elektronlar, kuarklar ve atomlar, öznel bir bilince sahip olduklarına dair hiçbir hareket ortaya koymazlar.[232] İkincisi, bu yaklaşım, maddenin bilinç sahibi olmasına dair metafizik veya fizik açıdan uygun bir açıklama yapmakta da başarısız oluyor. Bilinç dediğimiz şey nereden geldi? Madde nasıl oldu da bu öznel bilinçli niteliğe sahip oldu? Panpsişizmin bu sorulara cevap bulmadaki başarısızlığı, fizik ve metafizik sahadaki açıklamalarını baltalamış oluyor. Üçüncüsü, bilincin canlı bir varlığın öznel tecrübesi haricinde mevcut olmasıyla alakalı hiçbir örnek yok. Mesela, bir kişi veya 'ben' olmadan acı hissi ne anlama gelir? Düşünen biri yok ise bir düşüncenin şuurunda/bilincinde olmak ne anlama gelir? Bu sorulara bakıldığında görülüyor ki öznel bir tecrübenin yaşanabilmesi için, tecrübelerin bilinçli bir birey ile bir araya gelmesi gerekir, bilinçli bir canlının o hali tecrübe etmesi gerekir. Dördüncüsü, nasıl olur da tek başına bilinç sahibi olan madde parçaları bir araya gelip ortak bir bilinç oluştururlar? Eğer bizim bilinçli tecrübelerimiz, beyni oluşturan fizikî parçalardaki çok sayıdaki bilinçli bileşenin sonucu olsaydı, yaşadıklarımız tutarsız veya daha az bütüncül olurdu. Profesör Edward Feser münferit bilinçli bir tecrübenin bütüncül anlamı üzerinde değerlendirmelerde bulunuyor. Tecrübelerimizin birçok farklı bilinçli elementlerin toplamından ibaret olmadığını; bütünlük arzeden bir yapıda olduklarını ifade ediyor ve kitap okuma tecrübesi üzerinden şu misali veriyor:

"Kitap okuma tecrübesi tutarlı bir anlam veya önem taşır ve bu anlam veya önem, tecrübeyi yaşayan münferit bir özneye hastır. Kitabın şekli, dokusu ve renklerini birbirinden ayrı birer parça olarak görmekten ziyade, onları bütüncül bir şekilde, bir kitap olarak algılıyorsunuz; bu algılama ve farkındalık,

232 Seager, W. and Allen-Hermanson, S. (2015) "Panpsychism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Şuradan erişilebilir: http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/panpsychism/.

sizin öznenizde gerçekleşiyor, çok sayıda sinirsel durumların, kitabın belirli cihetlerini 'algılamasıyla' değil."[233]

Yukarıda özetlemiş olduğun yaklaşımlar üzerine birçok akademik tartışma söz konusudur. Fakat benim ana gayem, sizlere bu yaklaşımları tanıtarak öznel bilinci açıklamada teizm kadar yeterli olmadıklarını gün ışığına çıkarmak idi.

Tanrı en iyi açıklamadır

Öznel şahsî tecrübelerimizi tutarlı bir şekilde açıklamakta başarısız olan [yukarıda sunduğumuz] teşebbüslerin ardından bilinci nasıl açıklayacağız? Teistik bir yaklaşım burada en münasip olanıdır. Her şeyden haberdar olan [el-Habîr] bir varlığın bir irade ve gaye üzerine bütün bilincin müellifi [yaratıcısı] olduğunu kabul etmek çok daha makuldür. Tanrı'nın [varlığının] bilincin varlığı için en iyi açıklama olduğunu aşağıdaki üç ana sebeple izah edelim:

Birincisi, hâlihazırda elimizde olan görüşlerden hiçbirinin cevaplayamadığı soruyu cevaplıyor: *Bilincin kaynağı nedir?* Prof. J. P. Moreland, bilincin tabii fizikî süreçler neticesinde ortaya çıkamayacağını şöyle izah ediyor: "Tabii dünyaya dair bilgimiz, içerisinde aşkın bir bilincin varlığına inanmamamız için müspet sebepler sunar, mesela, durağan fizikî varlıkların farklı mekânsal /uzamsal yapılar oluşturmak üzere geometrik olarak yeniden düzenlenmesi, bilincin ortaya çıkışını açıklamada pek de yeterli görünmüyor."[234]

Eğer madde ve bilinç birbirinden ayrı şeyler ise, bilinç, maddeden neşet etmemiştir. Fakat eğer madde, bilinçli olduğunu gösteren niteliklere sahipse, bu nitelikler nasıl ortaya çıkmıştır? Bu ontolojik [varoluşsal] soruyu sormamız gerekiyor, çünkü bilinç, maddî şeylerden çok farklıdır. Öznel bilinçli tecrübelerin

233 Feser, E. (2006) The Philosophy of Mind. Oxford: OneWorld, s. 138.
234 Moreland, J. P. (2008) Consciousness and the Existence of God: A Theistic Argument. Abingdon: Routledge, s. 35.

varlığını ancak, Tanrı'nın bilinci yarattığını kabul ederek izah edebiliriz. Her şeyden haberi olan [el-Habîr] bir varlığın varlığını kabul etmek, bu durumda çok daha makuldür. Bu açıdan bakıldığında, teizm, çok daha zengin bir açıklama ortaya koymaktadır. Moreland'a göre bilincin fizikçi ve maddeci izahlarının "...teizmin zengin açıklayıcı kaynaklarına kıyasen bakıldığında...kainattaki indirgenemez, sahici zihnî niteliklerin/hadiselerin zuhurunu açıklamada hiçbir makul tarafları yoktur..."[235]

İkincisi, teizm bilincin fizikî aleme geçişinin nasıl olabileceğini de açıklıyor. Ruh gibi fizikî olmayan unsurların/varlıkların nasıl olup da fizikî cihette bulunan insan ve hayvan bedenleri ile etkileşim halinde olduğu, onları nasıl kontrol ettiği sorusu insanlar için hayret vericidir. Fakat teizm bunu gayet tabii bir şekilde izah eder. Tanrı'nın kapsayıcı iradesi ve İlahî faaliyetleri sayesinde fizikî olan ve olmayanların etkileşim halinde olması mümkün olur. Charles Taliaferro, bunu, şöyle izah ediyor:

"Bilince teistik görüş üzerinden bakıldığında görüyoruz ki bilincin zuhur etmesinin arkasında basit bir numara veya Tanrı'nın ayrı bir mucizevi hareketi yok. Bilinç, fizik alemden, Tanrı'nın daimi ve kapsayıcı iradesi üzerinden neşet ediyor ve fizikî ve fizikî olmayan nesneler, nitelikler ve ilişkiler dünyası meydana geliyor. Madde, enerji, bilinç, uzay-zaman kanunları, kısaca hepsi, yüksek kudrete sahip ilahi faaliyet neticesinde meydanageliyor."[236]

Teistik olmayan yaklaşıma göre bilinç, tutarlı bir fizikî izah olmadan birden bire var oluvermiştir. Fakat teizm için böyle bir mesele yoktur, çünkü bilincin belirimi, gerçekliğin bir parçası olarak görülür. Tanrı, bilinç sahibi, ebedî ve her şeyden haberdar olan [el-Habîr] olduğuna göre, yaratmış olduğu

235 a.g.e, s. 192

236 Taliaferro, C. (2006) Naturalism and the Mind. *Craig, W. L. and. Moreland, J. P. (ed.). Naturalism: A Critical Analysis. Abingdon: Routledge* içinde, ss. 148-9.

mahlukatın da bilinçli olması makuldür. Taliaferro benzer bir şekilde şöyle devam ediyor:

"Maddeci kozmolojinin bakış açısından baktığımızda, bilincin zuhur edişi tuhaf bir hadiseymiş gibi görünür; 'bir mucize oluverdi' demeye benzetilir. Fakat teizmin bakış açısından bakıldığında bilincin zuhur edişi gerçekliğin tabiatına kök salmış bir şey olarak görülebilir. Hayvanların ve insanların bilincinin yaratılışı, münferit bir mucizeden ibaret değil, gerçekliğin yapısının bir yansıması olarak ortaya çıkar."[237]

Teizm, fizikî olmayan zihnî haller ve fizikî beyin hallerinin arasındaki irtibatı/etkileşimi izah eder. Tanrı'nın kudreti ve iradesi bu etkileşimin gerçekleşmesini sağlar ve bu etkileşim de Tanrı'nın yarattığı gerçekliğin bir parçasıdır. Basitçe söylemek gerekirse, eğer kainatın başlangıcında sadece madde olsaydı, bilinç olmazdı. Ancak bir tür 'bilincin', fizikî alemi yaratmış olmasıyla, fizikî olmayan zihnî haller ile beyin arasındaki etkileşim anlam kazanır.

Üçüncüsü, teizm, bizim öznel bilinçli tecrübelere sahip olma kabiliyetimizi ve kendi-olmanın ne demek olduğunu, tat almayı, sesleri işitmeyi ve dokunma hissinin öznel açıdan ne anlama geldiğini bizlere açıklar. Kainat, Ezeli ve Ebedi olan, Diri ve Canlı [el-Hayy], her şeyden haberi olan [el-Habîr] tarafından yaratıldığına göre, bize içsel-öznel hallerimizin farkında olma kabiliyeti [O'nun tarafından] bahşedilmiştir:

"Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'nabağlıvedayalıdır"[238]

"Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıylahaberdardır."[239]

Bilincin ortaya çıkışı hususunda teistik açıklama, diğer

237 a.g.e s. 150.
238 2:255, Kur'an.
239 67:14, Kur'an.

açıklamalara nazaran çok daha yüksek bir izah kuvvetine sahiptir. Yalnız vurgulamam gerekir ki nöro-korelasyonları açıklama hususunda biyolojik açıklamaların faydasını yok saymıyorum. Nörobilim/sinirbilim, gayet dinamik ve yararlı bir şekilde, Teistik bir bağlam içerisinde çalışılabilir. Benim burada müdafaa ettiğim, teistik olmayan açıklamaların çözemediği 'bilincin zor problemi'ni tam olarak açıklayabilmek için, teizmin cevabını felsefi bir temel olarak ortaya koymaktır. Bu açıdan baktığımızda benim yaklaşımım bir çeşit düalizmdir, teistik-düalizm olarak da isimlendirilebilir. Teistik-düalizmde sinirbilim hakir görülmez ve bütün araştırmalara devam edilerek konuyla ilgili harika sonuçlar dahi elde edilebilir. Bununla birlikte teistik-düalizm, mevzumuz hakkında daha kapsayıcı açıklama sunan metafizik [fizikötesi] bir tezdir. Profesör Taliaferro, benzer bir görüşü savunmaktadır:

"Beyin bilimlerinin psikofiziksel etkileşimler üzerine yürüttüğü çalışmalarına devam etmesinin önünde bir engel göremiyorum. Fizikötesi bilincin zihin halleriyle bir tutulamaması, bir anlığına dahi korelasyon çalışmalarına ket vurmaz. Dahası, bir kişi düalist olup bilinç ve beyin hallerine, kişiye ve bedenine, aralarında herhangi bir fizikötesi ilişki olmayan fonksiyonel üniteler olarak bakabilir. Zihin-beden (veya benim deyimimle, bütüncül [integrative]) düalizmi, metafizik [fizikötesi] bir tezdir... bütüncül düalizm, herhangi bir bilimsel iddia ile rekabet halinde olan bir bilimsel hipotez değildir."[240]

Öznel bilinçli tecrübenin varlığını ve neşet edişini / belirimini açıklayabilmek için Tanrı'nın varlığına ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, bilincin zor problemi ve içsel-öznel tecrübelerin varlığı, kainatı yaratan ve sizin ve benim, öznel bilinçli hallerimizden haberdar olmamızı sağlayan, el-Habîr olan bir Varlık'a işaret eder.

240 Taliaferro, C. (2014) The Promise and Sensibility of Integrative Dualism. *Lavazza, A. and Robinson, H. (ed.). Contemporary Dualism: A Defense* içinde. Abingdon: Routledge, s. 202-203.

Ruh hakkında bilmediğimiz çok şey var

Müslüman okuyucular yukarıda sunduğumuz argümanın İslam teolojisine mutabık olup olmadığını, haklı olarak, soracaklardır. İtirazların en yaygın olanlarından birinde Kur'an'da *ruh (insanı canlı varlık yapan, bedeni yöneten mânevî cevher)*[241] hakkında sahip olduğumuz bilgilerin sınırlı olduğu ve sırlarının Tanrı katında bilindiğinin belirtilmesidir. Dolayısıyla, bu mevzu üzerinde sessiz kalmamız gerekir:

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."[242]

Teolojik anlamda açık bir çatışma olarak görünen bu durumda çatışmanın ortadan kalkması için, bu ayette bilincin veya ruhun özünden bahsedildiğini, varlığından bahsedilmediğini anlamak gerekir. Bu ayetlere göre maddi olmayan bir cevher - diğer bir deyişle ruh veya bilinç, bedeni kontrol etmektedir. Bu da aslında bu bölümdeki argümanın anlatmış olduğu şeyin ta kendisidir: bilincin varlığı ancak ve ancak maddeci olmayan bir dünya görüşü üzerinden açıklanabilir. Bu bölümde, İslam teolojisinde ortaya koyulan metinlerdeki mevzuların ötesinde bir şey söylenmiyor. Mesela, Kur'an *ruh*un maddî alemden farklı olduğunu, bedeni hareket ettirdiğini, tümleşik/bütüncül bir 'ben' olduğunu ve Tanrı tarafından yaratıldığını ifade ediyor. Dolayısıyla buradaki hiçbir şey İslam geleneğinin ilkeleriyle çatışmamaktadır.

Sonuç olarak, Tanrı'nın bizlere tefekkür etmemizi buyurmasını dikkate almalıyız, tefekkürümüz neticesinde Tanrı'nın var olmaması durumunda öznel bilinçli tecrübelere sahip olamayacağımız sonucuna varabiliriz - bir diğer deyişle, Tanrı'yı reddederek, aslında, kendi varlığımızı da reddederiz!

"Onlar, kendi nefisleri (nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi?"[243]

241 bkz. DİB, Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 3 Sayfa: 516-518
242 17:85, Kur'an.
243 30:8, Kur'an.

Bölüm 8
İlâhî Nizam

Tasarlanmış Kainat

Bir sabah uyanıp, kahvaltınızı hazırlamak üzere mutfağa geçtiğinizi düşünün. Mutfak masasına yaklaştığınızda üzerine en sevdiğiniz çikolatadan sürülmüş iki tane tost görüyorsunuz. Fakat çikolatalar, tostun üzerine "seni seviyorum" yazacak şekilde sürülmüş. Tabii bu duruma şaşırıyorsunuz, peki neden? Ekmeklerin kendi kendilerini tost haline getirip, çikolatanın şans eseri "seni seviyorum" yazacak şekilde kendisini ayarladığını mı düşünüyorsunuz? Yoksa eşinizin veya ailenizden bir kişinin, sizin için erkenden kalkıp bir tost hazırladığını mı varsayıyorsunuz? Bu dünyadaki her akıl sahibi insan, bu olayın bir kasıt veya sebep olmaksızın meydana geldiğini reddeder; şans eseri olduğunu iddia etmek ise yeterli bir açıklama değildir.

Kainat da yukarıda bahsettiğimizden farklı değildir. Bir gayeye yönelik tasarlandığına işaret eden muntazam, hassas, engin bir mimariye sahiptir. Kainat, hayatın devam edebilmesi için en doğru kanunlar ile donatılmıştır ve insanların yaşayabilmesi için hususi olarak tasarlanmıştır. Eğer bu kanunlar farklı olsaydı veya yıldızlarla, gezegenlerle ve farklı büyüklüklerdeki diğer maddelerle hayat imkanı tanıyan bir nizama sahip olmasaydı, bu kitabı okuyor olmazdınız. Aslında, insan hayatının varlığından dahi söz edilemezdi.

Başka bir mukayese yapalım.[244] NASA için çalışan bir astronot olduğunuzu düşünün. Sene 2070 ve siz de farklı bir galakside bulunan, Dünya'ya benzer bir gezegeni ziyaret edecek ilk insan olacaksınız. Vazifeniz, hayata dair bir işaret bulmak. Nihayet gezegene iniş yapıyorsunuz, aracınızdan inerken, ortalıkta kayalıklardan başka bir şey görmüyorsunuz. Her nasılsa, gezegende seyrinize devam ederken büyük bir serayı andıran bir yapıyla karşılaşıyorsunuz. İçeride yiyip içen, oynayan, çalışan, normal bir hayat yaşayan insan benzeri mahluklar görüyorsunuz. Aynı zamanda bitkiler, ağaçlar ve diğer birtakım bitki örtüleri de dikkatinizi çekiyor. Yapıya yaklaştığınızda, arkadaş canlısı elçiler sizi karşılıyor ve içeriye davet ediyor. Bu arkadaş canlısı "uzaylılar", ile ilk buluşmanızda, size yapının içerisinde doğru miktarda oksijen bulunduğunu söylüyorlar. Yapı, aynı zamanda gıda üretimini ve bitki örtüsünü sağlayabilecek miktarda su ve kimyevi bileşenlere de sahip. İşittiklerinize şaşırmış bir halde, bütün bileşenleriyle muntazam bir şekilde çalışabilen bu ekolojik sistemi nasıl meydana getirdiklerini soruyorsunuz. Elçilerden biri cevaplıyor, "Şans eseri oldu."

Zihniniz hemen bu gülünç ifadelerin ne manaya geldiğini idrak etmeye çalışır. Yapının bu şekilde işleyişi ancak akıl sahibi bir varlık tarafından tasarlanmış olması ile izah edilebilir, rastgele meydana gelmiş fiziki olaylar ile değil.

Zihninizden bu ifadeler geçmekteyken bir diğer elçi gelir ve ekler, "Sadece şaka yapıyor." Ve ardından herkes gülümseyiverir.

Eğer kayalıklardan oluşan küçük bir gezegendeki bu ufacık ekolojik sistem bile tasarlanmış olması gerektiği hissiyatını veriyor ise, bütün kainat hakkında ne düşünmeliyiz? Kainat ve içindeki her şey, fizik kanunlarına tabidir. Bu kanunlar

244 Şuradan uyarlanmıştır. Collins, R. (2002) God, Design and Fine-Tuning. Adapted version. Şuradan erişilebilir: http://home.messiah.edu/~rcollins/Fine-tuning/Revised%20Version%20of%20Fine-tuning%20for%20anthology.doc [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016]

farklı olsalardı, hem karmaşık olan hem de bir bilinç dahilinde hareket eden bu hayat var olmazdı. Kainat milyarlarca yıldızı ve galaksiyi barındırıyor. Bu sayısız galaksiler içerisinde sayısız gezegenler yer alıyor. Bu gezegenlerden biri ise bizim yuvamız, Dünya. Bizim gezegenimiz, içerisinde trilyonlarca bilinç sahibi mahluk barındırıyor. Bu bilinçli varlıkların var olma sebebinin gök cisimlerinin ve fizik kanunlarının hassas bir şekilde ayarlanması olduğunu düşündüğümüzde nasıl bir karara varmamız gerekir peki?

Netice, kaçınılmaz olarak açıktır: Bütün bu varlık, bir rastlantı neticesinde meydana gelmemiştir.

İslamî temel

Yukarıda sunduğumuz argümanın İslam'da bir temeli vardır. Kur'an-ı Kerîm'de gök cisimlerinden, gece ve gündüzün tahavvülünden, bitkilerden, hayvanlardan ve diğer fizikî olgulardan bahsedilmektedir. Tanrı, bütün bunları İlahî bir mükemmeliyet, kusursuzluk üzere yaratmıştır: "Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir. Bitkiler ve ağaçlar secde ederler. Göğü Allah yükseltti ve *mîzanı* (dengeyi) O koydu."[245]

Arapça bir kelime olan *Mîzan,* birkaç anlama gelmektedir. Bunlardan bazıları denge ve İlahî nizamın inceliği, hassasiyeti ile alakalıdır. Dünyaya baktığımızda görürüz ki alem, hassas bir denge ve ahenk ile yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de birçok ayet, alemin bu hassas dengesine, intizamına ve ahengine işaret etmektedir:

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."[246]

245 Kur'an, 55:5-7
246 Kur'an, 3:190

"O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır."[247]

İslam alimleri de bir tasarımcının ve yaratıcının varlığını hatırlatmak amacıyla kainatın tasarlanışına atıfta bulunmuşlardır. Hatta bu argümanı umuma açık münazaralarda da dile getirmişlerdir. Mesela Gazali: "Dünyanın ve semanın harikaları, bitkilerin ve hayvanların mükemmel yaratılışları üzerine tefekkür eden en düşük zihin dahi olsa, nasıl olur da bu yerleşmiş intizama sahip harika dünyayı tasarlayan, tayin eden ve idare eden bir yaratıcı olduğu gerçeğine gözlerini kapayabilir, körkalabilir?"[248]

İslam'ın en büyük alimlerinden biri olan Ebu Hanife, bir seferinde bir ateist ile münazara eder. Anlatıldığına göre, tasarım argümanın bir türünü gayet başarılı bir şekilde tatbik etmiştir:

"'Bu sual üzerinden bir tartışmaya girmeden evvel, bana şu durum hakkında ne düşündüğünü söyler misin: 'Fırat nehrindeki bir gemi kıyıya gidiyor, gıda ve diğer şeyleri yükleniyor ve daha sonra geri dönüp demir atıp, yüklerini boşaltıyor. Bütün bunları gemiyi kontrol eden hiç kimse olmadan, tek başına yapıyor.'

Dediler ki, 'Bu mümkün değil, asla böyle bir şey olamaz.'

Bunun üzerine Ebu Hanife onlara dedi ki, 'Eğer bir gemi için bunlar imkansız ise, bütün dünya için nasıl mümkün olabiliyor? Nasıl oluyor da bütün büyüklüğüyle, kendi başına hareketedebiliyor?'"[249]

---

247 Kur'an, 16:12

248 Tibawi, A.L. (hz. ve çev.). (1965) Al-Risala al-Qudsiyya (*The Jerusalem Epistle*) "Al-Ghazali's Tract on Dogmatic Theology". *The Islamic Quarterly* içinde, 9:3–4 (1965), 3-4.

249 Ibn Abi Al-'Izz. (2000) Commentary on the Creed of At-Tahawi. Çeviri: Muhammad 'Abdul-Haqq Ansari. Riyadh: Institute of Islamic and Arabic Sciences in America, s. 9 [Bu nakil farklı kaynaklarda, farklı şekillerde anlatılıyor olabilir. Fakat verdiği mesaj aynıdır. (çev. notu)]

İşte bu ayetler ve İslam alimlerinden örnekler, geçtiğimiz on sene içerisinde fizik sahasında yapılan ve kainatın hayat için en uygun şekilde ayarlanmış olduğunu, insanın varlığını sürdürebilmesi için hususi bir nizama sahip olduğunu gösteren keşifleri yansıtıyor.[250] Bu mükemmeliyete bazı fizikçiler, teologlar ve felsefeciler tarafından 'ince-ayar' [hassas-ayar, fine-tuning] ismi de verilir.

İnce ayar

Kainatın ince-ayarının çeşitli yönleri vardır. Birincisi, eğer kainatta mevcut bulunan kanunlar olmasaydı, hayat, özellikle bilinçli hayat, mümkün olmayacaktı. İkincisi, kainatta büyüleyici bir nizam vardır; hem gök cisimlerinin hem de diğer cisimlerin tanzim ediliş biçimi Dünya'daki hayatı mümkün kılar. Bu ince ayarın çeşitli yönleriyle alakalı olan bütün bu veriler, kainatın karmaşık, canlı varlıkları ihtiva eden bir hayatı barındırmak için tasarlanmış olduğu üzerine kuvvetli ve kapsayıcı bir görüş ortaya koyar.

Fizik kanunları

Hayatın var olabilmesi için tam anlamıyla doğru kanunların yürürlükte olması gerekir. Eğer bu kanunlar çok az miktarda dahi değişecek olsaydı, bunun sonucu, kompleks hayatın var olmadığı bir kainat olurdu.

Yerçekimi kanunu: Yerçekimi, iki kütle arasındaki çekim kuvvetidir. Yerçekimi olmaksızın şeyleri [maddeleri, eşyayı] bir arada tutmak mümkün olmazdı. Dolayısıyla yıldızlar (ve gezegenler) olmazdı. Yıldızlar olmasaydı hayatın devamını sağlayacak sürdürülebilir bir enerji kaynağı olmaz-

250 Burada kasıt, bilimsel keşiflerin dînî hakikatleri doğruladığını değil, sadece aralarında bir mutabıklık olduğunu göstermektir. (çev. notu)

dı.[251] Kainat kocaman, karanlık bir boşluktan ibaret olurdu.

Elektromanyetik kuvvet: Bu özgün kuvvet, kainattaki her şeye tesir eder. Elektromanyetik kuvvet maddelere güç, şekil ve sertlik veren kuvvettir. O olmaksızın atomlar var olamazdı, çünkü elektronları yörüngelerinde tutacak bir kuvvet olmazdı. Eğer atomlar olmasaydı, hayat olmazdı. Elektromanyetik kuvvet aynı zamanda yükleri çekerek kimyasal bağlanmayı da sağlar. Kimyasal bağlanma yoksa, hayat da var olamaz.[252]

Elektromanyetik kuvvetin ilginç yanlarından biri de tek-kuvvet gücü olmasına rağmen birçok farklı ihtiyacı gidermesidir. Profesör John Leslie, *Sonsuz Zihinler: Felsefi bir Kozmoloji* isimli kitabında şöyle diyor:

"Eletromanyetizma [elektriksel mıknatıslanma] tek-kuvvet gücüne sahiptir, bu şekilde çok sayıda önemli sürecin gerçekleşmesini sağlar: yıldızların milyarlarca yıl boyunca sabit bir şekilde yanmasını sağlar; yıldızlardaki karbon sentezini sağlar; leptonlar ile kuarkların yer değiştirmesine engel olur, eğer engel olmasaydı atomların varlığı mümkün olmazdı; protonların çok hızlı çarpışmaması veya birbirlerini çok kuvvetlice itmemesini sağlar, bu olmasaydı kimya mümkün olmayacaktı. Nasıl oluyor da bu tek-kuvvet gücü, bütün bu süreçler için farklı bir kuvvet gerekiyormuş gibi görünse de, bu kadar farklıihtiyacıkarşılayabiliyor?"[253]

Belki de Leslie'nin burada sorduğu soruya verilecek en tatmin edici cevap, bu kuvvetin bütün bu ihtiyaçları gidermek üzere tasarlanmış, ölçü ve ayar üzere yaratılmış olduğudur.

---

251 Collins, R. (2009) The Teleological Argument. In: Craig, W. L. ve Moreland, J. P. The Blackwell Companion to Natural Theology. West Sussex: Wiley-Blackwell, sp. 212.

252 a.g.e.

253 John Leslie. (2001) Infinite Minds: A Philosophical Cosmology. Oxford: Clarendon Press, p. 205.

Güçlü Nükleer Kuvvet: Nükleus (çekirdek) artı yüklü protonlardan oluştuğuna göre, aslında dağılıp gitmesi gerekir, çünkü aynı yükteki kuvvetler birbirini iter. Fakat güçlü nükleer kuvvet sayesinde, çekirdek tek parça halinde kalır. Eğer bu değişseydi, "kainat kocaman bir kara delikten ibaret olacaktı."[254]

Zayıf Nükleer Kuvvet: Zayıf nükleer kuvvet yerçekiminden daha güçlüdür, fakat oldukça dar aralıklarda etkilidir. Yıldızlara yakıt sağlamaktan ve elementlerin şekillendirilmesinden sorumludurlar. Aynı zamanda radyoaktif bozunmadan da sorumludur. Zayıf nükleer kuvvet olmadan Güneş, enerjisini muhafaza edemez, çünkü nükleer füzyonda çok önemli bir role sahiptir. Bu kuvvet, çok az miktarda dahi olsa güçlü veya zayıf olsaydı, yıldızlar oluşmazdı.

Fizik kanunlarının ince ayarı hakkında yukarıda verilen örneklerin ardından, her akıl sahibi kişi şu soruları sorar: *Fizik kanunları nereden gelmiştir? Neden farklı kanunlar yerine bu kanunları gözlemliyoruz? Bu kanunlar nasıl oluyor da bilinçsiz, akılsız, kör ve gelişigüzel haldeki fizikî süreçleri insan hayatını sürdürebilecek şekilde yönetebiliyor?* Akıl sahibi bir zihin, bu sorulara cevap olarak bir kanun koyucunun, bir 'büyük' matematikçinin veya kozmik bir 'zihnin' bilinçli bir hayata olanak sağlamak için bu kanunları yarattığını söyler.

Kozmik nizam

Kainatta gözlemlediğimiz intizam ve semavî âhenk, sadece sıradan bir düşünürün zihninde hayret uyandırmakla kalmıyor, aynı zamanda büyük zekaları da büyülüyor. Albert Einstein bir defasında şöyle bir ifadede bulunuyor:

"Ben bir ateist değilim ve kendimi bir panteist (tümtanrıcı) olarak da görmüyorum. Bizler, farklı dillerde kitaplarla dolu büyük bir kütüphaneye giren küçük bir çocuk konumundayız. Çocuk biliyor ki bu kitapları mutlaka birileri yazmıştır. Fakat

254 Collins, R. The Teleological Argument, s. 212.

nasıl olduğunu bilmiyor. Kitapların yazılmış olduğu dilleri anlamıyor. Kitapların yerleştirilmesinde gizemli bir nizam olduğunu düşünüyor fakat ne olduğunu anlayamıyor. Bu, bana kalırsa, Tanrı karşısında en zeki insanın tavrına denktir. Kainatın hayret verici bir şekilde tanzim edildiğini ve belirli kanunlara tabi olduğunu görüyoruz, fakat bu kanunları çok az anlayabiliyoruz. Bizim sınırlı zihinlerimiz [ancak] takımyıldızlarını hareket ettiren o gizemli kuvveti idrak edebiliyor."[255]

Sözünü sakınmayan ateistlerden Richard Dawkins de kainatın nizamı üzerine yorumda bulunuyor ve kainatın tasarlanmış olduğunu reddedip kendi natüralist izahını ortaya atıyor olsa da, Einstein gibi insanları hayrete düşüren bu nizamına dikkat çekiyor:

"Ama [şu satırları] yazarken anladığım şey şu ki ben yaşadığım için şanslıyım, siz de öyle. Yaşam biçimimiz için tam anlamıyla mükemmel bir gezegende yaşıyoruz: çok sıcak ve çok soğuk olmayan, nazik gün ışığında güneşlenen, tatlı sularla dolu; nazikçe dönen, yeşil ve altın renkli hasat şenlikleriyle dolu bir gezegen...Rastgele seçilen bir gezegenin tüm bu nazik özelliklere sahip olma ihtimali nedir?"[256]

Kainat şüphesiz ki "hayret verici bir şekilde tanzim edilmiştir" ve anlaşılması güç bir nizam arz eder. Eğer bu nizam farklı olsaydı, büyük ihtimalle insan hayatının varlığından söz edilemezdi. İşte bu nizam ile alakalı bazı misaller:

> **Gezegenimizin konumu:** Dünya'mızın hayatın devamını sağlayan özelliklerinden biri de Güneş ile arasındaki mesafedir. Dünya, yaşam için en elverişli koşulların sağlanabileceği bir mevkide bulunmaktadır. Bu alan "merkez yıldızdan sağlanan ısının okyanusla-

255 Jammer, M. (1999) Einstein and Religion. Princeton, NJ: Princeton University Press, s. 150.

256 Dawkins, R. (1999) Unweaving the Rainbow. London: Penguin, p. 4. [Türkçesi: Richard Dawkins (2012) Gökkuşağını Çözmek. İstanbul: Kuzey Yayınları s.23 Çev: Gül Greenslade]

rın hem donmayacağı hem de kaynayacak kadar ısınmayacağı, gezegenlere ait bir yüzey ısısı sağlaması"[257] olarak tanımlanır. Eğer gezegenimiz Güneş'e çok az miktar dahi yakın olsaydı, hayatın devam edemeyeceği kadar çok sıcak olurdu. Eğer çok az miktar dahi uzak olsaydı, bu sefer de hayata imkan tanımayacak kadar soğuk olurdu.

Jüpiter'in yerçekimi: Bir gaz devi olan Jüpiter'in Güneş sistemimizde bulunmamasının çok hayatî sonuçları olurdu. Jeolojik Bilimler Profesörü Peter Ward'ın görüşüne göre, "Jüpiter olmasaydı, Dünya'da, büyük ihtimalle, hayvan hayatından söz edemezdik."[258] Jüpiter, kozmik bir kalkan görevini üstleniyor; kuyruklu yıldızların ve diğer gök cisimlerinin gezegenimize çarpmasına mani oluyor, çünkü Jüpiter'in yerçekimi kuvveti, gök cisimlerini deyimi yerindeyse, 'emiyor'. Eğer bu dost canlısı gaz devi olmasaydı, ileri/gelişmiş yaşamın gelişimi mümkün olmayabilirdi.

Jüpiter'in etkisini inceleyen NASA Sagan Akademi Üyesi Rebecca Martin, konu hakkında şunları ifade ediyor: "Çalışmamız gösteriyor ki şimdiye kadar gözlemlemiş olduğumuz gezegensel sistemlerin en küçük parçası dahi, doğru bir mevkide bulunan dev gezegenler sayesinde uygun bir büyüklükte bir asteroid kuşağı oluşturarak yakınlarından bulunan, içerisinde kara parçası bulunduran gezegenlere hayat barındırma imkanı sağlıyor...Çalışmamız, Güneş sistemimizin belki de [rastlantı yerine] özel [tasarlanmış] bir sistem oldu-

257 Ward, P. D. and Brownlee, D. (2004) Rare Earth: Why Complex Life Is Uncommon in the Universe. New York, NY: Copernicus Books, s. 16.

258 a.g.e, s. 221-222

ğunaişaretediyor."[259]

Jüpiter olmasaydı, kuyrukluyıldızların ve diğer gök cisimlerinin çarpışmaları nedeniyle gezegenimizdeki hayatın devam ettirilmesi oldukça zor olurdu.[260][261]

Gel-git hareketleri: Gel-git hareketleri, Dünya'nın uydusu olan Ay'ın yakınlaşma ve uzaklaşması sonucunda, yerçekimi kuvveti aracılığıyla oluşur. Ay, oluşumundan sonra, Dünya'ya şimdi olduğundan daha yakındı, fakat bu yakınlık çok uzun sürmedi. Eğer Ay, (açısal momentumdan ötürü) uzaklaşmamış olsaydı, bunun gezegenimiz üzerinde ciddi etkileri olurdu. Dünya'da hayatın ortaya çıkmasını engelleyecek seviyede, yüzeyin aşırı ısınması ile sonuçlanabilirdi. Profesör Ward, Dünya'ya yakın duran Ay'ın, Dünya'nın kabuğunu esnetip sürtünmeye dayalı bir ısınma meydana getirerek, muhtemelen, yüzeyini eriteceğini ifade ediyor: "Dünya'ya yakın bulunan Ay'ın sebep olacağı gelgitler muazzam büyüklükte olurdu ve Dünya'nın kabuğunu esneterek, sürtünmeye dayalı ısınmayla beraber, üzerindeki kara parçasını da eritebilirdi."[262]

Dünya'nın dönüş ekseni eğiminin sabitlenmesi/dengelenmesi: Ay, aynı zamanda Dünya'nın dönüş ekseninin eğiminin sabitlenmesini/dengelenmesini de sağlar. Profesör Ward: "eğimin doğrultusu on yıllar ve binyıllar boyunca, tıpkı bir topun dönerken yalpala-

259 No Jupiter, no advanced life? ' - evolution may be impossible in Star Systems without a giant planet (2012). Şuradan erişilebilir: http://www.dailygalaxy.com/my_weblog/2012/11/would-advanced-life-be-impossible-in-star-systems-without-a-jupiter-.html [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

260 Rasio, F.A. and E.B. Ford. (1996) Dynamical instabilities and the formation of extrasolar planetary systems. Science 274: 954-956.

261 Ward, P. D. and Brownlee, D. (2004) Rare Earth: Why Complex Life Is Uncommon in the Universe. New York, NY: Copernicus Books, s. 238 – 239.

262 a.g.e, s. 227.

ması gibi, dünya döndükçe sürekli değişiyor olsa da, eğimin yörünge düzlemine göre açısı neredeyse sabit kalıyor."[263]

Bu açı, Ay'ın yerçekimi kuvveti aracılığıyla, yüzlerce, milyonlarca yıldır istikrarlı bir şekilde sabit durdu. Eğer Ay, olduğundan daha küçük olsaydı veya Güneş'e ve Jüpiter'e göre daha farklı bir mevkide bulunsaydı, "Dünya'nın sıcaklığına uzun dönemli bir istikrar"[264] sağlayamazdı. Buna göre, eğer Dünya'nın bir uydusu olmasaydı, gezegenimizin iklimi hareketli, sert ve daima değişen bir halde olurdu. Sadece küçük canlılar hayatta kalabilir, bugün bildiğimiz anlamda [birçok canlının muntazam bir ekosistem içerisinde yaşadığı] hayat mümkün olmazdı.

Yukarıda verilen bilgilerin ışığında düşündüğümüzde, fizik kanunlarını ve Güneş sistemimizin muntazam nizamını en iyi açıklayan görüş nedir? Birkaç seçenek var: şans/tesadüf, fizikî zaruret, çoklu evren veya tasarım.

Şans/Tesadüf

Bu görüş, ince (hassas)-ayar'ın tesadüf eseri ortaya çıktığını, fizik kanunlarının ve güneş sistemimizin, hiçbir maksat ve amaç olmaksızın meydana geldiğini söyler. Bunlar kaza eseri, rastgele ve gelişigüzel sebepler olduğunu öne sürer. Bu iddia mantıksızca ortaya atılmış bir iddiadır. Yandaki Bruce Lee resminiinceleyiniz.[265]

Eğer size bu resmin tesadüf eseri ortaya çıktığını - tabloya mürekkep döküldükten sonra böyle bir resmin ortaya çıktı-

263 a.g.e, s. 223

264 a.g.e.

265 Şuradan esinlenerek uyarlanmıştır: Collins, R. The Fine-Tuning Design Argument. PowerPoint Presentation. Şuradan erişilebilir: http://home.messiah.edu/~rcollins/Fine-tuning/Fine-tuning%20powerpoint%20final%20version%2010-3-08.ppt [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

ğını söyleseydim, söylediklerimi ciddiye almazdınız. Çünkü tecrübelerinize ve şimdiye kadar edindiğiniz bilgilere göre bu olay, imkansızdır. Buna benzer bir şekilde, [ABD'deki] Özgürlük Anıtı'nın şans eseri inşa edildiğini söyleseydim, herhalde delirmiş olduğumu düşünürdünüz.

Şans hipotezi sadece mantıksız değil, aynı zamanda umumi söylemin aksi yönünde bir söylemdir. Yani burada demek istediğim, eğer biri çıkıp da bir şeyin tesadüf eseri meydana geldiğini söylese, bu söylemi, ortaya atılan saçma sapan bir söylem ile denk olur. Mesela, bir ateiste annemin aslında benim anne dediğim kişi olmadığını, aslında Plüton'da doğmuş olan ve Dünya'ya büyük bir tüy yumağı üzerinde taşınılarak getirilen dev, pembe bir fil olduğunu söyleseydim, ateist arkadaşım benim delirdiğimi düşünürdü. Fakat ben de şöyle cevap verirdim: "Hâlâ bir şans/ihtimal var." İşte tesadüf hipotezini kabullenmek bu şekilde ortaya atılan bütün iddiaları mümkün kılmış olurdu ve aklın rolü, hem akademik hem de gündelik tartışmalarımızda lüzumsuz sayılırdı. Ben çıkıp sırf İslam'ın doğru olma ihtimali var diye İslam hakikattir de diyebilirim ve böyle bir iddiada bulunmaya hakkım da vardır. Çünkü bir kere şans hipotezini kabullenildikten sonra, artık herkes istediği iddiada bulunabilir.

Şans hipotezini, fizikî kanunların ince ayarı için geçerli bir açıklama olarak kabul eden bir ateist, fikrî açıdan çifte standart gütmekle itham edilmelidir. Ateistler, günlük yaşantılarında, gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyler için tesadüfü/şansı hesaba katmazlar. Bir ateist, çocuğuna yatmadan önce bisküvi yememesini tembihledikten sonra sabahleyin çocuğunu yüzünde bisküvi kırıntıları ile görse ve yerde de bisküvi paketi bulsa, sizce ne düşünür? Şans hipotezi [çocuğun bisküvi yememiş olma ihtimali] hiç aklına gelir mi? Tabii ki gelmez. Böyle bir mantığın finansal işlemlere, hukuk mahkemelerine ve siyasete tatbik edildiğini bir düşünün. Gündelik hayatımız, dünya meseleleri ve ekonomimiz altüst olurdu.

Birçok ateist, mesele Tanrı olduğunda epistemik bariyeri yukarı çekiyor, fakat kendi günlük hayatlarında farklı bir standartla yaşıyorlar. Bunun sebebi, gayet aşikar olan bir hakikati reddetmedeki ısrarlarının hissî - ve kimine göre manevî - bir sebebi olması. Bazı ateistler için, sözde aklî argümanlar, ancak daha büyük bir meselenin üzerini örtmeye yarar: Tanrı'ya ibadet etmek istememe kibri (*bkz. Bölüm 15*).

Fakat hâlâ bir şans, bir ihtimal var!

Bazı ateistler, ısrarla ne kadar mantıksız olursa olsun kozmik nizamın bir maksat ve gaye eseri olmadığını savunur. Onlara göre bize hayat imkanı sunan kainat, oldukça şanslı bir şekilde sonuçlanan bir kaza eseri var olmuştur.

Bu itiraza cevap vermek için olasılık ilkesini dikkate alınız. Akılcı bir zihne göre, bir takım veriler eğer bir hipotez altında muhtemel değilse; bu veriler, ihtimali daha yüksek olan başka bir hipotezi destekleyen bir delil yerine geçer. Bu ilkeyi bir örnek ile açıklayayım.[266] Diyelim ki George isimli bebek üzerinden Paul Y ve John X babalık testine tabi tutulacak. Anne, biyolojik babanın büyük ihtimalle Paul Y olduğunu savunuyor. Fakat buna rağmen pek emin değil ve iki kişiye de babalık testi uygulanması istiyor. John X, biyolojik babanın kendisi olduğuna inanıyor ve bunu kanıtlamakta da kararlı.

DNA sonuçları açıklanıyor ve Paul Y'nin DNA'sı George bebeğin DNA'sı ile uyumlu çıkıyor, fakat John X'in DNA'sı uyumlu çıkmıyor. Bu delillere baktığımızda annenin hipotezinin doğru olma ihtimali daha yüksek. John X'in hipotezi ise veriler tarafından desteklenmiyor bile. Bu ilkeye göre, iki DNA sonucu da annenin hipotezini desteklemiş oluyor. Çünkü annenin hipotezinin doğru çıkması için John X'in DNA'sı, George bebeğin DNA'sı ile uyumlu olmamalı ve Paul Y'nin

266 a.g.e.

DNA'sı uyumlu olmak zorunda. Dolayısıyla veriler, annenin hipotezini doğru, John X'in hipotezini yanlış kılıyor.

Kainatın ince ayarı ile alakalı elimizde bulunan veriler tesadüf veya şans değil, ancak tasarım hipotezi ile en doğru şekilde açıklanabilir. Çünkü ince ayara bakıldığında, kaza eseri, rastgele ve gelişigüzel sebepler yerine, akıllıca bir 'ön-planlama' yapıldığı açığa çıkıyor. Bu ilkeyi şimdiye kadar sunduğum argüman üzerinde tatbik ettiğimizde görüyoruz ki elimizdeki veriler şans hipotezi altında anlamsız kalıyor ve tasarım hipotezinin doğru olduğunu gösteriyor.

Fizikî zaruret?

Fizikî zaruret kavramına göre kainatın nizamı, şu anda olduğu gibi olmalıdır. Bu, iki ana sebepten ötürü yanlıştır. Birincisi, bizim varlığımıza imkan tanımayan bir kainatın var olamayacağına inanmak zorunda kalırdık. Durum, ne var ki, böyle değildir. Farklı bir takım kanunlar ile başka bir kainat yaratılabilirdi.[267] Fizikçi Paul Davies, şöyle açıklıyor: "Fizikî kainat, şu anda olduğu gibi olmak zorunda değildir: başka türlü de olabilirdi."[268]

İkincisi, kainatın, bir hayat formu oluşmasına olanak sağlamak zorunda olduğunu söyleyenlerin hiçbir delili yoktur. Önceki bölümlerde verdiğimiz tost örneğine dönecek olursak, tosta ve üzerine sürülmüş çikolataya bakarak; 'bu böyle olmak zorundaydı', demeye benziyor. Bu, gayet açık ki, yanlıştır, çünkü ekmek tost haline getirilmemiş olabilirdi ve çikolata yerine, mesela, tereyağı sürülebilirdi.

267 Craig, W. L. (2008) Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics, s. 161.

268 Davies, P. (1993) The Mind of God: Science and the Search for Ultimate Meaning. London: Penguin, s. 169.

Çoklu kainat?

Kimilerine göre birden fazla kainatın mevcut olduğunu varsayarak ince ayarı açıklayabiliriz. Yani mevcut kainatlardan bir tanesi, bizim içinde yaşadığımız kainattır. Eğer var olan kainatların sayısı olabildiğince çok olursa, hayat için ihtiyaç duyulan şartları sağlayan bir kainatın var olma ihtimali de o kadar artar. Bruce Lee örneğimizi hatırlayacak olursak, çoklu kainat teorisi, aslında, bize, bir tabloya eğer çok defa mürekkep fırlatırsak bir tanesinde Bruce Lee'nin resmini ortaya çıkarabiliriz diyor. Çoklu kainat teorisinin birçok farklı çeşidi var, burası tabi onların hepsinden bahsedebileceğimiz bir yer değil. Fakat, çoklu kainat teorisinin yanlış olduğunu göstermek için birkaç temel noktaya değinebiliriz.

Birincisi, çoklu kainat teorisi, lüzumsuzca ortaya atılmış bir teoridir. Hiç lüzumu yokken, varlıkların sayısını gerekenden fazla çoğaltıyor. Profesör Richard Swinburne, "Kainatın niteliklerini açıklayabilmek için tek bir varlığın (Tanrı) varlığını kabul etmek yeterliyken birbiriyle nedensel olarak bağlı milyarlarca kainatı var kabul etmek, çılgınca bir şey."[269]

İkincisi, çoklu kainat teorisini destekleyen hiçbir delil yoktur. Profesör Anthone Flew, "...mantıki açıdan kendilerine has tabiat kanunlarına sahip olan birden fazla kainatın varlığının mümkün olması, onların var olduğu anlamına gelmez. Çok sayıda kainatın var olduğuna dair mevcut bir delilimiz yok. Sadece spekülatif bir fikirden ibaret."[270]

Çoklu kainat teorisi sadece delilsiz değil; aynı zamanda bilime de aykırı. Sydney Astronomi Enstitüsü'nde doktora sonrası araştırmacı olan Luke A. Barnes, çoklu kainat teorisinin gözlemlerimizin çok ötesinde olduğunu şöyle açıklıyor:

"Bilim tarihi bizlere tekrar tekrar göstermiştir ki deneysel

269 Flew, A. (2007) There is a God, s.119.
270 a.g.e.

test/gözlem, isteğe bağlı bir seçenek değildir. Birden fazla kainatın var olabileceğine dair ortaya atılan tez, hiçbir zaman test edilemeyecektir. En iyi ihtimalle, bizim kainatımızda oldukça iyi bir şekilde test edilmiş olan fiziksel bir teorinin, kainat-üreten bir mekanizmanın varlığına işaret etmesi söz konusu olabilir. Böyle bir şey olsa bile, gözlemlerimizin ötesinde birçok soru gizemini korur, mesela metaspace'de [uzay ötesi boyutta] böyle bir mekanizmanın neşet etmesini sağlayacak koşulların var olup olmaması gibi, gözlemin ötesine geçen sorular hala olacaktır. Kaldı ki yeni bir kainatın meydana getirildiği bir sürecin gözlemlenmesi neredeyse kesin anlamda imkansızdır."[271]

Çoklu kainat teorisinin, ileri gelen birçok kozmolog ve teorik fizikçi tarafından savunulan ve en yaygın olan yorumuna göre, bu kainatlar, fizikî bir süreç veya birtakım kanunlar tarafından oluşturulmuştur. Yani kainatın ve diğer bütün kainatların oluşması için en başta fizik kanunlarının var olması gerekiyor, diyorlar. Çoklu kainat teorisinin bu yorumdaki problem şudur ki, bir takım fizikî süreçlerin kainatları oluşturmasına inanmak, Tanrı'ya inanmaktan çok daha zor bir şey. Çünkü bu iddiaya göre, fizikî süreçlerin büyülü bir şekilde, herhangi bir açıklama olmaksızın, kendi kendilerini ortaya çıkardıklarına inanmamız gerekiyor. Ayrıca bize, bütün bu fizik kanunlarının ve süreçlerin nereden geldiğini sorma hakkı da doğmuş oluyor. En önemlisi, fizikî süreçlerin, bizim hayat sürmemizi sağlayabileceğimiz bir kainat oluşturmak için 'iyice tasarlanmış' olması gerekiyor.[272] Dolayısıyla, benim kanaatime göre, çoklu kainat teorisinin bu yorumunun savunucuları ince ayar ve kainatın nizamını [kendilerine göre] bir seviyeye getiriyorlar ve hiçbir şekilde bir açıklama sunmuyorlar. Her nasıl

271 Barnes, L. A. (2011) The Fine-Tuning of the Universe for Intelligent Life. Sydney Institute for Astronomy. Şuradan erişilebilir: http://arxiv.org/PS_cache/arxiv/pdf/1112/1112.4647v1.pdf [Erişim tarihi: 5 Ekim 2016].

272 Şuradan uyarlanmıştır: Collins, R. (2009) The Teleological Argument, s. 262-265.

olursa olsun, çoklu kainat teorisi doğru dahi olsa, Tanrı'nın varlığına karşı bir görüş niteliğinde olamaz *(bkz. Bölüm 6).*

Mutlaka tasarlanmış olmalı!

Kainattaki fizik kanunları ve bu muazzam nizam; şans, zaruret veya çoklu kainat üzerinden açıklanamaz ve dolayısıyla burada ortaya koyulabilecek en iyi açıklama kainatın bir tasarım sonucu ortaya çıktığıdır. Kainatın bir gaye üzere 'önceden planlanmış' olduğunu ve bu planın arkasında bir aklın olduğunu kabul etmek, diğer seçeneklerden çok daha tutarlı ve makul bir açıklamadır. Bu argümanın basitliği ve gücü, tıpkı bir bahçedeki çiçeklerle yazılmış olan 'seni seviyorum' yazısını gören kişinin, bu yazının bir bahçıvan tarafından tasarlandığını düşünmesi kadar açık ve nettir.

Fakat yine de değinmemiz gereken birkaç itiraz mevcuttur.[273]

Tasarımcıyı kim tasarladı?

Bu, 'tasarımcıyı kim tasarladı' itirazı, Richard Dawkins'in kitabı *Tanrı Yanılgısı*'nda şöyle geçiyor: "...çünkü tasarım hipotezi akabinde tasarımcıyı kimin tasarladığına dair daha büyük bir problemi ortaya çıkarıyor."[274] Bu iddiaya göre eğer bir tasarımcı var ise, onu da tasarlayan bir tasarımcı olmak zorundadır.

Birincisi, bilim felsefesindeki temel prensiplerden biridir ki bir açıklama, belirli bir olgu/fenomen hakkında en iyi açıklama olarak anlaşıldığı zaman, artık bu açıklama için tekrar bir izaha gerek yoktur. Bunu bir örnekle gösterelim:

Diyelim ki bundan 5000 sene sonra, bir grup arkeolog Londra'daki Hyde Park'ta bir kazı yapıyor ve bir araba ile bir otobüs buluyorlar. Bu bulguların biyolojik bir süreç sonucu değil de he-

273 Bu itirazlara cevap vermede sağladığı katkıdan ve yardımlarından ötürü Ebu Hureyre'ye teşekkür ediyorum.

274 Dawkins, R. (2006) The God Delusion, s. 158.

nüz tanımlanmamış bir medeniyetin ürünü olduğunu söylemek için bir gerekçeleri mevcuttur. Fakat, eğer bazı şüpheciler bu medeniyet hakkında herhangi bir bilgimiz olmadığından, nasıl yaşadıklarını ve nasıl yaratıldıklarını bilmediğimizden, bu şekilde çıkarımlar yapmamızın uygun olmayacağını iddia etseler, arkeologların çıkarımları yanlış sayılır mı? Tabii ki sayılmaz.

İkincisi, eğer bu iddiayı ciddiye alırsak, bilim ve felsefenin temellerini dahi sarsabilir. Eğer bilimin en temel varsayımları için dahi bir açıklamaya ihtiyaç duysaydık mesela fizik dünyanın varlığı - bilimsel gelişimimiz hangi seviyede olurdu? Üstelik bunu şimdiye kadar ortaya atılmış bütün izahlara uygulayacak olsak, elimizdeki bütün izahları kaybetmekle karşı karşıya kalırız.Bu izahların yok oluşu bilimin [fizik dünyayı] açıklamak, izah etmek olan[275] - bütün gayesini ortadan kaldırır.

Tasarımcı daha karmaşık / anlaşılması zor bir varlık olmalı

Bir başka itiraza göre ise, madem bir açıklama olabildiğince basit olmalı ve cevapladığından çok sorular üretmemeli öyleyse Tanrı'nın varlığını kabul ederek tasarım hipotezini açıklamak boşa çıkar. Tanrı mutlaka kainattan daha 'karmaşık/anlaşılması zor' bir varlık olmalı; öyleyse Tanrı'nın kainatı tasarladığını iddia etmek, sorunumuzu daha da büyütmekten başka bir işe yaramaz.

Bu itirazda, İslam'daki Tanrı kavramı yanlış sunulmuş oluyor. İslam'da [yaratıcı olarak] Tanrı oldukça basit [anlaşılabilir] ve eşsiz olarak tektir. Bu, Kur'an'da gayet beliğ bir şekilde özetlenmiştir: "De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi

275 İki bahis de Professor William Lane Craig'in yaklaşımından uyarlanmıştır. Craig, W. L. (2009) Dawkins's Delusion. In: Copan, P. and Craig, W. L. (ed.). Contending with Christianity's Critics: Answering New Atheists & Other Objectors. Nashville, Tennessee: B & H Publishing Group, s. 4.

de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."[276]

Profesör Anthony Flew, Tanrı kavramının basitliğini şu sözlerle ifade ediyor: " [Tanrı fikri] o kadar basit ve anlaşılabilir bir fikirdir ki bütün semavi dinlerin bağlıları tarafından anlaşılmıştır."[277]

Tanrı, fizikî olarak karmaşık bir varlık mıdır?

Bu itirazın diğer bir sorunu da Tanrı'nın fizikî parçalardan ibaret olduğunu varsaymasıdır. Bu varsayımın sebebi çok yönlü, karmaşık kabiliyetlere sahip olan varlıkların fizikî açıdan karmaşık, çok yönlü olmaları yönündeki beklentidir. Eğer Tanrı, milyarlarca duaya cevap verebiliyor, koca kainatı idare edebiliyor ve içinde gerçekleşen her hadiseyi biliyorsa, O, mutlaka karmaşık bir fizikî yapıya sahip olmalıdır. Bu, ne var ki, yanlış bir varsayımdır. Karmaşık kabiliyetlerin varlığı, karmaşık bir yapıyı ima etmez, böyle bir yapıya işaret etmez. Düz bir ustura ile elektrikli bir tıraş makinesini düşünün. Hem ustura hem de tıraş makinesi ile tıraş yapılabilir. Her ikisinde de aynı kabiliyet var, fakat elektrikli makine, usturadan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Hatta usturanın, fizikî anlamda karmaşık olan tıraş makinesinden daha fazla kabiliyeti/özelliği olabilir. Meyveleri ve karton gibi cisimleri kesebilir; hatta delikler açabilir.

Bana kalırsa bu itiraz, şu misal üzerinden kolayca reddedilebilir: İnsanların, arabalardan çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduklarını biliyorum. Fakat insanların arabalardan daha karmaşık yapıda olması, arabaları tasarlamadıkları anlamına gelmiyor. Bu basit misal dahi yukarıdaki asılsız itirazın havasını almak için kâfidir.

276 Kur'an, 112:4.
277 Flew, A. (2007) There is a God, s. 111.

'Boşlukların Tanrısı'?

'Boşlukların Tanrısı' itirazı artık suyu çıkmış bir ateist klişesi halini aldı. Popüler ateistlerin söylem dünyasında oldukça yaygın olarak kullanılan, gelişigüzel bir entelektüel silah. Bu itiraza göre bilim, nihayetinde, henüz varlığına dair bir açıklama sağlanamamış olgulara/fenomenlere bir açıklama getirerek, Tanrı'ya duyulan ihtiyacı izah edecek. Tasarım argümanının bağlamından baktığımızda, 'boşlukların tanrısı' itirazının az da olsa mühim tarafları var. Bunun dört sebebi var:

1. Bir ateist bu itirazı dile getirdiğinde, şimdiye kadar elde ettiğimiz bilimsel verilere göre, kainatın tasarımı için bir tasarımcının varlığının en iyi açıklama olduğunu, fakat bilmediğimiz gelecek bir tarihte, bilimsel gelişmenin bu tasarım argümanını reddedebileceğini iddia etmektedir. Bunun bilime körü körüne inanmaktan aşağı kalır yanı yoktur, tıpkı "bilim bu meseleyi çözemez, fakat hala umutluyuz" demek gibidir bu iddia.

2. Ateist, aslında, 'boşlukların tanrısı' itirazının en önemli öncüllerinden birinin asılsız olduğunu göz önünde bulundurursak, daha da kötü bir çıkmaza düşüyor. Bilimin, [Tanrı'ya dair] bilgi eksikliğimizi gidereceğinden bahsediyor. Fakat biliyoruz ki bilim, sadece bilgi boşluklarını kapatmaz, bazen daha büyük boşluklar oluşturur, onları genişletir. Yüz sene evvel hücrelerin protoplazma damlalarından ibaret olduğuna inanıyorduk. Gelgelelim 1950lerden itibaren, bütün hücrelerdeki engin bilgi-kodlama sisteminin farkına vardık. Bu keşif, sorularımıza cevap vermenin yerine, ilk hücrelerin nasıl oluştuğuna dair bilgi boşluğunu artırmış oldu.

3. Ateiste sormak isterim, bilim aslında hangi sorulara cevap vermiştir? Bilim, bizlere kainatın işleyişini göstermiş, fizik kanunlarını açıklamıştır. Fakat bilim,

derin varoluşsal anlama sahip sorularımıza cevap sağlamakta başarısız olmuştur. Bilim; ince ayarı, kainatın başlangıcını (*bkz. Bölüm 5*), hayatın kaynağını, tabiatı veya bilincin nasıl ortaya çıktığını (*bkz. Bölüm 7*) açıklayamamıştır. Bilimin, metafizik sonuçları olan soruları cevaplama hususunda iyi bir geçmişi de yoktur (*bkz. Bölüm 12*).

4. Ateist, bu durumda, Tanrı açıklamasını bilimsel bir açıklama olarak görüyor. Fakat kozmik bir tasarımcının var olduğunu varsayarak kainatta bulunan ince ayarı açıklamayı hedeflemek, aslen, felsefî (veya metafizik) bir açıklamadır.

5. Bütün bunlarla beraber, bazı ateistlere göre de 'boşlukların tanrısı' itirazı, cahillikten öte gelen bir itirazdır ve bilimin bir gün bu bilgi boşluğunu dolduracağına inanıldığından ötürü söylenilen bir şey değildir. Hassas bir ayara sahip bu kainatın nasıl meydana getirildiğini bilmemenin, cehaletten savunulduğunu öne sürerler. Aynı zamanda, tasarım argümanına göre düşünülürse, bu bilgi boşluğunu hiçbir zaman kapanmayacağını iddia ederler. 'boşlukların tanrısı' itirazının bu şekilde formülleştirilmesi, her boşluğun natüralist bir açıklama ile doldurulması gerektiğini varsayar. Tasarım açıklaması kainatın hassas bir ayara sahip olan niteliklerini en iyi açıklayan, metafizik bir açıklamadır. Tasarım açıklaması aynı zamanda, en iyi açıklamaya çıkarım[278] olarak da görülebilir. En iyi açıklamaya çıkarım, bilgisizlikten kaynaklanan bir açıklama değildir; bir takım verileri veya arka plan bilgisini, en iyi ve tutarlı şekilde açıklamak için başvurulan kaçınılmaz bir düşünme

278 En İyi Açıklamaya Çıkarım (EİAÇ), kitabın diğer bölümlerinde de kullanılmıştır. Bir mevzuyla, bir meseleyle alakalı mevcut açıklamalar arasından en iyisinin tercih edilmesini, ona çıkarımda bulunulmasını ifade eder. (çev. notu)

biçimidir. Ateist, 'boşlukların tanrısı' itirazını kullanıp durmak yerine, tasarım açıklamasının neden en iyi açıklama olmadığını göstermeli ve sonrasında insanların takdirine sunmalıdır.

Hiçbir ihtimal yok!

Kimilerine göre bu bölümde sunduğumuz argüman anlamsızdır, çünkü onlara göre, 'olasılık' veya 'ihtimal' gibi kavramlar kainatın ince ayarı ve kozmik nizam üzerinde tatbik edilemez. Bu görüşe göre matematiksel olasılık burada tatbik edilemez, çünkü elimizde gözlemleyebildiğimiz sadece bir tane kainat vardır. Bir matematiksel olasılığın tatbik edilebilmesi için bir olasılık dağılımına ihtiyacımız vardır. Matematiksel olasılık dağılımı ise bir olayın meydana gelme ihtimallerinin, mümkün bütün sonuçların sayısına bölünmesiyle elde edilir. Burada gözlemleyebildiğimiz başka bir kainat olmadığına göre, başka mümkün sonuçlar da yoktur. Dolayısıyla, matematiksel olasılık hesabı burada tatbik edilemez ve tasarım hipotezini gereksiz kılar.

Bu görüş, hatalı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Çünkü sunduğumuz argümanın matematiksel olasılık üzerine inşa edildiğini varsaymıştır; aslında böyle değildir. Bizim argümanımızda bahsettiğimiz olasılık, epistemiktir [bilgiye dayalıdır].[279] Bu tür bir olasılık, mümkün çıktıların sayısına değil; bunun yerine, elimizde bulunan veriler üzerinden bir hadisenin aklî olarak kabul edilebilirliğine [makullüğüne] işaret eder. Genel anlamda ifade etmek gerekirse, epistemik olasılık, bir hipotez [kaziye] (H) ve bir delil (D) ihtiva eder. Belirli bir H için elimizde bulunan D ne kadar büyükse, H'nin doğru olma ihtimali o kadar büyüktür. Bunu bir suç mahalli örneği üzerinden anlatabiliriz:

279 Collins, R. (2002) God, Design and Fine-Tuning. Adapted version. Şuradan erişilebilir: http://home.messiah.edu/~rcollins/Fine-tuning/Revised%20Version%20of%20Fine-tuning%20for%20anthology.doc [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

Yerde uzanmış ölü bir adam düşünün. Yanında bir bıçak var, kıyafetleri ve zemin ise kanla dolu. Dedektif, adamın eşinin cinayetten mesul olduğunu düşünüyor. Ve şu mühim verileri keşfediyor: eşinin, suç işlendiğinde başka bir yerde olduğunu kanıtlayacak bir delili yok ve bıçak üzerindeki DNA ile kendi DNA'sı uyuşuyor. Dedektif ölünün katilinin büyük ihtimalle eşi olduğu sonucuna varıyor. Elindeki delil de dedektifin hipotezini destekliyor. İşte bu, epistemik olasılık için verilebilecek gayet açık bir örnektir.

Yukarıda, fizik kanunlarının ince ayarı ve kozmik nizam ile alakalı verilen örneklerden hiçbiri, matematiksel olasılık ihtiva etmez. Bütün söylenen şey, eğer kanunlar farklı olması durumunda, bize hayat hakkı tanıyacak bir kainatın, varlığının mümkün görünmemesidir. Ve tasarlanmış varlıklar hakkında şimdiye kadar edindiğimiz bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki, kainattaki nizam, onun, insan hayatı için [uygun bir şekilde] tasarlandığını gösteriyor.

Kainatın büyük bir kısmı hayat sürmeye elverişsiz! Öyleyse neden buna - sözde - tasarım diyoruz?

Bu itirazın sahipleri, madem kainat kozmik bir tasarımcı tarafından tasarlanmış, öyleyse neden kainatın oldukça küçük bir kısmında hayat var? Diye soruyorlar. Bu itirazın temelinde bütün kainatın insanların hayat sürebileceği nitelikte tasarlanması gerekiyormuş gibi asılsız bir varsayım var. İslam teolojisine göre bu varsayım asılsızdır. Bize hayat imkanı sağlayan gezegenimizin boyutlarının kainatın geri kalanına oranla oldukça küçük olduğu, İslam alimlerinin kitaplarında açık ifadelerle yer almaktadır.

Tanrı neden kusurlu/noksan bir kainat tasarladı?

Bu itiraz da bir öncekini takip ediyor. Tasarım hipotezine karşı çıkanlar diyorlar ki, eğer Tanrı kainatı tasarladıysa, neden

'kötü bir tasarım' ortaya koydu? Bir diğer deyişle, neden kainat sadece küçük bir kısmında hayata imkan tanıyacak şekilde tasarlandı?

Bu itirazda bulunanlar kainatın tasarlandığını reddetmiyorlar. Fakat, tasarımcının kabiliyetlerine işaret ederek soru soruyorlar. Bu itirazın temelindeki en önemli varsayımlardan birine göre, eğer Tanrı, en mükemmel olan Varlık, kainatı yarattıysa, yarattığı kainat da insan hayatına imkan tanıma açısından daha iyi bir tasarım örneği olmalıdır. Bu yanlış bir varsayımdır, çünkü bütün kainatın varlığının gayesi bu değildir. Bilakis, tasarlanış gayesinin bir parçası da insanları kainatın küçük bir kısmında tutmaktır. İnsanların kainattaki yeri hususunda İslam'ın nazarı bu şekildedir. İslam'a göre kainatın her bir tarafı insan hayatı için uygun olmak zorunda değildir ve sonsuza dek var olma durumunda da değildir. (Burada bahsettiklerimiz, başka gezegenlerde hayat olamayacağı anlamına gelmez. Bizim değindiğimiz, hayatın kainatın her bir köşesinde var olması gerekmediğidir). Bu açıdan bakarsak, kainatın tasarlanma biçimi, gayesi ile tam bir uyum halindedir. Dolayısıyla kainatın kusurlu olduğunu söyleyen bu iddia, doğru bir iddia değildir.

Zayıf Antropik İlke İtirazı

Bu ilkeye göre, kainatta fizik kanunlarının ince ayarı ve kozmik bir nizamın olmasını garipsememeliyiz, çünkü eğer kainat [canlılara] hayat imkanı tanıyacak şekilde ayarlanmamış olsaydı, varlığımız mümkün olmayacaktı. Fakat şu var ki, var olmuşuz. Dolayısıyla, içinde yaşadığımız kainatın bize varlık imkanı sağlaması karşısında şaşırmamalıyız. Bu yüzden, bu itiraza göre, kainatın ince ayarının bir açıklamaya ihtiyacı yoktur.

Bu iddia, aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Eğer biz var isek, kainat da bizim varlığımıza imkan tanıyacak niteliklere sahip olmalıdır.
2. Biz varız.

3. Buna göre, kainatın bizim varlığımıza imkan tanıyacak nitelikleri vardır.

Bu sonuç gayet açık ve tartışmasızdır. Fakat tekrardan elimizde isabetsiz bir iddia var. İnce ayar [argümanı], bizden varlığımızın kainatın nitelikleriyle uyumlu olduğunu açıklamamız gerektiğini öne sürmez. Bizim varlığımızın kainatın nitelikleriyle 'nasıl' uyum içinde olduğuna dair bir açıklamanın peşindedir. Bir diğer değişle, kainatın bizim var olmamıza imkan tanıyan bu niteliklerinin var olmama ihtimalinin açıklanmasını talep eder.

Aşağıdaki misal, antropik ilke itirazının neden isabetsiz olduğunu ortaya koyuyor:[280] Bir gün, aracınızı evinize doğru sürerken, yanlış bir yola sapıyorsunuz ve kendinizi terk edilmiş bir sanayi bölgesinde buluyorsunuz. Aracınız istop ediyor, siz de yardım edebilecek birilerini bulmak için çıkıp yürümeye başlıyorsunuz. Birdenbire, radyasyondan koruyucu kıyafetlere benzer kıyafetler giymiş silahlı bir grup ellerinizi bağlıyor, başınıza bir poşet geçiriyor ve sizi bir aracın arka koltuklarına fırlatıyorlar. Birkaç saat sonra araçtan zorla çıkarılıp bir binaya götürülüyorsunuz. Nihayetinde bu silahlı grup başınızdaki poşeti çıkarıyor ve sizi bir sandalyeye oturtuyor. Etrafınıza baktığınızda beyaz duvarlar ve parlak ışıklardan başka bir şey göremiyorsunuz. Fakat önünüzde de gelecekten gelmiş olan ileri teknoloji bir çamaşır makinesine benzeyen, dev bir makine var. Ortalık birden sessizleşiyor ve size, makineye tırmanıp içine girmenizi söyleyen bir ses işitiyorsunuz. Size söylenilene göre, yeni icat edilen bu makineyi ilk kullanan kişi siz olacaksınız. Artık bu hususta başka bir seçeneğiniz yok. Birkaç dakika içerisinde makineye giriyorsunuz ve aşırı derecede bir sıcaklık hissediyor, yüksek derecede ses ve gürültü işitiyorsunuz ve etrafınız bir anda bulanıklaşmaya başlıyor. Bilincinizi kaybediyorsunuz. Bir süre sonra uyanıyor, kendinizi 1625 senesinde

280 Şuradan uyarlanmıştır: Collins, R. (2009) The Teleological Argument, s. 276.

buluyorsunuz. Bir ağaca halatla bağlanmışsınız ve yaklaşık 10 metre uzaklıkta 100 Kızılderili, oklarını size çevirmiş bekliyorlar. Bu Kızılderililer ise ok atarken asla ıskalamazlar ve at üzerinde, gözleri bağlı bir şekilde bir sineği dahi vurabilirler. Birisinin 10'dan aşağı saymaya başladığını duyuyorsunuz ve bir kişi 'ateş' diye bağırıyor. Bütün Kızılderililer sizin kalbinize nişan almış durumda. Fakat gözlerinizi açtığınızda bir bakıyorsunuz ki her biri, hedefini yani sizi ıskalamış. Şimdi, dikkatinizi çekmek istediğim iki nokta var. Birincisi, sizi ıskalamalarına hiç şaşırmamalısınız; eğer hayatta kalmamış olsaydınız zaten bunun farkında olmayacaktınız. İkincisi, Kızılderililerin sizi ıskalama ihtimalinin çok düşük olmasından ötürü çok şaşırmış olmalısınız. İşte antropik ilke, birincisini savunuyor, halbuki bizim bu bölümde ortaya koyduğumuz görüş, ikincisinden bahsediyor. Bize hayat imkanı sağlayan bir kainatta yaşadığımız için şaşırmamalıyız [bizi hayrete düşürecek olan şey bu değildir]. Bizi asıl hayrete düşürecek olan, kainatın bu niteliklere sahip olmama ihtimalidir. Yani, antropik ilke burada hadiseye yanlış taraftan bakıyor.

İnsan hayatının özel olduğunu düşünüyorsunuz

İnce ayar[281] argümanına karşı ortaya atılan itirazlardan biri de, argümanın 'antroposantrik [insan merkeziyetçi]' olmasıdır. Bir diğer deyişle, insan hayatının ince ayarı gerektiren özel bir ciheti olduğunu varsayıyor. Canlı hayatı olmasaydı dahi, kainatın yıldızlar ve gezegenler için ince ayar ile tasarlandığını yine söyleyebilirdik. Eğer gök cisimleri olmasaydı, bu sefer kainatın atom altı parçacıklar için ince ayar üzere tasarlandığını söyleyebilirdik. Buna göre, ince ayar argümanı kainattaki her şeye tatbik edilebilir; dolayısıyla bu itiraz hiç de iyi bir argüman değildir.

281 "İnce ayar" ve "hassas denge" aynı anlamda kullanılmıştır, metnin gidişatına göre biri diğerinin yerine tercih edilmiş olabilir.

Bu itiraza iki şekilde cevap verilebilir:

Kainat, insan varlığı için ince ayar üzere tasarlanmamış olsa dahi, ince ayar argümanı kainatın kendisi için de ileri sürülebilir. Kainatta, kozmik cisimleri meydana getiren girift kimyasal süreçlerle beraber, karmaşık yapılardaki gök cisimleri mevcuttur. Bu karmaşık yapı, bir açıklamaya ihtiyaç duyar. Eğer böyle bir kainat var olmasaydı ve ortada rastgele dolaşan parçacıklardan ibaret boş bir kainat olsaydı kainatta hassas bir denge kurulmasını gerektirecek pek de bir şey olmazdı. Fakat şu var ki, kainatta ince ayar üzere bulunan karmaşık kozmik bir nizam mevcut, dolayısıyla bu nizam, bir açıklamayı hak eder.

Hayat, özellikle insan hayatı, oldukça karmaşık bir yapıdadır. Haliyle, akıl sahibi bir zihin, bu karmaşık yapının fizik kanunlarına ve kozmik nizamın hassas dengesine dayandığı göz önünde bulundurulursa, bu yapıya bir açıklama arayışına girmek isteyecektir.

Diğer hayat formları itirazı

Hassas denge argümanına karşı ortaya atılan bir diğer itiraz ise argümanın, var olabilecek tek hayatın, karbon bazlı hayat olabileceğini varsaymasıdır. Eğer fizik kanunları farklı olsaydı, karbon bazlı hayat mümkün olmayabilirdi. Fakat, fizik kanunları farklı olması durumunda, karbon bazlı olmayan diğer hayat formları mümkün olabilirdi. Yani, zeki hayat [formlarının varlığı], farklı bir kozmik nizamın altında da mümkün olurdu. Fakat hassas denge argümanı, gelgelelim, bu hipotez üzerine inşa edilmemiştir. Dayandığı ettiği iki temel mantıki varsayım vardır. Birincisi, bilinçli bir zeki [intelligent] hayat [formu], karbon-bazlı olsa da olmasa da, bir enerji kaynağına ihtiyaç duyar. Mesela, yerçekimi olmadan yıldızların varlığından söz edilemez, yıldızlar olmadığı zaman da hayat için ihtiyacımız olan enerji kaynağından mahrum kalırız. İkincisi, bilinçli hayat bir

çeşit karmaşık [kompleks] yapıya ihtiyaç duyar. Mesela eğer güçlü nükleer kuvvet az miktarda dahi olsa değişseydi, hidrojen dışında hiçbir atom var olmazdı. Karmaşık bir yapıya sahip, bilinçli bir hayatın sadece hidrojenden neşet edebileceğini düşünmek makul değildir. Eğer fizik kanunları farklı olsaydı, istikrarlı ve karmaşık yapıda olan bir hayat [formu] var olamazdı. Bunlar hem makul hem de tutarlı varsayımlardır.[282]

Hassas denge veya tasarım argümanı en sezgisel argümanlardandır. Başka argümanlar, bu argümanların etkisi ve basitliğine meydan okuyamaz, bu, tıpkı bir ekmeğin kendi kendini tost haline getirip, kendi üzerine sizin en sevdiğiniz çikolata ile 'seni seviyorum' yazmasına bir izah getirmek kadar zordur. Açıktır ki, kainatta bir amaca, gayeye yönelik oluşturulan bir tasarım vardır. Fakat, ne var ki kainat oldukça karmaşık bir yapıdadır ve bir tostun üzerindeki iki üç kelimeden çok daha hassas, ince ayarlara sahiptir. Burada varılacak tek sonuç, bilinçli bir hayat formu oluşturmak için, kainattaki nizamı ve hassas dengeyi sağlayan kozmik bir tasarımcının varlığıdır.

282 a.g.e.

Bölüm 9

Rabbini Bil, İyiyi/Doğruyu Bil

Tanrı ve Nesnel Ahlak

Yorucu bir iş gününün ardından evinize döndünüz ve televizyonu açtınız. Kanallar arasında gezerken bir başlık sizi hayrete düşürüyor ve popüler bir uluslararası haber kanalında duruyorsunuz. Beklenildiği gibi, haberin başlığı hakikaten ürkütücü: *Adam Beş Yaşında Bir Çocuğu Boğazladı.* Şimdi size bir soru sorayım. Bu adam, ahlâkî açıdan yanlış bir şey mi yapmıştır? Siz, diğer birçok iyi insan gibi, evet diye cevap verirsiniz. Öyleyse *şu* soruya cevap veriniz: adamın yaptığı şey *nesnel olarak* ahlâkî bir yanlış mıdır? Ve tekrar, diğer birçok insan gibi, evet, dersiniz.

Ancak bir sorumuz daha var: *Bu davranış, neden 'nesnel olarak' ahlâkî değildir?*

İşte mevzu burada biraz karışıyor.

'Nesnel' nedir?

Yukarıda sormuş olduğumuz son soruya cevap verebilmek için, evvela, 'nesnel' kavramını açıklamamız gerekiyor. Bu kavram en temel anlamıyla, şahsi hissiyatlar veya fikirlerin etkisinden uzak bir şekilde, gerçekleri sunmak veya değerlendirmek olarak tanımlanır. Mesele ahlak olduğunda ise, nesnel kelimesinin anlamı, ahlakın bir kişinin aklına veya şahsi hissiyatlarına göre değişmemesi olarak tanımlanır. Buna göre ah-

lak, bir kişinin sınırlı şahsî hislerinin/duyularının 'dışındadır'. 1+1=2 gibi matematiksel veya Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi gibi bilimsel gerçekler, biz bunlar hakkında ne düşünürsek düşünelim doğrudurlar. Dolayısıyla eğer bu ahlak, bizim 'dışımızda' ise, temellendirilmesi gerekmektedir. Eğer nesnel ahlak bizim sınırlı duyularımıza bağlı değilse, aşağıdaki soruların cevaplanması gerekir: *Nesnel ahlak nereden gelmiştir? Nesnel ahlakın tabiatı nasıl açıklanabilir?* Bu sorulara cevap verebilmek için aklî bir zemine ihtiyacımız vardır. Bu zemin üzerinden ahlakın tabiatını açıklayabilir ve nereden geldiğine, neşet ettiğine dair makul bir cevap bulabiliriz. Bu sorular bizi felsefede ahlakî ontoloji olarak bilinen alana yönlendiriyor.

Nesnel ahlakî hakikatleri tarif ederken onların insan öznelliğini aşan gerçekler olduklarını da söylemek gerekir. Mesela, beş yaşındaki bir çocuğu öldürmek ahlakî açıdan yanlıştır ve her zaman öyle kalacaktır, bütün dünya küçük bir çocuğun öldürülmesini ahlakî açıdan doğru görse bile... Bazı ahlâkî gerçekliklerin nesnel olduğunu bilmekle kalmıyoruz tabi, bu gerçeklerin bizlere yüklediği ahlâkî mükellefiyetler de var. Bir diğer deyişle, yapmamız ve yapmamamız gereken şeyler var. Bizim, ahlâkî anlamda vazifelerimiz ve mükellef olduğumuz şeyler vardır ve bunlar bizim sınırlı şahsî dünyamızın dışından gelir. Profesör Ian Markham, ahlak dilimizin bizden daha yüksek ve öte bir şeye işaret ettiğini şöyle açıklıyor: "mükellefiyet [ought] kelimesine mündemiç, bizim hayatımızı ve dünyamızı aşan bir ahlaki bir gerçeklik var...ahlak dilinin temelini oluşturan karakter/nitelik, evrensel ve harici [dıştan gelen] bir şeydir."[283]

Sorumuza geri dönelim

Yukarıda sormuş olduğumuz yanıltıcı soruya dönelim ve cevaplamaya çalışalım: *Bu davranış, neden 'nesnel olarak' ahlâkî değildir?* Cevap aslında basit. Nesnel olduğuna inandığımız

283 Markham, I. S. (2010) Against Atheism: Why Dawkins, Hitchens, and Harris are Fundamentally Wrong. West Sussex: Wiley-Blackwell, s. 34.

ahlak kuralları, Tanrı'nın varlığından ötürü nesneldirler.[284] Bunu açmadan önce, bu mevzunun, herhangi bir kişinin inançlarıyla alakalı olmadığını vurgulamam gerekiyor. "Hem ateist olup hem de ahlâkî davranışlarda bulunamazsınız." veya "Masumları savunmanızı ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmenizi sağlayan ahlâkî niteliklere sahip olmak için Tanrı'ya inanmak zorundasınız." veya "Sadece Tanrı'ya inanmakla, iyi bir insan olursunuz" da demiyorum. Benim söylediğim şey şu: Eğer Tanrı yok ise, nesnel ahlâkî hakikatlerin varlığından söz edilemez. Tabii ki ahlâkî hakikatler nesnelmiş gibi hayat sürebiliriz ve tarih boyunca birçok ateist, ahlakın İlahî bir temele dayanması gerektiğine inanmadan, hayranlık uyandırıcı seviyede ahlâkî üstünlük göstermiştir. Fakat, benim burada iddia ettiğim şey şudur: Eğer Tanrı'yı bu tablodan çıkarırsanız, geriye birtakım toplumsal ilişkilerden fazlası kalmaz. Dolayısıyla, "masum insanları sırf eğlence için öldürmek yanlıştır" ve "masumları korumak iyidir" gibi ahlâkî hakikatler, Tanrı olmaksızın birtakım toplumsal görenekler gibidir. Tıpkı toplum içerisinde yellenmek yanlıştır demek gibi. Tanrı [nın varlığı], nesnel ahlak yasaları için en aklî açıklama olduğu için, böyle bir sonuca varıyoruz. Tanrı kavramı haricinde hiçbir kavram, ahlak için yeterli düzeyde bir temel sağlayamıyor.

Tanrı kavramı, böyle bir temeli sağlayabiliyor çünkü kainata ve insanların öznelliğine/sübjektifliğine aşkındır. Profesör Ian Markham, benzer bir şekilde şöyle ifade ediyor: "Ancak Tanrı, üzerimize düşen mükellefiyeti açıklayabilir; Tanrı, ahlâkî değerlerin evrensel tabiatını açıklıyor. Tanrı, dünyanın dışında olduğu için [dünyaya bağımlı olmadığı için], hem dı-

284 Bölümde sunulan argümanlar ve bazı fikirler W. L Craig'in Can We Be Good Without God? Başlıklı makalesinden alınarak uyarlanmıştır. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/can-we-be-good-without-god [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016]; Craig, W. L. (2008) Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics Wheaton, Illinois: Crossway Books, s. 172-183.

şarıda kalıp hem de evrensel buyruklar verebilir."[285]

İslam'da, Tanrı'nın mükemmel olduğuna, yani bütün noksanlıklardan uzak bir Varlık olduğuna inanılır. Her şeyi bilen, her şeye kudreti yeten ve en yüksek seviyede iyi olandır. Kamil anlamda iyi olmak, Tanrı'nın aslî bir niteliğidir, isimlerinden biri olan el-Berr, bütün iyiliklerin kaynağı anlamına gelir. Tanrı, ahlâkî bir buyrukta bulunduğunda, bu buyruk O'nun iradesinden ortaya çıkmıştır, türemiştir. Ve O'nun iradesi, O'nun tabiatıyla [özüyle] çatışmaz. Dolayısıyla Tanrı'nın buyrukları iyidir, çünkü Tanrı'nın kendisi iyidir ve iyiliğin ne olduğunu da O tanımlar:

"De ki: Allah kötülüğü emretmez."[286]

Gariptir ki, bazı ateistler, hiçbir şart ve koşulda Tanrı'nın var olduğuna inanmamakla beraber, Tanrı'nın varlığı olmaksızın nesnel bir ahlak yasasından bahsedemeyeceğimizi de anlamıştır. Etkili bir ateist felsefeci olan J. L. Mackie, *Etik: Doğruyu ve Yanlışı İcad Etmek* isimli kitabında, bu konuya değinir: "Nesnel değer diye bir şey yoktur... değerlerin nesnel olmadığını iddia etmek.. sadece, muhtemelen ahlâkî değerle aynı anlama gelecek olan, ahlâkî anlamda iyi olmayı değil, ahlâkî değer veya değersizlik olarak adlandırılan doğruluk ve yanlışlık, ödev, mükellefiyet, bir davranışın adice bir iş olarak görülmesi, ila ahir şeyler için de geçerlidir."[287] Genel olarak kabul edilen görüşlerin aksine bir ifadede bulunmakla ve ana-akım ateist görüşünü temsil etmemekle beraber Mackie, öyle görünüyor ki, ateistçe bir dünya görüşüne sahip olmanın ne demek olduğunu kavramıştır. Eğer Tanrı yoksa, nesnel anlamda bir ahlâkîlikten söz edilemez.

---

285 a.g.e.

286 Kur'an, 7: 28.

287 Mackie, J. L. (1990) Ethics: Inventing Right and Wrong. London: Penguin. 1990, s. 15.

Euthyphro'nun ikilemi

Birçok ateist yukarıdaki ahlak argümanına, Eflatun'un ikilemine veya Euthyphro'nun ikilemine [dilemma] atıfta bulunarak cevap veriyor. İkilem şu şekilde: *Bir şey, Tanrı emrettiği için mi ahlâkî açıdan iyidir, yoksa ahlâkî açıdan iyi olduğu için mi Tanrı onu emreder?*

Bu ikilem, mutlak kudret sahibi olan bir Tanrı'ya iman eden teistler için bir sorun oluşturuyor, çünkü şu iki şeyden birine inanmaları bekleniyor: ahlak ya Tanrı tarafından tanımlanmış bir şey olacak ya da Tanrı'nın emir ve buyruklarının dışında, ondan bağımsız bir şekilde var olan bir şey olacak. Eğer ahlak, Tanrı'nın emirlerine bağlı ise, iyi veya kötü olarak bildiğimiz şeyler keyfîdir/ihtiyarîdir. Eğer durum böyle ise, biz insanların nesnel olarak kötü diye nitelendirebileceği hiçbir şey yoktur. Yani buna göre, mesela, masum çocukları öldürmenin hiçbir yanlış yanı yoktur çünkü Tanrı, keyfî olarak, bu davranışı 'kötü' diye nitelendirmiştir. İkilemin diğer yanında ise ahlak, öylesine tanımlanmıştır ki, tamamen Tanrı'nın özünden ve tabiatından kopuk, neredeyse O'nun dahi uyması gereken bir standart halini almıştır. Fakat, bu, bir teist için istenilmeyen bir durumdur, çünkü bunu kabul ederse eğer, Tanrı'nın mutlak kudret sahibi ve bağımsız olmaması, kendisinin haricinde ortaya koyulan bir standarda tabi olması gerekir.

Sezgisel açıdan baktığımızda geçerli bir iddia gibi duruyor bu. Fakat, üzerine biraz düşününce yanlış bir ikilem olduğu açığa çıkıyor. Çünkü burada üçüncü bir ihtimalden söz edilebilir: Tanrı [bizatihi] iyidir. Felsefe profesörü Shabbir Akhtar, bu konuyu *Kur'an ve Seküler Zihin,* isimli kitabında şöyle açıklıyor:

"Üçüncü bir seçenek mevcut: Metinde de [Kur'an'da] görülebileceği gibi, ahlakî açıdan sabit, merhametin iyi oluşu ve cinsel istismarın kötü oluşu hakkındaki fikrini keyfî olarak

değiştirmeyen bir Tanrı. Böyle bir Tanrı her zaman iyi olanı emreder, çünkü bizatihi karakteri ve tabiatı, iyidir."[288]

Profesör Akhtar burada, ahlâkî bir standardın olduğunu kabul ediyor, fakat bu standart, ikilemin ikinci kısmındaki gibi Tanrı'dan bağımsız değildir. Bilakis, Tanrı'nın [iyi olan] tabiatının zaruri bir neticesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Müslümanlar ve genel olarak teistler, Tanrı'nın mutlak ve kâmil manada iyi olduğuna inanıyorlar. Yani Tanrı, kendi zatında, mükemmel, keyfî olmayan, ahlâkî bir standardı barındırıyor. Bu da demek oluyor ki bir ferdin davranışları mesela, masumların öldürülmesi - keyfî olarak kötü değildir, kötü olmasının sebebi, nesnel bir ahlâkî standarda göre belirlenir.. Bir diğer yandan, Tanrı da burada kendi standardına itaat etme konumunda değildir, çünkü iyilik, Tanrı'nın varlığının özünde mevcuttur. O'nu tabiatına mündemiçtir; hiçbir şekilde ondan bağımsız veya haricî değildir.

Bir ateistin bu durumdaki itirazı şöyle olacaktır: "Tanrı'ya iyi demek için evvela, iyinin ne demek olduğunu bilmen gerekir, dolayısıyla bu sorunu çözmüş değilsin." Buna verilecek en basit cevap, Tanrı'nın, iyiliğin ne olduğunu tanımlayan zat olduğunu ifade etmektir. Tapılmaya layık olan tek Varlık O'dur ve kâmil manada en ahlaklı Varlıktır. Kur'an-ı Kerîm'de bu hususta şu ayetlerle bahsediliyor:

"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. Ondan başka ilah yoktur. O Rahmân'dır,Rahîm'dir."[289]

"O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak

288 Akhtar, S. (2008) The Qur'an and the Secular Mind. Abingdon: Routledge, s.99.

289 Kur'an, 2; 163

güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[290]

Özetle, ahlâkî hakikatler, Tanrı'nın iradesinin neticesinde, O'nun emirleri ile belirtilmiştir ve O'nun emirleri ve buyrukları, O'nun kemal derecesinde iyi, hikmet sahibi, pâk ve mükemmel olan tabiatına, özüne aykırı değildir.

Nesnel ahlaka temel oluşturabilecek başka seçenekler var mıdır?

Birçok ateist, ahlâkî kuralların nesnel olmasına farklı açıklamalar getirilebileceğini iddia ediyor. Bunlardan bazıları biyoloji, toplumsal baskı ve ahlâkî gerçekçiliktir [realizm].

Biyoloji

Ahlâkın nesnel olması, biyoloji üzerinden açıklanabilir mi? Basitçe cevap verilecek olursa, açıklanamaz. Charles Darwin, biyoloji veya natürel/doğal seleksiyonun* ahlâkın temellerini oluşturduğunda başımıza neler gelebileceğiyle alakalı bir 'uç örnek' veriyor. Eğer her birimiz farklı biyolojik koşulların sonucu isek, ahlâkî olarak nesnel kabul ettiğimiz şeyler tamamen farklı olabilir: "Eğer insanlar, kovan arılarıyla aynı koşullarda yetişmiş, gelişmiş olsaydı, bâkire kızlar, tıpkı işçi arılar gibi, erkek kardeşlerini öldürmeyi kendilerine vazife bilirdi ve anneler de doğurgan kızlarını öldürmek isterlerdi ve bütün bunlara kimse karışmazdı, engel olmazdı."[291]

290 Kur'an, 59; 20-24

291 Darwin, C. (1874) The Descent of Man and Selection in Relation to Sex. II. Baskı, s. 99. Şuradan erişilebilir: http://www.gutenberg.org/ebooks/2300 [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

Bir diğer deyişle, eğer ahlak, biyolojik değişimlere bağlı olursa, bu değişimlere maruz kaldıkça değişen bir şey haline gelir; dolayısıyla hiçbir zaman nesnel olamaz. Darwin'in vermiş olduğu örneği biraz daha açalım: eğer bir hemşire köpekbalığı ile aynı koşullarda yetiştirilmiş olsaydık, partnerimize tecavüz etmenin kabul edilebilir bir şey olduğunu düşünürdük, çünkü hemşire köpekbalığı çiftleşmeden evvel partneriyle –adeta- güreş yapıyor.[292] Kimileri, bizim nesnel ahlak anlayışımızı şekillendiren şeyin bizatihi natürel seleksiyon olduğunu öne sürerek bu bahse cevap verebilir. Fakat bu şekilde bir itiraz yanlış olur. Natürel seleksiyon, kavramsal açıdan, bize ancak hayatta kalmamızı ve üremeyi sağlayacak ahlâkî kuralları formüle etme kabiliyeti kazandırabilir. Ahlak felsefecisi Philip Kitcher, bu bahsi şöyle ifade ediyor: "Natürel seleksiyonun bizim için yapmış olabileceği tek şey, bizi, muhtelif toplumsal düzenlerde bulunma ve ahlâkî kurallar formüle etme kapasitesi ile donatmaktır."[293]

Biyolojinin ahlâka temel oluşturabileceğini iddia etmek, ahlâka atfettiğimiz bütün anlamı ortadan kaldırıyor. Ahlak, hiçbir aklın ürünü olmayan, bilinçsizce zuhur etmiş biyolojik süreçlerin sonucu olduğu taktirde, anlamsız hale geliyor. Fakat, İlâhî emir ve buyrukların neticesi olması, ahlaka anlam verir, çünkü ahlaklı olmak, bu emirlere itaat etmek, onlara mukabelede bulunmaktır. Bir diğer deyişle, bizim ahlâkî vazifelerimiz var ve bu vazifeleri ifa etmek Tanrı'ya olan borcumuzdur. Bir dizi moleküle hiçbir şey için borçlu olamazsınız.

Toplumsal baskı

İkinci seçenek ise toplumsal baskı. Buna toplumsal muta-

292 National Geographic (1996). Sharks in Love. Şuradan erişilebilir: http://video.nationalgeographic.com/video/shark_nurse_mating [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

293 Cited in Linville, M. D. (2009) The Moral Argument. In: Craig, W. L. and Moreland, J. P. (ed.). The Blackwell Companion to Natural Theology. West Sussex: Wiley-Blackwell, s. 400.

bakat da diyebiliriz. Bu, bana göre, felsefi anlamda söylüyorum, birçok ateistin ve hümanistin karşılaştığı bir problem. Eğer nesnel ahlakı, toplumsal baskı belirliyor ise, bu görüşün yandaşları büyük bir meseleyle karşı karşıya. Birincisi, bu görüş, ahlakı toplumsal değişime endekslediği için izafileştiriyor [göreli hale getiriyor]. İkincisi, ahlâkî anlamda abes durumlara sebep oluyor. Eğer toplumsal mutabakatı [görüş birliği, konsensüs] ahlâkın temeli olarak kabul edersek, Nazilerin 1940 Almanya'sında yaptıklarını nasıl açıklayacağız? Onların yaptığı katliamın nesnel olarak yanlış olduğunu nasıl ifade edeceğiz? Öyle ya, edemeyiz. Almanya'daki bazı insanların Nazilere karşı savaştığını öne sürseniz dahi bu, büyük bir kitlenin kötülük üzerine mutabakat halinde olduğu gerçeğini değiştirmez. Tarihte, bu hususla alakalı verilebilecek birçok örnek mevcuttur.

Ahlâkî gerçekçilik [realizm]

Son seçenek ahlâkî gerçekçiliktir. Ahlâkî nesnelcilik [objektivizm] olarak da tanımlanan Ahlâkî gerçekçilik, ahlak kurallarının nesnel olduğunu ve bizim zihnimizden ve duygularımızdan bağımsız olduğunu öne sürer. Fakat bizim bu bölümde savunduğumuz görüş ile ahlâkî gerçekçilik arasında bir fark var, o da şudur: ahlâkî gerçekçiler, ahlak kurallarının bir temele, bir dayanağa ihtiyaç duymadığını iddia ederler. Yani merhamet, adalet ve hoşgörü gibi ahlâkî hakikatler, öylece, nesnel olarak vardır.

Bu görüşle alakalı birkaç problem var. Birincisi, adalet öylece vardır demek ne demektir? Bu görüş hem mantıksız hem de anlamsızdır. 'Adalet nedir?' sorusuna, sadece adalet diye bir şeyin var olmasıyla cevap bulmuş değiliz. Burası mühim, eğer ahlak kuralları nesnel ise (yani bir kişinin şahsi görüşlerinden bağımsız ise), mantıklı bir açıklamaya ihtiyacı vardır. Aksi takdirde *Ahlak kuralları neden nesneldir?* sorusu cevaplanmamış olur. İkincisi, ahlak sadece merhametin veya adaletin varlığının farkına varmak, onları tanımak değildir. Ahlak, bir

vazife veya mükellefiyet hissi gerektirir; merhametli ve adaletli olmakla mükellefiz. Ahlâkî gerçekçilikte böyle bir mükellefiyet söz konusu değildir, çünkü sırf bir ahlâkî hakikati nesnel olarak tanımak, o ahlâkî hakikati hayatımızda tatbik etmemizi gerektirmiyor. Bir ahlak kuralının nesnel olduğunu kabul etmek, bizi mükellef kılmıyor. Eğer bir vazife şuuru, bir borç söz konusu ise ancak, ahlaklı olmak mantıklı ve makul olur. Ahlâkî gerçekçilik, bir kimsenin neden ahlaklı olması gerektiğine dair hiçbir sebep sunmuyor. Fakat eğer bu ahlakî hakikatler, İlâhî emirler üzere var iseler, o zaman ahlaklı olmakla mükellef kılınmışız demektir çünkü Tanrı'nın emir ve buyruklarına itaat etmekle vazifeliyiz.

Yukarıdaki bahisten de anlaşılacağı gibi, Tanrı'nın varlığı olmaksızın, nesnel bir ahlak anlayışından söz edemeyiz, çünkü Tanrı kainattan bağımsızdır ve emir ve buyrukları vesilesiyle küllî/evrensel bir ahlak vaz edebilir.

Nesnel ahlak reddedilirse ne olur?

Bazı ateistler entelektüel utançtan kaçınmak için yukarıda vardığımız sonuca ahlakın nesnel olmadığını söyleyerek cevap veriyorlar. Peki öyleyse. Katılıyorum. Eğer biri en başta kabul ettiğimiz önerme olan ahlakın nesnelliği ilkesini kabul etmiyorsa, argümanımız geçersiz kalır. Fakat bu iki tarafı keskin bir kılıç gibidir. Eğer bir ateist ahlakın nesnelliğini reddediyorsa, dine, özellikle de İslam'a nesnellik üzerinden hiçbir söz edemez. Hatta KKK'ya[294], IŞİD'e ve hatta Kuzey Kore'deki diktatör rejime dahi hiçbir şey diyemez! Ve birçok ateistin bu meseleler hakkında konuşuyor olması da kaderin bir cilvesidir. Nesnel gibi görünen ahlâkî hükümlerde bulunuyorlar. Ahlak hakkındaki bütün ifadelerinin başına "Bu benim şahsî görüşümdür." diye bir uyarı koymalıdırlar. Böylelikle de ah-

294 Ku Klux Klan, 24 Aralık 1865'te ABD'nin Tennessee eyaletinde kurulan, siyahi karşıtı, beyaz üstünlükçüsü ve göçmen karşıtı, ırkçı bir gizli örgüttür. (çev. notu)

lâki açıdan karşı oldukları şeyler veya itirazları anlamsız kalır. Fakat yine de, derinlerde bir yerde, aklı başında birçok insan cinayet, hırsızlık ve tecavüz gibi yanlış olduğunu bildiğimiz meseleler hakkında, bazı temel ahlâkî kuralların nesnelliğini inkar etmez.

Argümanın yanlış anlaşılması

Bazı ateistler, hatta bazı akademisyenler dahi, ahlak *epistomolojisi* ile ahlak *ontolojisi*ni bir sayarak sunmuş olduğumuz argümanı yanlış anlıyorlar. Argüman boyunca, şimdiye kadar anlattığım kısımda, neyin iyi olduğunu nasıl bilebiliriz sorusuyla, yani ahlak epistemolojisiyle ilgilenmiyoruz dikkatimizi ahlakın kaynağına ve tabiatına yöneltiyor ve buradan da ahlak ontolojisine geçiş yapıyoruz. Tanrı'nın emirleri, ahlak kurallarının nesnel olabilmesi için ontolojik bir temel, bir dayanak noktası sağlıyor. Bu ahlak kurallarının neler olduklarını nasıl öğreneceğimiz ise ahlak epistemolojisinin konusu.

Bu bölümde sunmuş olduğumuz argüman, ahlak *epistemolojisi* ile alakalı değildir. Bu argüman, ahlakın esaslarına, temellerine ve tabiatına işaret eden, ahlak *ontolojisi* ile alakalıdır. Argümanı en basit haliyle şöyle özetleyebiliriz: eğer bir şey iyi ise, nesnel olarak iyi midir? Eğer nesnel olarak iyi ise, nesnel iyiliğin tek dayanağı O olduğu için, nesnel olarak iyilik, ancak Tanrı'nın varlığıyla açıklanabilir. Argümanımız, bir şeyin iyi veya kötü olduğunu nasıl bilebileceğimizi sorgulamıyor.

Mutlak ve nesnel farkı

Bir teolog, İslam teolojisi dahilinde (ve aslında dünyadaki bütün hukuk sistemlerinde) de bazı durumlarda öldürmenin (nefs-i müdafaa gibi) ahlâkî açıdan caiz olduğunu söyleyebilir. Dolayısıyla hiçbir şey, nesnel anlamda kötü değildir. Bu ilginç bir düşünce, fakat mutlak ahlâkîlik ile nesnel ahlâkîliği birbirine karıştırıyor; aslında birbirlerinden çok farklılar.

Mutlak ahlâkîliğe göre bir davranış, içinde bulunulan durumdan bağımsız olarak iyidir veya kötüdür. Mesela öldürmenin mutlak manada kötü olduğuna inanan bir kişi, nefs-i müdafaa durumunda dahi öldürmenin yanlış olduğunu düşünür. Nesnel ahlakilik ise, diğer yandan, bazı ahlâkî hakikatlerin, içinde bulunulan şartlara bağlılığını en baştan kabul eder. Mesela *sebepsiz yere veya meşru bir sebep olmaksızın insanları öldürmek yanlıştır* ifadesi nesnel bir ahlâkî hakikattir. İşte bu ahlak iddiasının duruma göre değişen tabiatı, öldürmenin [gayri ahlaki olması için] gerekçesiz/gereksiz yere yapılmış olması gerektiğini dikkatimize sunuyor. Mesela, eğer bir kişi ayrım gözemeksizin bir mahalle okulundaki çocuklara ateş ediyorsa, bu insanı öldürmek bazı durumlarda ahlâkî açıdan [hukuk dahilinde] meşru görülebilir. Benim sunmuş olduğum argüman, mutlak ahlak kavramlarını ihtiva etmez.

Ahlâkî izafiyet üzerine bir not

Ahlakın kültürel normlara bağlı olarak değişebileceğini savunan bir ahlakî izafiyetçi [etik rölativist], mutlak ve nesnel ahlak üzerine yapılan tartışmaların, ahlakın nesnel olmadığına işaret ettiğini ve ahlakın izafî bir şey olduğunu iddia eder. Ahlak kurallarının nesnel olduğunu savunanlar, insanların davranışları ne olursa olsun nesnel ahlâkî hakikatlerin değişmeyeceğini öne sürerler (ki bu da nesnelliğin tam tanımıdır). Ahlakî izafiyet bu açıdan iflas etmiş durumdadır, çünkü nesnel anlamda doğru olan bir şeyi reddetmek için kültürel pratiklere işaret ediyor. Bu yöntem başarısızlığa mahkumdur, çünkü nesnel ahlakın tanımına göre ahlak kuralları, insanların hissiyatlarından, inançlarından ve kültürel pratiklerinden bağımsızdır. Dolayısıyla bunları nesnelliği reddetmek amacıyla öne sürmek anlamsızdır.

Bu bölümde, bir ateist için oldukça çarpıcı sonuçlar mevcut. Eğer ateistler bazı ahlak kurallarının nesnel olduğunu düşünüyorlarsa, Tanrı'nın varlığını da kabul etmek zorundalar

çünkü nesnel anlamda ahlak kurallarının varlığının mantıki anlamda tek temeli O'dur veya kendileri başka bir seçenek sunmalılar. Eğer sunamazlarsa, kendilerinde doğuştan bulunan ve iyiyi ve kötüyü nesnel olarak ayırt edebilen tabiatlarını ve nesnel ahlak kuralları kavramını da reddetmelidirler. Bunu yaptıkları zaman, İslam'a karşı şimdiye kadar getirdikleri bütün ahlâkî eleştiriler, şahsî fikir seviyesine düşecektir. Ahlak argümanı İslam'daki İlah kavramı ile hakiki bir anlam kazanıyor. Tanrı, kamil manada iyidir ve hikmet sahibidir ve O'nun emirleri, sahip olduğu mükemmel tabiatı ile çelişmez. Dolayısıyla hep en iyi olanı emreder. Tanrı hakkında bunu bilmek bize nesnel ahlak kuralları için de bir temel vermiş olur. Diğer bir deyişle, Tanrı'yı tanımak, doğru olanı, iyi olanı tanımaktır.

Bölüm 10
İlâhî Vahdet

Tanrı'nın Birliği

Diyelim ki insan benzeri mahlukları ziyaret etmek üzere bir uzay aracı ile başka bir gezene yolculuk yapan bir kaşifsiniz. Gezegene iniş yaptıktan sonra rehberinizle buluşuyorsunuz. Rehberiniz size, uzay aracınızın, gezegenin hudutsuz bir ülkesi olan Sphinga'ya indiğini söylüyor. Biraz kafa karışıklığının ardından rehberinize, gezegende başka ülkeler olup olmadığını soruyorsunuz. Gülerek cevaplıyor, "Evet, iki tane ülke var." hemen karşılık veriyorsunuz, "Peki, eğer aralarında bir hudut yoksa nasıl oluyor da farklı bir ülkede olduğunuzu anlayabiliyorsunuz?" Rehberiniz, iç çekerek şöyle diyor: "Evet, biz de aynı sorunu yaşıyoruz. İki ülke arasında hiçbir hudut yok ve bir ülkenin nitelikleri ve özellikleri ile diğerininki tamamen aynı." Şu sözlerle tartışmayı nihayete erdiriyorsunuz, "Öyleyse ikisini de tek bir ülke olarak saysaydınız ya, çünkü bana öyle görünüyor."

Öğle yemeğinde bir grup devlet memuruyla buluşmak üzere, beraberce yolculuğunuza devam ediyorsunuz. Yemek sırasında, memurlardan biri ülkenin kralını methetmeye başlıyor. Bunu işitmenizin ardından, kibarca soruyorsunuz, "Yani, burada birden fazla kral mı var?" Memur cevaplıyor, "Evet, bizim iki kralımız var." Artık iyice aklınız karışıyor ve bir ülkenin iki kral ile nasıl yönetilebildiğini soruyorsunuz. "Hukukta ahengi ve toplumda düzeni nasıl sağlayabiliyorsu-

nuz? Memur cevaplıyor, "Ha! Krallarımız her zaman aynı fikirde, iradeleri de bir." Kendinizi tutamayıp karşılık veriyorsunuz, "Öyleyse sizde aslında iki tane kral yok. Çünkü her ikisi de tek irade üzere hareket ediyor."

Yukarıdaki kıssa, size Tanrı'nın birliği hususunda anlatacağım beş argümandan üç tanesini ihtiva ediyor. Kıssanın ilk kısmı, benim 'kavramsal ayrım' olarak isimlendirdiğim bir argümanı özetliyor. Bu argümana göre, çokluğun var olması için, evvela bir şeyi başka bir şeyden ayırt edebileceğimiz kavramların var olması gerekir. Mesela, masada iki tane muz var dediğimde, muzları gözlemleyerek benim söylediklerimi tasdik edebilmeniz lazım. Masada iki tane muz görüyor olmanızın sebebi, onların birbirinden ayıran; şekil, hacim, masadaki konum gibi kavramların mevcut olmasıdır. Fakat eğer iki muzu birbirinden farklı kılan hiçbir şey yoksa, onları ayırt edemezsiniz. Buna benzer olarak, kitabın önceki bölümlerinde vacib'ül vücud, mutlak kudret ve ilim sahibi, olan biten her şeyden haberi olan el-Habîr bir yaratıcı olduğunu anlatmıştık, öyleyse iki adet yaratıcı olduğunu iddia etmek, ikisi arasında farklılık oluşturabilecek bazı nitelikleri ortaya koymayı gerektirir. Fakat bir yaratıcının, Yaratıcı olabilmesi için, yukarıda saydığımız sıfatlara sahip olması gerekir. Öyleyse birbirinden hiçbir şekilde farklı olmayan iki yaratıcı var demek, aslında tek bir yaratıcı var demektir. Eğer bir yaratıcı için geçerli olan, diğeri için de geçerli ise, tek bir yaratıcıyı tarif etmiş oluyoruz, iki değil.

Kıssanın ikinci kısmı ise hem dışlama [exclusion] argümanını hem de tanım [definition] argümanını ihtiva ediyor. Dışlama argümanın göre ancak tek bir İlahi irade var olabilir. Eğer iki yaratıcı olup, bir ağaç yaratmak isteselerdi, üç şeyin gerçekleşme ihtimalinden söz edilebilir: Birincisi, birbirlerinin yaratışlarını iptal ederlerdi; ki bu makul bir netice değildir çünkü alem yaratılmıştır, eğer birbirlerinin yaratışlarını iptal etselerdi, hilkatten bahsedemezdik. İkincisi, bir yaratıcının, yaratma hususunda diğer yaratıcıya üstün gelmesidir. Üçün-

cüsü ise ikisinin de aynı ağacı yaratmaya karar vermesidir. İkinci ve üçüncü seçenek, tek bir iradenin varlığına işaret ediyor ve buradaki bahsin bağlamında, tek irade, tek bir yaratıcıya işaret eder.

Tanım argümanına göre de bir yaratıcıdan fazlası olamaz. Eğer bir yaratıcıdan fazla yaratıcı olsaydı, kainat, halihazırda sahip olduğu ahenge sahip olamazdı. Bu kitap, bir yandan bir yaratıcının varlığına dair argümanlar sunarken, diğer yandan da geleneksel anlamdaki Tanrı kavramını da teyid etmiş, teminat altına almış oluyor. Geleneksel Tanrı anlayışına[295] göre, Tanrı'nın iradesi, O'nun dışında hiçbir şey tarafından sınırlandırılamaz. Dolayısıyla iki tane sınırsız irade sahibi İlah olması mümkün değildir.

Bu bölümde yukarıda bahsettiğimiz üç argümanı açıklayıp, onlara iki argüman daha ekleyerek neden tek bir yaratıcı olması gerektiğini anlatacağız:

Dışlama argümanı
Kavramsal ayrım
Occam'ın usturası
Tanım argümanı
Vahiy argümanı

Dışlama argümanı

Bu argüman, birden fazla yaratıcının varlığının mümkün olmadığını, çünkü tek bir iradenin var olabileceğini savunuyor. Yaratıcı'nın irade sahibi olması gerektiğini daha önce anlatmıştık (*bkz. Bölüm 5*), öyleyse kaç iradenin var olabileceğini sorgulayarak, bu argümanın detayına inebiliriz.

Argümanın gidişatı için, diyelim ki, iki yaratıcı var. Yaratıcı A, bir taşı hareket ettirmek istiyor ve Yaratıcı B de aynı taşı hareket ettirmek istiyor. Bu durumda üç seçenekten bahsedebiliriz:

295 İnsanların tarih boyunca, umumi anlamda sahip oldukları Tanrı anlayışı.

1. Yaratıcılardan biri, taşı farklı bir tarafa hareket ettirerek diğerine galip gelir.
2. Güçleri dengelenir ve taş hareket etmez.
3. İkisi de taşı aynı yöne hareket ettirir.

İlk duruma göre tek bir irade vardır. İkinci duruma göre, faal bir irade söz konusu değildir. Bu da mümkün değildir çünkü varlık aleminde yaratılmışlar/mahlukat mevcut olduğuna göre, ortaya koyulan bir irade olması lazımdır. Üçüncü durum ise aslında tek bir iradeyi tarif ediyor. Dolayısıyla tek bir irade olduğu için, tek bir yaratıcının varlığını kabul etmek çok daha makuldür.

Eğer biri çıkıp da birden fazla yaratıcı olsa dahi tek bir irade olabilir derse, şu soruyla karşılık veririm: *Birden fazla yaratıcı olduğunu nereden biliyorsunuz?* Bu, bilgi yoksunluğundan kaynaklanan bir argüman gibi görünüyor, çünkü bu iddiayı destekleyen hiçbir delil yok. Buradan sıradaki argümanımıza geçelim.

Kavramsal ayrım

İki yaratıcının var olabilmesi için, bir şekilde farklı olmaları gerekir. Mesela, iki tane ağaç varsa, şekil, hacim, renk ve yaş açısından farklıdırlar. Fizikî nitelikleri açısından tamamen aynı görünseler de, onların arasındaki farkı gösteren ve iki farklı ağaç olduklarını anlamamızı sağlayacak olan en azından bir şey bulabiliriz. Bu, bulundukları mevki olabilir. Bu örneği ikizler üzerinden de düşünebilirsiniz; iki ayrı insan olduklarını anlayabiliyoruz çünkü onları farklı kılan özellikler var. Aynı anda aynı yerde bulunamamaları bile bu farklardan biridir.

Demek birden fazla yaratıcı var ise, birini diğerlerinden ayıran bir nitelik veya özellik olması gerekir. Peki eğer bütün yanlarıyla aynı iseler, nasıl olur da iki ayrı yaratıcı var deriz? Eğer iki şey özdeş, farksız ise, biri için söylenen, diğeri için de geçerlidir. Diyelim ki, A ve B olmak üzere iki şey var elimizde.

Eğer her yönden aynı iseler ve aralarında hiçbir fark bulamıyorsak, aynı şeydirler. Bunu şöyle farazi bir önermeye de çevirebiliriz: Eğer A için geçerli olan her şey B için de geçerli ise, A, B ile özdeştir.

Şimdi bunu Yaratıcı üzerinden düşünelim. X ve Y olmak üzere, iki yaratıcı olduğunu düşünün. Yaratıcı X için geçerli olan her şey, yaratıcı Y için de geçerli. Mesela yaratıcı X mutlak kudret ve hikmet sahibidir; dolayısıyla yaratıcı Y de mutlak kudret ve hikmet sahibidir. Şimdi burada kaç yaratıcı var? Sadece bir tane, çünkü onları farklı kılan hiçbir şey yok. Eğer farklı olduklarını iddia edenler olursa, onlar başka bir yaratıcı değil, yaratılmış [bir mahluk] olanı tarif ediyorlardır çünkü bu mahluk, Yaratıcı'nın sahip olduğu sıfatlara sahip olmayan bir varlık olabilir ancak.

Eğer biri iki yaratıcının var olduğunu ifade ediyor ve birbirlerinden farklı oldukları hususunda ısrar ediyorsa, ona şu basit soruyu sorarım: "Nasıl farklıdırlar?" Eğer soruya cevap vermeye kalkışırlarsa, cahilce bir tartışma sahasına girmiş olurlar, çünkü asılsız iddialarına gerekçe göstermek için delil uydurmak zorunda kalırlar.

Occam'ın usturası

Yukarıdaki bilgilere rağmen birden çok yaratıcı olduğunu iddia eden birkaç irrasyonel ve inatçı insanla karşılaşabiliriz. Occam'ın usturası'na göre, bu argüman sıhhatli bir argüman değildir. Occam'ın usturası ilkesi, 14. asır mantıkçılarından bir Fransisken [keşişi] olan Occamlı William'a atfedilir. Bu ilke şöyledir: 'Pluralitas non est ponenda sine necessitate'; Türkçe'de: 'Gereği olmadıkça çokluk önerilmemelidir.' veya 'nesneler gerekmedikçe çoğaltılmamalıdır.' şeklinde ifade edilebilir. Diğer bir deyişle, en basit ve en kapsamlı açıklama, en iyi olandır.

Kainatın Yaratıcısı'nın iki, üç veya binlerce yaratıcının birleşimi olduğuna dair hiçbir delil bulunmadığına göre, en

basit açıklama, Yaratıcı'nın bir olmasıdır. Çok sayıda yaratıcı olduğunu varsaymak, argümana daha kapsayıcı bir nitelik de kazandırmıyor. Bir diğer deyişle, argümana daha fazla yaratıcı eklemek, argümanın açıklama kuvvetine veya çapına bir katkı sağlamaz. Mutlak Kudret Sahibi bir yaratıcının kainatı yarattığını iddia etmek, en az, iki Mutlak Kudret Sahibi yaratıcının yarattığını söylemek kadar kapsamlıdır. Tek bir yaratıcıya ihtiyaç vardır, sadece mutlak kudret sahibi [el-Kâdir] olması bile bunun için yeterlidir. Hatta bence birden fazla yaratıcının olduğunu varsaymak, argümanın açıklayıcı kuvvetini zayıflatıyor ve çapını daraltıyor; çünkü bu varsayım, çözdüğünden daha çok problem ortaya çıkarıyor. Mesela aşağıdaki sorular, çok tanrıcılığın mantıksızlığını gözler önüne seriyor: *Aynı anda yaşayan kaç tane sonsuz varlık vardır? İradelerin çatışması durumunda ne olacak? Birbirleriyle nasıl bir etkileşim halindeler?*

Bu argümana karşı itiraz edenler, şöyle bir ifadede bulunurlar: 'Eğer bu ilkeyi Mısır'daki piramitlere tatbik etseydik, anlamsız bir şekilde, tek bir insan tarafından yapıldıklarını kabul edecektik, çünkü görünüşe göre en basit açıklama budur.' Bu, ilkenin yanlış bir şekilde tatbik edilmesidir, çünkü kapsayıcılık hususunu gözden kaçırıyor. Piramitlerin bir insan tarafından inşa edildiklerini iddia eden görüşü kabul etmek, en basit ve en kapsamlı açıklama değildir, çünkü cevapladıklarından daha çok soru üretmektedir. Mesela, tek bir kişi o piramitleri nasıl inşa edebilir? Çok sayıda insan tarafından inşa edildiğini söylemek daha kapsayıcı bir ifadedir. Bunun üzerine, birileri, kainatın çok kompleks/karmaşık bir yapıda olduğunu, dolayısıyla onu da tek bir yaratıcının yarattığını iddia etmenin anlamsız olduğunu söyleyebilir. Bu ifade, geçerli olmasına rağmen, isabetsizdir. Kainatı mutlak kudret sahibi bir Varlık'ın yaratması, birden fazla yaratıcının yaratmasından çok daha tutarlı ve basittir, çünkü çok sayıda tanrıdan bahsedildiğinde, bir önceki paragrafta bahsettiğimiz, cevabı olmayan bazı sorular ortaya çıkıyor. Ama itirazda bulunan kişi yine de Piramitleri yaratanın

tek bir kişi tarafından değil, fakat [Tanrı dışında, dünyadaki] mutlak kudret sahibi bir 'yaratıcı' tarafından yaratıldığını iddia edebilir. Buradaki sorun şu ki dünyada veya kainatta mutlak kudret sahibi hiçbir varlık yoktur. Piramitler de bir çeşit bina olduğuna göre ve binalar da etkin sebepler (bir kişi veya kişiler) tarafından inşa edildiğine göre, aynı tür bir sebep üzere [kişi veya kişiler tarafından] inşa edilmiş olmalılar. Bu da bizi en baştaki noktaya götürüyor, Piramitlerin inşa edilebilmesi için birden fazla sebep olması gerekir.

Tanım/tavsif argümanı

Akıl bize gösteriyor ki eğer birden fazla yaratıcı olsaydı, kainat bir kaos içerisinde olurdu. Kainatta şahit olduğumuz nizam da var olmazdı. Kur'an-ı Kerîm'de benzer bir ifade geçer: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti..."[296]

Klasik tefsirlerden Celaleyn Tefsiri'nde bu ayet şöyle tefsir ediliyor: "Eğer her ikisinde göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de mutlaka fesada uğrardı. Hakim birden fazla olunca adet üzere bir şey hakkında çekişerek o konuda ittifak etmemeleri şeklinde aralarında meydana gelecek ihtilâf ve çekişme yüzünden gökler ve yerler görüldüğü şu nizam ve intizamdan çıkar (harap olur) lardı."[297]

Şu duruma da işaret edilebilir: Arabanızı birden fazla insan yaptığına göre biri tekerlekleri takar, diğeri motoru ve bir diğeri ise elektrik sistemini döşer - kainat da aynı şekilde yara-

296 Kur'an, 21:22

297 Al-Mahalli, J. and As-Suyuti, J. (2007). Tafsir Al-Jalalayn. Çeviri: Aisha Bewley. Londra: Dar Al Taqwa, p. 690; Mahali, J. and As-Suyuti J. (2001) Tafsir al-Jalalayn. III. Edisyon. Kahire: Dar al-Hadith, s. 422. Eserin online bir kopyasına şuradan ulaşabilirsiniz: https://ia800205.us.archive.org/1/items/FP158160/158160.pdf [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016]. [Türkçesi: Celaleyn Tefsiri, A. Rıza Kaşeli tercümesi. (Kur'an, 21:22)]

tılmış olabilir. Bu örnek, kompleks bir nesnenin, birden fazla yaratıcı ile yaratılabileceğine işaret ediyor.

Bu iddiaya cevap verebilmek için, evvela, kainatın kökenine dair en mantıklı açıklamanın, önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere Tanrı kavramı olduğu, öylece bir 'yaratıcı' olmadığı anlaşılmalıdır. Birden fazla yaratıcının varlığına dair mücerret, kavramsal bir imkan söz konusu olabilir, fakat araba örneğinde de ifade edildiği gibi, birden fazla Tanrı olamaz. Çünkü Tanrı, tanımı gereği, hiçbir şekilde sınırlandırılamayan üstün bir iradeye sahiptir. Eğer iki veya daha fazla tanrı olsaydı, iradeleri arasında bir çekişme meydana gelirdi, bu da kaos ve nizamsızlık ile sonuçlanırdı. Gözlemlediğimiz kainat, matematiksel kanunlar ve nizam ile idare edilmektedir; dolayısıyla tek bir üstün iradenin ürünü olduğunu düşünmek gayet mantıklıdır. İlginçtir ki yukarıdaki itiraz, aslında, İlâhî vahdeti destekler niteliktedir. Bir arabanın çalışabilmesi için, onu yapan insanların, arabanın tasarımcısının üst 'iradesine' uymaları gerekir. Tanrı, tanımı gereği, Zâtı dışındakiler tarafından sınırlanamayacağına göre, tek bir İlâhî iradeden fazlası olamaz.

Bütün bunlara rağmen, biri çıkıp da Tanrıların aynı iradeye sahip olabileceğini veya her birinin kendine ait [iradelerini tatbik edebilecekleri] sahaları olabileceğini iddia edebilir. Bu, iradelerin limitli veya pasif olduğu anlamına gelir, böylece artık tanım gereği, onlara Tanrı denmez.

12. asır Müslüman düşünürlerinden, Batı'da da Averroes olarak bilinen felsefeci İbn-i Rüşd, argümanı şöyle yorumluyor:

"...ayetin manası insanın insiyakında/içgüdüsünde tabii olarak mevcuttur. Fiilleri birbiriyle aynı olan iki kralın, iki kaynaktan tek ve aynı fiilin çıkması mümkün olmadığından, bir şehri idare edemeyeceği aşikardır. Eğer beraber bir faaliyete girişselerdi, şehir harap olurdu, eğer biri faal iken diğeri faal olmazsa başka. Fakat bu durum da [faal olmamak] İlah olma-

nın vasıflarına ters düşer. Eğer birbirinin aynı iki fiil tek özde birleşirse, bu öz zorunlu olarak bozulur."[298]

Vahiy argümanı

Tanrı'nın birliğine delil sağlamanın daha basit yollarından biri de vahye atıfta bulunmaktır. Bu argümana göre, eğer Tanrı kendisini insanlığa ilan ettiyse, insanlığa göndermiş olduğu vahyin O'ndan geldiği ispat edilebilir, ispat edildikten sonra ise kendi zâtı hakkında buyurdukları da doğru olur. Fakat bir şüpheci, bu argümanın ardındaki bazı varsayımları sorgulayabilir. Mesela Tanrı'nın kendisini insanlığa ilan etmesi ve vahyin bir kitap olarak gelmesi gibi varsayımlar.

Evvela son varsayımı ele alalım. Eğer Tanrı, kendini [zâtını, kim olduğunu] insanlığa ilan ettiyse, bunu keşfetmenin/öğrenmenin iki yolu vardır: dahili ve harici. 'Dahili' derken kastettiğim şey, Tanrı'yı[299] iç gözlem ve içselleştirme yoluyla tanıyabilmenizdir. 'Harici' derken kastettiğim şey ise, O'nu, sizin haricinizdekiler ile iletişiminiz aracılığıyla bulabilmenizdir; diğer bir deyişle, bütün dünya bir delil vazifesi görür. Tanrı hakkında dahili olarak bilgi sahibi olmak aşağıdaki sebeplerden dolayı mantıksızdır:

1. İnsanlar birbirlerinden farklıdırlar; psikologların deyimiyle 'bireysel farklılıklara' sahiptirler. Bunlar DNA, tecrübeler, içinde yetişilen toplum, zihnî ve hissî kabiliyetler, cinsiyet farklılıkları ve daha birçok farklı hususiyetlerdir. Bu farklılıklar bizim iç gözlem ve sezgilerimiz aracılığıyla içselleştirme kabiliyetimizin üzerinde etkilidir. Dolayısıyla düşünme biçimlerimiz farklı olacaktır. Eğer bu süreçler sadece Tanrı hakkında bilgi sahibi olmak, onu tanımak amacıyla kullanılsaydı,

298 Avveroes. (2001) Faith and Reason in Islam. Dipnot, indeks ve bibliyografya ile tercüme: Ibrahim Y. Najjar. Oxford: One World, s. 40.

299 Tanrı'nın zâtını tanımak anlamında. (çev. notu)

kaçınılmaz olarak, Tanrı hakkında farklı anlayışlarımız ortaya çıkacaktı. Tarihi açıdan da bu dediklerimiz doğrudur. Milattan önce 6000'in kadim dünyasından bugüne, Tanrı'ya atfedilen yaklaşık 3,700 farklı isim ve kavram vardır.

2. Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşılırken kullanılan usul, 'sağduyu/hiss-i selim' usulü (felsefeciler tarafından 'rasyonel düşünce' ve Müslüman ilim insanları tarafından da 'fıtrî düşünme' olarak tanımlanır) olduğuna göre, Tanrı'nın varlığını kabul etmek yerine O'nun kim olduğunu bulmaya çalışmak mantıksız olur. Akıl yürütme kabiliyetimizin sınırları vardır. Fizik dünya üzerine soyut düşünceler bizi ancak bir kudret ve ilim sahibi bir yaratıcının var olduğu sonucuna götürebilir. Bu sonuçların ötesine geçmek ancak spekülatif, tahmin niteliğinde olur. Kur'an, açıkça soruyor, "Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"[300] İç gözlem aracılığıyla Tanrı'nın kim olduğunu bulmaya çalışmak, bir farenin galaksinin [var olup olmadığını değil] ne olduğunu tasavvur etmeye çalışmasına benzer. İnsan, ebedî, eşsiz ve kudret sahibi bir mahluk değildir. Dolayısıyla, insanlar Tanrı'yı kavramsallaştıramaz, hususiyetlerini tam manasıyla tasavvur edemezler. Bunu ancak harici olarak, vahiy ile Tanrı'dan öğrenmeleri gerekir.

3. Şu misal üzerine bir düşününüz: Tanrı hakkında sahip olduğunuz bilgi, kapı zilinin çalması gibidir; kapıda biri olduğunu düşünüyorsunuz, fakat kim olduğunu biliyor musunuz? Kimseyi beklemiyordunuz, öyleyse kapıdakinin kim olduğunu öğrenmenin tek yolu, kapıdaki kişinin size kendini tanıtması. Bunun üzerinden Tanrı'ya ait bilgi edinmenin harici olarak gerçekleşmesi gerektiği

300 Kur'an, 7:28

sonucuna varabilirsiniz. Bunun dışındaki bütün seçenekler tahminden, spekülasyondan ibaret olur.

İşte bu harici iletişim, İslam'da Kur'an üzerinden gerçekleşir (*bkz. Bölüm 13*), çünkü İlâhî bir kelam olma kriterlerine uyup da elimizde bulunan tek metin Kur'an'dır. Bu kriterler aşağıdaki gibidir:

1. Tanrı'nın varlığıyla alakalı aklî ve sezgisel sonuçlar ile uyumlu olmalıdır. Mesela, eğer kitapta Tanrı için 40 ayaklı bir fil deniyorsa, bu kitabın Tanrı'dan gelmediğini varsayabilirsiniz, çünkü Tanrı kainattan bağımsız ve berî olmalıdır. Bir fil, şekli nasıl olursa olsun, bağımlı bir varlıktır. Bunun sebebi ise hacim, şekil ve renk gibi sınırlı fizikî niteliklere sahip olmasıdır. Sınırlı fizikî niteliklere sahip olan her şey bağımlıdır, çünkü onlara bu sınırları tayin eden harici unsurlar vardır. Tanrı 'fizikî' değildir ve bağımsızdır. Dolayısıyla, sınırlı fizikî niteliklere sahip olan hiçbir şey Tanrı olamaz (*bkz. Bölüm 6*).

2. Hem dahili hem de harici olarak tutarlı olmak zorundadır. Bir diğer deyişle, kitabın 20. sayfasında Tanrı'nın bir olduğunu, 340. sayfada ise üç Tanrı olduğunu söylerse, bu, dahili, bağdaşmaz bir tutarsızlıktır. Üstelik, eğer kitap kainatın 6000 yaşında olduğunu söylerse, bu da harici bir tutarsızlık olur, çünkü gerçeklik kainatın bundan daha yaşlı olduğunu gösteriyor (fakat gerçeklik anlayışımız değişebilir; *bkz. Bölüm 12*).

3. Aşkınlığa dair bazı işaretler barındırması gerekiyor. Vahiyde, vahyin İlâhî olduğunu ve natüralist bir açıdan tam anlamıyla açıklanamayacağını gösteren ifadeler olmalıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, [aşkın bir varlık olan] Tanrı'dan geldiğini gösteren delillere sahip olmalıdır.

Kur'an'da, İlâhî bir metin/kelâm olduğuna dair işaretler mevcuttur. Kur'an-ı Kerîm, natüralist bir bakış açısıyla açıklanamaz; dolayısıyla, ancak tabiatüstü açıklamalarla izah edilebilir. Bu işaretlerden bazıları aşağıdakiler gibidir:

1. Kur'an'ın dilbilimsel ve edebî benzersizliği (*bkz. Bölüm 13*).
2. Kur'an'daki bazı tarihi mevzuların, vahyin geliş yıllarında insanlar tarafından bilinmesinin mümkün olmaması.
3. Eşsiz tanzimi ve yapısı.[301]

Sonuç olarak, Tanrı'nın insanlığa beyanının ne olduğunun bilinmesinin tek yolu O'nun bize harici olarak, vahiyle bildirdikleri üzerinden olduğuna göre ve vahyin Kur'an olduğu ispatlanabildiğine göre Kur'an'da Tanrı hakkında buyurulanlar doğrudur. Kur'an-ı Kerîm'de, Tanrı'nın birliği hususunda oldukça net ifadeler yer alır: "İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahtır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz."[302]

İşte bunlar, Tanrı'nın bir olduğunu ortaya koymak için kullanılabilecek argümanlardan bazılarıdır; bununla birlikte, bu mevzu iyice anlaşıldığı takdirde insan bilincinde ciddi etkilere sebep olur. Eğer Tanrı bizi yarattıysa, artık her şeyi O'nun birliği, vahdaniyeti üzerinden görmeliyiz, bizim ahenksizlik ve bölünmüşlük üzere işleyen perspektiflerimiz üzerinden değil. Biz bir insanlık ailesiyiz, eğer kendimizi böyle görebilirsek, toplumda büyük değişikler meydana gelebilir. Eğer Tanrı'ya inanır ve O'nu sever isek, O'nun yarattıklarına şefkat ve merhamet gösteririz. Tıpkı Hz. Muhammed'in ﷺ buyurduğu gibi:

301 Kur'an'ın İlâhi tabiatı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Khan, N. A. and Randhawa, S. (2016) Divine Speech: Exploring the Qur'an as Literature. Texas: Bayyinah Institute and Zakariya, A. (2015) The Eternal Challenge: A Journey Through The Miraculous Qur'an. London: One Reason.

302 Kur'an, 29:46

"Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler. Rahim (akrabalık bağı) Rahmân'dan bir bağdır. Kim bunu korursa Allah onunla (rahmet bağı) kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan (rahmet bağını)koparır."[303]

303 Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16.

Bölüm 11
Tanrı Merhametli midir?

Dünya'da Neden Kötülük ve Istırap Var?

Çocukken dedemin viskisinden içmeye çalıştığımda annem ve babam beni azarlardı. Hareketli ve meraklı bir çocuğun, dedesini altın renkli, yoğun bir içeceği yudumlamasını nasıl gözlemleyeceğini bir tasavvur ediniz. Ben de içmek istiyordum! Fakat bu cazip görünen içeceği her ne zaman gizlice içmeye çalıştıysam, başım büyük derde giriyordu. Nedenini hiç anlayamadım, anlayamadığım için de annem ve babam hakkında menfi düşünceler zihnimi sarmaya başladı. Birkaç senenin ardından, dedemin viskisini bana neden yasakladıklarını anlıyorum; beni zehirleyebilirdi. Yüzde 40 alkol yoğunluğundaki bir içki, benim küçük mideme veya karaciğerime iyi gelmezdi. Ben küçükken ailemin aldığı kararın temelindeki hikmeti anlayacak durumda olmamama rağmen, onlar hakkında menfi düşünmekte kendimi haklı buluyordum.

Yukarıda verdiğim örnek, ateistlerin dünyadaki kötülükleri ve ıstırabı anlamaya çalışırken Tanrı'ya karşı takındıkları tavrı özetliyor. Bu örneği insanların maruz kaldığı ıstırabı ve acıyı küçümsemek için vermedim tabi. Biz, birer insan olarak, empati kurmalı ve diğer insanların yaşadıkları zorlukları azaltmak için yollar aramalıyız. Ancak yukarıdaki örnek, kavramsal bir meseleye değinmek için verilmiştir. İnsanlar ve diğer duygu

sahibi canlılar için geçerli ve samimi bir endişe sebebiyle, birçok ateist, kudret ve merhamet sahibi bir Tanrı'nın varlığının, dünyadaki kötülükler ve ıstırabın varlığı ile bağdaşmadığını öne sürüyor. Eğer Tanrı, En Merhametli Olan ise, kötülük ve ıstırabın sona ermesini isteyecektir, eğer Mutlak Kudret Sahibi ise, bunu gerçekleştirmeye muktedir olmalıdır. Ve madem dünyada kötülük ve ıstırap var, öyleyse ya kudret sahibi değildir, ya merhametsizdir, ya da her ikisinden de mahrumdur.

Kötülük ve ıstırap argümanı çok zayıf bir argümandır, çünkü temelinde ciddi yanlış varsayımlar bulunur. Birinci argüman Tanrı'nın tabiatı/sıfatları ile alakalıdır. Tanrı'nın sadece merhametli ve kudret sahibi olduğunu söyleyip, Kur'an'da belirtilen diğer sıfatlarını yok sayıyor. İkincisi ise Tanrı'nın dünyada neden kötülük ve ıstırap olduğuyla alakalı hiçbir sebep sunmadığını varsayıyor.[304] Bu doğru değil. Tanrı'nın kötülük ve ıstıraba müsaade edişinin birçok sebebi, vahiy aracılığıyla açıklanmıştır. Aşağıda iki varsayıma da değineceğiz.

Tanrı'nın tek vasfı Merhametli ve Kudret sahibi olması mıdır?

Kur'an'da geçtiği şekliyle, Tanrı el-Kadîr, yani mutlak kudret sahibi ve er-Rahîm, yani merhametlilerin en merhametlisidir, buna şefkat da dahildir. İslam, insanlığın kudret, merhamet ve ihsan sahibi bir Tanrı'ya inanması ve onu tanımasını ister. Fakat ateistler, İslam'ın kapsayıcı Tanrı anlayışını fena halde yanlış tanıtırlar. Tanrı sadece Kadîr ve Rahîm değildir; bilakis birçok ismi ve sıfatı vardır. Bunlar ancak Tanrı'nın birliği [tevhîd] üzerinden bütüncül olarak anlaşılabilir (*bkz. Bölüm 15*). Mesela Tanrı'nın isimlerinden biri de el-Hakîm'dir, hüküm ve hikmet sahibi manasındadır. Tanrı hikmet sahibi

304 Bu varsayım Prof. William Lane Craig'in kötülük problemine yaklaşımından alınıp uyarlanmıştır. Moreland, J. P. and Craig, W. L. (2003). Philosophical Foundations for a Christian Worldview. Downers Grove, Ill, InterVarsity Press. Bkz. Bölüm 27.

olduğuna göre, irade ettiği her şey İlâhî hikmet ile aynı doğrultudadır. Eğer bir şeyin varlığı hikmet üzere açıklanıyor ise, yaradılışında bir hikmet var demektir. Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki ateist, Tanrı'nın sıfatlarını ikiye indirgiyor ve İslam'daki Tanrı kavramını yanlış tanıtıyor, böylece alakasız bir monologdan öteye geçememiş oluyor.

Yazar Alom Shaha, *The Young Atheist's Handbook* [Tanrı'nın Öldüğü Gün: Ateistin El Kitabı] isimli kitabında Kötülük ve ıstırabın İlâhî hikmetin neticesi olduğuna dair ortaya koyduğumuz görüşe, bu görüşü entelektüel bir yan çizme olarak tanımlayarak şöyle cevap veriyor:

"Kötülük problemi sıradan müminlerin ciddi manada afallamalarına sebep olur. Benim şimdiye kadar karşılaştıklarım, bu probleme 'Tanrı bizim bilmediğimiz, gizemli bir şekilde hareket eder.' diyerek cevap veriyor. Bazen de 'Istıraplar Tanrı'nın bizi imtihan edişinin bir parçasıdır,' diyorlar. Bu da aslında şu soruyu getirir, 'Bizi neden bu kadar kötü usullerle imtihan ediyor ki?' buna da şöyle cevap verirler, 'Tanrı, bizim bilmediğimiz, gizemli bir şekilde hareket eder.' Mevzuyu anladınız."[305]

Alom, diğer birçok ateist gibi, *argumentum ad ignoratium* (bilgi yoksunluğundan kaynaklanan argüman) safsatasına düşüyor. İlâhî hikmete erişilememesi, onun var olmadığı anlamına gelmez. Bu şekilde akıl yürütme, daha yeni yeni yürümeye başlayan çocuklarda görülür. Birçok çocuk, çok fazla şeker yemek gibi, yapmak istediklerinden ötürü ailesinden azar işitir. Çocuklar bu durumlarda ağlar veya sinirlenip bağırıp çağırırlar, çünkü anne ve babalarının kötü olduğunu düşünürler. Fakat çocuklar anne ve babalarının onlara şeker yemeyi yasaklamasının ardındaki hikmeti anlayamazlar (bu durumda,

305 Shaha, A. (2012) The Young Atheist's Handbook, s. 51. [Türkçede Tanrı'nın Öldüğü Gün: Ateistin El Kitabı başlığıyla, Aykırı Yayınları'ndan yayınlanmıştır.]

çok şeker yemenin dişleri için zararlı olduğunu). Ayrıca bu yaklaşım Tanrı'nın tanımını ve niteliklerini de yanlış tanımlıyor. Tanrı, aşkın, her şeyi bilen ve hikmet sahibi olduğuna göre, sınırlı niteliklere sahip olan insanların İlâhî iradeyi tam anlamıyla kavrayamaması gayet tabiidir. Tanrı'nın hikmetini tam anlamıyla kavrayabileceğimizi iddia etmek, aslında Tanrı gibi olduğumuzu söylemek gibidir, ki bu da O'nun aşkınlığını reddetmek demektir veya O'nun insanlar gibi sınırlı niteliklere sahip olduğunu ifade etmektir. Bu argümanın hiçbir müminde karşılığı yoktur, çünkü hiçbir Müslüman yaratılmış, sınırlı niteliklere sahip bir Tanrı tasavvuruna sahip değildir. İlâhî hikmete atıfta bulunmak da entelektüel bir yan çizme olarak tanımlanamaz, çünkü birtakım gizemli, bilinmeyen bir varlığa atıfta bulunulmamaktadır. Bilakis, burada, Tanrı'nın niteliklerinin hakiki manada anlaşılması üzerine gerekli olan mantıkî çıkarımlar yapılmıştır. Daha önce de belirttiğim gibi, Tanrı tablonun tamamına hakimdir, bizler ise sadece bir pikseli/noktayı görebiliyoruz.

Bölüm 1'de de bahsettiğimiz gibi, kötülük ve ıstırap problemi, 'ben merkeziyetçilik' adı verilen bilişsel bir önyargıyı açığa çıkarıyor. Böyle bir insan hiçbir meseleye kendi bakış açısı haricinde bakamaz. Bazı ateistler de bu bilişsel önyargıdan nasibini almıştır. Sırf dünyadaki kötülüğe ve ıstıraba herhangi bir açıklama bulamadıkları için, herkeste Tanrı da dahil aynı problemin olduğunu düşünüyorlar. Böylelikle Tanrı'yı da inkar ediyorlar, çünkü onlara göre eğer Tanrı varsa, dünyadaki kötülüklere ve ıstıraba müsaade etmemelidir. Eğer Tanrı'nın kötülük ve ıstıraba müsaade etmesi gerekçelendirilemiyorsa, o zaman Tanrı'nın merhameti ve kudreti birer yanılgıdan ibarettir. Ve böylece geleneksel anlamdaki tanrı kavramı geçerliliğini yitirmiş olur. Fakat ateistlerin burada yaptığı şey, kendi Tanrı anlayışlarını, başkalarına zorla kabul ettirmektir. Bu da Tanrı ile insanların aynı şekilde düşünmesi gerektiğini söylemek olur. Bu mümkün değildir, çünkü insanlar ve Tanrı

kıyaslanamaz, Tanrı insanlara aşkındır ve hikmet ve ilmin tamamına sahiptir.

Bu noktada bir ateist, yukarıdaki açıklamalarımız üzerine, problemden entelektüel olarak kaçındığımızı iddia edebilir: Eğer teist, Tanrı'nın hikmetini çok geniş ve anlaşılmaz bir şey olarak anlatabiliyorsa, öyleyse biz de her 'gizemli' şey için İlahî hikmete atıfta bulunabiliriz, diyebilir. Bu cevabı kısmen anlayışla karşılıyorum; fakat kötülük ve ıstırap problemi bağlamında düşündüğümüzde, yanlış bir argümandır. Aslında ateist olan kişi Tanrı'nın kudret ve merhamet sıfatlarına atıfta bulunmaktadır. Ateistler Tanrı'yı, olduğu gibi düşünmelidirler, sadece iki sıfata sahip bir varlık olarak değil. Eğer, hikmet gibi, diğer sıfatları da argümana dahil ederlerse, argümanları geçerli olur. Hikmet sıfatını dahil ederlerse, hikmet sıfatının kötülük ve ıstırap dolu bir dünya ile bağdaşmadığını ispat etmeleri gerekir. Bunu ispat etmeleri mümkün değildir çünkü hem fikrî hem de tecrübî hayatımızda fikrî açıdan eksik kaldığımız bir çok durum vardır. Bir diğer deyişle, sebebini kavrayamadığımız olaylarda, bizden üstün bilgi sahibi olana teslim oluruz [o zatın hikmet bilgisine]. İdrak edemediğimiz, bizi aşan hakikatlere teslim oluruz. Doktorun bize yazdığı ilacı, hiç sorgulamadan dahi alıp kullanırız. Bu ve bunun gibi birçok örnek gösteriyor ki kötülük ve ıstırap hususunda Tanrı'nın hikmetine atıfta bulunmak, problemi savuşturmak anlamına gelmez. Bilakis, Tanrı'nın sıfatlarını doğru bir şekilde ifade etmiş ve O'nun sıfatlarını iki tane ile sınırlamamış oluruz. O, el-Hakîm olduğuna göre ve isimleri ve sıfatları mükemmel olduğuna göre, her fiilinin arkasında bir hikmet vardır. Biz bu hikmetin ne olduğunu bilmesek de veya anlamasak da vardır. Birçoğumuz hastalık denen şeyin neden var olduğunu anlamayız, fakat bizim bir şeyi anlamıyor olmamız, onun varlığını iptal edemez.

Kur'an-ı Kerîm'de de, bu anlayışı insanlara aşılama hususunda çok tesirli olan kıssalar vardır. Mesela, Musa *aleyhisse-*

lam ve yolculuğu içerisinde karşılaştığı kişi, Hızır *aleyhisselam.* Musa, Hızır'ın yol boyunca yersiz ve kötü gibi görünen işler yaptığına şahit oluyor, fakat yolun sonunda Musa'nın en başta erişemediği hikmet, açıklığa kavuşuyor:

"Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Mûsâ ona, "Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?" dedi. Adam şöyle dedi: "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin." "İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?" Mûsâ, "İnşaallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim" dedi. O da şöyle dedi: "O halde eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın." Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Mûsâ, "Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın." dedi. Adam, "Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?" dedi. Mûsâ, "Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!" dedi. Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, "Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!" dedi. (Hızır:) Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi? dedi. Musa: Eğer, dedi, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Hakikaten benim tarafımdan (ileri sürebilecek) mazeretin sonuna ulaştın. Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Musa: Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın, dedi. (Hızır) şöyle dedi: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim." "Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak

istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı." "Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası, mümin kimselerdi. Bunun için (çocuğun) onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk." (Devam etti:) "Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin."[306] "Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.""[307]

Bizim sınırlı bilgilerimizin Tanrı'nın engin ilmiyle kıyasına ek olarak, bu kıssa, çok mühim dersler ve manevi açıdan mühim işaretler barındırıyor. Bu kıssadan çıkaracağımız ilk ders, Tanrı'nın iradesini anlayabilmek için, tevazu sahibi olmamız gerektiğidir. Musa, Hızır'a yaklaştı ve Hızır'ın, İlâhî bir ilham ile hareket ettiğini de biliyordu. Musa gayet mütevazi bir şekilde ondan bir şeyler öğrenmek istediğini söyledi, fakat Hızır, onun sabretme kabiliyetini sorguladı; buna rağmen Musa, ısrarcı oldu ve ondan bir şeyler öğrenmek istedi. (Musa *aleyhisselam,* manevi derecesi çok yüksek olmasına, hem nebî hem de Resûl olmasına rağmen, karşısındaki kişiye tevazu ile yaklaştı). İkinci ders ise, dünyadaki kötülükler ve ıstırap ile hem manevi hem de hissî açıdan baş edebilmek için sabretmenin şart olduğudur. Hızır, Musa'ya göre kötü olan şeyleri yapacağı için, Musa'nın sabredemeyeceğini biliyordu. Musa sabrını muhafaza etmek istemişti, fakat her seferinde Hızır'ın yaptığı kötü işlere karşı tepkisini gösteriyor ve onun fiillerini sorguluyordu. Gelgelelim, kıssanın sonunda, Hızır, Musa'nın

306 Kıssanın bu kısmı Allah'ın rahmetine işaret etmektedir. Bütün çocuklar inançlarından ve amellerinden bağımsız olarak, ebedi saadet yurdu olan Cennet'e giderler. Dolayısıyla Allah'ın adamı öldürmeye meylettirmesi de merhamet ve şefkat nazarıyla değerlendirilmelidir.

307 Kur'an, 18:65-82

sabredemediğini ifade ederek, yaptıklarının arkasındaki İlâhî hikmeti açıkladı. Bu kıssadan öğreniyoruz ki neden olduğunu anlayamıyor olsak dahi, dünyadaki kötülükler ve ıstıraplar ile başa çıkmanın şartı, sabırlı ve mütevazi olmaktır.

Klasik dönem alimlerinden İbn-i Kesîr, Hızır *aleyhisselamın* bizim gördüğümüz kötülük ve ıstırabın arkasındaki hakikati Tanrı'dan aldığı ilham ile bilen kişi olduğunu ve Tanrı'nın bu ilhamı Musa'ya vermediğini şöyle açıklamıştır. "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin." Ayetine atıfta bulunarak, şöyle yazmıştır: "Çünkü senin şeriatına aykırı düşen işler yapacağım. Ben bunu yaparken Allah'ın sana öğretmeyip de bana öğretmiş olduğu bir bilgiye dayanarak yürüyeceğim"[308]

Tanrı'nın hikmeti sınırsız ve eksiksizdir, fakat biz, sınırlı bir hikmet bilgisine ve ilme sahibiz. Diğer bir şekilde diyecek olursak, Tanrı ilim ve hikmetin küll'üne [tamamına], biz ise sadece cüz'üne [parçalarına, küçük bir kısmına] sahibiz. Biz, eşyayı ve hakikati, sahip olduğumuz bölük pörçük bakış açısı ile görürüz. Bu hususta enâniyet çukuruna düşmek, elinde tek parça varken bütün bulmacayı çözdüğüne inanmaya benzer. İbn-i Kesîr, "İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?" mealindeki ayetin, bizim erişemeyeceğimiz İlâhî bir hikmete işaret ettiğini ifade ederek şöyle tefsir ediyor: "Ben biliyorum ki; sen, ma'zûr olduğun için beni reddedeceksin. Sen, benim farkında olduğum hikmeti ve derûnî maslahatı bilmediğin için karşı çıkacaksın."[309]

Her şeyin İlâhî bir hikmet gereği meydana geldiğini bilmek hem müspet hem de güç verici bir şeydir. Çünkü Tanrı'nın hikmeti, O'nun kemâliyet ve iyilik gibi diğer sıfatlarıyla, nitelikleriyle çelişmez. Dolayısıyla, kötülük ve ıstırap da, nihayetinde, İlâhî hikmetin bir parçasıdır. Diğer birçok klasik

308 Ibn Kathir, I. (1999) Tafsir al-Qur'an al-'Atheem. Vol 5, s. 181. [İbn-i Kesîr Tefsiri, bahsi geçen ayet/ler.]

309 a.g.e.

dönem alimleri gibi, 14. asır alimlerinden İbn Teymiye de bu noktayı güzelce özetliyor: "Tanrı, saf kötülük yaratmaz. Bilakis yarattığı her şey, iyilik adına bilgece bir gaye ihtiva eder. Ne var ki, bunlarda bazı insanlar için kötülük olabilir ve bu da kısmî, izafî bir kötülüktür. Mutlak kötülüğe gelince, Tanrı bundanmünezzehtir."[310]

Buradaki izah, nesnel ahlâkî hakikatlerin varlığını reddetmiş olmaz. Her şey mutlak iyilik üzere olsa ve kötülük 'kısmî' kalsa dahi, kötülük kavramını/fikrini ortadan kaldırmış olmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, nesnel kötülük, mutlak değildir, aksine, belirli bir bağlam veya birtakım değişkenler üzerine ortaya çıkar. Yani bir şey bir yandan belirli değişkenler veya bağlam üzere, nesnel anlamda kötü olurken, diğer yandan iyi ve hikmetli olan nihaî İlâhî gayenin bir parçası olabilir.

Bu, inananlarda pozitif psikolojik tepkiler uyandırır çünkü meydana gelen bütün kötülükler ve ıstıraplar, İlâhî bir gaye üzere meydana gelir. İbn Teymiye, bu noktayı güzel bir şekilde özetliyor: "Eğer Tanrı her şeyin Yaratıcısı ise, iyiliği ve kötülüğü de hikmetli bir gaye üzere yaratır..."[311]

Henri Laoust, *Essay sur les doctrines sociales et politiques de Taki-d-Din Ahmad b. Taimiya* başlıklı makalesinde bu mevzuyu şöyle özetliyor: "Tanrı özünde iyidir. Kötülüğün dünyada hakiki bir mevcudiyeti yoktur. Tanrı'nın murad ettikleri ancak bağımsız bir adalet ve sonsuz bir iyilik ile mutabıktır, şu var ki, bu ancak külli bir bakış açısından öngörülebilir, mahlukatın gerçeklik hakkında sahip olduğu parçalı, cüz'i bir bakış açısındandeğil..."[312]

---

310 Ibn Taymiyyah, A. (2004) Majmu' al-Fatawa Shaykhul Islam Ahmad bin Taymiyyah. 14. Cilt, s. 266.

311 Ibn Taymiyyah, A. (1986) Minhaj al-Sunnah. Edited by Muhammad Rashad Salim. Riyadh: Jami'ah al-Imam Muhammad bin Saud al-Islamiyah. III. Cilt, s. 142.

312 Şuradan iktibasla: Hoover, J. (2007) Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism. Leiden: Brill, s.4.

Tanrı bize, kötülük ve ıstıraba neden izin verdiği hakkında bir izahta bulunuyor mu?

Tanrı'nın, dünyada kötülük ve ıstıraba niçin izin verdiğine dair ortaya koyduğu sebepleri güçlü bir argüman ile anlatmak, ikinci varsayıma yeterli bir cevap olacaktır. İslam düşüncesinin fikrî zenginliği, bize bu hususta birçok sebep sunuyor.

Gayemiz ibadet etmektir

İnsanın başlıca gayesi geçici bir mutluluk yaşamak değildir; bilakis, asıl gaye, Tanrı'yı tanıyıp ona ibadet ederek derunî, iç huzura erişmektir (*bkz. Bölüm 15*). Bu İlâhî gayenin yerine getirilmesi ebedî mutluluk ve saadet ile neticelenecektir. Evet, eğer bizim başlıca hedefimiz bu ise, diğerleri ikincil hale gelir. Kur'an-ı Kerîm'de bu hakikat, şöyle ifade ediliyor: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diyeyarattım."[313]

Hayatında hiç acı ve ıstırap hissetmemiş, sürekli zevk içerisinde yaşamış birini düşünün. Bu kişi, içinde bulunduğu rahatlıktan ötürü Tanrı'yı unutmuş ve yaratılış gayesine uymayı başaramamıştır. Bunu, acı ve ıstırap dolu bir hayat yaşayıp Tanrı'ya yönelen ve yaratılış gayesini yerine getiren biriyle kıyaslayın. İslam geleneğinin bakış açısından değerlendirdiğimizde, ıstırabı vesilesiyle Tanrı'ya yönelen kişi, zevki uğruna yaşayıp Tanrı'dan uzaklaşan kişiden daha iyi durumdadır.

Hayat bir imtihandır

Tanrı, aynı zamanda bizi bir imtihana tabi tutmak için yaratmıştır, bu imtihanın bir parçası da başımıza gelen kötülükler ve çektiğimiz sıkıntılardır. İmtihanı geçtiğimiz takdirde, cennetteki ebedî saadete kavuşacağız. Kur'an'da Tanrı'nın hayatı ve ölümü yarattığı şöyle ifade ediliyor: "O ki, hanginizin

313 Kur'an, 51:56

daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır."[314]

Temel anlamda, ateistler, Dünya'daki varlığımızı yanlış anlamlandırıyorlar. Dünyanın, bizim erdemli olduğumuzu ortaya çıkarabilmesi için sıkıntı ve güçlüklerle dolu bir mücadele sahası olması gerekir. Mesela, sabrımızı zorlayan şeyler olmadıkça nasıl sabredebiliriz? Eğer karşımıza hiçbir tehlike çıkmıyorsa nasıl cesaret gösterebiliriz? Eğer hiç kimsenin merhamete ihtiyacı yoksa, nasıl merhametli olacağız? Hayatın bir imtihan olması bütün bu soruları cevaplıyor. Ahlâkî ve manevî gelişimimizi sağlamak için bu zorluklara/imtihanlara ihtiyacımız var. Buraya eğlenmeye gelmedik; hoşça vakit geçirmek cennetin gayesi, dünyanın değil.

Öyleyse hayat neden bir imtihandır? Tanrı kamil manada iyi olduğuna [ve herkes için en iyi olanı istediğine] göre, her birimizden O'na inanmamızı ve, bunun neticesinde, cennette ebedî saadete erişmemizi istiyor. Her birimizin inanç sahibi olmasını istediğini, inançsızlığımıza razı olmadığını Kur'an'da şöyle ifade ediyor: "Bununla beraber O, kullarının küfrüne razıolmaz."[315]

Bu ayet açıkça gösteriyor ki Tanrı, kimsenin cehenneme gitmesini istemiyor. Ne var ki eğer herkesi cennete gönderecek olsaydı, büyük bir adalet ihlali meydana gelirdi; Hz. Musa ve Firavun'a, Hitler ve Hz. İsa'ya aynı şekilde muamelede bulunmuş olurdu. Cennete giren insanların, cenneti hak ederek girmelerini sağlayacak bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Bu da hayatın neden bir imtihan olduğunu açıklamış oluyor. Hayat, aramızdan kimlerin ebedî saadeti hak ettiğini göstermeye yarayan bir mekanizma. Hal böyle olunca da hayat, bizim davranışlarımızı imtihana tabi tutmak için zorluklarla, engebelerle doludur.

314 Kur'an, 67:2
315 Kur'an, 39:7

Bu bakımdan, İslam, ziyadesiyle güçlendiricidir çünkü ıstırabı, kötülüğü, fenalığı, acıyı ve sıkıntıları birer imtihan olarak görür. Eğlenmeye hakkımız vardır, fakat biz bir gaye üzere yaratıldık ve yaratılış gayemiz de Tanrı'ya ibadet etmektir. İmtihanlar ve sıkıntılar, Tanrı'nın bize olan sevgisinin işaretidir. Hz. Muhammed ﷺ, şöyle buyuruyor: "Mükâfatın büyüklüğü belânın büyüklüğü ile (orantılıdır). Allah bir cemaati sevdi mi onları musibete müptela eder. Kim bundan razı olursa, Allah da ondan razı olur, kim de razı olmazsa Allah da ondan razı olmaz.."[316]

Tanrı'nın sevdiği kullarını imtihan etmesinin sebebi, bu imtihanın kullar için ebedî saadet yurdu olan cennet için bir kapı olmasındandır ve cennete girmek de İlâhî sevgi ve merhametin bir neticesidir. Tanrı, bunu Kur'an'da açıkça dile getirir: "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."[317]

İslam'ın güzel yanı şudur ki bizi bizden daha iyi bilen Tanrı, bizleri cesaretlendirerek bu imtihanları aşmamız için ihtiyacımız olan kuvvete sahip olduğumuzu buyurmuştur. "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar..."[318]

Fakat elimizden geleni yaptığımız halde bu sıkıntıları aşamazsak dahi, Tanrı'nın merhameti ve adaleti sayesinde bir şekilde mükafatlandırılacağız, ya bu dünyada ya da bizi bekleyen ahiret hayatında.

Tanrı'yı tanımak

Çektiğimiz zorluklar ve çileler, Tanrı'nın el-Hafîz [muha-

316 Tirmizi, Zühd 56, (2396)
317 Kur'an, 2:214
318 Kur'an, 2:286

faza eden], el-Şâfi [şifa veren] gibi isim ve sıfatlarını tanımamıza vesile olur. Mesela acı çekmesek, hasta olmasak, Tanrı'nın Şâfi isminin hakikatine nüfuz edemeyecektik. Tanrı'yı tanımak, İslam'ın manevi geleneğinde, uğrunda çile ve ıstırap çekmeye değen, büyük bir ihsandır. Çünkü bizi cennete yönlendirecek olan esas gayemizi gerçekleştirmemizi, yerine getirmemizi sağlar.

Daha büyük bir iyilik

Kötülük ve çekilen acılar, ikinci dereceden iyilik diye de bilinen, daha büyük bir iyiliğe imkan tanırlar. Birinci dereceden iyilik, fizikî zevk ve mutluluktur ve birinci dereceden kötülük ise fizikî acılar ve üzüntüdür. Cesaret, tevazu ve sabır, ikinci derece iyiliklerden bazılarıdır. Fakat (cesaret gibi) ikinci dereceden iyiliklere sahip olmak için, birinci dereceden bir kötülüğe ihtiyaç duyulur (mesela korkaklık). Kur'an'a göre, cesaret ve tevazu gibi yüksek iyilikler, kötülük ile aynı değeri taşımazlar. "De ki: "Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!"[319]

Özgür irade

Tanrı, bize özgür bir irade vermiştir ve bu özgür iradeye kötü fiiller işleme kabiliyetimiz de dahildir. Bu, bir insanın işlediği kötülüğü veya eziyeti, yani şahsî kötülüğü izah eder. *Tanrı bize niye özgür bir irade verdi ki?* diye bir soru da sorulabilir. Hayattaki imtihanımızın anlamlı olabilmesi için, özgür irade şarttır. Bir imtihan, eğer öğrenciler her soruya doğru cevabı vermeye mecbur bırakılıyorsa [yanlış cevap verme imkanı tanınmıyorsa] anlamsızdır. Benzer şekilde, hayat imtihanında da insanlar dilediklerini yapmak için yeterli özgürlüğe sahip olmalıdırlar.

319 Kur'an, 5:100 (Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, s. 177)

Eğer Tanrı bizim kötülük yapmamıza müsaade etmeseydi, iyilik ve kötülük anlamını yitirirdi. Şu örneği dikkate alınız: birisi başınıza bir silah dayayıp, sadaka vermenizi istiyor. Parayı veriyorsunuz, fakat bu yaptığınızın ahlâkî bir değeri var mıdır? Yoktur, ancak özgür bir kişi yaparsa ahlâkî açıdan değerli olur.

Dünyadan kopmak

İslam geleneğine göre Tanrı, bizleri O'na ibadet edip yakınlaşmamız için yaratmıştır. Bunun gerçekleşmesinin temel ilkelerinden biri de kendimizi dünyanın geçici tabiatından koparmaktır. *Dünya* düşük veya düşükçe anlamına gelir, bu geçici dünya acı duymanın, kayıpların, arzuların, egonun, müfritliğin ve kötülüğün mekanıdır. Çektiğimiz acılar *dünyanın* ne kadar düşük bir yer olduğunu gösteriyor ve bizi onun geçici tabiatından koparıyor. Böylelikle Tanrı'ya yaklaşma imkanı buluyoruz.

Hz. Muhammed ﷺ bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Dünya sevgisi bütün kötülüklerin [günahların] başıdır."[320] Dolayısıyla *dünya*dan kopuş nihai manevi hedefimiz olan Tanrı'ya yakınlaşmak ve bilahare cennete varmak için gereklidir.

Kur'an-ı Kerîm'de *dünya*nın geçici, yanıltıcı bir oyalanmadan ibaret olduğu belirtilmiştir: "Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka birşeydeğildir."[321]

320 el-Beyhakî, Şuabu'l-îmân, rivayet Al-Hasan Al-Basri'ye ulaşır, o da Hz. Muhammed ﷺ'e isnad eder. Alimler bu hadisi *hasen* olarak nitelendirmişlerdir; yani sıhhati iyidir.

321 Kur'an, 57:20

Dünya kavramı, Arapça'da *âlem* ve *mahlûkat* olarak ifade edilen, yaradılışın müspet taraflarıyla karıştırılmamalıdır. Bu kavramlar Tanrı'nın yarattığı mahlukatın güzelliğine ve mucizelerine işaret eder. Bu kavramlar insanların tefekkür edip anlamaya teşvik ederek, üzerlerindeki İlâhî kudretin, merhametin ve hikmetin farkına varabilmesini sağlar.

Masum insanların çektikleri çileler geçicidir

Daha sonra mükafatlandırılacak olmalarına rağmen, birçok insanın hiçbir rahatlık bulmadan, tükenmez çileler çektiğine şahit oluyoruz. İşte bu yüzden İslam'da Tanrı, kötülüğün varlığını gerekçelendirmekle kalmaz, aynı zamanda [maruz kalınan kötülüğün] karşılığını da verir. Nihayetinde, acılar, çilelerle hayatını geçiren bütün kullar masum oldukları takdirde ebedî saate kavuşacaklardır ve maruz kaldıkları bütün ıstıraplar - bütün hayatları boyunca ıstırap çekmiş olsalar dahi - ebediyen unutulacaktır. Hz. Muhammed ﷺ şöyle buyurmuştur:

"Cehennemliklerden olup, dünyada pek müreffeh hayat yaşayan bir kişi kıyamet gününde getirilip cehenneme bir kere daldırılır. Sonra: Ey âdemoğlu! Sen hayırlı bir gün gördün mü? Herhangi bir nimete nâil oldun mu? denilir. O kişi: Hayır, vallahi Rabbim! Öyle bir şey görmedim, der. Cennetliklerden olup, dünyada insanların en yoksul olanı getirilir cennete bir kere daldırılır. Ona da: Ey âdemoğlu! Sen herhangi bir yoksulluk ve sıkıntı gördün mü? Hiç zorluk ve darlık çektin mi? denilir. O kişi de: Hayır, vallahi Rabbim! Hiçbir yoksulluk ve sıkıntı görmedim, zorluk ve darlık çekmedim, der."[322]

Manevî cihet

Ateizm açısından baktığımızda, kötülük tamamen hedefsizdir. Avını ayırt etmeksizin seçen kör kuvvetlerden biridir. Kötülüklere maruz kalan, ıstırap çeken insanlar, çektikleri acı-

322 Müslim, Munâfikîn 55

ları dindirecek hissî veya aklî bakış açılarından mahrumdurlar. Bir insan bütün hayatı boyunca ıstırap çekip sonrasında kendini, birdenbire, mezarda bulabilir. Çektiği bütün acılar, sıkıntılar, yapmış olduğu fedakarlıkların hiçbir anlamı kalmaz. [Ateizme göre] kötülük birtakım fizikî süreçlerin neticesinde meydana gelir ve bu kötülüğe maruz kalanların da müracaat edecekleri, teselli bulacakları bir yer yoktur. Bu kötülükleri, ister insan iradesi olsun ister İlâhî bir irade olsun, hiçbir irade ile irtibatlandıramazlar. Çünkü her şey kör, tesadüfî ve akıl-dışı fizikî olaylardan ibarettir. Bu nedenle ateizmin mantığı oldukça iç karartıcı sonuçlar doğurur.

İslam geleneğinde bir müminin hayat yolculuğuna yardım eden çokça kavram, ilke ve fikir mevcuttur. Hz. Muhammed ﷺ müminlere umut ve sabır ile musibetlere karşı dayanma gücü vermiştir. Çektiğimiz bütün sıkıntılar manevi anlamda bir temizlenme, dolayısıyla bütün acılarımızı unutacağımız yer olan cennete varmak için imtihanımızı kolaylaştırıcı bir vesiledir. Hz. Muhammed ﷺ şöyle buyurmuştur:

"Bir Müslüman'a herhangi bir musibet, bir sıkıntı, bir keder, bir üzüntü, bir eziyet, bir gam dokunursa, hatta kendisine bir diken bile batarsa, mutlaka Allah bunları onun günahlarına kefaretyapar."[323]

"Allah'ın müminler için ön gördüğü hükmü/kararı beni oldukça sevindirmektedir. Şöyle ki; kendisine bir hayır/bir iyilik dokunsa Rabbine hamd eder ve şükreder. Başına bir musibet gelse hamd eder ve sabreder. Her durumda -hatta hanımının ağzına koyacağı bir lokmadan ötürü dahi- mümin için bir ücret/bir mükâfat vardır."[324]

Doğal afetlere ve ölümcül hastalıklara dahi umut, rahmet ve merhamet penceresinden bakılır. İslam nazarından bakıldığında hastalıklar, bir çeşit arınmadır ve cennette elde ede-

323 Buharî, Marda,1; Müslim, Bir, 52
324 Ahmed b. Hanbel, 1/173

ceğimiz ebedî saadete birer vesiledirler. Hz. Muhammed ﷺ, müminleri, hastaları ziyaret etmeye teşvik etmiştir: "Aç olanları doyurunuz, hastaları ziyaret ediniz, köleleri âzad ediniz."[325] Hastaların bakımını üstlenenler merhametle ve nihayetinde cennet ile mükafatlandırılırlar. Bu hususlar üzerine birçok hadis-i şerif mevcuttur. Mesela Hz. Muhammed ﷺ, eğer bir mümin bulaşıcı bir hastalık veya mide hastalığı sebebiyle vefat ederse şehit sayılır demiştir. Ve bütün şehitler cennettedir. [326] Hastaları ziyaret edip onlara bakanlara çok büyük mükafatlar, nimetler vardır; Hz. Muhammed ﷺ, hastaları ziyaret eden kişi için şöyle buyurmuştur: "Kim bir hastayı ziyâret ederse, rahmete dalmış demektir. Hastanın yanında oturduğunda ise tüm rahmet onu baştan başa kuşatır."[327]

[Aşağıdaki hadis-i kudsîde Allah Teâlâ, hasta ziyaretinde bulunmanın bizleri kendisine nasıl yaklaştırdığını şöyle buyuruyor:

"Allah Teala kıyamet günü, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni ziyarete gelmedin!' diyerek kuluna sitem eder. Buna şaşıran insan, 'Ya Rabbi! Sen alemlerin Rabbisin. Ben seni nasıl ziyaret edebilirdim ki?' der. Hak Teâlâ, 'Bilmiyor muydun? Falan kulum hasta oldu ama sen onu ziyarete gelmedin. Ziyarete gelseydin, beni onun yanında bulacağını bilmiyor muydun?' buyurur."[328]]

Tsunami gibi doğal afetlerde dahi, mümin olan afetzedeler şehit olarak kabul edilir, çünkü İslam'a göre boğularak ölenler şehitlik mertebesindedirler. Hz. Muhammed ﷺ bu hususta şöyle buyurmuştur: "Suda boğulan şehittir..."[329] İslam alimlerine göre eğer bir mümin deprem sonucu bir binanın enkazı altında kalırsa (ve bazıları bunu uçak veya araba kazası

325 Buhari, Tecrid, VII, 404
326 Müslim
327 Ahmed, Müsned, 3/174
328 Müslim, Birr, 43
329 a.g.e.

için de söyler), onlar da cennet ile müjdelenmiş sayılırlar. Hz. Muhammed ﷺ, "Bina yıkılıp altında kalan şehittir."[330] diye buyurmuştur.

Ama Tanrı hiç acı çekilmeyen bir dünya yaratabilirdi

Şimdiye kadar anlattıklarımıza rağmen, şöyle bir itirazda bulunanlar vardır "ama Tanrı hiç acı çekilmeyen bir dünya yaratabilirdi." Bu iddia aslında asıl argümanın yeniden paketlenip sunulmasından ibarettir: *Tanrı neden kötülük ve ıstırabın varlığına müsaade etti?* Dolayısıyla, aynı cevabı verebiliriz; İlâhî hikmet. Bu itirazda bulunanlar, itiraz ediyorlar çünkü en başta kötülüğün neden var olduğunu anlayamıyorlar ve merhametli ve kudretli bir Tanrı'nın bütün kötülükleri ve ıstırapları engellemesi gerektiğini düşünüyorlar. Biz bu meselelere bölüm boyunca cevap verdik.

Kötülük ve ıstırap 'problemi', inanan insanlar için bir problem değildir, çünkü kötülük ve ıstıraplar, Tanrı'nın eşsiz hikmetinin, kemâliyetinin ve iyiliğinin bir aracı olarak görülürler. İslam'daki manevi öğretiler, insanda bir umut, sabır ve sükunet haline vesile olur. Ateizmin mantığı ise insanı umutsuz bir hale sokar ve kötülük ve ıstırabın varlığına dair hiçbir cevap sunmaz. Bu bilgisizliğin başlıca sebebi, tıpkı bana dedemin viskisinden içmeyi yasakladıklarında aileme karşı kin beslememdeki gibi, ateistlerin farklı perspektiflerden bakmasına mani olan benmerkezciliktir.

330 a.g.e.

Bölüm 12
Bilim Tanrı'yı Yalanlar mı?

Ateistlerin Asılsız Varsayımları

Muhteşem bir saraya girdiğinizi düşünün. Koridorlarında yürürken sarayın büyüklüğü karşısında büyüleniyor ve gördüğünüz ilk kapıdan içeriye girip binayı keşfetmeye başlıyorsunuz. Girdiğiniz odada, yüzlerce masa ve sandalyenin tıpkı bir sınıftaki gibi tanzim edildiğini görüyorsunuz. Birdenbire diğer odaları keşfetme isteğinizi kaybediyor ve çevredeki bir kahve dükkanında bir arkadaşınızla buluşmak üzere saraydan ayrılıyorsunuz. Kahve içerken arkadaşınız soruyor: "Eee neler gördün sarayda?" "Bir sınıftaki gibi tanzim edilmiş masa ve sandalye dolu bir oda gördüm sadece." Arkadaşınız, "Peki diğer odalara neden bakmadın?" Siz, "Anlamı yok ki, görecek bir şey de yoktu zaten. Gördüğüm oda sandalye ve masalarla dolu olduğuna göre diğerlerinde bir şey yoktur." Diyorsunuz.

Verdiğiniz cevap mantıklı mıdır? Bir odada bir şeyler var diye, diğer odalarda hiçbir şey olmayacağını düşünmek mantıklı mıdır? Tabii ki değildir. Bilimin Tanrı'yı yalanladığını söyleyen ateistler de işte bu mantığa sahiptirler.

Bilim, sadece gözlemler üzerinden çözülebilecek meselelere odaklanır. Fakat Tanrı, tanımı gereği, fizikî alemden bağımsız bir Varlık'tır. Dolayısıyla O'nun doğrudan gözlemlenebilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bir ateist, dolaylı

yoldan bir gözlemin Tanrı'nın varlığını destekleyebileceğini veya reddedebileceğini iddia edebilir. Bu da doğru değildir. Hiçbir dolaylı gözlem, Tanrı'nın varlığını reddetmek için kullanılamaz, çünkü bu, gözlemlenmiş bir olgunun /fenomenin, gözlemlenmemiş bir fenomeni reddedebileceğini iddia etmesi demektir. Bu da yukarıda verdiğimiz saray örneğindeki mantığı takip etmek anlamına gelir.

Bilimin insanları ateizme yönlendiremeyeceği gerçeği, bilim felsefecilerinin birçoğu tarafından tasdik edilmiştir. Mesela Hugh Gauch, haklı olarak şu sonuca varıyor: "Bilimin ateizmi desteklediğini iddia etmek, yüksek miktarda heyecan/hisssiyat ve düşük miktarda mantık ile hareket etmek demektir."[331] Gauch, oldukça mantıklı bir şey söylüyor çünkü gözlem üzerine geliştirilmiş bir düşünce metodu, gözlemlenemeyen bir şeyi [n varlığını] reddedemez. Bilimin burada yapabileceği şey, mevzu hakkında sessiz kalmaktır veya Tanrı'nın varlığına dalalet edecek deliller ortaya koymaktır. Bununla beraber, bilimsel deliller kullanarak Tanrı'nın varlığının mümkün olmadığı çıkarımında bulunan argümanlar mevcut. Bunlara delillere dayanan [evidential] argümanlar denir; tabiatları gereği felsefidirler ve bilimsel çıkarım değildirler.

Neden bazı ateistler bilimin Tanrı'yı reddedebileceğine inanıyor?

Bilim, dünyayı değiştirmiştir. Tıptan iletişime, bilim, hayatımızı ve refahımızı, hiçbir branşın yapamadığı kadar geliştirmiştir. Ve sürekli olarak hayatımızı geliştirmeye, dünyayı daha iyi anlamamıza yardımcı olmaya devam etmektedir. Fakat bilimin bu başarıları, birçok ateistin tutarsız ve asılsız varsayımları benimsemesine de yol açmıştır. Bu varsayımlar özetle aşağıdakiler gibidir:

331 Gauch, H. G, Jr. (2012) Scientific Method in Brief. Cambridge: Cambridge University Press, s. 98.

Birincisi, bazı ateistler bilimin hakikate ulaşmak için tek yol olduğunu ve sorabileceğimiz bütün sorulara cevap verebileceğini düşünmektedir. Bu da bir ateisti Tanrı'nın var olmadığı sonucuna ulaşmada motive eder çünkü bilim sadece gözlemlenebilir şeyler ile ilgilenir. Tanrı gözlemlenemediğine göre ve bilim de hakikate ulaşmanın tek yolu ise, Tanrı'nın var olduğunu söylemek yanlış olur. Bu varsayım, aynı zamanda, ateist kişi için, anlayamadığımız şeylere bir açıklama getirirken Tanrı'ya ihtiyaç duymadığımız anlamına da gelir. Bu yanlış bir varsayımdır, çünkü bilimin birçok sınırı ve cevap veremeyeceği birçok soru vardır. Ve buna ek olarak, bilimin tasdik edemeyeceği/gerekçelendiremeyeceği olmazsa olmaz, temel bilgi kaynakları da mevcuttur. Bu da demek oluyor ki bilim, dünya ve gerçeklik hakkındaki hakikatleri tespit etmenin tek yolu değildir.

İkinci varsayım ise bilim çok başarılı olduğu için, vardığı bütün sonuçların doğru olduğu varsayımıdır. Eğer bilimsel sonuçlar doğru ise ve bilim, Tanrı gibi gözlemlenemeyen bir gerçekliği ele alamıyorsa, Tanrı yoktur. Bu varsayımın temelindeki mantık belirsizdir ve bilim felsefesiyle alakalı genel bir bilgisizliği de ortaya çıkarır. Basitçe söylemek gerekirse, bir şeyin [sistemin] işliyor olması, onu doğru yapmaz. Maalesef bazı meşhur ateistler dahi, bir bilimsel teorinin başarılı bir şekilde tatbik edilmesinin onu mutlak derecede doğru yaptığına dair tutarsız görüşü benimsemişlerdir. Bir defasında, İrlanda'nın Dublin şehrinde 2010 senesinde tertip edilen Dünya Ateist Kongre'sinde, Richard Dawkins ile karşılaşmıştım. Kendisiyle kısa bir sohbet imkanım oldu ve ona soru soran bir kişiye neden bilim felsefesi yapmaması gerektiğini ve "sadece bilim yapması" gerektiğini söylediğini sordum. Bana pek de

ciddi bir cevap vermedi. Dawkins'in çalışmaları da incelendiğinde artık daha açıkça belli oluyor ki bu soruya verdiği cevabın ana sebeplerinden biri ondaki bilim "işe yarıyor, s*rtükler"[332] düşüncesidir. Bu ifade sezgisel anlamda doğruymuş gibi görünmesine rağmen, yanlıştır. Bir bilimsel teori, sırf işe yaradığı için doğruluk değeri kazanmaz.

Üçüncü varsayım ise bilimin kesinlik ifade ettiğidir. Eğer bilim üzerinden Tanrı'nın varlığını ispat edemiyorsak ve bilim de kesinliğe giden tek yol ise, Tanrı'nın varlığından emin olamayız. Bu varsayım da ateistlerin, bir şey bilimsel olarak ispatlandığında, eğer İlâhî vahiy, bilime muhalif ise, İlâhî vahiy reddedilmelidir diye düşünmesini sağlıyor. Bu doğru bir düşünme biçimi değildir. Bilim insanları bir şeye teori dediklerinde, onu mutlak ve değişmez bir doğru olarak tanımlamıyorlar. 'Sınırlı gözlemlerimize dayanarak, belirli bir olgu için elimizdeki en iyi açıklama budur' demek istiyorlar. Ne var ki daima bir önceki gözlemlerle çelişen yeni bir gözlem gerçekleşebilir veya farklı bir açıdan bakılabilir. Bu da bilimin güzel yanıdır; sabit kalmaz. Dolayısıyla eğer dînî bir metin ile bilim arasında bir çatışma görülürse, bu pek büyük bir problem değildir. Neden mi? Çünkü bilim değişkendir. Söyleyebileceğimiz tek şey 'sınırlı gözlem kabiliyetimizle gözlemlediğimiz bir olguya dair elimizdeki bilgiler, belirli bir dînî metnin ifade ettikleriyle uyuşmuyor, fakat bu değişebilir.' Bu, bilimi, dinin iddialarını çürütmek için bir araç olarak kullanmaktan çok farklı bir yaklaşımdır. Doğudan gözleme dayalı olan bazı bilimsel gerçeklerin değişmesi

332 Farhad, A. (2013) Richard Dawkins - science works bitches! Video bağlantısı: https://youtu.be/0OtFSDKrq88?t=73 [Erişim tarihi: 2 Ocak 2016]. [Bahsi geçen videoda Dawkins, bilimsel metodun işe yaradığını ifade ederken bu görüşünü kabul etmeyenleri de küçümseyerek b*tches (s*rtükler) ifadesini kullanmıştır (çev. notu)]

pek mümkün değil, fakat dînî söyleme darbe vurmak için kullanılan argümanların bir çoğu Darwin'in evrim teorisi gibi kompleks bilimsel açıklamalardır. Eğer vahyedilen metindeki içerikler, bilimsel açıklamalar ve teoriler ile bir uyumsuzluk içerisindeyse, dini kabul etmek için bilimi reddetmemelisiniz. Aynı şekilde, bilimi kabul etmek için de dini reddetmemelisiniz. Her ikisini de kabul etmek sizin hakkınız! Öyleyse doğru yaklaşım, bilimi, mutlaklaştırmadan ve bir inançtan diğer inanca sıçramadan [insan aklının sınırları dahilinde, vahiyden bağımsız olarak] elimizdeki en iyi açıklama olarak görmek; aynı zamanda vahiyle gelen metinlere de inanmaktır çünkü inanmak için iyi nedenleriniz var (*bkz. Bölüm 13*).

Son varsayım, dünyadaki birçok ateistin dünyaya bakış açısını da şekillendiriyor. Kitabın diğer kısımlarında da tartışmış olduğumuz bu görüş, natüralizmdir. İki çeşit natüralizm vardır: felsefî ve metodolojik. Felsefî natüralizme göre kainattaki bütün olgular fizikî süreçler üzerinden açıklanabilir ve tabiatüstü hiçbir varlık yoktur. Metodolojik natüralizme göre ise eğer bir şey bilimsel olarak addedilmişse, hiçbir zaman Tanrı'nın İlâhî faaliyetlerine veya kudretine işaret edemez. Ateistler felsefî natüralizm ile metodolojik natüralizmi birbirine karıştırıyorlar. Ateist, bilimsel sonuçları anlamak için, farkında olmayarak, felsefî natüralizmin bilimsel olmayan varsayımlarını kabul ediyor. Ateist, bilimsel sonuçların bilimsel olabilmesi için Tanrı'nın yaratıcı kudretine ve hikmetine işaret etmemesi gerektiği gerçeğini (yani metodolojik natüralizmi), O'nun yaratıcı kudreti ve hikmetinin var olmadığı gerçeği (yani felsefî natüralizm) ile karıştırıyor.

Bölümün geri kalan kısımlarında, yukarıda saydığımız varsayımları teker teker ele alacağız. Ve bunu yapmanın en iyi

yolu da en temel bilgilere dönmektir: bilimin ne olduğunu açıklayacak, sınırlarının neler olduğunu keşfedecek ve bilim felsefesindeki bazı tartışmaları masaya yatıracağız.

Bilim nedir?

Bilim [science] kelimesi Latince bir kelime olan ve bilgi anlamına gelen *scientia*'dan gelir. Bilim, fizik dünyanın işleyişini anlamak için ortaya koyulan bir çabadır. Matematikçi ve bilim felsefecisi olan Bertrand Russell, bilimi "Gözlem ve akıl yürütme aracılığıyla dünya hakkındaki belirli gerçekleri ve bu gerçekleri birbirine bağlayan kanunları keşfetme teşebbüsü..."[333] olarak tanımlamıştır.

Russel'in tanımının ışığında, bilimsel metodu biraz daha inceleyelim.

Bilimin hususi bir kapsamı vardır. Fizik dünyaya odaklanır ve sadece fizikî süreçleri ve fenomenleri ele alabilir. Bu açıdan, *Ruh nedir? Anlam Nedir?* gibi sorular bilimsel sürecin dışında kalan sorulardır.

Bilim, fizik dünyayı açıklamayı hedefler. Toplu bir müessese olarak bilim, tabii dünyanın işleyişi hakkında tutarlı açıklamalar ortaya koymayı hedefler. Bu açıklamaları ortaya koymak için test edilebilir hipotezler ile hareket eder. Bir hipotez, test edilebilir olması için, belirli beklentileri mantıkî olarak ortaya çıkarması gerekir. Mesela şu hipoteze bakalım: "Kahve, olimpik güreşçilerin performansını yükseltir." Bu hipotez test edilebilirdir çünkü aşağıdaki beklentileri oluşturur:

Kahve performansı yükseltir

Kahve performansı düşürür

- Performansta hiçbir değişiklik olmaz

333 Russell, B. (1935) Religion and Science. Oxford: Oxford University Press, s. 8. [TR: B. Russell, Din ile Bilim, Yapı Kredi Yayınları]

Bilimin güzel yanlarından biri de şudur ki; hipotezleri sadece incelemekle kalmaz; bununla beraber deney ve test gerektirir. Bu yüzden, nihayetinde, bilimsel fikirler sadece test edilebilir değil; aynı zamanda test edilmiş olmalıdırlar. Münferit bir takım sonuçlar tercih edilebilir bir seçenek değildir; gerçek bilim için farklı bilim adamlarının aynı deneyi olabildiğince fazla tekrar ile yapması gerekir.

Bilim, tabii ki, bizim buraya kadar anlattıklarımızdan çok daha geniş bir saha, fakat bu fikirler bilimsel metodun temel unsurlarını anlamak için yeterlidir. Şimdi ise ateistlerin yanlışlığa düşerek bilimin ateizme yönlendirdiği sonucuna varmalarına vesile olan belli başlı varsayımlara cevap vereceğiz.

Varsayım #1: Bilim hakikate ulaşmanın tek yoludur ve bütün sorulara cevap verebilir.

Bilimcilik olarak bilinen bu görüşe göre bir ifade, bilimsel olarak ispat edilmedikçe doğru değildir. Ateistler ve hümanistler ile aramda geçen birçok konuşmada bu görüşte ısrarcı olduklarını gördüm. Bilim hakikate ulaşmanın tek yolu değildir. Bilimsel metodun kısıtları bize gösteriyor ki bilim, bütün sorulara cevap veremez. Bu kısıtlardan bazıları şunlardır:

Gözlemlerle sınırlıdır

Ahlâkî olarak belirsizdir/nötrdür

Şahsî olan ile alakadar olamaz

Hadiselerin *neden* meydana geldiğini açıklayamaz

Bazı metafizik soruların cevabını veremez

Zaruri hakikatleri ispatlayamaz

Bu kısıtları ele almadan önce, bilimciliğin kendi varsayımlarının aksine olduğunu da belirtmek gerekir. Bilimcilik, bir önerinin bilimsel olarak ispatlanmadıkça doğru olmadığını iddia eder. Fakat bu iddiası, bilimsel olarak ispat edilemez.

"Türkçede üç kelimeden daha uzun bir cümle yoktur." demek gibidir bu. Bu cümle, kendi varsayımını, iddiasını reddederek kurulmuş bir cümledir, çünkü tırnak içerisindeki bu cümlede üçten fazla kelime mevcuttur.[334]

Gözlemlerle sınırlıdır

Bu, belki de gayet bariz bir kısıt olarak görülebilir, fakat tam olarak anlaşılmamıştır. Bilim insanları gözlemleri dahilinde çalışabilirler. Mesela bir bilim insanı, kafeinin fareler üzerindeki etkisini araştırıyor ise imkanları, ellerindeki fare türüyle ve deney sırasında bulunulan mekandaki değişken sayısıyla sınırlıdır. Bilim felsefecisi Elliot Sober, *Deneycilik [Empiricism]* başlıklı makalesinde bu noktaya şöyle değiniyor: "Bilim insanları, her an, ellerinde olan gözlemleri ile sınırlıdırlar... bilim, dikkatini gözlemlerin çözebileceği sorunlara odaklamaya mecburdur, işte sınırlama budur."[335]

Bilim insanları sadece gözlemleriyle sınırlanmakla kalmamış, aynı zamanda gelecekteki gözlemlerin, önceden yapılan gözlemler sonucu ulaşılan sonuçların aksine bir sonuç doğurabileceği gerçeğiyle de sınırlanmışlardır (aşağıdaki "Tümevarım Problemi" başlıklı kısma bakınız). Bir diğer sınırlama ise, bugün gözlemlenemeyen bir şeyin, ilerde, teknolojinin gelişmesi veya ısrarlı bir araştırma sonucunda gözlemlenebilir hale gelmesidir. Mikroskop ve elektron mikroskobunun keşfi, bilimsel gelişmeye verilebilecek iyi örneklerdir. Dolayısıyla fizik dünyaya dair bugünkü anlayışımızda hiçbir zaman emin olamayız, çünkü gözlemlerimiz değiştikçe ve geliştikçe, anlayışımız da değişebilir.

---

334 Şuradan uyarlanmıştır: DPMosteller. (2011) Has science made belief in god unreasonable, J. P. Moreland. Şuradan erişilebilir: http://www.youtube.com/watch?v=TU9iiCqHxbE [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016]. [*İngilizcede* yerine *Türkçede* yazılarak tercüme edilmiştir. (çev. notu)]

335 Sober, E. (2010). Empiricism. In: Psillos, S and Curd, M, ed, The Routledge Companion to Philosophy of Science, s. 137-138.

Ahlâkî olarak belirsizdir/nötrdür

Bilim, ahlâkî olarak belirsizdir/nötrdür. Bu tabii ki bilim insanlarının ahlaksız olduğu anlamına gelmez. Burada demek istediğimiz, bilimin ahlak için bir temel, bir zemin sağlayamayacağıdır (*bkz. Bölüm 9*). Mesela bilim, ahlak kurallarının anlamlılığının ve nesnelliğinin temeli olamaz ve bize neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyemez. Bu, bilimin ahlâkî tercihler hakkında bilgi veren çok disiplinli bir yaklaşımın bir parçası olamayacağı anlamına gelmez. Fakat bilim, tek başına, bizim iyi veya kötü olarak tanımladığımız şeyler için bir temel teşkil edemez.

Bilim aslında bize bir şeyin ne *olduğunu* söyler, ne *olması gerektiğini* değil. "*olgu*dan *değer* çıkmaz" ifadesi felsefî bir klişe halini almıştır; ve haklılık payı da vardır. Bilim bize, bir bıçak bir insanın derisini kestiğinde ne olacağını, bütün detayıyla açıklayabilir, fakat bu olayın ahlâkî olup olmadığını açıklayamaz. Kan, acı ve fizikî hasar, o kişinin hayatını kurtaracak önemli bir ameliyattan ötürü de olabilir veya bir cinayet için de olabilir. Yani bir bıçağın deriyi kesme sürecinde meydana gelen fizikî süreçleri anlamak, bizi ahlâkî bir karara götürmez.

Bölüm 9'da da bahsedildiği üzere Charles Darwin, ahlak ve bilim meselesine (husûsen biyoloji) değinirken, ahlâkîliğin biyolojik süreçler neticesi sonucu ortaya çıkması durumunda karşılaşılabilecek durumlara bir uç örnek vermişti. Eğer biz insanlar, farklı biyolojik koşullar altında büyümüş, yetiştirilmiş olsaydık, ahlâkî göreceğimiz şeyler, şimdiki ahlak anlayışımızdan çok farklı olabilirdi.[336] Darwin'in bize söylediği şey, belki de, insanların ahlâkî gördüğü şeylerin, içinde yetiştikleri biyolojik koşulların bir sonucu olduğu ve farklı biyolojik şartların, farklı ahlâkî standartlar ile sonuçlanacağıdır. Bu, ahlakın esas-

336 Darwin, C. The Descent of Man and Selection in Relation to Sex. 2. Baskı, s. 99. Şuradan erişilebilir: http://www.gutenberg.org/ebooks/2300 [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

ları ve anlamlılığı açısından büyük sonuçlar doğurur. Birincisi, biyolojiyi veya birtakım fizikî şartları ahlâkın menşei, esası olarak kabul etmek, ahlâkı değişken, içinde bulunulan duruma bağımlı kılar çünkü biyoloji ve fizikî şartlar bazı kaçınılmaz değişimlere tabidirler (ve tabiydiler). Gelgelelim, bu, bazı ahlak kurallarının nesnel olduğu gerçeğine ters düşer (*bkz. Bölüm 9*). İkincisi, eğer bizim ahlak anlayışımız biyolojik şartlara bağlı olsaydı, ahlâkımızın anlamı ne olurdu? Madem biz farklı bir şekilde 'yetiştirildiğimizde', ahlakımız da değişebiliyor, öyleyse ahlâkımız da anlamını kaybeder. Çünkü bu durumda, sahip olduğumuz ahlak anlayışımızı gerekli kılan hiçbir şey yok, sadece tesadüfün ve fizikî süreçlerin bir neticesinden ibaret.

Ahlâkın Coğrafyası [The Moral Landscape] İsimli kitabında meşhur ateist ve sinirbilimci Sam Harris, bilimin bizim ahlâkî değerlerimizi nasıl belirlediğini açıklayarak, nesnel ahlak anlayışımızı gerekçelendirmeye teşebbüs etti. Aynı fikri paylaşan ateistler, bu teşebbüsünü desteklediler, fakat hem teistlerden hem de kendi 'silah arkadaşlarından' büyük eleştiriler aldı. Harris, bizlere kendi ahlak coğrafyasını arz ediyor. Bu coğrafyanın zirvelerinde iyilik ve en alt noktasında ise kötülük var. Neyin iyi neyin kötü olduğunu nereden biliyor peki? İşte en üst noktalar iyiliği, refahı, esenliği ve en alt noktalar ise ıstırabı, çileyi, kötülüğü temsil ediyor. Bu belki Harris'in bahsinin basit bir özeti olarak görülebilir, fakat dürüstçe bakılacak olursa Harris burada kötülüğü ıstırap ile, iyiliği ise refah ve esenlik ile eşleştiriyor. İşte Harris'in başarısız olduğu yer burası. Eğer insanların, başka insanlara zarar vererek kendi refahlarını yükseltebileceği ortaya koyulursa, Harris'in ahlak coğrafyası çöküyor. Mesela, gebelikten korunarak, yakın akraba ile cinsel ilişki de bulunmayı (ensest) ele alalım. Bu durumda iki taraf da mutluluğunu artırıyor (çünkü her ikisi de özgürce arzuları üzere hareket etmeyi tercih ediyorlar) ve gebelikten korunduğu için - genetik açıdan bir bozukluğa sahip olan bir çocuk doğması gibi - herhangi bir zarar veya acı riski de yok. Bu me-

seleyi Profesör Lawrence Krauss'a münazaramız sırasında da dile getirmiştim ve bu durumdaki fikri hususunda pek emin değildi (ensest ilişkinin yanlış olup olmadığı hususunda emin olmadığını ve ahlâkî açıdan ayıplayamayacağını ifade etti[337]). Bizim 'mutluluğumuzu, iyi-oluşumuzu' artıcı bazı şeyler, [bu örnekteki gibi] tiksindirici olabiliyor. Bu örneğe katılmıyorsanız dahi, bahsettiğimiz mevzuya dair verebileceğimiz birçok örnek mevcuttur.

Ateist bir bilim felsefecisi olan Robert Johnson, Rasyonel Ahlak (Rational Morality) isimli kitabında Harris'in argümanına benzer bir eleştiri getiriyor. Johnson, Harris'in yaklaşımının ahlak kurallarının nesnelliğini gerekçelendirmekte başarısız olduğunu öne sürüyor:

"Harris görünüşe göre 'mutluluk' ile alakalı ahlâkî bir gerçekliğin var olduğunu sadece varsaydığını itiraf etme problemine sıkışmış durumda. Bu ahlâkî gerçekliği, kayaların altındaki toprağı incelerken mi bulacağız? Hayır. Kuantum mekaniği gibi meseleleri incelerken mi ahlâkın var olduğunu göreceğiz? Hayır. Aslında, ahlâkî gerçekliğin var olduğuna dair sezgimizi destekleyen tek bir şey var: sezgilerimiz... Problem, gayet basitçe ortaya koyulabilir: Harris'in ahlakın bugün *nasıl* tanımlandığını tespit edebiliyor olması, ahlâkın nesnel olarak anlaşılması *gerektiği* anlamına gelmiyor. Doğrusu, Harris de ahlâka aykırı olan bir çok şeyin gerçekleşmesine, halihazırda, izin verdiğimizi itiraf ediyor..."[338]

Şahsî olanı test edemezsiniz

Bilim, fikirleri test etmekle övünür. Eğer test yoksa, bilim de yoktur. Fakat testler bir noktadan sonra işi güvene bırak-

337 iERA (2013) Lawrence Krauss vs Hamza Tzortzis Islam vs atheism debate. Şuradan erişilebilir: https://youtu.be/uSwJuOPG4FI?t=4161 [Erişim tarihi: 18 Ekim 2016]

338 Johnson, R. (2013) Rational Morality: A Science of Right and Wrong. Great Britain: Dangerous Little Books, s. 19-20.

malıdır. Mesela insanların niyetlerini nereden bilebiliriz? Bir insanın neler hissettiğini nereden bilebiliriz? Bilim insanları, yalan makinesi kullanarak birinin yalan söyleyip söylemediğini test edebileceklerini öne sürebilir. Veya bir dizi psikolojik ve davranışsal işaretlerin belirli duygularla irtibatlı olduğunu öne sürebilirler (ki bu doğru olmaz, aşağıda ele alacağız). Bir bakıma haklıdırlar, fakat mesele bu kadar da basit değildir. Mesela arkadaşlıkları ele alalım. Arkadaşınız size gününüzün nasıl geçtiğini soruyor ve siz de çok güzel geçtiğini ve kendinizi gayet iyi hissettiğinizi söylüyorsunuz. Ve diyelim ki diğer gün tekrar buluşuyorsunuz ve size gene aynı soruyu soruyor, fakat bu sefer size ancak kendinizi psikolojik verilerinizi okuyan bir yalan makinesine bağladığınız takdirde inanacağını söylüyor. Bu sizin arkadaşlığınıza zarar vermez mi? Eğer her soru sorduğunda sizden aynı şeyi yapmanızı talep ederse, kurduğunuz arkadaşlık bundan etkilenmez mi? Tabii ki etkilenir. Arkadaşlık ancak birbirimize karşı güvenimizi koruduğumuzda ve sohbetlerimizde karşımızdakine güvendiğimizde korunabilir.

Bir diğer örnek ise duygulardır. Birinin hüzünlü olduğunu nereden bilebiliriz? Kullanabileceğimiz bir hüzün algılayıcısı var mı? Psikolojik veriler bize biraz bilgi sağlasa dahi, en hayatî bilgilerin mühim bir kısmı, psikiyatrist ve hasta arasındaki şahsî ilişkide çözümlenir. Bu da genellikle bazı sorular şeklinde veya bir anket olarak teşekkül edebilir. Bu durumların hepsinde, hastanın cevaplarına güvenmemiz gerekir. Yani bana öyle geliyor ki arkadaşlık ve akıl sağlığı gibi, insan hayatının bazı kısımlarında gözlemler yeterli olmuyor. Bilim, o halde, salt teste itimat etmekten ziyade güvene itibar etmelidir.

Bölüm 7'de de bahsedildiği üzere bilim, ancak üçüncü şahıs verileri ile alakadar olabilir, fakat duygular ve tecrübeler gibi şahsî özellikler, birinci-şahıs verileridir. Bölüm 7'de değinmiş olduğum, Frank Jackson'un Mary argümanı, üçüncü şahıs penceresinden bakılarak elde edilen bilgilerin, bütün bilgileri ortaya koyamadığını gösteriyor. Bir diğer deyişle, bize

birinci şahıs verileri ile alakalı hiçbir şey sunamıyor. Bilim, bir canlının içsel-öznel bilinçli bir hali tecrübe etmesiyle alakalı hiçbir bilgi veremez (*bkz. Bölüm 7*). Burada doğru bir cevaba yakınlaşmanın tek yolu, bir kişinin kendi şahsî öznel bilinçli tecrübesini tanımlayışına güvenmektir (ki biz hiçbir zaman belirli bir tecrübenin, o kişi için ne anlam ifade ettiğin bilemeyiz; *bkz. Bölüm 7*). Sadede gelecek olursak: bilim, şahsî olanı test edemez.

'Neden?' sorusuna cevap veremez

Teyzem kapınızı çalıyor ve size ev yapımı bir çikolatalı kek ikram ediyor. İkramı kabul ediyorsunuz ve keki mutfak masanıza koyuyorsunuz. Teyzem ayrıldıktan sonra kutuyu açıyor ve bir dilim alıyorsunuz. Daha tadını almadan, kendi kendinize soruyorsunuz: *Bana bu keki neden verdi ki?* Bu durumda bir bilim insanı olarak elinizdeki tek veri olan keki incelemekten fazla yapacağınız bir şey yok. Birçok test yaptıktan sonra kekin muhtemelen 177 derecede pişirildiği ve içerisinde kakao tozu, şeker, yumurta ve süt olduğu sonucuna varıyorsunuz. Fakat bütün bu bilgilere sahip olmakla sorunuza cevap vermiş olmuyorsunuz. Sorunuza cevap bulmanızın tek yolu, gidip kendisine sormak.

Bu örnek bize bilimin 'ne' ve 'nasıl' sorularına cevap verebildiğini, fakat 'neden-niçin' sorusuna cevap vermekte başarısız olduğunu gösteriyor. 'neden' sorusundan kastettiğimiz, hadiselerin gerçekleşme gayesidir. Bilim, dağların neden var olduğunu jeolojik süreçler sonucunda ortaya çıkması açısından açıklayabilir, fakat dağların böyle şekillenmesinin arkasındaki gayeyi izah edemez. Bir çoğu da gaye kavramını tamamen reddeder.

Bir şeyin nedenini sormak, bir gaye ima eder ve birçok ateist, gayenin, eski bir dînî düşünme biçimine dayanan bir yanılgıdan ibaret olduğunu savunur. Bu bakış açısı kainattaki varlığımızı [anlamlandırma] hususunda hiç de yardımcı

olmayan bir bakış açısıdır. Böyle bir dünyada her şey, bizim hiçbir şekilde müdahale edemediğimiz fizikî süreçler ile açıklanır. Bir domino sırasında yıkılan domino taşlarından biriyiz. Yıkılmamız gerekiyor, çünkü bizden önceki domino taşı da yıkılmış. Bu düşünme biçimi sezgilerimize aykırı olmakla beraber günlük hayattaki düşünme biçimimizle de ciddi bir şekilde tezat içindedir. Bu kitabı okurken son bölüme ulaşıp, "bu kitabın yazılmasında hiçbir gaye yoktur" ifadesiyle karşılaştığınızı düşünün. Böyle bir ifadeyi hiç ciddiye alır mıydınız?

Metafiziği ilgilendiren bazı sorulara cevap veremez

Bilim, bazı metafiziksel sorulara değinebilir. Fakat bu sorular sadece ampirik/deneysel olarak ele alınabilir. Mesela bilim, kozmoloji üzerinden kainatın başlangıcıyla alakalı meseleleri ele alabilmiştir. Buna rağmen, bazı hayatî sorular, bilimsel olarak cevaplanamaz. Bunlardan bazıları şöyledir: *Neden tümdengelimsel akıl yürütme neticesinde vardığımız sonuçlar, evvelden ortaya koyulan öncülleri zorunlu olarak takip eder? Ölümden sonra hayat var mıdır? Ruh diye bir şey var mıdır? Bir canlının öznel bilinçli bir tecrübe yaşaması, onun için ne ifade eder? Neden yokluk yerine varlık vardır?* Bilimin bu soruları ele alamamasının sebebi, bu soruların fizikî, gözlemlenebilir dünyanın ötesindeki bir gerçeklikle alakalı olmasıdır.

Zorunlu hakikatler

Bilimcilik, matematik ve mantık gibi zorunlu hakikatleri ispat edemez. Bölüm 3'te de ifade etmiş olduğumuz gibi, geçerli bir tümdengelimli argümanın sonucu, öncüllerini zaruri olarak takip eder. Aşağıdaki argümanı inceleyelim:

1. Sınırlı gözleme dayalı olarak ulaştığımız sonuçlar mutlak değildir.
2. Bilimsel sonuçlar sınırlı gözlemlere dayalıdır.
3. Öyleyse, bilimsel sonuçlar mutlak değildir.

Bu argümanın geçerliliği (doğruluğu ile karıştırılmamalıdır), deneysel/ampirik delile dayanmaz. Argümanın geçerliliği, argümanın mantıki akışından gelir ve öncüllerin doğru olup olmamasıyla alakası yoktur. Sonuçlar ve öncüller arasında mantıkî bir bağ vardır. Bu bağ, ampirik bir şeye istinat etmez; bir kişinin zihninde meydana gelir. Peki bilim, öncüller ve sonuçları arasındaki mantıkî irtibatı gerekçelendirebilir mi? Hayır, gerekçelendiremez. Bölüm 3'te de bahsedildiği gibi, zihnimizde, bizi belirli öncüllerden belirli sonuçlara yönlendiren bir sezgi vardır. Ampirik bir delile istinat etmeksizin bazı şeyleri anlayabilir, görebiliriz. Zihnimizde, bu şekilde akıl yürütmemizi sağlayan dahili mantıkî yapılar veya cihetler olmalıdır. Hiçbir gözlem şekli, tümdengelimsel bir argümanın mantıkî akışını gerekçelendiremez veya ispat edemez.

3 + 3 = 6 gibi matematiksel hakikatler dahi zaruri hakikatlerdir ve ampirik genellemeler değillerdir.[339] Mesela bir Fulan artı bir Fulan kaç Fulan eder diye sorsam, cevap tabii ki iki Fulan olurdu. Fulan'ın ne olduğunu bilmiyor olsanız da, hiç görmemiş olsanız da, bir tanesi ile diğer birinin topladığınızda iki tane olacağını bilirsiniz.

Diğer bilgi kaynakları

Bilim, bilgi edinebileceğimiz diğer bilgi kaynaklarını tasdik edemez, mesela tanıklık etmek [şehadet]. Tanıklık, epistemolojinin "başkalarının bir delile dayanmadan söylediklerinden, bilgiyi ve gerekçelendirilmiş/doğrulanmış bir inancı nasıl edinebileceğimizle"[340] alakalı bir dalıdır. Dolayısıyla cevaplamaya çalıştığı önemli sorulardan biri de şudur: "başkalarının bize

339 Craig, W.L. (2011) Is Scientism Self-Refuting. Şuradan erişilebilir: http://www.reasonablefaith.org/is-scientism-self-refuting [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

340 McMyler, B. (2011) Testimony, Truth and Authority. New York: Oxford University Press, s. 3.

söylediği şeyler üzerinden nasıl bilgi edineceğiz?"[341] Profesör Benjamin McMyler tanıklığa dayalı edinilen bilgi ile alakalı şunları ifade ediyor:

"İşte bildiğim bazı şeyler: Bakırkafa yılanının Houston bölgesindeki en yaygın zehirli yılan olduğunu biliyorum. Napolyon'un Waterloo savaşını kaybettiğini biliyorum. Şu anda, ben bu satırları yazarken ABD'deki akaryakıt fiyatlarının galon başına 4.10 dolar olduğunu biliyorum... Bütün bu bilgilerim epitemolojistlerin (bilgi kuramcılarının) tanıklığa dayalı bilgi [testimonyal] olarak adlandırdığı bilgidir. Yani başka bir insan veya bir grup insan tarafından bize söylenenler aracılığıyla elde ettiğimiz bilgi."[342]

McMyler'in ifadeleri oldukça sezgisel görünüyor ve bizim tanıklığa dayalı bilgi aktarımına dayanarak bilgi edindiğimizi vurgulamış oluyor. Dünyanın bir küre şeklinde olması da aslında dikkat çekici bir örnektir. Dünyanın küre şeklinde olduğuna dair bilgimiz - bir çoğumuz için - matematiksel veya bilimsel değildir. Tamamen tanıklık merkezlidir. Belki başlangıçta şöyle tepkiler verebilirsiniz: "Resimlerini görmüştüm", "Bilim kitaplarında okumuştum", "Bütün öğretmenlerim aynı şeyi söyledi.", "Dağların en yüksek zirvelerine çıkararak dünya yüzeyinin eğimini gözlemleyebilirim.", ilâ âhir. Fakat entelektüel açıdan incelendiğinde, bütün cevaplarımız gene tanıklık üzere edinilen bilgi olarak karşımıza çıkıyor. Resimler veya fotoğraflar görmek tanıklık üzeredir çünkü mevzubahis olan resmin, dünyanın resmi olduğunu söyleyen kişiye veya otoriteye inanmanız gerekir. Bu bilgileri bilim ile alakalı ders kitaplarından öğrenmek de tanıklık üzere aktarıma dahildir, çünkü kitapların yazarlarının söylediklerini doğru olarak kabul etmeniz gerekiyor. Bu, aynı şekilde, öğretmenleriniz için de geçerlidir. Sahip olduğunuz kanaati bir zirveye çıkıp tasdik

341 Lackey, J. (2006) Introduction. In: Lackey, J. and Sosa, E. (ed.). The Epistemology of Testimony. Oxford: Oxford University Press, s. 2.

342 McMyler, B. (2011) Testimony, Truth and Authority, s 10.

etmeye teşebbüs etmeniz de tanıklığa dayalıdır, çünkü birçoğumuz böyle bir şeyi hiçbir zaman yapmamıştır. Bir dağın zirvesine çıktığınızda Dünya'nın yuvarlak oluşuyla alakalı delil elde edeceğinize dair varsayımınız da tanıklığa dayalı bir bilgidir. Daha önce böyle bir şey yapmış olsanız dahi, bu, hiçbir şekilde dünyanın yuvarlaklığını ispat etmez. Bir zirveden bakınca ancak dünyanın bir çeşit kavise sahip olduğunu görürsünüz tamamen bir küre olduğunu göremezsiniz (hatta bir çiçek şeklinde veya yarı dairesel bir yapıda da olabilir). Özetle, bir çoğumuz için, dünyanın bir küre şeklinde olduğu gerçeği tanıklığa dayalı bir bilgiden başka bir şey değildir.

Bilgi, tanıklık olmadan elde edilemez. Bilgi bilim (epistemoloji) profesörü C. A. J. Coady şimdiye kadar anlattıklarımızı özetliyor ve tanıklık üzere aktarılan bazı bilgileri de listeliyor: "...birçoğumuz bir bebeği doğarken görmemiş, kan dolaşımının nasıl gerçekleştiğini gözlemlememiş, dünyanın coğrafî yapısını incelememiş, yeryüzündeki kanunları araştırmamış ve hatta gökteki yıldızların çok uzaklardaki göksel cisimler olduğuna dair bir gözlemde bulunmamışızdır..."[343]

Tanıklığa dayalı bilginin önemine dair daha fazla konuşmaya lüzum yok (daha uzun açıklamalar için lütfen 13. bölümü inceleyiniz).

Özetle, bilimsel metodun gerçeklik hakkında sonuçlara ulaşmanın tek yolu olduğunu söyleyen bilimcilik, asılsızdır. Bilimcilik, kendi varsayımlarını reddeden bir yapıya sahiptir; aynı zamanda ahlâkî hakikatlere, mantıkî ve matematiksel hakikatlere ve tanıklık gibi kaçınılmaz bilgi kaynaklarına dair bir açıklama ortaya koyamaz. Bilim, bütün sorulara cevap veremeyen sınırlı bir çalışma yöntemidir.

343 Coady, C. A. (1992) Testimony: A Philosophical Study. Oxford: Oxford University Press, s. 82.

Varsayım #2: Bilim işe yarıyor, öyleyse doğrudur

Bir şey, sırf işe yarıyor diye, doğru olmak zorunda değildir. Buna rağmen bilim felsefesiyle alakalı yaygın bir bilgisizlik, Richard Dawkins gibi isimlerin, umuma açık olarak, bilimsel sonuçların sırf işe yaradıkları için doğru olduklarını savunmalarına imkan sağlamıştır. Halka açık bir ders sırasında Dawkins'e bilime ne kadar güvenebileceğimiz soruldu; cevabı - daha önce bahsettiğimiz gibi *(bkz. Bölüm 12*) - incelikten oldukça yoksundu ve yetersizdi. Dawkins açıkça yanılıyordu; bir şeyin işe yarıyor olması, onun doğru olduğu anlamına gelmez. Flojiston teorisi bu mevzuyu açıklamak için iyi bir örnektir.

İlk kimyagerler bütün yanıcı maddelerin flojiston isimli bir element olduğuna dair bir teori geliştirdiler. Bu teoriye göre, yanıcı bir madde yandığı zaman, flojiston açığa çıkarır. Bir madde ne kadar yanıcı ise, o kadar flojiston ihtiva eder. Bu teori, bilim insanları arasında değişmez bir gerçek olarak kabul edilmişti. Teori o kadar işe yarıyordu ki Dan Rutherford 1772'de bu teoriyi kullanarak 'flojistik hava' ismini verdiği nitrojeni keşfetti. Fakat flojistonun ilerleyen zamanlarda yanlış bir teori olduğu keşfedildi; flojiston diye bir şey yoktu. Bu, bir teori işe yarıyor olup yeni bilimsel gerçeklerin açığa çıkmasını sağlıyor olsa dahi, daha sonra yanlış olduğunun anlaşılabileceğine verilebilecek birçok örnekten sadece biridir. Buradan alacağımız ders açıktır: bir şey sırf işe yaradığı için doğru olmaz. Bazı acemi itirazcılar yukarıdaki verdiğimiz örneğin hususi olduğunu ve modern bilime tatbik edilemeyeceğini iddia ederler. Onlara göre flojiston teorisi tamamlanmamış ve varsayımlar üzere oluşturulmuş bir teoridir. Fakat bugünün bilimsel teorilerinin böyle problemleri olmadığını söylerler. Bu tamamen asılsız bir iddiadır. Mesela Darwin'in evrim teorisini sağlam bir şekilde inşa edilmiş teorilere örnek olarak alalım. Ana akım seküler akademisyenlere göre, Darwin'in evrim teorisi de varsayımlara dayanır, nispeten spekülatiftir ve esas fi-

kirleriyle alakalı tartışmalar devam etmektedir.[344]

Bu bilimsel 'u dönüşleri' kimlerin yolcu koltuğunda oturduğunu umursamazlar. Gayet açık, reddedilemez ve gözlemlenebilir görünen şeyler dahi daha sonra değişebilir. Avrupa'da yapılan bir Neandertal[345] kafatası araştırması, buna yakın zamanlardan bir örnektir. Darwinci biyologlar Neandertalların bizim atalarımız olduklarını iddia ettiler. Ders kitaplarında, belgesellerde ve müzelerde bu 'bilimsel gerçek' öğretildi; 1997 yılında ise biyologlar, modern DNA testlerine göre, Neandertalların bizim atalarımız olamayacağını açıkladılar.

Bilimin bütün cihetleri, hatta büyük teorileri meydana getiren alt teoriler dahi, nihayetinde vardıkları sonuçlar gözden geçirilip, tekrar düzenlenecektir. Bilim tarihi bize sözde 'bilimsel gerçeklerin' değişmez olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını göstermiştir. Böyle bir iddia, aynı zamanda, mantıklı da değildir. Bütün bilimsel teoriler 'henüz yapım aşamasında' ve 'tahmini modeller' olarak nitelendirilir. Eğer biri çıkıp da bilimsel anlamda mutlak gerçekler vardır derse, o kişi, fizikçiler tarafından her ikisi de doğru kabul edilen 'kuantum mekaniği' ve 'genel izafiyet' teorilerinin birbiriyle esas itibariyle çeliştiğini nasıl izah edecek? İkisi de aynı anda, mutlak manada doğru olamaz. Fizikçiler bunun farkında olarak, her ikisini de işler birer model olarak kabul edip, bu yaklaşımla birlikte ilerleme kaydediyorlar. Dolayısıyla bilimsel teorilerin tam anlamıyla ispatlandığı düşüncesi bilimsel ilerleme için yanıltıcı, elverişsiz ve tehlikeli düşüncelerdir. Bilim felsefecileri ve tarihçileri, böyle bir yaklaşıma karşı tutumlarını açıkça dile getirmişlerdir. Bilim felsefecileri Gillian Barker ve Philip Kitcher, ikna edici bir izahta bulunuyorlar:

344 See Shapiro, J. A. (2011) Evolution: A View from the 21st Century. New Jersey: FT Press; and Pigliucci, M. ve Muller, G. B. (ed). (2010) Evolution: The Extended Synthesis. Cambridge, MA: MIT Press; and Godfrey-Smith, P. (2014) Philosophy of Biology. Princeton, NJ: Princeton University Press.

345 Soyu tükenmiş bir insan türü olduğu iddia edilen canlı. (çev. notu)

"Bilim, değişime açıktır. Dolayısıyla, bilimsel 'ispat' diye bir şeyden bahsetmek tehlikelidir, çünkü bu terim, varılan bilimsel sonuçların taş üzerine oyulmuş yazılar gibi olduğunu ima eder ve bu anlayışı güçlendirir."[346]

Varsayım #3: Bilim kesinlik ifade eder

Bazı ateistler bilim felsefesi hakkında ciddi bir yanlış anlama içerisindedirler. Onlara göre eğer bilim, bir şeyin bilimsel olarak ispatlandığını söylüyorsa, o şey mutlak manada doğrudur ve hiçbir zaman değişmeyecektir. Bu, ne var ki, bilimde henüz çözüme ulaşmamış bazı temel meselelerle alakalı bir bilgi eksikliğini gösteriyor. Bizim mevzumuzla da alakalı olan bu meselelerden biri de tümevarımdır. Bilim insanları bir teoriyi gerekçelendirirken/doğrularken veya test ettikleri ampirik/deneysel verilerden sonuçlar çıkarırken birçok yol kullanıyor olsalar da, bu yolların temelinde tümevarımsal/endüktif argümanlar yer alır. Fakat tümevarımsal argümanlar hiçbir zaman kesinlik ifade etmezler.

Tümevarımsal / endüktif argümanlar

Tümevarımsal argümanlar gözlemleyemediğimiz olguların bilgisi ile alakalıdır. İnsanların bilgi edinme yollarında, özellikle bilimsel bilgide çok merkezî bir role sahiptir. Tümevarımsal argümanlar, gözlemlenmiş olgular üzerinden hareketle gözlemlenmemiş olanlar hakkında sonuçlara ulaşırlar. Geçmiş ve geleceği içermek üzere tatbik edilebilirler. Mesela:

> Geçmiş Öncül: Konuştuğum vücut geliştiriciler çokça hayvanî protein tüketmelerinin neticesinde kas kütlelerini artırdılar. Sonuç: Geçmişteki bütün vücut geliştiriciler çokça hayvanî protein tüketerek kas kütlelerini artırmışlardır.

346 Barker, G. and Kitcher, P. (2013) Philosophy of Science: A New Introduction. Oxford: Oxford University Press. 2014, s. 17.

Şimdiki zaman Öncül: Arkadaşımın karşısına hep arkadaş canlısı köpekler çıktı. Sonuç: Bütün köpekler arkadaş canlısıdır.

Gelecek Öncül: ABD'deki bütün başkanlık seçimlerinde Demokrat partiden bir aday olmuştur. Sonuç: Yeni başkanlık seçiminde de bir Demokrat aday olacaktır.

Yukarıdaki sonuçlar, açıkça görünüyor ki, kesinlik derecesine ulaşmıyorlar, çünkü tümdengelimsel argüman değiller. Aşağıdaki açıklamalar, yukarıda varılan sonuçların öncüllerini neden mantıkî olarak takip etmediklerini gösteriyor:

Geçmişteki vejeteryan vücut geliştiriciler sadece bitkisel protein ile beslenerek kas kütlesi kazanmışlardır.

Bazı köpekler arkadaş canlısı olmayabilir.

Gelecekte ABD'nin siyasî durumunda bir değişim olabilir ve Demokratlar tasfiye edilip, yeni bir parti kurulabilir.

Tümevarımsal argümanların bu belirsiz tabiatı, birçok felsefecinin bir bilgi edinme yöntemi olarak tümevarım yönteminin doğruluğunu sorgulamasına yol açtı: bu, felsefede epistemik gerekçelendirme olarak tanımlanan bir sahadır. Bu sorgulama, tümevarım problemi olarak bilinen bir soruna yol açtı. Tümevarımsal argümanların, tümevarımsal akıl yürütme ile aynı şey olmadıklarını da ayrıca belirtmek gerekir, çünkü akıl yürütme duyuların nasıl kullanıldığıyla alakalıdır, sonuçlara nasıl varıldığıyla alakalı değildir. Mesela bahçenizde kurbağalar görüyorsunuz ve bu gözleminiz üzerine bahçenizde kurbağalar bulunduğunu ifade ediyorsunuz. Yani bilinmeyen bir olgu hakkında bir sonuca varmıyorsunuz (diğer bütün kurbağalar veya henüz gözlemlemediğiniz başka bir kurbağa hakkında bir ifadede bulunmuyorsunuz).

Tümevarım/Endüksiyon problemi

Tümevarım probleminin kökenleri Yunan, skeptik/şüpheci felsefî bir okul olan Pironculuk'a[347] kadar uzanır. Fakat tümevarımsal argümanların hakikat/gerçeklik hakkında bilgi sağlamadaki başarısızlığını kapsamlıca açıklayan kişi David Hume'dur. Hume'a göre bizim akıl yürütmemizin temelinde sebep sonuç ilişkisi vardır ve bu ilişkinin temelinde de tecrübe vardır. Ve madem sebep sonuç anlayışımız tecrübe temellidir, tecrübeler bizi kesinliğe götüremez. Hume'a göre sınırlı birtakım tecrübeler üzerinden henüz gözlemlenmemiş bir tecrübe ile alakalı sonuçlara varmak bir kesinlik ifade etmez.[348]

Evvelki örnekler gösteriyor ki tümevarımsal argümanlar parçadan genele hareketle sonuçlara varıyorlar. Bir diğer deyişle, kişi, sınırlı birtakım tecrübelerden, henüz yaşanmamış tecrübelerle alakalı sonuçlara varıyor. Tümevarımsal argümanlar tümdengelimsel açıdan doğru değillerdir, yani varılan sonuçlar, öncüllerde ifade edilen bilgileri zaruri olarak takip etmez.

Hume, argümanını tümevarımın belirsizliğiyle sınırlamaz; aynı zamanda hiçbir şekilde doğrulanmadıklarını da iddia eder. Tümevarımsal argümanlar "geçmiş geleceğin habercisidir / gelecek geçmişe benzer"[349] varsayımı temelinde işlerler, bu da tabiatın tekdüze olduğunu ima eder. Oysaki bu varsayımı tasdik etmenin tek yolu yine tümevarımsal bir argüman kullanmaktır. Hume'a göre bu şekilde akıl yürütmek daire-

347 Annas, J. and Barnes, J. (1994). Sextus Empiricus: Outlines of Scepticism. New York: Cambridge University Press, s. 123.

348 Hume, D. (2002) Of scepticism with regard to reason. Şuradan: Epistemology: Huemer, M, ed, Contemporary Readings. Abingdon: Routledge, s. 298-310. Asıl yayınlandığı yer: Hume, D. (1902) Sceptical doubts concerning the operations of understanding. Şuradan: Selby-Bigge, L. A., ed, An enquiry concerning human understanding. Şuradan: Enquiries concerning human understanding and concerning the principles of morals, 2. Baskı. Oxford: Clarendon Press, s. 298-310

349 a.g.e, s. 305

seldir çünkü varsayımın kendisi, doğrulanmaya/gerekçelendirilmeye çalışılan şeye tâbidir. Tümevarımsal bir argümanı bu varsayım ile doğrulamak, tümevarımsal argümanları, diğer tümevarımsal argümanlar ile doğrulamakla aynı şey olur. Ne de olsa, tabiat tekdüze olmayabilir de.[350]

Özetle söylemek gerekirse, Hume'un argümanına göre tümevarımsal argümanlar doğrulanamaz/gerekçelendirilemez. Tabiatın tekdüze olduğuna dair olan varsayım, tümevarımsal bir argüman temellidir ve dolayısıyla bu varsayımı kullanarak tümevarımsal argümanları doğrulamak ise, "sözünüzü tutacağınıza söz vererek, borcunuzu ödemek üzere sözünüzü yerine getirmeniz"[351] gibidir.

Bilimin bir sorunu olarak tümevarımsal argümanlar

Tümevarımsal argümanlar kesin bilgiye yol açmadıkları için, bilimsel sonuçlar için bir problem haline geliyorlar. Bilim insanları, gözlemledikleri veriler hakkında sonuçlar çıkarmak için tümevarımsal argümanlara güvenirler. Gelgelelim, bütün gözlemler sınırlı veya belirli birtakım gözlemlenmiş verilere dayalı olduğuna göre, sınırlı veriler üzerinden bir sonuca varmak kesinlik ifade etmeyecektir.

Bilim tarihinde bu dinamik yapının altını çizen birçok örnekler vardır. Bilimin bütün sahalarındaki hakim olan teoriler önceki dönemlerden çok farklıdır. York Üniversitesi'nde felsefe bölümü öğretim görevlisi olan Samir Okasha'nın iddiasına göre hangi bilimsel disiplini seçersek seçelim "Seçtiğimiz disiplinde şu anda hakim olan teoriler 50 sene öncekilerden çok farklı ve 100 sene öncekilerden ise ciddi derecede farklı olacaktır."[352]

350 a.g.e, s. 304-5

351 Rosenburg, A. (2012) Philosophy of Science: A Contemporary Introduction. New York: Routledge, s. 182.

352 Okasha, S. (2002) Philosophy of Science, A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, s. 77.

20. asrın başlarında Newtonsal kainat modeli ile fizik, gayet sağlam görünüyordu. İşleyişi 'bilimsel olarak ispatlandığı için' hiçbir meydan okuma ile karşılaşmadı. Gelgelelim, kuantum mekaniği ve genel izafiyet, Newtonsal dünya görüşünü yerle bir etti. Newton mekaniği uzay ve zamanın sabit unsurlar olduklarını varsayıyordu, fakat Albert Einstein, bu iki unsurun izafî ve dinamik olduklarını gösterdi. Nihayetinde, çalkantılı bir dönemin ardından kainatın 'Einstein Modeli', 'Newton Modeli'nin yerini aldı. Bilim tarihine şöyle bir göz atmak, tümevarım problemini doğruluyor: yeni bir gözlemin her zaman, önceki sonuçlar ile çelişme ihtimali mevcuttur.

Bilim ve dînî/ kutsal metinler

Bilimsel sonuçlar tabiatları gereği tümevarımsal olduklarına göre ve tümevarımsal argümanlar kesinlik ifade etmediğine göre, bilimsel açıklamaları da mutlak olarak kabul etmemeliyiz. Bilimde Musa Levhaları [değişmez kanunlar] diye bir şey yoktur. Fakat şüpheci olmamamız gereken bazı şeyler de vardır, mesela: Dünya'nın yuvarlaklığı, yerçekiminin varlığı ve yörüngelerin elips şekli gibi..

Birçok ateist, dînî metinleri, hakikatleri açıklamakta yetersiz kaldığı için alaya alır. Hem internet ortamında hem de günlük hayatımızda bilim ve dînî ortodoksi [tutuculuk] üzerinden birçok tartışma çıkar. Hatta ana akım televizyon kanallarında dünyaya dair dînî görüşlerle alakalı münazaralar yapılır. Ne var ki bizler, din ve bilimi karşı karşıya getirerek yanlış bir ikilem oluşturduk. Bu mesele, birini kabul edip diğerini reddetmek kadar basit bir mesele değil.

Bilim, aklın tabii dünyaya tatbik edilmesidir. Dünyanın nasıl işlediğini anlamaya çalışır. Kur'an-ı Kerîm de tabii unsurlara işaret eder ve kaçınılmaz olarak bilimsel sonuçlar ile doğrudan çatışmalar söz konusu olur. Bir çatışma ortaya çıktığında paniklemeye veya bilimle mutabık olmayan ayeti reddetmeye

gerek yok; ve bu durumu kullanarak kimse Kur'an'ın yanlış olduğunu iddia edemez. Böyle bir iddiada bulunmak, bilimsel sonuçların mutlak olarak doğru olduğunu ve hiçbir zaman değişmeyeceğini varsaymak olacaktır; bu da açıkça yanlıştır. Tarih bize gösteriyor ki bilim, vardığı sonuçları sürekli gözden geçirerek düzeltir veya değiştirir. Buna inanmak kimseyi bilim karşıtı yapmaz. Eğer bilim insanları kendilerinden önce gelenlerin vardıkları sonuçlara meydan okuma imkanına sahip olmasalardı, bir düşünün, ne kadar bilimsel gelişme kat ederdik? Hiçbir gelişme kat edemezdik. Bilim hiçbir zaman ebedî hakikatlerin bir derlemesi değildir ve böyle bir gayesi de hiç olmamıştır.

Kur'an'ın, Tanrı'nın kelamı olduğuna dair iddiasını doğrulayabilecek sağlam argümanlar mevcut olduğuna göre (*bkz. Bölüm 13*), Kur'an'ın, sınırlı insan bilgisiyle çelişmesi durumunda büyük bir kafa karışıklığı ortaya çıkmaması gerekir. Hatırlayın, Tanrı, resmin tamama hakimdir, biz ise sadece bir piksele, bir parçacığa hakimiz. 1950'lere kadar Einstein da dahil bütün bilim insanları, kainatın ezelî olduğuna inanıyorlardı; bütün veriler de bunu destekliyordu ve bu inanç, Kur'an ile çelişiyordu. Kainatın bir başlangıcının olduğu Kur'an'da açıkça ifade ediliyor. Yüksek teknolojili teleskoplar aracılığıyla yapılan yeni gözlemler neticesinde fizikçiler 'kararlı hal' (ezelî kainat) modelini bırakarak Büyük Patlama Modeli'ne (başlangıcı olan bir kainat, muhtemelen 13.7 milyar yıl önce) geçiş yaptılar. Yani bilim, Kur'an ile aynı görüşe gelmiş oldu. Aynı şey Kur'an'ın Güneş hakkında ifade ettikleri için de oldu. Kur'an'da güneşin bir yörünge üzerinde olduğu ifade ediliyor; gökbilimciler buna katılmıyorlardı ve güneşin sabit olduğunu söylüyorlardı. Bu, Kur'an ile bilim insanlarının gözlemleri arasındaki en açık çelişkilerden biri idi. Gelgelelim Hubble teleskopunun keşfinden sonra gökbilimcileri vardıkları sonuçları gözden geçirdiler ve Güneş'in Samanyolu galaksisi etrafında yörünge üzere hareket olduğunu keşfettiler.

Gelgelelim bütün bunlar Kur'an'ın bir bilim kitabı olduğu anlamına da gelmez. Kur'an bir ayetler/işaretler kitabıdır. Kur'an-ı Kerîm tabii olgular hakkında çok detaylı bilgiler vermez. Bahsettiği bir çok şey, çıplak gözle görülebilir ve anlaşılabilir şeylerdir. Ayetlerin asıl gayesi tabiatı göstererek fizikötesi bir gücü ve hikmeti açığa çıkarmak, göstermektir. Bu gayeyi gerçekleştirmek için bilimsel detayları izah etmeye lüzum yoktur. Bunlar zamanla değişebilir; fakat tabii olguların arkasında bir kudret ve hikmet olduğu gerçeği zaman üstü bir hakikattir. Bu açıdan baktığımızda diyebiliriz ki Kur'an ve bilimsel sonuçlar arasındaki çatışma ve çelişme muhtemelen devam edecektir, çünkü her ikisi de tamamen farklı birer bilgi türü arz eder.

Burada arz etmiş olduğumuz bahis, Müslümanları ve diğer dindar insanları bilimsel sonuçları reddetmeye yöneltmemelidir. Böyle bir şey yapmak çok mantıksız olur. Bunun yerine hem doğruluğu iyice kanıtlanmış bilimsel teoriler hem de vahiy üzerinden gelen hakikatler, birbirleriyle çelişki halinde olsalar da, kabul edilmelidirler. Bilimsel sonuçlar, değişken ve mutlak olmayan işler modeller olarak kabul edilmeli ve vahiyle gelen hakikatler de bir insanın inancı olarak kabul edilmelidir. Eğer bilimsel sonuçlar ile Kur'an'daki ifadelerin uzlaşması mümkün görünmüyor ise, vahyi reddedip, o günün bilimsel gerçeğini kabul etmek zorunda değilsiniz. Diğer yandan, bilim de reddedilmemelidir. Daha önce de bahsedildiği gibi, hem bilimsel hem de vahiy üzerinden gelen hakikatleri kabul etmek sizin hakkınızdır. Bilim ve vahiy ele alındığında dengeli ve incelikli bir yaklaşım, bilimi, [değişken ve mutlak olmayan bir saha olarak] kabul edip, delillerin kendilerini ifade etmelerine müsaade etmektir. Fakat bunu yaparken bilimsel anlamda vardığımız sonuçları ve ulaştığımız delilleri *salt gerçek* ilan ederek bilimsel metodu mutlaklaştırmamalıyız. Bilim, değişebilir. Üstelik anlatmış olduğumuz bu yaklaşım, vahyi de kabul etmek gerektiğini söylüyor. Özetleyecek olursak, bilimsel sonuçları pratik açıdan

ve işler modeller olarak kabul edebiliriz, fakat (uzlaştırmayı denedikten sonra) vahiy ile herhangi bir çelişki içerisine girdiği taktirde, bilimsel sonuçları inancınızın bir konusu haline getirmek zorunda değilsiniz. Bu yüzden Müslümanların Darwin'in evrim teorisini [tamamen] reddetmeleri gerekmez; şu anda işler halde olan bir bilimsel model olarak kabul edebilirler, fakat bu teorinin bazı cihetlerinin din ile uzlaşamayacağı da anlaşılmalıdır. Hatırlayınız, bir şeyin işe yarıyor olması, mutlak doğru olduğu anlamına gelmez. Bilimsel bilgi ve İlâhî vahyin iki farklı bilgi kaynağı olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bir tanesi sınırlı niteliklere sahip olan insan zihninden, diğeri ise Tanrı'dandır. Bilimsel sonuçların vahyi inkar etmek için kullanılması, ancak epistemolojik anlamda bir salahiyetsizliğin ürünü olabilir[353]. Bizler hakikatin ancak küçük bir parçasını idrak edebiliriz. Bizim bilgimiz sınırlıdır, Tanrı'nın bilgisi ise sınırsızdır. Dolayısıyla ikisi arasında bir çelişki ortaya çıktığında, yukarıda belirttiğimiz strateji benimsenmelidir.

İslam'da tümevarımsal argümanlar?

Bu tartışmayı gözlemleyen bilgi sahibi ve eleştirel bakış açısına sahip olan gözlemciler, bu argümanın bilimde (akademisyenler ve felsefeciler arasında) anaakım anlayış olmasıyla beraber, İslam'daki bilgi aktarımıyla [tevâtür] alakalı bazı potansiyel eleştirileri de gün ışığa çıkardığını fark edeceklerdir. İslam geleneğinde Kur'an ve sünnetin muhafaza edilmesi için tümevarımsal argümanların kullanıldığını, dolayısıyla Müslümanların, İslam'ın bu hayatî kaynaklarının kesin ve güvenilir olduğunu öne süremeyeceklerini iddia edebilirler. Bu yanlış ve isabetsiz bir iddiadır. Bunu açıklamak için önceden bahsettiğimiz tümevarımsal akıl yürütme ile tümevarımsal argümanlar arasındaki farka dönelim. Tümevarımsal akıl yürütme, basit

353 Bilimsel sonuçlar üzerinden vahyi reddetmek/inkar etmek, bilimsel bilgi ile İlâhî vahyin iki farklı bilgi kaynağı olduğunu bilmeyenlerin düşeceği bir yanılgıdır. (Çev. notu)

yapıdaki bilgiler için kesinlik sağlar. Mesela Y'de X görüyorsam, X, Y'ye dahildir; kargaların uçtuğunu görüyorum, dolayısıyla bazı kargaların uçtuğu kararına varıyorum. Görüldüğü gibi bu şekil bir tümevarım ancak gözlemlere bir 'ayna' vazifesi görür. Henüz gözlemlenmemiş bir gerçekle alakalı bir sonuca varmadan, saf gerçekliği aktarır, ifade eder. Kur'an ve sünnetin muhafazasında da bu tür bir tümevarım kullanılmıştır. Mesela Hz. Muhammed'in ﷺ ashabından [sahabelerden] biri Kur'an'dan ayetler işittikten sonra o ayetleri sadece tekrar ederek başkalarına aktarır. Hiçbir zaman işitmediği bir ayet hakkında bir şey söylemez. Mesela ilk önce "iyyake na'budu ve iyyake nesta'in" (yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz) ayetini işitip, bu ayetten "Kul hüve Allahu ehad" (De ki Allah birdir) şeklinde bir sonuca varmamıştır. [her ikisini de ayrı ayrı işitmiş ve aktarmıştır]. Bundan dolayı yukarıda belirtilen itirazlar yanlıştır, çünkü Kur'an ve sünnetin muhafazasında nasıl bir tümevarım yöntemi uygulandığı yanlış anlaşılmıştır.

Varsayım #4: Metodolojik natüralizm ile felsefî natüralizmin birbirine karıştırılması

Bilimin bizi ateizme yönlendirdiğine dair ortaya atılan iddianın arkasındaki son varsayım ise felsefî natüralizm ve metodolojik natüralizm ile alakalıdır. Felsefî natüralizme göre kainat, kapalı bir sistem gibidir; kainatın dışında, ona müdahale eden bir Tanrı veya tabiatüstü bir varlık yoktur. Bütün fenomenlerin/olguların fizikî süreçler ile açıklanabiliyor olması, felsefî natüralizmin mühim bir cihetidir. Metodolojik natüralizme göre ise eğer bir şey bilimsel olarak tanımlanıyorsa, o şey Tanrı'nın yaratma kudretiyle veya fiiliyle alakalı olamaz.

Bilimin bizi ateizme yönlendirdiğine inanan ateistler, bilimsel olmayan bir varsayım olan felsefî natüralizmi benimsiyorlar. Felsefî natüralizm, kişinin dünyayı anlamak için gözüne takmış olduğu bir 'gözlüktür'. Eğer sarı tonda camı olan

bir gözlük takıyorsanız, etrafı hangi renk görürsünüz? Sarı renk. Buna benzer bir şekilde, eğer felsefî natüralizm gözlüğünü takarsanız, tek göreceğiniz şey Tanrısız bir kainattır. Felsefî natüralizm kişinin dünyayı görüş şeklini şekillendirir. Ateist bir profesör olan Michael Ruse bu hakikati şöyle itiraf ediyor: "İtiraf etmek gerekirse, natüralizmin bir inanç eylemi olduğunu her daim söylemişimdir..."[354] Peki neden bir inançtır? Öyle ya, natüralizm tutarsızdır, kaçınılmaz birtakım gerçeklere rağmen; diğer bir deyişle, bir teoriye direnen gerçeklere rağmen, her şeyin fizikî süreçler üzerinden açıklanabileceğine körü körüne inanmaktadır.[355] Mesela ikimiz bugün saat altıda bir lokantada buluşmuş olalım ve takip eden gün polisler evimi basıp lokantada akşam yemeğini yediğimiz sırada birini öldürdüğüm şüphesiyle beni tutuklamış olsunlar. Buradaki kaçınılmaz, aşikar olan gerçek, cinayet gerçekleştiği sırada sizinle oturup yemek yiyor olmamdır. Benim nerede olduğumun açıkça belli olması, polislerin şüphelerine [teorilerine] karşı direnir. Şimdi felsefî natüralizmi tutarsız kılan bu inatçı gerçekler nelerdir diye merak ediyor olabilirsiniz. Evet, evvelki bölümler bu merakınızı gidermek için iyi bir başlangıç olabilir. Felsefî natüralizm bilincin zor problemini açıklayamaz (*bkz. Bölüm 7*), kainatın faniliğini ve bağımlılığını açıklayamaz (*bkz. Bölüm 5 ve 6),* kainattaki kanunların ve nizamın ince ayarını açıklayamaz (*bkz. Bölüm 8),* nesnel ahlakın varlığını açıklayamaz (*bkz. Bölüm 9)* ve daha fazlası. Madem durum böyle, bir kişi hakikatin açığa çıkış yollarını kapatan böylesine bir felsefeyi neden körü körüne kabul etsin? Birçok ateistin bu tür natüralist varsayımları vardır. Bu nedenle teistik argümanlarla varılan sonuçları reddetmeleri de şaşırtıcı değildir. Genelde sağlam argümanları reddederler çünkü her şeyin fizikî süreçler üzerinden açıklanmak zorunda olması ve tabi-

354 Stewart, R. B. (ed.). (2007) Intelligent Design: William A. Dembski & Michael Ruse in Dialogue. Minneapolis, MN: Fortress Press, s.37.

355 Moreland, J. P. (2009) The Recalcitrant Imago Dei. London: SCM Press, ps 4.

atüstü açıklamaları kabul edemeyecekleri gibi birtakım yanlış varsayımlarıyla gözlerini kapamışlardır.

Metodolojik natüralizm aslında teizm için, özellikle de İslam için bir sorun oluşturmaz. İslam için bir sorun oluşturmaz çünkü İslam geleneği, kainattaki fizikî sebepleri kabul eder ve bütün bu fizikî sebeplerin İlâhî iradenin bir alameti olduğunu ifade eder. Bazı ateistler, ne var ki, metodolojik natüralizm ile felsefî natüralizmi bir tutarlar. Bilimsel sonuçların ve teorilerin Tanrı'nın yaratışına ve kudretine işaret etmemesi (metodolojik natüralizm), Tanrı'nın var olmadığı (felsefî natüralizm) anlamına gelmez. Evrimsel biyoloji uzmanı Scott C. Todd bunu şöyle ifade ediyor: "bilim insanı, bir birey olarak, natüralizmi aşan bir hakikati [n varlığını] kabul etmekte özgürdür."[356]

Öyleyse bilim, Tanrı'yı yalanlamış mıdır?

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamaların ışığında, cevabımız hayır olacaktır. Bilim, insanlara muazzam faydalar sağlamış olan güzel bir çalışma yöntemidir. Fakat bilimin vardığı sonuçlar bir taşa kazınmış, değişmez sonuçlar değildir. Bir yöntem olarak, Tanrı'nın varlığını doğrudan reddedemez, bütün sorulara cevap veremez ve hakikat/gerçeklik hakkında sonuçlara varmanın tek yolu değildir. Ateistlerin bilim hakkındaki varsayımlarının birçoğu tutarsızdır ve bilim felsefesinin ciddi ölçüde yanlış anlaşılmasına dayanır.

356 Todd, Scott. C. (1999) A View from Kansas on that Evolution Debate. Correspondence to Nature. 401 (6752): 423, 30 Sept. Şuradan erişilebilir: https://www.nature.com/articles/46661 [Erişim tarihi: 10 Mayıs 2018].

Bölüm 13
Tanrı'nın Kelâmı

Kur'an'ın İlâhî Kaynağı

Bu bölüme kadar Tanrı'nın varlığının delillerinden ve bu delillere karşı öne sürülen önemli argümanlardan bahsettik. Önceki bölümlerde Tanrı'nın, kainatın zaruri/vacib'ül vücud olarak var olan bir yaratıcısı, tasarımcısı ve ahlak vaz edicisi olduğunu ortaya koyduk. Fakat bütün bu anlattıklarımız, İlâhî Hakîkat hakkında yeterince bilgi sunmuş değil. Bir sonraki soru şudur: *Eğer bu Varlık bizi yarattıysa, O'nun kim olduğunu nasıl bileceğiz?* Bu düşünce çizgisini takip ederek İlâhî vahyin kaynağı olmaya aday olarak Kur'an'ı inceleyeceğiz. Evvelki bölümlerde Kur'an'dan birçok ayete atıfta bulunmuş olsak da bu bölümde, Tanrı'nın kelamının aklî temelleriyle alakalı detaylara ineceğiz.

Bildiğimiz birçok şey, diğer insanlardan işittiklerimizden ibarettir. Buna bizim hiçbir zaman reddetmeyeceğimiz gerçekler de dahildir. Birçoğumuz için Amazon'daki yerli kabileler, fotosentez, morötesi radyasyon ve bakteriler dahi bu gerçeklere dahildir. Bu örneği anneniz üzerinden genişleteyim. Bana, yani tamamen yabancı bir kişiye, sizi doğuran kişinin, şu anda anne dediğiniz kişi olduğunu nasıl ispat edersiniz? Soru oldukça garip görünse de, çok mühim olan fakat önemsenmeyen bir bilgi kaynağına açıklık getirmemize yardımcı olacak. Bu soruya; "çünkü annem öyle söyledi", "doğum belgem var", "babam öyle söyledi, doğum esnasında oradaydı" veya

"annemin hastane kayıtlarını inceledim" diyerek cevap verebilirsiniz. Bu cevaplar geçerlidir de; fakat her şeye rağmen, başka insanların ifadelerinden ibarettirler. Şüpheci zihinler bu cevaplardan tatmin olmayabilir. Bir 'DNA kartı' kullanarak veya bir video kaydı göstererek iddianıza deneysel bir temel de sağlayabilirsiniz. Annenizin, anneniz olduğuna dair kanaatiniz, bir DNA testi neticesinde vardığınız bir karar değildir. Doğrusu birçoğumuz bir DNA testi yaptırmamışızdır. Aynı zamanda video kaydı üzerinden de böyle bir kanaate varmadınız, çünkü videoda doğan bebeğin siz olduğunuzu söyleyen insanlara inanmak zorunda kalırdınız. Peki neden bu kadar eminiz? İşte, kuşkusuz ki oldukça tuhaf olan bu örnek, Bölüm 12'de ortaya koyulan mühim bir bilgi kaynağını tekrardan vurgulamış oluyor: *tanıklık*.

Peki size yukarıdakileri neden anlattım? Çünkü bu örnekteki kavramları ve ilkeleri kullanarak, Kur'an'ın Arap dilinde eşsiz / taklit edilemez bir anlatıma sahip olduğunu ve bu eşsizliğin ancak Tanrı üzerinden izah edilebileceğini ortaya koyacağız. Taklit edilemezlikten kastımız, Kur'an'ın edebî ve dile ait hususiyetlerini şimdiye kadar kimsenin taklit edememiş veya üretememiş olmasıdır. Bunlar Kur'an'ın güzel ve etkili olan anlatımı, hitap şekli ve üslubu olabilir; fakat bunlarla sınırlı değildir. Bu söylediklerim yukarıda verdiğim bilgilerle pek irtibatlı görünmeyebilir, aşağıdaki bahsi bir inceleyiniz:

Kur'an 7. asırda, Arap Yarımadası'nda Hz. Muhammed'e ﷺ nazil oldu. Bu dönem dil ve edebiyat alanında zirve bir dönem olarak bilinir. 7. asır Arapları ana dillerinde kendilerini en iyi şekilde ifade eden bir toplum haline gelmişlerdi. Aralarından biri şair olduğu zaman kutlamalar yaparlardı, şiir onlar için her şey demekti. Sözlerine şiirle başlayıp şiirle bitirirlerdi. Şiirsel yetenekler ve edebî anlamda ustalık onlar için çok mühimdi. Adeta onlar için bir oksijen, yaşamaları için gerekli olan kan gibiydi; edebî kabiliyetlerini mükemmelleştirmeden yaşayamıyorlardı. Fakat onlara Kur'an okunduğu zaman ne-

fesleri kesilmişti; şaşkına dönmüşlerdi, aciz kalmış ve büyük ustalarının sessizliği karşısında afallamışlardı. Kur'an'a benzeyen hiçbir eser ortaya koyamadılar. İşler daha da kötü bir hal aldı. Kur'an-ı Kerîm, o zamanın en iyisi olan şairlere karşı, dilsel ve edebî niteliklerini taklit etmeleri için meydan okudu, fakat onlar başarısız oldular. Bazı şairler ve şiirden anlayan diğer insanlar, Kur'an'ın Tanrı'nın kelamı olduğunu kabul etmişlerdi, fakat birçoğu boykota, savaşa, öldürmeye, işkenceye ve aleyhte kampanyaya başvurdular. Uzmanlar, aslında, asırlar boyunca Kur'an'a meydan okuyabilecekleri araçlara sahiptiler ancak onlar da Kur'an'ın taklit edilemez, eşsiz bir kelam olduğunu itiraf ettiler ve en iyi ediplerin başarısız olduğunu kabul ettiler.

Peki Arap olmayan veya Arapça dilinde uzman olmayan biri Kur'an'ın taklit edilemezliğini nasıl gözlemleyebilecek? İşte burada tanıklık devreye giriyor. Yukarıda beyan ettiklerimiz, geçmişteki ve günümüzdeki Arap dili uzmanlarının yazılı ve sözlü olarak aktardıkları bilgilere dayanıyor. Eğer bu bilgiler doğru ise, Kur'an'a meydan okuyabilecek en iyi isimler, İlâhî kelâmın bir benzerini ortaya koymakta başarısız olmuşlardır, öyleyse bu kelâmın sahibi kim idi? İşte burada tanıklık bitiyor ve istidlal/çıkarım devreye giriyor. İstidlali/çıkarımı en doğru şekilde anlayabilmek için Kur'an'ın taklit edilemez oluşunun bütün aklî ihtimalleri incelenmelidir. Bu ihtimaller Kur'an'ın; bir Arap tarafından, Arap olmayan biri tarafından, Hz. Muhammed ﷺ tarafından veya Tanrı tarafından yazılmış [vahyedilmiş] olmasıdır. Bu bölümde ele alacağımız bütün hakikatleri hesaba kattığımızda görülecek ki Kur'an'ın taklit edilemezliği; bir Arap tarafından, Arap olmayan biri veya Hz. Muhammed ﷺ tarafından yazılmış olması ile açıklanamaz. Bu nedenle Tanrı, en iyi açıklamaya çıkarımdır.

Yukarıdaki girizgâhtaki temel varsayımlar, tanıklığın geçerli bir bilgi kaynağı olması ve çıkarımın, hakikat hakkında sonuçlara varılırken uygun ve aklî bir yöntem olmasıdır. Bu bö-

lümde tanıklığın epistemolojisini anlatacak ve tanıklık üzere bilgi aktarımının aklî olarak tatbikinden bahsedeceğiz. En iyi açıklamaya çıkarımı etkin bir şekilde kullanmanın öneminin altını çizecek ve iki kavramı da Kur'an'ın taklit edilemezliği üzerinde tatbik edeceğiz. Bölümün sonunda Kur'an'ın taklit edilememesinin en iyi açıklamasının Tanrı'nın kelâmı olması olduğunu izah etmiş olacağız. Bütün bu sonuçlara, okuyucuların Arapça diliyle alakalı herhangi bir bilgi veya uzmanlık sahibi olmasını gerektirmeyecek şekilde ulaşacağız.

Tanıklığın epistemolojisi

Bölüm 12'de de kısaca bahsedildiği üzere tanıklık, kaçınılmaz ve temel nitelikte bir bilgi kaynağıdır. Epistemologların/bilgi kuramcılarının tanıklık epistemolojisinde cevaplamaya çalıştıkları bazı mühim sorular vardır. Bunlardan bazıları: *Tanıklık ne zaman ve nasıl delil olur? Tanıklıkla edinilen bilgi, başka bir bilgi türüne istinad eder mi? Tanıklık [ile elde edilen bilgi] aslî midir?* Epistemolojinin bu sahasındaki problemleri dile getirip onları çözmek bu bölümünün kapsamının dışında olsa da, tanıklığın geçerli bir bilgi kaynağı olduğunu daha iyi temellendirmek üzere sahadaki bazı tartışmaları özetleyeceğiz.

Tanıklık ile elde edilen bilgi aslî midir?

Bölüm 12'deki tanıklık üzerinden bilgi aktarımına verilen örnekler, bilgi edinmede başkalarının söylediklerine ne kadar bağ/ım/lı olduğumuzu gösteriyor. Bu bana, meşhur bir ateist olan Lawrence Krauss ile aramızdaki münazarayı hatırlatıyor. Gözlemlerin bilginin tek kaynağı olmadığını ifade ederek Krauss'un ampirik varsayımını ifşa etmek istemiştim. Tanıklık konusunu dile getirerek evrime inanıp inanmadığını sordum. İnandığını söyleyerek cevap verdi ve ben de inanmak için bütün deneyleri kendisinin yapıp yapmadığını sordum. O

da yapmadığını ifade etti.[357] Bu cevabı, hem onun hem de bizim inandığımız şeylere neden inandığımıza dair mühim bir mevzuyu açığa çıkarmış oldu. İnançlarımızın büyük bir kısmı, diğer insanlardan işittiklerimize dayanır ve bilimsel bir dille ifade edilmiş olmakla için ampirik/deneysel/ihtibari bir nitelik kazanmazlar.

Nispeten yakın zamana kadar, tanıklık konusu ihmal edilmiş ve derin bir çalışmanın konusu yapılmamıştır. Bu akademik sessizlik muhtelif çalışmalar ve yayınların ardından sona erdi, bunların başında Profesör C. A. J. Coady'nin *Testimony: A Philosophical Discussion* [Tanıklık: Felsefî Bir Tartışma] isimli eseridir. Coady tanıklığı savunarak, David Hume'un indirgemeci tanıklığa dayalı bilgi aktarımı tanımını eleştiriyor. *İndirgemeci* görüşe göre tanıklık; algı, hafıza ve endüksiyon (tümevarım) gibi diğer bilgi kaynakları aracılığıyla gerekçelendirilir. Bir diğer deyişle, tanıklık, tek başına hiçbir ruhsata sahip değildir ve *a posteriori* olarak, yani tecrübeye dayalı bilgi ile gerekçelendirilmelidir/doğrulanmalıdır. Coady'nin tanıklık tanımı mühimdir; Coady'ye göre, tanıklık ile elde edilen bilgi, gözlem gibi diğer bilgi kaynaklarına istinad/referans etmeden de doğrudur/gerekçelidir/sadıktır. Tanıklığın bu şekilde tanımlanması, *indirgeme karşıtı [anti-reductionist]* tez olarak bilinir. Coady, Hume'ın yaklaşımını eleştirerek indirgemeci yaklaşıma karşı mücadele etmiştir. Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* isimli eserinde bulunan *Mucizelere Dair* başlıklı makalesinden ötürü, indirgemeci yaklaşımın başlıca müdâfii olarak görülür. Hume'un indirgemeci yaklaşımı tanıklık ile elde edilen bilgiyi reddetmeyi gerektirmez. Hatta tanıklığın önemini yazısında şöyle vurgular: "şunu gözlemleyebiliriz ki, insanların tanıklıklarından daha yaygın, daha faydalı ve daha

357 iERA (2013) Lawrence Krauss vs Hamza Tzortzis Islam vs atheism debate. Şuradan erişilebilir: http://www.youtube.com/watch?v=uSwJuOPG4FI#t=7247 [Erişim tarihi: 2 Ekim 2016].

zaruri bir akıl yürütme türü yoktur..."[358] Hume'a göre bizim tanıklığa olan güvenimizin temelinde, tanıklık ile elde ettiğimiz bilgiler ile müşterek tecrübelerimizin bir mutabakatı vardır. İşte tam da burası Coady'nin, Hume'un yaklaşımının temellerini parçalamak istediği yerdir. Coady'nin eleştirisi aşağıdaki argümanla sınırlı değildir fakat burada biraz bahsetmek, görüşlerinin kuvvetini gösterecektir.

Coady'ye göre Hume'un müşterek gözleme / görgü tanıklığına dair ortaya koyduğu düşünce kısır bir döngü oluşturuyor. Hume'a göre tanıklığın geçerli olabilmesi için, tanıklık yapan kişinin bilgisi ile gözlemlenen gerçekliklerin uyumlu/mutabık olması gerekir. Fakat Hume'un gözlemlenen gerçekliklerden kastı, şahsî gözlemler değildir; bilakis müşterek gözlemlerdir. Coady de şahsî gözleme dayalı genellemelere her zaman itimat edemeyeceğimizi öne sürer. İşte tam da burada bir kısır döngü ortaya çıkar; başka insanların gözlemlerini, ancak onların tanıklıkları üzerinden öğrenebiliriz. Bir şahsın kendi gözlemlerine itimat etmek yeterli değildir, çünkü bu bilgi, herhangi bir şeyi gerekçelendirme veya doğrulama hususunda sınırlı ve yetersiz, ya da çok az yeterli olacaktır. Dolayısıyla indirgemeci yaklaşım kusurludur. Tanıklığın, gözlem gibi başka bilgi kaynakları üzerinden tasdik edilmesi gerektiği yönündeki iddiası, aslında reddetmeye çalıştığı şeyi varsaymış bulunmaktadır: tanıklığın esas doğasını. Bu bahsi doğrulayan ana sebep şudur ki, müşterek gözlemlerimizi bilmek için başka insanların tanıklıklarına itimat etmemiz gerekir, çünkü başka insanların tanıklıklarını bizler gözlemlemiş değiliz.

Uzmanlara itimat etmek

İftihar ettiğimiz modern bilimsel gelişmeler, deneysel verilerde otoritelerin görüşlerine itimat edilmeseydi gerçekle-

358 Hume, D. (1902). An Enquiry Concerning Human Understanding, section 88. Şuradan erişilebilir: http://www.gutenberg.org/files/9662/9662-h/9662-h.htm [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

şemezdi. Mesela evrimi ele alalım. Eğer Richard Dawkins'in evrime olan inancı bütün deneyleri kendisinin yapmasını ve bütün verileri bizatihi gözlemlemesini gerektirseydi, evrimin gerçek olduğunu iddia ederken çok da cesur davranamazdı. Bazı deneyleri ve gözlemleri tekrardan yapabilecek olsa dahi, diğer bilim insanlarının söylemlerine güvenmek zorunda kalırdı. Bu saha o kadar geniştir ki her şeyin herkes tarafından doğrulanması mümkün değildir ve bu şekilde bilimsel bir gelişme elde edilemez.

Bir önceki örnek, mühim bir mevzuyu gündeme getiriyor: *Bilginin tanıklık aracılığıyla aktarımı, başka bir uzmanın söylemine istinad ediyorsa ne olacak?* Hepimiz birer uzman değiliz ve bundan dolayı başkalarının tanıklığını kabul etmemiz gerekir. Felsefe bölümü öğretim görevlisi Dr. Elizabeth Fricker mevzuyu şöyle açıyor:

"Fakat bazı durumlar vardır ki, kişinin sahip olduğu bilişsel ve fiziksel doğanın ve kısıtların çerçevesinde, diğer insanların kendisine ne kadar benzediğinin veya benzemediğinin ve bazı durumlarda bilgi edinimi açısından daha iyi durumda olduklarının farkında olarak; bir başkasının tanıklığını kabul etmek makul, reddetmek ise makul değildir. Uçamadığım, hiç uyumadan ve buna rağmen performansımı kaybetmeden bir hafta geçiremediğim ve öğrenmek istediğim her şeyi öğrenemediğim için aklî anlamda hayıflanıyor, bu duruma üzülüyor olabilirim. Fakat bilişsel ve fiziksel kısıtlarım göz önünde bulundurulduğunda, diğer insanların sözlerine geniş, fakat ölçülü bir şekilde güvenmek ve onlardan bilgisel ve buna bağlı olarak farklı güzel tecrübeler edinme hususunda, aklî anlamda hiçbir pişmanlık duymama lüzum yoktur." "[359]

359 Fricker, E. (2006) Testimony and Epistemic Autonomy. In: Jennifer Lackey, J ve Sosa, E, ed, The Epistemology of Testimony. Oxford: Oxford University Press, s. 244.

Güven – İtimat

Tanıklık aracılığıyla bilgi aktarımı mevzusuna, güven kavramı bu kısımda dahil oluyor. Belirli bir konuda başka insanların sözlerini kabul ederken onlara sadece itimat etmekle kalmayıp, aynı zamanda onların güvenilirlikleri hakkındaki değerlendirmelerimizde de kendimizden emin olmalıyız.

Tanıklığın tabiatı ve geçerliliği hakkındaki tartışmalar, indirgemeci paradigmadan indirgeme karşıtı paradigmaya doğru taşınmıştır. Felsefe profesörü Keith Lehrer'a göre tanıklığın gerekçelendirilmesinde iki yaklaşım da doğru değil. Lehrer'in argümanın temelinde, itimat vardır. Ona göre tanıklık "bazı durumlarda [bilgi edinimi sağlıyor], bazı durumlarda ise sağlamıyor"[360] ve tanıklık "haberi veren kişi güvenilir olduğu zaman bizatihi bir delil kaynağıdır. Başka durumlarda delil niteliği taşımaz."[361] Tanıklık eden kişinin güvenilir olması için "yanılmaz olması gerekir."[362], fakat "söylediklerinin doğru olduğuna tanıklık/şahitlik eden kişi de, kabul ettiği ve beyan ettiği şeyde güvenilir olmalıdır "[363] Lehrer, başkalarının söylemlerinin bilgiye dönüştürülmesi için güvenilirliğin yeterli olmadığını itiraf etmekle beraber, bizim bu kişinin güvenilirliğini değerlendirmemiz (kendisi buna "truth-connected [sadakat söyleyenin güvenilir olması]" diyor) gerektiğini ve bu değerlendirmemizde emin ve güvenilir olmamız gerektiğini ifade ediyor.[364] Tanıklık aracılığıyla aktarılan bir bilgi, şunları ihtiva edebilir: bir mevzu hakkındaki bilgi birikimi, belirli bir bilgi sahasında diğer insanların tanıklıkları ve aynı zamanda şahsî ve müşterek tecrübeler.

Lehrer'a göre, başkalarının güvenilirliğini değerlendirirken, bizim şahsen emin ve güvenilir olmamız için, evvelki tec-

360 Lehrer, K. (2006). Testimony and Trustworthiness. In: Jennifer Lackey, J ve Sosa, E, ed, The Epistemology of Testimony, s.145

361 a.g.e, s. 149

362 a.g.e, s.150

363 a.g.e

364 a.g.e

rübelerimize bakıp, şimdiye kadar doğru veya yanlış değerlendirmelerde bulunup bulunmadığımızı incelemeliyiz. Bununla beraber, bir insanın tanıklığının güvenilir olmadığını genelde başka insanların bu kişi hakkında söylemlerinden öğreniriz.[365] Bu durum kısır bir döngü ortaya çıkarabilir, çünkü başkalarının tanıklığını değerlendirmek için, diğer tanıklıklara güvenilmiş oluyor [her insanın güvenilirliği, başka bir insan tarafından ölçülüyor]. Lehrer bunu daha çok bir 'erdemli döngü'[366] olarak tanımlıyor. Peki nasıl bu nasıl oluyor? Profesör buna iki cevap öneriyor:

"Birincisi, doğrulama veya güvenilirliğe dair eksiksiz olan bir teori, teorinin kendisini neden kabul etmemiz gerektiğini bize açıklamak zorundadır. Yani ilk önce, teori kendi kendine tatbik edilerek bu teoriye neden güvenmemiz gerektiği açıklanmalıdır. İkincisi ve aynı derecede mühim olanı; bizim herhangi bir zamandaki güvenilirliğimiz, geçmişteki tecrübelerimizin bir sonucu olmalıdır, buna diğer insanların tanıklıklarından kabul ettiklerimiz de dahildir. Netice olarak kabul ettiğimiz şeyler ile umumi anlamda güvenirliğimiz arasında karşılıklı bir dayanışma/uyumluluk vardır, buna, tabii ki, kabul ettiğimiz şeyler dahildir. Kabul ettiğimiz şeyler arasındaki bu dayanışma/tutarlılık/uyumluluk, bizim kabul edişlerimizin güvenilir olmasına sebep olur. [Önceden kabul ettiğimiz şeyler, bugün kabul ettiklerimiz hususunda güvenilir olduğumuzunişaretidir]"[367]

Sorgulama hakkı

Lehrer'in güvenilirlik argümanı, başkalarının otoritesine/tanıklığına güvenmek için nasıl bir yol izlememiz gerektiğine dair bir soruyu da gündeme getirmiş oluyor. Profesör Benjamin McMyler bu soruya cevap vermemize yardımcı olacak

365 a.g.e, s.151
366 a.g.e, s.156
367 a.g.e, s. 156-157

ilginç bir argüman ortaya koyuyor. McMyler, tanıklığın epistemolojik problemini "tanıklık eden kişinin [tanıklığı dinleyen kişi tarafından] sorgulanma hakkı olarak yeniden tanımlanabileceğini"[368] ifade ediyor. McMyler'a göre eğer dinleyiciler konuşmacıların ifadelerini sorgulama hakkına sahip ise, bu bize tanıklığı tartışacağımız çerçeveyi yeniden tanımlama imkanı sunar. Bunun için iki tarafın da sorumluluk sahibi olması gerekir. Konuşmacı aktardığı bilgilerin sorumluluğunu üstlenmeli ve dinleyiciler ise bu ifadeleri sorgulayabileceklerini kabuletmelidirler.[369]

İfadeleri veya tanıklığı işitilen konuşmacıyı (veya) yazarı sorgulama [ifadelerini gerekçelendirmesini, açıklanmasını talep etme] hakkı tesis edilerek, güvenilir bir zemin sağlanabilir. Bu sorgulamalara tutarlı cevaplar verildiği taktirde, ifadede bulunan veya tanıklık yapan kişi ile dinleyici arasındaki güvenin artmasına imkan sağlanmış olur. Bunu bir misal ile açıklayalım. Bir dilbilim profesörü, Kur'an'ın taklit edilemez olduğunu iddia ediyor ve onun eşsiz yapısı ve belâgatı üzerine değerlendirmelerde bulunuyor. Dinleyiciler de inisiyatif alarak profesörü sorguluyorlar: *Bize Kur'an'dan daha fazla örnek verebilir misiniz? Diğer otoriteler [dil bilimciler, uzmanlar] Kur'an'ın üslubu hakkında neler söylediler? Sizden farklı düşünen akademisyenlerin görüşlerini nasıl izah edersiniz? Kur'an'ın tarihi arka planına bakacak olursak, sizin iddialarınızı hangi yönden desteklemiş oluyor?* Profesör de tutarlı cevaplar vererek dinleyiciler ile arasında bir güven tesis ediyor.

Görgü tanıklığı üzerine bir not

Buraya kadar anlattıklarımız tanıklık üzere bilgi aktarımı ile alakalı olup, bir hadise veya vukuat sırasında tanıklık edilenlerin hatırlanması ile alakalı değildi. Görgü tanıklığı hakkında birçok materyal mevcut ve bu bölümde de bu çalışmaların ve

368 McMyler, B. (2011) Testimony, Truth and Authority, s 66.
369 a.g.e, s. 69

araştırmaların sonuçlarını tartışma niyetinde değiliz. Görgü tanıklığının güvenilirliği üzerine akademik anlamda bir endişe mevcut bulunuyor olsa da, tanıklık üzerine bilgi aktarımı ile karıştırılmamalıdır. Bunlar birbirinden ayrı şeylerdir. Görgü tanıklığı, bizim kısa dönemli hafızamızın zayıflığından ve belirli bir hadiseyi hatırlamada psikolojik etkenlerin bizi engellemesinden ötürü güvenilir olmayabilir. Fakat tanıklık üzere aktarımda, fikirler ve kavramlar böyle bir engelle karşılaşmaz, çünkü bilginin edinimi genelde çokça tekrarın, nispeten uzun dönemli birikimin, içselleştirmenin ve çalışmanın sonucudur.

Bu bahis, hafif ama aynı zamanda faydalı bir sapmaya/yanılgıya yol açar David Hume'ın mucizeler bahsi. Hume'a göre mucizelerin tek delili görgü tanıklığıdır. Mucizelere inanmamız için görgü tanıklarının hata yapma ihtimalinin, mucizenin gerçekleşme ihtimalinden daha az olması gerekir.[370]

Tek bir görgü tanığının ifadelerinin doğru olmasından duyulan endişeye rağmen, eğer birden çok görgü tanığı varsa, görgü tanıklığı ciddiye alınabilir (bu, İslam ilim geleneğindeki *tevâtür* kavramıyla da alakalıdır). Eğer tanıklığı farklı tanıklık zincirleriyle aktarmışlarsa ve bu tanıkların birçoğu birbiriyle hiç tanışmamış kişilerse ve yeterli sayıda birbirinden bağımsız tanık var ise, bu haberi reddetmek oldukça saçma olur. Hume dahi bu tür görgü tanıklığından gelen haberin güvenilirliğinin farkına varmış ve eğer tanıklık üzere bilgi aktarımı bu şekilde geniş ise, mucizelerin de mümkün olabileceğini ifade etmiştir:

> "Burada getirilen sınırlamaya dikkati çekmek isterim; dedim ki, bir mucize, bir din sisteminin temeli haline getirilecek şekilde ispat edilemez. Kabul ediyorum ki, başka şekillerde, İnsan tanıklığının ispat teşkil edeceği mucizeler veya doğanın alışılmış akışının çiğnenmeleri olabilir;

370 Hume, D. (1902) An Enquiry Concerning Human Understanding, section 91. Şuradan erişilebilir: http://www.gutenberg.org/files/9662/9662-h/9662-h.htm [Erişm tarihi 4 Ekim 2016].

ancak bütün tarih kayıtlarında böyle bir şey bulmak belki de imkânsız olacaktır. Böylece, tutalım ki, bütün dillerde, bütün yazarlar, 1600 yılı Ocak ayının ilk gününden başlayarak sekiz gün bütün dünyanın tam bir karanlık içinde kaldığı üzerinde anlaşıyor; bu olağanüstü olayın rivayeti halk arasında hâlâ güçlü; yabancı ülkelerden dönen bütün gezginler en ufak bir değişiklik ya da çelişme olmaksızın, aynı rivayetin haberini getiriyor; açıktır ki, günümüzün filozoflarının olgudan şüphe etmek yerine, onu kesin olarak kabul ederek nedenlerini aramaları gerekir."[371]

Bu bölümde ana mevzu bilginin tanıklık aracılığıyla aktarılması olup, hadiseler veya görgü tanıklarının haberleriyle alakalı değildir - ikisi arasındaki kavramsal açıdan farklar da ortadadır. Yine de bu iki tanıklık arasındaki farkı okuyucuya hatırlatmak için bahsedilmiştir.

Sonuç olarak tanıklık, bilgi edinmek için zaruri bir kaynaktır. Tanıklık olmadan, çağımızda ulaştığımız bilimsel gelişmelere ulaşamazdık, şimdiye kadar tesis edilmiş bilgilerimizin kıymeti bir şüphecinin düşüncelerinden ibaret olurdu ve dünyanın düz olduğuna inananların iddialarına sağlıklı cevaplar veremezdik. Tanıklığın bilgiye dönüşmesi için başka insanların güvenilirliğine dair yaptığımız değerlendirmelerde emîn olmalı ve tanıklık edenlerin ifadelerini sorgulayacağımıza dair bir sorumluluk içerisinde olmalıyız. Aynı zamanda bu tanıklık edenlerin iddialarının doğru olduğundan emin olmamız gerekir, bunun için de başka insanların tanıklıkları veya farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler ve birikimler gerekebilir.

En iyi açıklamaya çıkarım / istidlâl

En iyi açıklamaya çıkarım, çok mühim bir düşünme biçimidir. Belirli birtakım verilerin ve/veya birikim ve tecrübe

371 a.g.e, 99. kısım [TR: David Hume, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Çeviri: Oruç Aruoba, s. 105]

ile elde edilen bilgilerin, tutarlı bir şekilde açıklanması için kullanılır. Mesela doktorumuz bize kendimizi nasıl hissettiğimizi sorduğunda, şu belirtileri sıralamaya başlarız: burun tıkanıklığı, boğaz ağrısı veya kaşıntısı, hapşırma, ses kısıklığı, öksürme, göz sulanması, ateş, baş ağrısı, vücut ağrıları ve halsizlik. Doktor bu bilgiler ışığında bizim neden kendimizi iyi hissetmediğimizi en doğru şekilde açıklamaya çalışır. Birikimi ve almış olduğu tıp eğitimine istinaden, bu belirtilerin en doğru açıklamasının nezle olduğunu ifade eder. Tarih ve felsefe profesörü Peter Lipton, en iyi açıklamaya çıkarımın pratik ve kaçınılmaz rolünü benzer bir şekilde, şöyle izah ediyor:

"Doktor, hastasının kızamık hastalığına yakalandığına dair bir çıkarımda bulunur, çünkü elindeki deliller ışığında en doğru açıklama budur. Astronom, Neptün'ün hareket halinde olduğuna dair bir çıkarımda bulunur, çünkü Uranüs'ün gözlemlenmiş olan yörünge sapmalarının en iyi açıklaması budur... En İyi Açıklamaya Çıkarım'a göre, bir açıklamaya ihtiyaç duyduğumuz için çıkarımda bulunma gereği duyarız. Elimizdeki veriler ve arka plandaki inançlarımıza, kabullerimize istinaden, hangi açıklamanın bu verilerden elde edebileceğimiz en iyi açıklama olacağına dair çıkarımda bulunuruz."[372]

Birçok şeyde olduğu gibi, bizim tasarrufumuzda bulunan veriler için farklı açıklamalar öne sürebiliriz. Bu açıklamaları seçerken sadece akla yatkınlıklarına bakılmaz, aynı zamanda karşılaştırma yapabilmemiz için başka verilerin mevcudiyeti de önemlidir. Lipton şöyle izah ediyor: "Muhtemel makul açıklamaları ele alarak işe başlarız, daha sonra bu verilerin aralarındaki farkları gösteren verileri bulmaya çalışırız... istidlal/çıkarım, deliller değişmese dahi, birisi daha iyi bir açıklama ortaya koyarsa geçersiz kalabilir."[373]

372 Lipton, P. (2004) Inference to the Best Explanation. 2. Baskı. Abingdon: Routledge, s.56.

373 a.g.e, s. 64-65.

Farklı verilere ulaşabiliyor olmak, elimizde bulunan açıklamaların hangisinin en doğru açıklama olduğunu tayin etmek için yeterli değildir. En iyi açıklama, en basit olandır. Basitlik, gelgelelim, işin başıdır, çünkü basitlik ve kapsayıcılık arasında hassas bir denge bulunması gerekir. Kapsayıcılık, bir açıklamanın açıklayıcı bir gücü ve kapsamı olması anlamına gelir. Açıklamanın, ister özgün ister apayrı bir gözlem olsun, bütün verileri kapsaması gerekir.

Bir açıklamanın kapsayıcılığını tayin etmek için gerekli olan bir başka kıstas ise daha önce malum olmayan, beklenmedik ve anlaşılması güç gözlemlerin veya verilerin açıklanmasıdır. Bir açıklamanın, en iyi açıklama olup olmadığını tayin ederken bağlı kalınması gereken mühim ilkelerden biri de bu açıklamanın, birikimlerimiz ve tecrübelerimiz ışığında diğer açıklamalardan daha doğru görünmesidir. Princeton Üniversitesi'nde akademisyen olan felsefeci Gilbert H. Harman'a göre, eğer alternatif açıklamalar mevcut ise "kişi, çıkarım hakkına sahip olmadan evvel bütün bu alternatif görüşleri reddedebilmelidir. Böylece bir görüşün diğer görüşlerden 'daha iyi' bir açıklama ortaya koyacağına dair bir çıkarımda bulunabilir."[374]

Yukarıdakilerin ışığında, en iyi açıklamaya çıkarım, akıl yürütmenin olmazsa olmaz bir şeklidir. Kesinliğe de götürebilir. Eğer elimizdeki veriler ve açıklamalar sınırlı ise, en iyi açıklama, bir ölçüde, kesindir çünkü daha iyi bir açıklamanın mevcut olma ihtimali veya elimizdeki en iyi açıklamayı değiştirecek yeni verilerin bulunma ihtimali söz konusu olmaz. İlâhî olandan gelen Kur'an da, böyle bir kesinlik ifade eder. Kur'an'ın kaynağına dair başka makul bir alternatif yoktur ve bu açıklamaların temelini oluşturan veriler de sınırlıdır. Me-

374 Harman, G. (1965) The Inference to the Best Explanation. The Philosophical Review, *74* (1), 88-95. Also Şuradan erişilebilir: http://people.hss.caltech.edu/~franz/Knowledge%20and%20Reality/PDFs/Gilbert%20H.%20Harman%20-%20The%20Inference%20to%20the%20Best%20Explanation.pdf [Erişim tarihi: 4 Ekim 2016].

sela klasik Arap dilinde yeni bir harf ortaya çıkmayacaktır ve Arap dilinin yepyeni bir tarihinin ortaya çıkacağı fikri de savunulamaz.

Argümanı formülleştirmek

Tartışmanın şimdiye kadarki kısmında bilgiye ulaşmada tanıklığın ve en iyi açıklamaya çıkarımın öneminin altını çizmiş olduk. Fakat tanıklıklara atıfta bulunmak yeterli değildir, çünkü Kur'an'ın taklit edilemezliğiyle alakalı birbiriyle rekabet halinde olan muhtelif tanıklıklar söz konusudur. Dolayısıyla, Kur'an'ın taklit edilemez olduğunu destekleyen tanıklıkların neden tercih edilmesi gerektiğini göstermek için iyi tesis edilmiş bir arka plan bilgisi sunmamız gerekiyor.

Bu arka plan bilgilerinin başında Kur'an'ın edebî ve dilsel meydan okuyuşu ve 7. asır Araplarının da kendi dillerinde ustalık seviyesine gelmiş olmalarına rağmen Kur'an'ı taklit edememeleri gelir. Bu anlaşıldıktan sonra makul olan, Kur'an'ın taklit edilemezliğini destekleyen tanıklığı kabul etmek olacaktır. Kur'an'ın eşsizliğini reddeden tanıklıklar saçmalık mesabesindedir, çünkü tesis edilmiş olan [bilgiyi] reddederler (ileride açıklayacağız). En iyi açıklamaya çıkarımda bulunmak için Kur'an'ın taklit edilemezliği incelenmeli, değerlendirilmelidir; Kur'an ya bir Arap tarafından, ya Arap olmayan biri tarafından, ya Hz. Muhammed ﷺ tarafından veya Tanrı tarafından 'yazılmıştır'. Argümanı şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'an edebî ve dilsel nitelikleriyle insanlığa meydan okur.
2. 7. asır Arapları, Kur'an'ın edebî nitelikleriyle yarışabilecek en kabiliyetli insanlardı.
3. 7. asır Arapları, Kur'an'ın hitabını aşan bir eser ortaya koymakta başarılı olamadılar
4. Alimler ve uzmanlar Kur'an'ın taklit edilemez bir 'ki-

tap' olduğuna tanıklık ettiler.

5. İlmî/bilimsel olmayan tanıklıklar makul değildir, çünkü tesis edilmiş arka plan bilgisini reddetmişlerdir.

6. Dolayısıyla (1'den 5'e kadar olan maddelerden çıkarıyoruz ki), Kur'an taklit edilemez, eşsizdir.

7. Kur'an'ın taklit edilemezliği; bir Arap tarafından, Arap olmayan biri tarafından, Hz. Muhammed ﷺ veya Tanrı tarafından yazılmış olmasıyla açıklanabilir.

8. Bir Arap tarafından, Arap olmayan biri tarafından veya Hz. Muhammed ﷺ tarafından yazılmış olamaz.

9. Bunlara göre, en iyi açıklama Kur'an'ın Tanrı'dan gelmiş olmasıdır.

Bölümün geri kalan kısmında, yukarıda maddeler halinde sunduğumuz öncülleri ele alacağız.

1. Kur'an edebî ve dilsel nitelikleriyle insanlığa meydan okur.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"[375] işte bu ayet 1400 seneyi aşkın bir süre evvel Hz. Muhammed'e ﷺ vahyedilen ilk ayet idi. Bir süredir Mekke dışındaki bir mağarada tefekküre çekildiği bilinen Hz. Muhammed ﷺ, bugünkü dünyamıza büyük tesirleri olan bir kitabın haberini, vahyini almıştı. Bir parça dahi şiir yazmamış olan Hz. Muhammed'e ﷺ inanç, kanunlar, ibadetler, maneviyat ve iktisat gibi mevzuları tamamen yeni bir üslup ve edebi form ile ele alacak olan bir kitabın ilk ayetleri nazil olmuştu.[376]

Kur'an'ın eşsiz edebî formu ve dilsel nitelikleri, Müslümanlar tarafından, Kur'an'ın İlâhî bir kitap olduğuna dair inançlarını tasdik etmek amacıyla argümanlar ortaya koymak

375 Kur'an, 96:1

376 The Magnificent Qur'an: A Unique History of Preservation. (2010). London: Exhibition Islam, s. 145-204

için kullanılmıştır. Kur'an'ın hiç kimse tarafından taklit edilememesi, İslam ilim geleneğinde *i'câzu'l-Kur'ân* olarak ifade edilmiştir. *i'caz* kelimesi, isim fiil anlamında "mucizevî" demektir ve acz, acizlik anlamında olan *a'ceze* kökünden gelir. Istılahın dilsel/lafzî anlamı bize dönemin en usta Arap ediplerinin dahi Kur'an benzeri bir eser ortaya koymaktan aciz kaldıklarını gösteriyor. 15. asır alimlerinden Celâleddîn el-Suyûtî, bu doktrini şöyle özetliyor:

> "Resûl, Araplara vahiyle geldiği sırada, çok fasih dile ve hitaba sahip olduklarından, Kur'an'ın benzerini getirmek üzere kendilerine uzun bir zaman tanındı, fakat buna rağmen, bir benzerini getiremediler. Nitekim; "Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler." (Tûr, 34.) âyeti buna delildir. Sonra, Kur'an'ın benzerini getirmede aciz kalanlara; "Yoksa 'Onu uydurdu mu' diyorlar ? De ki: 'Öyle ise siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz. Şayet size cevap veremezlerse bilin ki (o) Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir." (Hûd, 13.) âyetiyle on sûre getirmelerini "Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: 'Onun benzeri bir sûre getirin." (Yûnus, 38.) âyetiyle de benzeri bir âyet getirilmesi istendi. Daha sonra da "Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz haydi onun gibi bir sûre getirin.." (Bakara, 23.) âyetiyle bu teklif gene tekrarlandı. Aralarında fesahat ve belağat sahibi kimselerin çokluğuna rağmen, Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirmede aciz kalınca, Allah Kur'an'ın muciz olduğunu, "De ki: 'Andolsun, eğer insan ve cin şu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler; birbirlerine arka olup yardım etseler de." (İsrâ, 88.) âyetiyle açıkça belirtti.."[377]

377 Al-Suyuti. J. (2005) Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an. Madina: Mujamma Malik Fahad, ps 1875. [Türkçesi: İmam Celâleddin el-Suyuti, El İtkan fi Ulûmi'l Kur'an (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi) 2. Cilt s. 308 Hikmet Neşriyat. Çeviri: Doç. Dr. Sakıp Yıldız & Dr. Hüseyin Avni Çelik]

Klasik dönem tefsirlerine göre Kur'an'daki muhtelif ayetler, herhangi bir çağda yaşayan dil, edebiyat ve belagat uzmanlarına, Kur'an'ın edebî ve yazınsal niteliklerinin bir benzerini ortaya koymaları için meydan okumaktadır.[378] Bu meydan okumaya karşı koymak için ihtiyaç duyulan şeyler sınırlı birtakım dil bilgisi kuralları, edebî ve yazınsal araçlar ve Arap dilindeki 28 harften ibarettir; bunlar herkesin kullanımına açık olan ölçülerdir. Kur'an'ın vahyolunduğundan beri taklit edilememiş olması Arap dili ve Kur'an'a aşina olan alimleri hiç şaşırtmamaktadır.

2. 7. asır Arapları Kur'an'a meydan okumak için en nitelikli topluluktu.

Kuran, Arap dilinde zirve yapmış olan bir topluluk olan 7. asır Arapları için aşılması güç bir seviyede idi. Belâgatta zirveye ulaşmış oldukları gerçeği hem batı hem de doğu alimleri tarafından tasdik edilmiştir. Alim Taki Osmani bunu, "belâgat ve hitabet onlar için bir can damarı idi" şeklinde ifade etmiştir.[379] Şairlerin hayatlarını yazan ve 9. asırda yaşamış olan el-Cumâhi, "Şiir, Arapların bütün bilgilerinin birikimi ve sahip oldukları ilim ve irfanın en büyük pusulası idi; işlerine şiirle başlar ve şiirle bitirirlerdi."[380] 14. asır alimlerinden İbn-i Haldûn, Arapların gündelik hayatında şiirin ehemmiyetini şöyle ifade ediyor: "Bilinmelidir ki Araplar, şiiri yüksek bir kelam şekli olarak görüyorlardı. Bu yüzden şiiri tarihlerinin bir arşivi, doğru ve yanlış bildikleri şeylerin bir delili ve sahip olduk-

378 Shafi, M. (2005) Ma'riful Qur'an. 2. Baskı. Tercüme: Muhammad Jasan Askari ve Muhamad Shamim. Karachi: Maktaba-e-Darul-Uloom. 1. Cilt, s. 139-149.

379 Usmani, M. T. (2000) An Approach to the Quranic Sciences. Tercüme: Dr. Mohammad Swaleh Siddiqui. Revised and Edited by Rafiq Abdur Rehman. Karachi: Darul Ishaat, s. 260.

380 Cited in Irwin, R. (1999) The Penguin Anthology of Classical Arabic Literature. London: Penguin Books, s. 2.

ları ilim ve irfanın temel esası olarak ele alıyorlardı."[381]

Edebî kabiliyet ve uzmanlık, 7. asır Araplarının toplumsal hayatında çok mühim bir yere sahipti. Edebiyat eleştirmeni ve bir tarihçi olan İbn Reşîk, şöyle ifade ediyor: "Arap kabilelerinden birinde bir şair yetiştiğinde, diğer kabileler tebrik etmek için gelirlerdi, şenlikler hazırlanır, kadınlar çalgıların etrafında düğünlerdeki gibi bir araya gelir, yaşlı ve genç erkekler de bu güzel haberin keyfini çıkarırlardı. Araplar iki halde birbirlerini tebrik ederlerdi; iri bir çocuğun doğumunda, diğeri ise aralarından bir şair yetiştiğinde."[382] 9. asır alimlerinden İbn Kuteybe, Arapların gözünden şiiri şöyle tarif ediyor: " [Şiir], Arapların ilim madeni, ilim ve irfan tecrübelerinin kitabı... ihtilaf gününde en dürüst şahit, münazara vaktinde en nihaî delil."[383]

Yazar ve İslam çalışmaları uzmanı olan Navid Kermani, 7. asırda yaşayan bir Arap'ın şiire yüksek miktarda saygı duyulan bir dünyada büyüdüğünü de göstererek, Arapların edebî kabiliyetlerini geliştirmek için nasıl bir eğitimden geçmeleri gerektiğini şöyle anlatıyor: "Eski Arap şiiri oldukça karmaşık bir olgudur. Kelime hazinesi, kendine has, katı gramer kuralları, nesilden nesile aktarılmıştır. Ve bu nesiller arasında sadece yüksek kabiliyete sahip olan talebeler uzmanlaşabilmişlerdir. Şairlik unvanını talep edebilmek için dahi, seneler boyunca, hatta on seneyi aşkın bir süre boyunca bir ustanın yanında eğitim görülmesi gerekiyordu. Hz. Muhammed ﷺ, şiirsel ifa-

381 Ibn Khaldun, A. The Muqaddimah. Translated by Franz Rosenthal. Chapter 6, Section 58. Şuradan erişilebilir: http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/Chapter6/Ch_6_58.htm [Erişim tarihi: 9 Ekim 2016].

382 Ibn Rasheeq, A. H. (2000) Al-'Umda fee Sina'atu al-Sh'iar wa Naqdihi. Hazırlayan: Dr. Al-Nabwi Sha'lan. Cairo: Maktabu al-Khaniji, s. 89.

383 Al-Qutaybah, A. (1925) 'Uyun al-Akhbar. Beirut: Dar al-Kutub al-Arabi. II. Cilt, s. 185.

denin neredeyse kutsandığı bir dünyada büyümüştü."[384]

7. asır Araplarının yaşadığı sosyo-kültürel çevre, Arap dilinin imkanlarının en üst düzeyde kullanılmasını sağlayan bütün şartlara sahipti.

3. 7. asır Arapları, Kur'an'ın meydan okuyuşuna karşı koyamadılar

Edebi kabiliyetleri üst düzeyde olmasına rağmen, hiçbir Arap şair, Kur'an'ın edebî nitelikleriyle boy ölçüşebilecek bir metin ortaya koyamadı. Edebiyat profesörü Hüseyin Abdul-Rauf, bu durumu şöyle ifade ediyor: "Araplar, o zamanlarda, münazara, belâgat, hitabet ve şiirde dil hususunda zirveye ulaşmışlardı. Fakat aralarından hiç kimse, Kur'an'ın bir kısmına benzer bir metin ortaya koymayı başaramamıştır."[385]

Kur'an çalışmaları profesörü Angelika Neuwirth, Kur'an'a, gelmiş geçmiş hiçbir kişi tarafından başarılı bir şekilde meydan okunamadığını ifade ediyor: "...hiç kimse başaramadı, evet, doğru... Hatta Kur'an'ın, kayda değer bir yazılı metnin bulunmadığı bir çevrede, Kur'an gibi zengin bir muhteva ve mükemmel bir ifade tarzına sahip bir kitabın birdenbire ortaya çıkışını izah edemeyen Batılı araştırmacıları, bu hususta şaşkınlık içinde bıraktığını da düşünüyorum."[386]

Muallakat şairlerinden olan Lebîd b. Rebia, Kur'an'ın taklit edilemezliğine şahit olması hasebiyle Müslüman olmuştur. İnsanlar buna şaşırmıştı, çünkü Lebîd, "onların en seçkin şairi

384 Kermani, K. (2006) Poetry and Language. In: Rippin, A. (ed.). The Blackwell Companion to the Qur'an. Oxford: Blackwell Publishing, s. 108.

385 Abdul-Raof, H. (2003) Exploring the Qur'an. Dundee: Al-Makhtoum Institute Academic Press, s.64.

386 Prof. Angelika Neuwirth ile Almanca olarak yapılan şahsi bir mülakat. Ses kaydı talep edildiği takdirde elde edilebilir.

idi"[387] Ona, şiir yazmayı neden bıraktığını sordular; şöyle cevap verdi: "Ne! Kur'an'ın vahyinden bile sonra mı?"[388]

Kur'an ve Arap dili profesörü E. H. Palmer, akademisyenlerin iddialarının, tıpkı yukarıdaki gibi, bizleri şaşırtmaması gerektiğini şöyle ifade ediyor, "Arapların en iyi yazarlarının, Kur'an seviyesinde hiçbir eser ortaya koyamamaları şaşırtıcı birşeydeğildir."[389]

İslam çalışmaları profesörü M. A. Draz, 7. asırda yaşamış olan ediplerin Kur'an'ın karşısında nasıl aciz kaldıklarını şöyle ifade ediyor: "Dilin, saflığın ve ifade gücünün zirvesine ulaştığı ve şeref nişanlarının ve unvanların şairlere her sene düzenlenen şenliklerle takdim edildiği, Arap belâgatının altın çağında, Kur'an kelâmı bütün şiir veya nesir coşkusunu ezip geçerek Kabe'nin duvarlarında asılı bulanan Muallakat-ı Seba'nın[390] [Yedi Askı] kaldırılmasına sebep oldu. Bütün insanlar Arap dilinin bu müthiş ifade biçimine hayranlıkla kulak kesildiler."[391]

Yedinci asırda, Kur'an'ın taklit edilemezliğini doğrulayan tanıklıklar, bu bahisteki şüpheleri ortadan kaldırıyor. Arapların Kur'an'a benzer bir metin ortaya koymakta aciz kaldıklarını inkar etmek makul değildir. Görgü tanıklığından bahsettiğimiz bölümdekilere benzer bir şekilde söyleyebiliriz ki, Arapların Kur'an'ı taklit edemediğini ifade eden rivayetler,

387 Islahi, A. A. (2007) Pondering Over the Qur'an: Tafsir of Surah al-Fatiha and Surah al-Baqarah. 1. Cilt. Çeviri: Mohammad Saleem Kayani. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, s. 25-26.

388 Şuradan iktibasla: Islahi, A. A. (2007) Pondering Over the Qur'an: Tafsir of Surah al-Fatiha and Surah al-Baqarah. 1. Cilt, s. 26.

389 Palmer, E. H. (tr.). (1900) The Qur'an. Part I. Oxford: Clarendon Press, s. 4.

390 Muallakat, Cahiliye döneminde her biri müellifin en güzel parçası olarak kabul edilen, yedi veya on şaire ait kasidelerden meydana gelen şiir koleksiyonuna verilen addır. (Armutlu, S., Sözel Kültür ve Sözel İletişim Bağlamında Yazısız Şiirde Somut Anlatım Biçimi: Muallaka Örneği, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, S: 2, s. 2, İst. 2009. Sayfa: 2) (çev. notu)

391 Draz, M. A. (2000) Introduction to the Qur'an. London: I. B. Tauris, s. 90.

tevatür seviyesindedir. Bu bilgileri muhtelif rivayet zincirleri ile nakleden çok sayıda uzman/ehil kişi vardır ve bir çoğu birbiriyle hiç tanışmamıştır [birbirleriyle hiç tanışmamış/karşılaşmamış olmalarına rağmen aynı ifadeleri nakletmişlerdir].

Kur'an'ın Araplar tarafından taklit edilemediği fikrini destekleyen bir diğer kuvvetli argüman ise, Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki sosyo-politik şartlardır. Yedinci asır Mekkeli kabilelerin ahlak dışı, adil olmayan ve şer üzere olan uygulamalarını ortadan kaldırmak, vahyin mesajının merkezinde bulunuyordu. Bunlardan bazıları kadınların bir meta olarak görülmesi, adaletten yoksun ticaret, putperestlik, kölelik, mal-mülk biriktirerek zenginlik, yeni doğan çocukların öldürülmesi ve yetimlerin hor görülmesi idi. Kur'an, Mekke'nin liderlerine meydan okuyordu ve bu, onların yönetimini ve iktisadi hakimiyetlerini tehdit ediyordu. İslam'ın yayılmasının durması için gereken tek şey, Hz. Muhammed'in ﷺ düşmanlarının, Kur'an'ın edebî ve hitabî meydan okuyuşuna karşı durabilmeleriydi. Gelgelelim İslam'ın Mekke'deki o ilk, zayıf günlerinden başarıyla sıyrılmış olması, Mekkeli müşriklerin Kur'an'ın bu meydan okuyuşuna karşı koyamadıklarını açıkça gösteriyor. Hiçbir hareket, fikrî esaslarının yanlış olduğu açıkça ispat edildikten sonra daim olamaz. Mekkelilerin, İslam'ı ortadan kaldırmak için savaş ve işkence gibi aşırı faaliyetlere başvurmak zorunda kalmaları gösteriyor ki, İslam'ı yalanlamanın kolay yolu –yani Kur'an'ın meydan okumasına karşılık vermekte muvaffak olamamışlardır.

4. İlim insanları Kur'an'ın taklit edilemezliğine tanıklık etmişlerdir

Batılı, doğulu, dindar ve dindar olmayan muhtelif ilim insanları, Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam olduğuna tanıklık etmişlerdir. Aşağıda, muhtelif ilim insanlarının Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam olduğuna dair tanıklıklarının kısa bir özeti vardır:

Oryantal/Doğubilim çalışmaları Profesörü Martin Zammit: "İslam öncesi uzun Arap şiirlerinin mükemmel belâgatına rağmen…Kur'an, Arap dilinin en üstün hâli ve tezahürüdür."[392]

İlim insanı Şah Veliyullah: "Kur'an'ın yüksek hitabeti, insan kabiliyetinin ötesindedir. Gelgelelim bizler, ilk Araplardan sonra geldiğimiz için Kur'an'ın hitabetindeki öze ulaşamıyoruz. Fakat bizim ölçümüz, Kur'an'da bulduğumuz, kelimelerin sarih bir şekilde yerleştirilmesi ve gayet muntazam, herhangi bir yapmacılıktan uzak yapıyı başka kadim toplumlarda veya günümüzdeki hiçbir toplumun şiirinde bulamamamızdır."[393]

Bir oryantalist/şarkiyatçı ve bir literatür/edip olan A J. Arberry: "Öncekilerin ortaya koyduğu tecrübeyi bugün, daha ileriye taşımak ve Arapça Kur'an'ın görkemli hitabetine bir nebze yansıtabilecek bir metin ortaya koyabilmek için gayret ederken, ayetlerindeki mesaj bir yana - Kur'an'ın insanlık tarihindeki en büyük edebî eser olma iddiasını barındıran girift ve zengince tanzim edilmiş vezin üzerine çalışmakta ciddi seviyede zorlandım."[394]

Alim Tâki Osmânî: "Aralarından hiç biri Kur'an ayetlerine benzer birkaç cümle dahi kuramadılar. Düşünün, Allame Cürcani'ye göre bu şairler öyle insanlardı ki, dünyanın diğer bir tarafında hitabeti ve belâgati ile iftihar eden bir insanı duyduklarında onunla alay etmekten geri duramazlardı. Böyle büyük bir meydan okumanın

392 Zammit, M. R. (2002) A Comparative Lexical Study of Qur'anic Arabic. Leiden: Brill, s. 37

393 Waliyyullāh, S. (2014) Al-Fawz al-Kabīr fī Uṣūl at-Tafsīr. The Great Victory on Qur'ānic Hermeneutics: A Manual of the Principles and Subtleties of Qur'anic Tafsīr. Translated, Introduction and Annotated by Tahir Mahmood Kiani. London: Taha, s.160.

394 Arberry, A. J. (1998) The Koran: Translated with an Introduction by Arthur J. Arberry. Oxford: Oxford University Press, s. 10.

ardından [Kur'an] ortaya çıkmamaları, karşı koymamaları düşünülemez...Peygamberimize zulmetmek için denemedikleri yol kalmamıştı. Ona işkenceler ettiler; deli, büyücü, şair ve kahin dediler, fakat Kur'an ayetlerine benzer birkaç cümle dahi ortaya koymayı başaramadılar."[395]

İmam Fahreddin: "Kur'an taklit edilemez çünkü benzersiz bir belâgata ve uslûba sahiptir ve hatasızdır."[396]

El-Zemlakani: "Mesela Kur'an'ın kelime tanzimi, mutabık oldukları karşılıkları ile bir uyum içerisindedir ve anlatım biçimi emsalsizdir, öyle ki, her kelime ve deyim için bugeçerlidir."[397]

Prof. Bruce Lawrence: "Kur'an ayetleri, müşahhas bir şekilde, bitmez tükenmez bir hakikatin tezahürüdürler, mana içre mana, nur üzerine nur, mucize ardına mucize."[398]

Arap edebiyatı uzmanı Prof. Hamilton Gibb: "Diğer bütün Araplar gibi onlar da lisanda ve hitabette ustalaşmışlardı. Pekala, madem Kur'an onun [Hz. Muhammed'in ﷺ] kendi eseriydi, diğer insanlar ona rakip olabilirdi. Bırakın Kur'an'dakiler gibi on tane ayet yazsınlar. Eğer yazamazlarsa (ki yazamadıkları gayet açıktır), öyleyse Kur'an'ın muazzam bir mucizevi bir delil olarak kabul etsinler."[399]

Kur'an'ın eşsiz bir kelam olduğunu tasdik eden yukarıdaki ifadeler, bizlerin ulaşabileceği tanıklıklardan sadece birkaçıdır.

395 Usmani, M. T. (2000) An Approach to the Quranic Sciences, s. 262.

396 Al-Suyuti. J. (2005) Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an. Madina: Mujamma Malik Fahad, s. 1881.

397 a.g.e.

398 Lawrence, B. (2006) The Qur'an: A Biography. London: Atlantic Books, s 8.

399 Gibb, H. A. R. (1980) Islam: A Historical Survey. Oxford University Press, s. 28.

Diğer 'eşsizlik' misalleri: El-Mütenebbi ve Shakespeare (Şekspir)

Ebu'l Tayyib Ahmed bin el-Hüseyin el-Mütenebbi el-Kindi, Araplar tarafından eşsiz bir şair olarak nitelendiriliyordu. Kimilerinin iddiasına göre diğer şairler de el-Mütenebbi ile aynı methiye uslûbunu ve şiir veznini kullanmalarına rağmen onun belâgatına ve uslûp çeşitliliğine ulaşamamışlardır. Dolayısıyla, elimizde şiirlerinin taslakları ve şiir yazımı için araçlarımız olmasına rağmen onun şiirini taklit edemediğimizden ötürü, el-Mütenebbi'nin taklit edilemez, eşsiz bir şair olduğu sonucuna varmışlardır. Fakat el-Mütenebbiye layık görülen bu övgü, asılsızdır. El-Mütenebbi'nin şiirleri, Yahudi şairler Musa bin Ezra ve İbn Cebirol tarafından taklit edilmiştir. Endülüslü şair İbn Hani' el-Endelûsî'nin de Garb'ın el-Mütenebbi'si[400] olarak bilinmesi, dikkat çekicidir.

Arap şiirinin yeni bir şiir tarzı-uslûbu ortaya koymamış olması mühim bir noktadır. Bunun sebebi, Arap şiirinin kendi dönemlerinden önceki çalışmalara istinat ediyor olmasıdır. Akademisyen Denis E. McAuley, ortaçağ şiirinin "doğrudan tecrübeden ziyade edebî geleneğe"[401] bağlı olduğunu ifade ediyor.

Klasik Arap şiirinde, bir şairin, kendisinden önce gelen şairlerin şiirleriyle aynı vezin, ölçü ve konu ile yeni bir şiir yazması tuhaf bir durum değildi. Gayet olağan bir şey olarak görülüyordu.[402] İlahiyat profesörü Emil Homerin'in, Ibn'ül Farid'in şiirindeki edebî ifadeyi keşfettikten sonra, şiirini "el-Mütenebbi'nin şiirinin özgün biçimde doğaçlanması/taklit edilmesi"[403] olarak tarif etmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

400 Van Gelder, G. J. H. (2013) Classical Arabic Literature: A Library of Arabic Literature Anthology. New York: New York University Press, s. 31-33.

401 McAuley, D. E. (2012) Ibn `Arabi's Mystical Poetics. Oxford: Oxford University Press, s.93.

402 a.g.e, s. 94.

403 D. E. (2012) Ibn `Arabi's Mystical Poetics. Oxford: Oxford University Press, s.94.

El-Mütenebbî'nin başka bir şair olan Ebu Nuvas'tan[404] ilham aldığını ifşa etmesi de, şiirinin taklit edilebilir olduğunu daha net bir şekilde ortaya koyuyor. İbn Abbad es-Sâhib ve Ebu Ali Muhammed ibn'ül Hasan el-Hatimi gibi hicri V. asır (Miladi X.) edebiyat eleştirmenleri el-Mütenebbî'nin şiirine eleştiriler yazmışlardır. İbn Abbad, *al-kashf 'an masawi' shi'r al-Mutanabbi* isimli eseri, El-Hatimi ise el-Mütenebbi ile yaşadıkları üzerinden biyografik bir eser olan *al-Risala al-Mudiha fi dhikr sariqat Abi al-Tayyib al-Mutanabbi*'[405] isimli eseri yazmıştır. Bu eleştiriler neticesinde varılan sonuca göre Mütenebbi'nin çalışmaları bir dâhinin elinden çıkmış olarak görülse de, taklit edilebilir niteliktedirler. El-Hatimi ise Mütenebbi'nin şiirine daha kuvvetli bir tartışma öne sürüyor, Mütenebbi'nin şiirinin özgün bir tarza sahip olmadığını ve hatalar barındırdığını iddia ediyor. El-Hatimi'nin Mütenebbi'ye yaptığı eleştiri üzerine çalışan Profesör Seeger A. Bonebakker, el-Hatimi'nin "vardığı sonuç iyi bir şekilde temellendirilmiş ve insan neredeyse Mütenebbi'yi, özgünlükten yoksun olmanın yanında dil bilgisi, söz tertibi, hitabet ve bazen de oldukça zevksizce bir tat veren, öylece vasat bir şair olarak görüyor."[406]

Shakespeare, İngiliz edebiyatında, eserleri itibariyle emsalsiz bir şahsiyet olarak görülür. Fakat eserlerinin taklit edilemez bir nitelikte olduğu düşünülmez. Şiirleri, büyük bir çoğunlukla beşli ölçü ile yazılmıştır. Bu kafiye düzeninde her mısrada on hece bulunur. Heceler, beş parçadan oluşan iki heceli vezinlere bölünmüştür.[407] Eserlerinin taslağı mevcut olduğuna göre, İngiliz oyun yazarı Christopher Marlowe'un da

404 Bonebakker, S. A. (1984) Hatimi and his Encounter with Mutanabbi: A Biographical Sketch. Oxford: North-Holland Publishing Company, s.47.

405 a.g.e, s.15; ve bkz. Ouyang, W. (1997) Literary Criticism in Medieval Arabic Islamic Culture: The Making of a Tradition. Edinburgh University Press.

406 a.g.e, s. 44

407 Mabillard, A. (1999) Shakespearean sonnet basics: Iambic pentameter and the English sonnet style. Şuradan erişilebilir: http://www.shakespeare-online.com/sonnets/sonnetstyle.html [Erişim tarihi: 5 Ekim 2016].

benzer bir tarza sahip olmasına ve Shakespeare'in, dönemin diğer oyun yazarlarından Francis Beaumont ve John Fletcher ile karşılaştırılmasına şaşırmamak gerekir.[408]

Kur'an'ın eşsiz bir kelam olduğuna, taklit edilemez nitelikte olduğuna tanıklık/şahitlik etmek, onun İlâhi bir kelam olduğunu kabul etmek anlamına gelmez

Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam/kitap olduğuna dair akademik tanıklıklarla alakalı ortaya atılabilecek geçerli iddialardan biri de, bu akademisyenlerin Kur'an'ın ilâhî bir kitap olduğunu kabul etmemeleridir. Bu iddiadaki temel sorun, Kur'an'ın benzersizliğine tanıklık etmek ile en iyi açıklamaya çıkarım yönteminin karıştırılmasıdır. Benim bu bölümde sunduğum argüman, Kur'an'ın ilâhî bir kelam olduğunu, akademisyenlerin tanıklıkları üzerinden göstermeyi hedeflemiyor. Bilakis, Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam oluşunun en iyi ve doğru açıklamasının, Tanrı'dan gelmiş olması olduğunu ifade ediyor. Bu akademisyenlerin, bahsettiğimiz çıkarımı kabul etmesi veya Kur'an'ın ilâhî bir kelam olduğunu kabul etmesi mevzunun dışındadır. Akademisyenlerin ifadeleri Kur'an'ın taklit edilemezliğine bir delil olarak kullanılmıştır, Tanrı'dan geldiğine delil olması amacıyla değil. Argümanımız, Kur'an metninin taklit edilemezliği üzerinden bir sonuca varıyor, akademisyenlerin Kur'an'ı taklit edilemez olarak gördükten sonra vardıkları sonuçlar burada mevzu dışıdır. Bu akademisyenlere en iyi açıklamaya çıkarım yapmalarını sağlayacak bir argüman sunulmamış olabilir veya Kur'an'ın benzersiz/taklit edilemez bir kitap oluşunun felsefî çıkarımları hakkında derinlemesine düşünmemiş olabilirler. Bu akademisyenler, felsefî natüralizmi benimsedikleri için Tanrı'yı reddediyor da olabilirler. Natüralizme inanmaları, onları tabiatüstü herhangi bir varlığa inanmaktan alıkoyar.

408 Holland, P. (2013) Shakespeare, William (1564–1616). Oxford Dictionary of National Biography. Oxford University Press. Şuradan erişilebilir: http://dx.doi.org/10.1093/ref:odnb/25200 [Erişim tarihi: 9 Ekim 2016].

Aynı zamanda, özellikle bugünün post-modern kültürü içerisinde yaşayan akademisyenlerin büyük bir bölümü, birçok ilim sahasına dar bir bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu akademisyenlerin birçoğu Kur'an'a, ilâhîlik cihetinden bakmak veya İslam'ı kabul etmek üzere değil, edebi niteliği üzerine çalışmalar yapmak için alaka duyarlar. Bu, modern akademide oldukça yaygın bir temayüldür. Yani bu akademisyenler Kur'an'ın taklit edilemezliği üzerine derinlemesine bir araştırma yaptıkları zaman, ilâhî bir kelam olma iddiasına değil, edebî niteliğine odaklanmaları kuvvetle muhtemeldir. Kur'an'ın taklit edilebilir mi yoksa sofistike, kendine has üst düzey bir kitap mı olduğunu ve eğer öyleyse, bunun ne ölçüde olduğunu bilmek istiyorlar. Kur'an'ın benzersizliğinin, onun İlâhî kelam olması yönünde nelere işaret ettiğiyle hiçbir şekilde alakadar değildirler.

5. İlmî/bilimsel değeri olmayan tanıklıklar makul değildir, çünkü tesis edilmiş arka plan bilgisini reddetmişlerdir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin, ortaya koyduğumuz argümanın ışığında en makul olan pozisyon, Kur'an'ın taklit edilemez bir kitap olduğuna dair tanıklıkları kabul etmektir. Bu, tabi, mevzu hakkında bir görüş birliği olduğu anlamına veya bütün akademisyenlerin, ilim insanlarının Kur'an'ın tartışmasız benzersiz olduğunu kabul ettiği anlamına gelmez. Fakat (azınlık olmasına rağmen) Kur'an'ın benzersizliğine karşı duran bazı görüşler de mevcuttur. Madem geçerli bir tanıklık, görüş birliğini gerektirmiyor, öyleyse neden bir tanıklığı diğerine tercih ediyoruz?

Kur'an'ın taklit edilemez bir kitap olduğunu ortaya koyan tanıklıklar daha makuldür, çünkü kuvvetli bir bilgi birikimine istinat ederler. Bu bilgileri 1, 2 ve 3 numaralı öncüllerde ortaya koyduk. Özetle, Kur'an, hem dil hem de hitabet anlamında insanlığa meydan okuyor ve bu meydan okumaya karşı dura-

bilecek en kabiliyetli topluluk olan 7. asır Arapları, bu meydan okumanın karşısında duramıyorlar.

Karşıt tanıklıkları kabul etmek anlamsızdır. Çünkü böyle bir iddiada bulunan [Kur'an'ın taklit edilebilir bir kitap olduğunu öne süren] kişiden, Kur'an'ın meydan okumasına karşı durabilecek en kabiliyetli insanların bu işi neden başaramadıkları hakkında bir açıklama beklenir. Bu da ancak tarihî bilgi reddedilerek veya klasik Arapçayı 7. asır Arap edebiyatçılardan daha iyi anladığını iddia ederek açıklanabilir. Bu ifadeler karşıt tanıklıkların aklî bir temeli olmadığını gösteriyor. Bilinen tarihî bilginin reddedilmesi, Arap edebiyatının tarihinin yeniden yazılmasını gerektirir. 7. asır Araplarından daha üstün edebî kabiliyetlere sahip olunduğunun iddia edilmesi de, zamanın edebiyatçılarının oldukça homojen edebî bir çevrede bulunmaları itibariyle asılsızdır. Arapların yaşadığı çevrede dilin saflığı muhafaza edilmiş ve diğer dillerden çok cüz'i miktarda karışmalar ve bunun vesilesiyle cüz'i bozulmalar olmuştur. Çağdaş Arap edebiyatının içinde bulunduğu ortamda ise Arapça, diğer dillerden çokça kelime alarak bozulmaya uğramıştır. Dolayısıyla edebî mükemmeliyet için münbit bir araziye sahip olan bir kültürden daha üstün olma iddiasında bulunulamaz.

Bu itirazların zayıflığının yanı sıra, Kur'an'ın benzersizliğine karşı tanıklık yapan bilim insanlarının çalışmaları incelendiğinde görülüyor ki bu tür bilimsel çalışmalar oldukça zayıftır. Bu kifayetsizliğe bir örnek olarak da meşhur Alman oryantalist ve bilim insanı olan Theodor Nöldeke'nin çalışmaları gösterilebilir. Nöldeke, Kur'an'ın edebî nitelikleriyle ilgilenen akademik bir eleştirmendi ve Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam/kitap olduğunu reddediyordu. Gelgelelim, Nöldeke'nin bu eleştirisi, bu tür iddiaların asılsız tabiatlarını açığa çıkarıyor. Mesela Nöldeke şöyle bir ifadede bulunuyor: "Kur'an'da kelimelerin kipleri, zaman zaman, alışılmadık ve güzel olmayan

bir şekilde *(nicht schöner Weise)* değişiyor."[409]

Nöldeke'nin burada bahsettiği şey aslında Kur'an'daki *iltifat* sanatıdır. Bu sanat, metnin veya eserin edebî niteliğini yükseltmektedir ve Arapça belâgat ilminde de kabul edilen bir yöntemdir.[410] Bu sanatın örneklerini El-Esîr, Suyûtî ve Zerkaşî'nin belâgat ile alakalı kitaplarında bulabilirsiniz.[411]

İltifat ile, sayılarda, muhatapta, zamanda, hâlde, zamir yerine isim kullanılması gibi muhtelif yerlerde metinde değişikliğe gidilebilir.[412] Bu değişimlerin ana işlevi, okuyucunun dikkatini belirli bir mevzuya çekmek için vurgu yapmak ve metnin niteliğini yükseltmektir.[413] Bir ahenk ve akış kazandırması ve okuyucunun dikkatini canlı tutmak için metinde değişiklikler yapılması da *iltifat* sanatının nitelikleri arasındadır.[414]

Kur'an-ı Kerîm'in 108. suresi olan Kevser suresi, *iltifat* sanatına iyi bir örnektir:

"Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Asıl sonu kesik olan, sana karşı nefret duyandır."[415]

Bu sûrede birinci çoğul şahıs olan "Biz"den, ikinci tekil şahısa "....sen rabbi/n için.." bir değişim vardır. Bu değişim ansızın gelen, tutarsız bir değişim değildir; belirli bir hesap üzere yapılmış ve Tanrı ile Hz. Muhammed ﷺ arasındaki samimi münasebeti vurgulamaktadır. "Biz", Tanrı'nın azameti-

409 Abdel Haleem, M. (2005) Understanding the Qur'an: Themes & Styles. London: I. B. Tauris, s. 184.

410 Abdul-Raof, H. (2003) Exploring the Qur'an. Dundee: Al-Maktoum Institute Academic Press; Abdul-Raof, H. (2001) Qur'an Translation: Discourse, Texture and Exegesis. Richmond, Surrey: Curzon.

411 Abdel Haleem, M. (2005) Understanding the Qur'an: Themes & Styles, s. 185.

412 a.g.e, s. 188

413 Chowdhury, S. Z. (2010) Introducing Arabic Rhetoric. Updated Edition. London: Ad-Duha, s. 99.

414 a.g.e.

415 Kur'an, 108:1-3

ni kudretini vurgulamak için kullanılmıştır. Bu zamirin tercih edilmesi Tanrı'nın, Hz. Muhammed'e ﷺ "..bitip tükenmez nimetler vermeye" kadir olduğuna işaret eder, vurgularken ".. (senin)rabbin" ise samimiyet, yakınlık ve sevgiyi vurgulamak için kullanılmıştır; Rabb kelimesinin sâhib, mâlik ve terbiye eden gibi birçok manası mevcuttur. Kelime burada gayet münasip bir şekilde kullanılmıştır, çünkü etrafındaki kavramlar da namaz, kurban ve ibadet ile alakalıdır: "Şimdi sen rabbin için *namaz kıl* ve *kurban kes*!" Ayrıca bu sûrede samimi bir hitap ile Hz. Muhammed'i ﷺ teselli etme gayesi vardır, samimice ifade edilen kelâm, psiko-lingüistik tesiri artırır.

Theodor Nöldeke'nin Kur'an'a karşı eleştirisi şahsî bir yargı olmakla beraber, kendisinin klasik Arapça hakkında ne kadar ham bir anlayışa sahip olduğunu da gösteriyor. Aynı zamanda 7. asır Araplarının ustalık seviyesine ulaşmada muvafık olamadığını da tasdik ediyor. Kur'an'da tatbikini gördüğümüz bu sanatlar, Kur'an'ın dinamik yapısına katkı sağlar ve ilmî anlamda da kabul edilmiş belâgat tatbikleridir. Kur'an bu özelliği öylesine kullanır ki verilmek istenen mesajın tesirini artırırken, bir yandan da metinde işlenen mevzuya uyum sağlar. Prof. Neal Robinson'un, *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text* [Kur'an'ı Keşfetmek: Örtülü Bir Metne Çağdaş Bir Yaklaşım[416]] isimli kitabında Kur'an'da bulunan bu sanatların "...oldukça tesirli belâgat ve hitabet araçları"[417] olduklarını ifade etmesi şaşırtıcı değildir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Kuran'ın benzersizliğine karşı ortaya atılan itirazlar elle tutulur nitelikte değildir, çünkü çözmeleri gerekenden daha çok problem ortaya çıkarırlar. Bu iddiaları destekleyen bilimsel çalışmalar ise oldukça zayıftır ve ham bir Arapça anlayışına dayanırlar. Kur'an'ın taklit

416 Türkçesi: (2018) Kuramer, Çeviri: Süleyman Kalkan (çev. notu)

417 Robinson, N. (2003) Discovering The Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text, 2. Baskı. Washington: Georgetown University Press, s. 254.

edilemezliğini reddetmek, şu soruya cevap vermeyi gerektirir: *Arap dilinde en üstün kabiliyete sahip olan Araplar neden Kur'an'ın meydan okuyuşuna karşı duramamışlardır?* Bu soruya cevap olarak ortaya koyulabilecek fikirler makul değildir. Bunlardan dolayı, Kur'an'ın benzersizliğine karşıt ortaya koyulan tanıklıkları kabul etmek bir hata olur.

6. Dolayısıyla (1'den 5'e kadar) Kur'an, taklidi mümkün olmayan bir kitaptır/kelamdır

1'den 5'e kadar arz ettiğimiz maddelere göre, Kur'an eşsiz, benzersiz bir kitaptır/kelamdır.

7. Kur'an'ın taklit edilemez oluşu, dört farklı müellif üzerinden açıklanabilir: Bir Arap, Arap olmayan bir kişi, Hz. Muhammed ﷺ ve Tanrı'nın vahyi.

Arap dilinin detaylarına inmeden Kur'an'ın ilâhî menşeini anlatabilmek için tanıklık ve çıkarım/istidlal üzerinden hareket etmek gerekir. Bu kısma kadar tartıştıklarımızdan, Kur'an'ın benzersiz bir kitap olduğuna dair tanıklığa dayalı bir bilgi aktarımı olduğunu ve bu benzersizliğin dört farklı müellifle - bir Arap, Arap olmayan bir kişi, Hz. Muhammed ﷺ veya Tanrı ['nın vahyi] açıklanabileceğini gösteriyor. Bunlarla beraber, başka açıklamaların da mümkün olduğu iddia edilebilir, fakat bunları henüz bilmiyoruz. Bu iddia mantıki açıdan bakıldığında da saçmadır, hatta "the fallacy of phantom option" [hayalî seçenek safsatası] diye isimlendirilmiştir. Eğer bu mevzuyu izah eden sahici açıklamalar mevcut ise, masaya yatırılıp tartışılması gerekir. Aksi takdirde, bu şekilde akıl yürütmek, yaprakların yer çekimi değil de bizim bilmediğimiz, başka bir sebepten ötürü yere düştüğünü iddia etmeye benzer.

8. Bir Arap, Arap olmayan bir kişi veya Hz. Muhammed ﷺ tarafından yazılmış olamaz

Kur'an'ın menşeini anlayabilmek için, bölümün geri kalan kısmında üç ana teoriyi inceleyeceğiz.

Bir Arap tarafından mı yazılmıştır?

Kur'an'ın bir Arap tarafından yazılmış olamayacağına dair birkaç mühim sebep vardır. Birincisi, Arapların dilde ve edebiyatta benzersiz bir ustalığa erişmelerine rağmen, Kur'an'ın meydan okuyuşuna karşı duramamaları ve zamanın en büyük şairleri ve ediplerinin Kur'an'ın taklit edilemez nitelikte bir kelam olduğuna şahitlik/tanıklık etmeleridir. Zamanın en mühim edebiyatçılarından Velid bin Muğire, şöyle ifade ediyor:

"Ne diyebilirim? Vallahi, aranızda şiiri hatta cinlerin şiirlerini bile benden daha iyi bilen, hitabette ve belâgatta benimle yarışacak olan yoktur. Fakat vallahi, Muhammed'in sözleri [Kur'an] benim duyduğum hiçbir şeye benzemiyor, vallahi, onun sözleri çokça tatlıdır, güzellik ve cazibe ile süslenmiştir."[418]

İkincisi, 7. asırda yaşayan Arap müşrikleri Hz. Muhammed'in ﷺ bir şair olduğunu iddia etmişlerdi. Bu, bir savaşa girip Müslümanlarla çatışmaktan daha kolay bir yoldu. Fakat, Arap lisanında ve şiirinde ustalaşmak isteyenler seneler boyunca şairlerin gözetiminde çalışmak zorundaydı. Aralarından hiçbiri çıkıp, Hz. Muhammed'in ﷺ kendisinin talebesi olduğunu öne sürmedi. Hz. Muhammed'in ﷺ mesajını yaymada başarılı olmuş olması, zamanın şairlerine ve dil uzmanlarına karşı galip geldiğini gösteriyor. Eğer Kur'an taklit edilebilir bir kitap olsaydı, herhangi bir şair veya dil uzmanı daha iyisini veya benzerini ortaya koyabilirdi. İslam çalışmaları uzmanı Navid Kermani, bu hususa açıklık getiriyor: "Açıktır ki, Hz. Muhammed ﷺ, şairlerle olan mücadelesinde galip olmuştur, eğer böyle olmasaydı

418 Cited in Qadhi, Y. (1999) An Introduction to the Sciences of the Qur'an. Birmingham: Al-Hidaayah, s. 269.

İslam, böyle büyük bir hızla yayılamazdı."[419]

Hatta bundan daha temel bir nokta şudur ki, Kur'an'ın nüzulü, Hz. Muhammed'in ﷺ hayatına yayılmıştır. Eğer Hz. Muhammed'e ﷺ vahyolunması yerine herhangi bir Arap tarafından yazılmış olsaydı, Hz. Peygamber nereye giderse gitsin peşinde bir gölge gibi dolaşması ve ihtiyaç duyulduğunda da vahiyden haber vermesi gerekirdi. Böyle bir sahtekarlığın 23 senelik nüzul süresi boyunca hiç ifşa olmadan devam edebileceğine inanılır mı?

Peki ya bugün yaşayan Araplar için ne demeliyiz? Çağımızda yaşayan Arapların veya Arapça konuşan kişilerin Kur'an'ı taklit edebileceğini iddia etmek temelsizdir. Bunun birkaç sebebi var. Birincisi, 7. asır Arapları Kur'an'ın meydan okuyuşuna karşı daha kabiliyetli idiler ve madem onlar bu işte başarısız oldular, öyleyse bugünün lisan anlamında oldukça fakirleşmiş olan modern Araplarının, atalarının kabiliyetlerini aşmalarını beklemek gayet mantıksız olur. İkincisi ise, modern Arapçanın diğer dillerden aldığı kelimeler vesilesiyle klasik Arapçaya nispeten ciddi miktarda bozulmaya uğramasıdır. Öyleyse lisan anlamında nispeten bozulmuş bir kültür içinde yaşayan bir Arap ile, saflığını muhafaza ederek aktarılan bir lisanın konuşulduğu çevrede yaşayan Arap denk olabilir mi? Üçüncüsü, günümüzde yaşayan Araplar, klasik Arapçayı öğrenseler dahi hiçbir zaman, kadim Arap kültürü içinde yetişmiş bir Arap ile denk bir lisan seviyesine ulaşamazlar.

Arap olmayan biri tarafından mı yazılmıştır?

Kur'an'ın, Arap olmayan bir kişi tarafından yazılmış olması mümkün değildir, çünkü Kur'an'ın yazılmış olduğu dil Arapça'dır ve Kur'an'a ciddi bir şekilde meydan okumanın ön şartı, Arapçaya hakim olmaktır. Bu mevzuya Kur'an'da da de-

419 Kermani, K. (2006) Poetry and Language. In: Rippin, A. (ed.). The Blackwell Companion to the Qur'an. Oxford: Blackwell Publishing, s. 110.

ğinilmiştir: "Şüphesiz biz onların: "Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır[*arabiyyunmubîn*-dir]."[420]

Klasik dönem müfessirlerinden İbn Kesîr, bu ayeti şöyle tefsir ediyor: "Fesahati, Belâgatı ve gönderilmiş her bir peygambere indirilen her bir kitabın mânâsından daha mükemmel, şümullü, kâmil mânâları ile bu Kur'an'ı getiren nasıl olur da dili yabancı bir adamdan öğrenir? Azıcık bir akıl kalıntısı olan dahi bu sözü söylemez."[421]

Peki ya Arap olmayan bir kişi Arapçayı öğrenirse ne olur? Artık Arapça konuşan bir kişi olduğuna göre bir önceki başlıkta açıkladığımız sınıfa girer. Fakat, uygulamalı dilbilim ve benzer sahalarda yapılan akademik araştırmalara göre, dillerin ana dil ve öğrenilmiş, ikinci dil olması arasında farklar vardır. Mesela mecazla konuşma ve düz anlamlı konuşmayı ayırt etme hususunda, ana dili İngilizce olmayan kimseler ile ana dili İngilizce olanlar arasında farklar vardır.[422] Ailesinin ana dili İngilizce olamayanlar, belirli işlerde, dil performansı açısından, ailesinin ana dili İngilizce olanlardan çok daha kötü bir performans sergiliyorlar.[423] Ana dilini konuşanlar ile sonradan öğrenenler arasında neredeyse hiçbir fark görülmeyen durumlarda bile ciddi dilsel farklılıklar bulunuyor. Kenneth Hyltenstam ve Niclas Abrahamsson tarafından yürütülen *Who can become native-like in a second language? All, some, or none?* [Kimler ikinci dillerini ana dili gibi konuşabilir? Herkes mi? Bazıları mı? Yoksa hiç kimse mi?] başlıklı araştırmanın sonucuna göre bir dili sonradan öğrenenler arasında ehil olanlar, detaylı ve sistematik bir dilsel analizle fark edilmesi mümkün

420 Kur'an, 16:103

421 İbn Kesîr Tefsiri, Nahl Suresi 103. Ayet

422 Vanlancker–Sidtis, D. (2003) Auditory recognition of idioms by native and nonnative speakers of English: It takes one to know one. Applied Psycholinguistics 24, 45–57.

423 a.g.e.

olan bazı özellikler sergiliyorlar.[424] Dolayısıyla benzersizliğine işaret eden bütün hususiyetler göz önünde bulundurularak ve dil anlamında bir şaheser niteliğinde olmasına rağmen, Kur'an'ın, Arap olmayan veya ana dili Arapça olmayan biri tarafından yazılmış olması savunulamaz.

Hz. Muhammed ﷺ mi yazdı?

Şunu not etmekte fayda var: vahyin nazil olmaya devam ettiği zamanlarda Araplar, Hz. Peygamber'in şair olduğuna dair asılsız iddialarının ardından, Hz. Peygamber'i Kur'an'ın müellifi olmakla itham etmekten vazgeçmişlerdi. Prof. Mohar Ali, bu durumu şöyle ifade ediyor:

"İfade edilmesi gerekir ki Kur'an, aklı başında, okumuş hiçbir insan tarafından bir şiir kitabı olarak görülmez. Hz. Peygamber ﷺ de Kur'an'ın şiirleştirilmesine müsamaha göstermemiştir. Bu, tabi, Kureyş müşriklerinin, vahye karşı ilk itirazları sırasında Hz. Muhammed'in ﷺ bir şair olduğu yönünde ortaya attıkları bir iddiaydı; fakat çok geçmeden iddialarının mevzu ile bir münasebeti olmadığını anladılar ve eleştiri çizgilerini, ümmî [okuma yazma bilmeyen] olan ve şiir yazmak ile uzaktan yakından alakası olmayan Hz. Peygamber'in ﷺ, kendisi için yazılmış olan 'eski-zamanların hikayelerinin' kendisine sabahları ve akşamları okunması ile başkaları tarafından eğitildiğini yönünde değiştirdiler."[425]

Hususen belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber ﷺ, şiir veya kafiyeli nesir yazmak ile iştigal etmemiştir. Dolayısıyla onun dil anlamında yüksek niteliklere sahip bir eser ortaya koymuş olmasını iddia etmek makul bir düşüncenin hudutlarının oldukça ötesindedir. Kermani, şöyle yazıyor: "Ayetleri umuma

424 Hyltenstam, K. and Abrahamsson, N. (2000), Who can become native-like in a second language? All, some, or none? Studia Linguistica, 54: 150–166. doi: 10.1111/1467-9582.00056.

425 Ali, M. M. (2004) The Qur'an and the Orientalists. Ipswich: Jam'iyat Ihyaa' Minhaaj Al-Sunnah, s. 14.

açık bir şekilde okumaya başladığı zaman, şiir sanatı üzerinde bir eğitim almış değildi... Fakat Muhammed'in [ﷺ] sözleri, zamanın geleneksel şiir vezinlerini kullanan kahinlerin kafiyeli nesirlerinden çok farklı idi."[426]

Alim Tâki Osmânî, benzer bir şekilde, şöyle ifade ediyor: "Böyle bir beyan [Kur'an] hiç de sıradan bir şey değildi. Bu beyan, zamanının şairlerinden ve ilim insanlarından hiçbir tahsilde bulunmamış, şiirlerini okudukları toplantılarda tek bir parça dahi şiir okumamış ve kahinlerin toplantılarına hiçbir zaman iştirak etmemiş birinden geliyordu. Ve kendisinin şiir yazması bir yana, diğer şairlerin şiirlerini dahi hatırlamıyordu."[427]

Dahası, Hz. Peygamber'in hadisleri, Kur'an'dan açıkça farklı bir üsluptadır. Dr. Draz, hadisler ile Kur'an arasındaki üslup farkını şöyle özetliyor:

"Kur'an incelendiğinde, bütün kitap boyunca aynı üslubu görürüz, fakat Hz. Peygamber'in hadislerine baktığımızda ise durum bundan farklıdır. Kur'an ve hadisler, insanların, ulaşılması mümkün olmayan kuşlarla beraberce koşmasına benzer şekilde beraberdirler. İnsanların tarzına baktığımızda her birini Dünya'nın yüzeyinde bulunan türler olarak görürüz. Bazıları emeklerken bazıları hızlı koşarlar. Aralarından en hızlı koşanı Kur'an ile kıyaslarsanız, onların ancak yörüngeleri boyunca hızlıca hareket eden gezegenlere kıyasla dünyada hareket eden arabalardan ibaret olduklarını görürsünüz."[428]

Bununla beraber, Dr. Draz'ın argümanı, şairler ve spoken-word[429] sanatçıları açısından bakıldığında aklî açıdan pek

426 Kermani, K. (2006) Poetry and Language, s. 108.

427 Usmani, M. T. (2000) An Approach to the Quranic Sciences, s. 261.

428 Draz, M. A. (2001) The Qur'an: An Eternal Challenge. Çeviri ve editörlük: Adil Salahi. Leicester: The Islamic Foundation, s. 83.

429 Batı'da yaygın olan, serbest söz dizimlerinden oluşan, ritim, tekrar ve doğaçlama üzerinden şiir ve düzyazıların estetik bir şekilde okunmasıyla icra edilen bir müzik tarzı. (çev. notu)

kuvvetli görünmeyebilir. Şairler ve spoken-word sanatçılarının gündelik konuşmaları ve eserleri arasında, belirli bir zamanın ardından, mühim üslup farklılıkları oluşur. Bu yüzden, bu argümanı kullanarak Hz. Peygamber'in Kur'an'ın müellifi olduğu yönündeki iddiayı çürütmek, zayıf bir yöntem olur. Biz yine de burada bu bahse yer vermek istedik çünkü eğer üsluplar aynı veya benzer olsaydı, Kur'an'ın benzersiz, İlâhî bir kelam olması ihtimalini iptal ederdi. Kur'an'ın hiçbir yerinde Hz. Peygamber'in ﷺ hislerini ve tereddütlü bir halini yansıtan bir kısım yoktur.

Hz. Muhammed ﷺ peygamberliği boyunca çokça sıkıntılar ve imtihanlar geçirmiştir. Mesela çocukları, sevgili hanımı Hatice (r.a) vefat etmiş, boykota uğramış, en yakınında olan ashabına işkence edilmiş ve öldürülmüş, çocuklar tarafından taşa tutulmuş ve birçok savaşa katılmıştı; bütün bu hadiseler boyunca Kur'an'ın hitabı, İlâhî niteliklerini muhafaza etmiştir.[430] Kur'an'da hiçbir şey Hz. Muhammed'in ﷺ geçirdiği sıkıntıları ve imtihanları yansıtmamıştır [bu sıkıntı ve imtihanların etkisiyle İlâhî niteliğini kaybetmemiştir]. Fizyolojik ve psikolojik açıdan bakılacak olursa, bir insanın bu tür hadiseler yaşamasından sonra, duygularının Kur'an'ın dilsel niteliklerine tesir etmemesi mümkün değildir.

Kur'an, edebî bir perspektiften bakıldığında, emsali olmayan, mükemmel bir eser olarak bilinir. Bununla birlikte, içerisindeki ayetler vahiy süreci boyunca meydana gelen belirli şartlara ve hadiselere üzerine nazil olmuştur. Ayetlerin her biri tashih edilmeden, bir gözden geçirmeye uğramadan nazil olmasına rağmen, bir araya gelmeleriyle edebî bir şaheser ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in ﷺ edebî kabiliyetlerinin bir ürünü olarak izah etmek, temelsiz bir açıklamadır. Bütün edebî şaheserler, edebî anlamda

430 Lings, M. (1983) Muhammad: his life based on the earliest sources. 2. Gözden Geçirilmiş Baskı. Cambridge: The Islamic Texts Society, s. 53-79.

mükemmel bir hale gelebilmek için yeniden gözden geçirilmiş ve bazı kısımları çıkarılmıştır, fakat Kur'an tek seferde [bir değişme, düzeltme olmadan] nazil olmuş ve değişmemiştir.[431] İyi bir edebî eserin ortaya çıkması için mutlaka düzenlemeler ve değişiklikler yapılması gerekir. Hiç kimse 'kervan yolda düzülür' mantığıyla ince, sofistike bir edebî eser ortaya koyamaz. Yalnız görüyoruz ki Kur'an ayetlerinin nazil oluşunda onu diğer eserlerden ayıran bir durum söz konusu. Kur'an ayetleri, farklı durumlarda ve şartlarda nazil olmuştur ve bu ayetler, Hz. Peygamber ﷺ tarafından insanlara okunduğunda artık edebî niteliklerini geliştirmek için geri alınamazlar. Bütün bunlar dolaylı olarak ispat ediyor ki taklit edilemez bir kelam olarak Kur'an, Hz. Peygamber ﷺ tarafından yazılmış olamaz. Bunu ve yukarıda bahsedilen diğer delilleri dikkate aldığımızda varacağımız sonuç, Kur'an'ın Hz. Peygamber ﷺ tarafından yazılmış olmasının, eğer tamamen imkansız görülemiyorsa da imkansıza oldukça yakın olduğudur.

Bu noktayı daha da iyi vurgulamak için kendisinden övgülerle bahsedilen şair Ebu Tayyib Ahmed bin el-Hüseyin el-Mütenebbi el-Kindî'nin eserlerine değinebiliriz. El-Mütenebbi, Arap şairlerinin en büyüğü olarak bilinir. Dolayısıyla kimileri, Mütenebbi'nin eserlerinin benzersiz olması ve kendisinin de bir insan olması hasebiyle, Kur'an'ın da bir insan tarafından yazılmış olduğu sonucuna varmıştır. Böyle bir akıl yürütme şekli mantıklı değildir, çünkü Mütenebbi, şiirinin edebî niteliğinden tatmin olana kadar farklı biçimler denerdi.[432] Tabii ki Hz. Peygamber, Kur'an'ı bir düzenlemeye, değişime tabi tutmamıştı. Bu da demek oluyor ki Kur'an, ortaya koyduğu ürünü gözden geçirmesi gereken edebî bir dehanın eseri değildir.

431 Islamic Awareness (no date) The text of the Qur'an. Şuradan erişilebilir: http://www.islamic-awareness.org/Quran/Text/ [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

432 Arberry, A. J. (1967) Poems of Al-Mutanabbi. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-18.

Sonuç olarak, Kur'an'ın müellifliğini bir dehâya, hususen Hz. Peygamber'in ﷺ dehâsına atfetmek temelsizdir. Edebî bir deha dahi, eserini düzeltir, değiştirir ve geliştirir. Fakat Kur'an için böyle bir şey söz konusu değildir. İnsanların anlatım biçimleri, eğer ihtiyaç duyulan araçlar ve plan mevcutsa, taklit edilebilir. Bu durum, edebî dehâlar olan Shakespeare ve el-Mütenebbi üzerinden gösterilmiştir. Dolayısıyla eğer Kur'an, Hz. Muhammed'in ﷺ dehâsının bir sonucu olsaydı, taklit edilebilir bir kitap/kelam olurdu.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'in ﷺ edebî kabiliyetlerinin bir ürünü olduğu iddiasını çürüten ana argümanlardan biri de, insanların kendilerini ifade ediş biçimleriyle alakalı şablonların/ örneklerin/ planların ve bunları değiştirmemizi sağlayan araçların elimizde bulunmasıyla alakalıdır. İnsanların bütün ifade biçimleri - ister bir dehanın sonucu olsun, ister olmasın - eğer bu ifadenin bir taslağı, şablonu, örneği mevcut ise taklit edilebilir. Bu durumun farklı ifade biçimleri olan sanat, edebiyat ve hatta karmaşık teknolojiler için dahi doğru olduğu gösterilmiştir. Mesela sanat eserleri gayet müstesna veya şaşırtıcı bir şekilde emsalsiz görülse de taklit edilebilir.[433] Ne var ki mevzu Kur'an olduğunda, elimizde bir örnek (Kur'an-ı Kerîm) ve onu değiştirmek ve düzenlemek için ihtiyacımız olan araçlar (klasik Arapçanın sonsuz kelime kümesi ve dil bilgisi kuralları) mevcut. Fakat hiç kimse Kur'an'ın belagatini, özgün edebî formunu ve üslûbunu taklit edebilmiş, bir benzerini ortaya koyabilmiş değil.

9. Dolayısıyla en iyi açıklama, Kur'an'ın Tanrı'dan geldiği yönündedir.

Kur'an, bir Arap tarafından, Arap olmayan bir kişi tarafından veya Hz. Peygamber ﷺ tarafından yazılmış olamayacağı-

433 Buna Picasso'nun sanatı örnek olarak verilebilir. Şuradan erişilebilir: http://www.sohoart.co/artist/Pablo-Picasso.html [Erişim tarihi: 6 Ekim 2016].

na göre, en iyi açıklama Kur'an'ın Tanrı'nın vahyi olduğudur. Bu, Kur'an'ın taklit edilemezliğine en iyi açıklamayı sağlıyor, çünkü elimizdeki bilgiler ışığında görüyoruz ki diğer açıklamaların savunulacak bir tarafları yoktur. Varılan bu sonuca, 'bu çıkarımda bulunabilmek için evvela Tanrı'nın var olduğunu varsaymak gerekir' diyerek bir itirazda bulunulabilir. Fakat sunduğumuz argüman, Tanrı'nın var olduğunun baştan kabul edilmesini gerektirmese de, argümanın en iyi anlatılabileceği insanlar, Tanrı'nın varlığına hâlihazırda inanan insanlardır. Bu da mühim bir mesele değildir, çünkü kitabın ilk bölümlerinden beri süregelen bir anlatım ile Tanrı'nın varlığına değinilmiştir.

Bunun aksine, Tanrı'nın var olduğunun önceden kabul edilmesinin zorunlu olmadığı da ifade edilebilir ve dolayısıyla Kur'an'ın taklit edilemez oluşu, İlâhî bir Varlık'ın varlığına işarettir. Eğer Kur'an'ı bir insan (bir Arap, Arap olmayan bir kişi veya Hz. Muhammed ﷺ) yazmış olamaz diyor isek - ve diğer bütün açıklamalar tükenmiş ise - Kur'an'ın müellifi kim olabilir? Bu zâtın, bilinen bütün metin yazarlarından daha üstün bir lisan kabiliyetine sahip olması gerekir. Bütün insanlardan yüksek seviyede lisan kabiliyetine sahip bir varlığı tanımlayan tek kavram Tanrı kavramıdır. Tanrı, şüphesiz ki en büyüktür. Dolayısıyla Kur'an'ın taklit edilemez bir kitap/kelam oluşu, Tanrı'nın varlığı için aklî bir zemin sağlıyor veya en azından aşkın bir varlığa işaret ediyor.

Alternatif çıkarımlar

Kur'an'ın taklid edilemezliğinin kaynağı için iki alternatif çıkarım öne sürülebilir: aşkın bir varlıktan gelmiş olması veya şeytandan gelmiş olması. Bu alternatif çıkarımlar, ihtimal dışıdır; çünkü bu bölümde sunmuş olduğumuz merkez argümana dahil değildirler. Yine de bu çıkarımlara değinerek neden ana tartışmamıza dahil etmediğimizi göstereceğiz.

Kur'an'ın aşkın bir varlıktan geldiğini kabul etmek, Tanrı yerine anlamsal/semantik bir ikamede bulunmaya benziyor. "Aşkın bir varlık" derken kastedilen şey nedir? Aşkın bir varlık için en doğru açıklama zaten Tanrı değil midir? Eğer bu "aşkın varlık", insandan üstün bir kelam gücüne, kabiliyetine ve kudretine sahipse, bu kıstaslara en münasip varlık Tanrı değil midir? Kitapta Tanrı'nın varlığına dair birbirinden bağımsız deliller ortaya koyduk ve Tanrı'nın bizlerle irtibata geçmek isteyeceği kuvvetle muhtemel. Bu sonuca şuradan varıyoruz: Tanrı, bu kainatı yaratan olmakla beraber, insan hayatı için en münasip bir şekilde tasarlamış, bize şuur ve ruh vermiş, bir ahlak hissi bahşetmiştir. Açıktır ki Tanrı, kainatı özenle, dört başı mamur bir şekilde yaratmıştır. İşte bunun gibi, Tanrı'nın bizimle vahiy aracılığıyla irtibata geçmesi kuvvetle muhtemeldir. Öyleyse –Tanrı'nın kelamı olduğunu iddia eden bir kitap olan Kur'an'ın, İlâhî nitelikte bir kelam olduğuna dair delilimiz olduğunda, bu kelamın sahibinin Tanrı olduğunu söylememiz de gayet makuldür. Kur'an'ın, meçhul birtakım "aşkın varlıklar" tarafından yazılmış olduğunu iddia etmek, herhangi meçhul bir şeyi açıklamak için, herhangi bir meçhul varlığı öne sürmekle aynı şey olur.

Bu tartışmada ortaya koyulan teistik cevaplar genelde şeytanın Kur'an'ın müellifi oluşunu da göz önünde bulunduruyorlar. Bu açıklama savunulamaz. Kur'an'ın şeytandan veya bir tür ruhtan gelmiş olması mümkün değildir, çünkü bu iki şeyin varlığının temeli Kur'an ve vahyin kendisidir, deneysel/ampirik deliller değildir. Dolayısıyla eğer bir kişi Kur'an'ın şeytandan geldiğini iddia ediyorsa, evvela şeytanın varlığını ispat etmek ve nihayetinde de vahyi ispat etmek zorundadır. Kur'an'ı, şeytanın varlığını ispat etmek için bir vahiy olarak kullanmak, onun zaten İlahî bir metin/kelam olduğu anlamına gelir, çünkü şeytanın varlığına inanmak, ancak Kur'an'ın İlâhî bir kelam olduğunu kabul etmekle mümkündür ve dolayısıyla bu iddia kendi içerisinde tutarsızdır. Fakat eğer atıfta

bulunulan kitap/vahiy İncil ise, şeytana inanmanın geçerli bir temeli olarak gösterilmiş olmalıdır. İncil'in metinsel bütünlüğü ve tarihselliği üzerine yapılan çağdaş çalışmalara bakıldığında görülüyor ki, bu mümkün değildir.[434] Dahası, Kur'an'ın muhtevası analiz edildiğinde görülür ki Kur'an-ı Kerîm şeytanın öğretileri değildir, çünkü şeytan Kur'an'da yerilmiştir ve Kur'an'da, şeytanî bir hayat görüşünün aksine bir ahlak anlayışı teşvik edilir.

Netice

Bu bölüm, tanıklık ve 'en iyi açıklamaya çıkarım' yöntemlerini kullanarak, Kur'an'ın İlâhî tabiatı üzerine bir argüman ortaya koymuş oldu. Tanıklığın ne kadar temel ve elzem bir rolü olduğu vurgulandı ve 'en iyi açıklamaya çıkarım' yönteminin, gerçeklik hakkında sonuçlara varma hususunda makul ve geçerli bir akıl yürütme yöntemi olduğu gösterildi. Kur'an'ın taklit edilemez bir kelam olduğuna, tanıklık aracılığıyla kanaat getirebiliriz. Arap dil bilimcileri ve edebiyatçıları, Kur'an'ın benzersiz bir kelam olduğunu tasdik ediyor ve onlardan edindiğimiz tanıklığa dayalı bilgi, tesis edilmiş arka plan bilgisine istinaden teminat altındadır. Bu bilgiye göre Kur'an, insanlığa entelektüel bir dilbilimsel ve edebî bir meydan okumada bulunmaktadır, 7. asır Arapları bu meydan okumaya karşı koyabilecek en üstün edebî kabiliyete sahip topluluktur ve Araplar, Kur'an'ın eşsiz muhtevasını ve edebi formunu taklit edememişlerdir. Kur'an'ın taklid edilemezliğine dair tanıklığı kabul etmek makul olduğuna göre tesis edilmiş arka plan bilgisine istinaden kitabın eşsiz edebî ve dilsel niteliklerini açıklamak için 'en iyi açıklamaya çıkarım' yöntemi kullanılır. Birkaç mümkün açıklama mevcuttur. Bunlar bir Arap, Arap olmayan bir kişi, Hz. Muhammed ﷺ ve Tanrı'dır. Ulaştığımız bilgiler ışığında, bu eşsiz anlatımı bir Arap, Arap olmayan bir

434 Bkz.Textual Integrity of the Bible. Şuradan erişilebilir: http://www.islamic-awareness.org/Bible/Text/ [Erişim tarihi: 7 Ekim 2016].

kişi veya Hz. Muhammed ﷺ'ın yapmış olması savunulamaz, burada en iyi açıklama Kur'an'ın Tanrı'dan gelmiş olmasıdır.

Bu bölümde varılan sonuçları reddetmek, Dünya'nın küresel bir yapıda olduğunu reddetmeye veya nitelikli tıp uzmanlarının teşhislerini reddetmeye denktir. Dünyanın küresel yapısı, bir çoğumuz için tanıklığa dayalı bir bilgi aktarımı neticesinde bize ulaşmıştır ve tıp uzmanlarının teşhisleri ise en iyi açıklamaya çıkarıma bir örnektir. Bunlara, Dünya'nın küresel yapısı ve uzmanların tıbbî teşhislerine güvenmemizin sahip olduğumuz diğer bilgilere istinaden ortaya çıktığını ve tabiat üstü bir varlığın varlığını kabul etmek gibi olağanüstü iddialara sebep olmadığını söyleyerek mukabelede bulunulabilir. Bu itiraz biçimi oldukça da yaygındır. Ne var ki, natüralist bir ontolojiyi öngörmektedir [varlığı natüralist zeminde incelemektedir]. Bu da demek oluyor ki, bu tür endişelerin ardında, tabiat üstü olanın reddi ve bütün fenomenlerin fizikî süreçler ile açıklanabileceği varsayımı var. Böyle cüretkarca ortaya atılan bir dünya görüşü [felsefî natüralizm], kitabın evvelki bölümlerinde de gösterildiği gibi, zihin felsefesi, dilin edinimi ve gelişimi, nesnel ahlâkî hakikatler ve kozmoloji sahalarında yapılan modern çalışmalar ışığında tutarsız ve gerekçesizdir. Husûsen belirtmek gerekir ki, biz burada tabiatüstü bir varlığın var olduğunu öne sürmüyoruz, bunu zaten evvelki bölümlerde delillerin temeli olarak dile getirdik. Burada ancak daha önce varlığını delillendirdiğimiz Varlık'ın bazı gerçekler için en iyi açıklama olduğunu iddia etmiş bulunuyoruz.

Bölümü bitirirken şunu söyleyebiliriz ki, eğer açık fikirli ve cömert biri - tartışmaya kapalı varsayımların fikri kısıtlarından sıyrılmış bir şekilde - bu bölümde sunulan argümana, özellikle önceki bölümlerde sunduğumuz birikimin üzerine, erişirse, en makul sonuç olan Kur'an'ın İlahî bir kitap olduğu sonucuna varacaktır. Bütün bunlarla beraber, Kur'an hakkında ne yazılırsa yazılsın, ne söylenirse söylensin, hiçbir zaman onun

kelimelerini ve anlamlarını açıklamakta yeterli olamayız: "De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi."[435]

435 Kur'an, 18:109

Bölüm 14[436]
Nebevî Hakîkat

Allah'ın Elçisi

Kur'an'dan öğreniyoruz ki, bütün nebilere ve Resûllere ve bütün nebi ve Resûllerin insanlığı Tevhid'e [Allah'nın birliğine] ve O'na kul olmaya çağırmak ve insanlığa rehberlik etmek için gönderildiklerine iman etmemiz gerekiyor. Kur'an'da, okulda veya evde isimlerini işitmeye alıştığımız birçok nebi ve Resûlün ismi geçer: İbrahim, Musa, İsa, Davud, Yahya, Zekeriyya, İlyas, Yakup ve Yusuf, Allah'ın selamı her birinin üzerine olsun. Bu nebi ve Resûllerin görevi, kendilerine vahiy veya ilham edilenin bir tezahürü/tecellisi olmak, Allah'ın varlığının ve birliğinin şuurunda olmada, takva ve merhamette birer örnek olmaktır.

Hz. Muhammed'in ﷺ ismi Kur'an-ı Kerîm'de beş defa geçmekte[437] ve kitabın Cebrail *aleyhisselam* aracılığı ile kendisine vahyolunduğu Kur'an tarafından doğrulanmaktadır. Kur'an, Muhammed'in ﷺ son peygamber olduğunu tasdik

436 Bu bölümde ve sonrasında, geri kalan bölümlerin muhtevasına daha uygun olduğu düşünülerek 'Tanrı' yerine 'Allah ﷻ' lafzı kullanılmıştır."ﷻ" (celle, celâluhu) ifadesi "O'nun şanı ne yücedir" anlamına gelmektedir. Kitabın İngilizce asıl nüshasında müellif, kitap boyunca God (Tanrı) ifadesini kullanmış fakat biz, yaratıcı kavramından bahsedildiği yerlerde tanrı, İslam dini kapsamında yaratıcıdan bahsedildiği yerlerde Allah lafzını kullanmayı tercih ettik. (çev. notu)

437 Muhammed ismi dört defa, diğer bir ismi olan Ahmed ise bir defa geçmektedir. Bkz. http://corpus.quran.com/search.jsp?q=muhammad ve http://corpus.quran.com/search.jsp?q=ahmad [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

eder.[438] Bu açıdan, Hz. Peygamber'in ﷺ son peygamber olduğunu fikren kabul etmek oldukça basittir. Kur'an'ın İlâhî bir kitap olduğu kabul edildikten sonra, mantıken kitapta söylenilen her şey doğrudur, hakikattir. Kur'an'a göre Hz. Muhammed ﷺ son peygamber ise ve hakikatten ancak hakikat çıkıyor ise, Kur'an'ın Hz. Muhammed'e vahyolunduğu da bir hakikattir. İnkâra mahal vermeyen bu hakikatle beraber, Hz. Muhammed'in ﷺ son peygamber olduğu gerçeğine, onun hayatından, öğretilerinden, ahlakından ve dünya üzerindeki tesirinden hareketle de ulaşılabilir.

Hz. Muhammed'in ﷺ hayatı, onun -ve dolayısıyla Kur'an'ın- Allah'ın son peygamberi olduğu yönündeki iddiasını destekleyen en kuvvetli argümanları ihata ediyor. Hz. Peygamber'in hayatı incelendikten sonra onun bir yalancı olduğunu söylemek, şimdiye kadar hiç kimsenin doğruyu konuşmadığını söylemekle birdir. Anne diyerek çağırdığınız kişinin sizi doğurmadığını söylemekle eşdeğer bir durumdur. Hz. Peygamber'in ﷺ öğretileri; maneviyat, içtimai nizam, iktisat ve psikoloji [ruhsal meseleler] gibi birçok mevzuyu ihtiva ediyor. Onun hadisleri üzerine çalışmak ve öğretilerine bütüncül bir bakış açısıyla bakmak, aklı başında her insanda onun özel biri olduğu düşüncesini uyandırır. Karşılaştığı çokça zorluk karşısında takındığı ahlakî tavır dikkatle incelendiğinde nebevî ahlakın önemli işaretlerinden olan benzersiz bir hoşgörü, tahammül ve tevazu sahibi olduğu görülecektir. Hz. Muhammed'in ﷺ hayatı ve öğretileri, sadece Arap dünyasında değil bütün insanlık üzerinde muhteşem yankılar uyandırmıştır. Basitçe söylemek gerekirse Muhammed ﷺ, eşi benzeri görülmemiş bir hoşgörü, terakki ve adaletten sorumlu idi.

438 "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." Kur'an, 33:40

Hz. Muhammed'i ﷺ inkar etmek kişinin öz annesini inkar etmesi gibidir

13. bölümde de belirtiğimiz gibi, anne dediğimiz kişinin, annemiz olduğuna dair elimizdeki tek bilgi kaynağı, tanıklığa dayalı bilgidir. Bir doğum belgesi, hastane kayıtları veya bir DNA testiniz olsa dahi, her biri tanıklığa dayalı bilgiden ibarettir. Her durumda başkalarının size söylediklerine inanmanız gerekir. Yani doğum belgesini hazırlayan kişiye, hastane kayıtlarından mesul olan kişiye, DNA testinizi hazırlayan kişiye inanmanız gerekir. Esasında her biri, tanıklığa dayalı bilgi aktarımıdır; elinizde, sizi doğuran kişinin anne dediğiniz kişi olduğunu gösterecek hiçbir deneysel/ampirik delil yoktur. DNA testini kendiniz yapsanız dahi (ki bu pek de ihtimal dahilinde değildir), sizi doğuran kişinin anne dediğiniz kişi olduğuna dair kanaatiniz, DNA testinin sonuçlarını elde etme imkanınız temelinde oluşmamıştır. İroni şu ki; annenizin sizi doğurduğunu DNA testi sonucunda doğrulayabileceğinizi dahi, başka bir bilirkişinin size bunu söylemesiyle öğreniyorsunuz, çünkü siz henüz bu testi yapmış değilsiniz. Epistemik bir perspektiften baktığımızda, annenizin sizi doğurduğuna inanmanızın temelinde birkaç tane tanıklık, [birkaç kişinin ifadeleri] vardır. Hz. Muhammed'in ﷺ Allah'ın gönderdiği son peygamber olduğuna dair elimizde çok daha fazla tanıklık mevcut olduğuna göre, onun peygamber olduğunu inkar etmek, kendi öz annemizi inkar etmekle eştir.

Argüman

Hz. Muhammed, ﷺ 1400 sene önce işte bu basit, fakat bir o kadar da derin mesaj ile peygamberliğini beyan etti: *Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed ﷺ onun kulu ve elçisidir.*

Hz. Muhammed, ﷺ Mekke yakınlarında bir mağaraya giderek bir tefekkür ve uzlet döneminin ardından, 40 yaşında peygamber oldu. Peygamberliği, Kur'an'ın ilk ayetlerinin nazil

olmasıyla beraber başladı. Kur'an'ın mesajı gayet açıktı: hayatımızın nihai gayesi Allah'a ibadet etmektir. İbadet, İslam geleneğinde oldukça kuşatıcı bir mefhumdur; tanımak, sevmek, itaat etmek ve yalnıza Allah'a ibadet etmek anlamlarına gelir. (*bkz. Bölüm 15*).

Hz. Muhammed'in ﷺ peygamberlik iddiasını ve getirdiği mesajın doğruluğunu test etmek için, Hz. Muhammed'in ﷺ hayatı hakkında elimizde olan tarihî anlatıları ve tanıklıkları aklî bir şekilde irdelememiz, araştırmamız gerekir. Bunu yaptığımızda dengeli bir sonuca varabilecek bir konuma ulaşmış oluruz.

Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in iddiasını test etmek üzere aklî bir yaklaşım mevcuttur. Kur'an, Hz. Muhammed'in ﷺ bir yalancı, bir deli, yoldan çıkmış biri veya yanılmış, kandırılmış, kendi hevâsından konuşan biri olmadığını öne sürüyor. Onun Allah'ın peygamberi olduğunu doğrulayarak, hakikati söylediğini ifade ediyor:

" (Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir."[439]

"Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz."[440]

"Muhammed Allah'ın elçisidir..."[441]

Argümanımızı şöyle özetleyebiliriz:

> Hz. Muhammed ﷺ ya bir yalancı, ya aldanmış bir kişi, ya da hakikati söyleyen bir kişiydi.
> Hz. Muhammed ﷺ bir yalancı veya aldanmış bir kişi olamazdı.
> Buna göre Hz. Muhammed ﷺ, hakikati söylüyordu.

439 Kur'an, 81:22
440 Kur'an, 53:2
441 Kur'an, 48:29

Bir yalancı mıydı?

Hz. Muhammed'in ﷺ hayatını anlatan tarihi kaynaklar, O'nun karakterinde bir bütünlük olduğunu gösteriyor. O, bir yalancı değildi ve ona karşı böyle bir iddiada da bulunulamaz. Bunun sebepleri de çoktur mesela getirdiği mesajın düşmanları tarafından dahi "El-emîn (kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran)"[442] olarak tanınıyordu.

Hz. Muhammed'in ﷺ mesajı, içinde bulunduğu toplumun iktisadi ve idari yapılarını sarsıyordu. 7. asır Arap toplumu, ticaret merkezli bir yapıya sahipti. Mekke toplumunun liderleri, İbrahim aleyhisselam tarafından bir ibadet yeri olarak inşa edilen Kabe'deki 360 put ile tacirleri Mekke'ye çekiyordu. Hz. Muhammed'in ﷺ mesajı gayet basitti, fakat 7. asır Araplarının çok tanrıcı inançlarına ciddi bir şekilde meydan okuyordu. Bu toplumun liderleri, ilk başlarda bir tesir gösteremeyeceğini düşünerek Hz. Peygamber ile alay ettiler. Fakat O'nun mesajı, toplumdaki üst düzey şahsiyetlerin ihtidalarıyla beraber peyderpey kökleşmeye başladıkça Mekke'nin liderleri Hz. Peygamber'i fiziki ve psikolojik açıdan kötülemeye, O'na zarar vermeye başladılar.

İnançlarından ötürü zulme, boykota uğramış ve çok sevdiği şehri Mekke'den sürülmüştü. Aç kalmış, kanları ayaklarına inecek kadar çocuklar tarafından taşlanmıştı. Hanımı vefat etmiş ve sevgili ashabına işkenceler, zulümler edilmişti.[443] Bir yalancı, genellikle dünyevî bir menfaat uğruna yalan söyler, Hz. Peygamber'in güvenilirliğini ve itibarını kuvvetlendiren bir gerçek de bununla alakalıdır. Hz. Muhammed ﷺ, mesajını iletmek için büyük çileler çekmiş[444] ve davetini sonlandırması için teklif edilen zenginliği ve gücü peşinen reddetmiştir. O, insanları Allah'a davet ederken hiçbir taviz vermemiştir.

442 Lings, M. (1983) Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources, s. 34.

443 a.g.e, s.52

444 a.g.e, s. 52-79

Arapça ve İslam çalışmaları profesörü Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*[445] isimli eserinde bu mevzuya değiniyor ve O'nun bir düzenbaz olarak nitelendirilmesini yersiz, akıl dışı bulduğunu ifade ediyor: "İnançları uğruna zulme uğramaya hazır olması, O'na inanan ve O'nu bir lider olarak gören insanların yüksek ahlâkî şahsiyetleri ve nihai olarak muvaffakiyetinin büyüklüğü işte bunların hepsi, onun doğruluğuna işaret ediyor. Muhammed'in bir düzenbaz olduğunu düşünmek, sorunları çözmek yerine, daha çok sorun üretiyor.[446]

Aldanmış mıydı?

Hz. Muhammed'in ﷺ aldanmış biri olduğunu iddia etmek, O'nun Allah'ın peygamberi olduğu yönünde kandırılmış olduğunu iddia etmektir. Eğer bir insan aldanmış ise, aksi yönde hangi delil ortaya koyulursa koyulsun, inandığı şeye sıkı sıkıya bağlı kalır. Bir başka cihetten bakarsak, aldanmış bir kişi, doğruluğuna inanarak yalan-yanlış sözler söyler. Hz. Muhammed ﷺ, eğer aldanmış biri olsaydı, hayatı boyunca birçok hadiseyi, yalanlarını desteklemek amacıyla kullanabilirdi. Mesela oğlu İbrahim'in vefat ettiği zaman, bunlardan biridir. İbrahim çok erken bir yaşta vefat etmişti ve vefat ettiği gün de güneş tutulması gerçekleşmişti. Birçok Arap, güneş tutulmasını Hz. Peygamber'in oğlunun vefatına bağladılar. Eğer Hz. Peygamber aldanmış bir kişi olsaydı, böyle bir fırsatı kaçırmaz ve iddiasını kuvvetlendirmek için kullanırdı. Fakat o, insanların bu iddialarını reddetti ve onlara şu şekilde cevap verdi: "Şüphesiz ki güneş ve ay, hiçbir kimsenin ölümü veya doğumu sebebiyle tutulmazlar. Onlar, Allah'ın kudret ve azametini gösteren alâmetlerden iki alâmettir! Siz onların tutulduğunu gördüğünüz zaman, namaza durunuz!"[447]

445 Kitabın Türkçesi Kuramer (29 Mayıs Üniversitesi, Kuran Araştırmaları Merkezi) tarafından basılmıştır. (çev. notu)

446 Watt, W. M. (1953) Muhammad at Mecca. Oxford: Oxford University Press, s. 52.

447 Buharî, 2:23-24; Müslim, 3:28-36.

Hz. Peygamber, ahirete irtihalinden sonra olacaklarla alakalı birçok hadiseyi önceden haber vermiştir. Bu hadiseler, harfiyen, Hz. Peygamber'in söylediği şekilde vuku bulmuştur ve bu da aldanmış bir kişiden beklenecek bir şey değildir. Mesela:

Moğol İstilası

Hz. Muhammed'in ﷺ vefatından takriben altı yüz sene sonra, Moğollar, Müslümanların topraklarını işgal etmiş ve milyonlarca insanı kılıçtan geçirmiştir. İşgalin dönüm noktalarından biri de Bağdat'ın yağmalanmasıdır. Bağdat o zamanlarda, ilim ve kültür şehri olarak biliniyordu. Moğollor 1258 senesinde Bağdat'a vardılar ve iki hafta boyunca kan döktüler. Şehri yıkmaya kararlı idiler. Binlerce kitap yakılmış, bir milyona yakın insan öldürülmüştü. Bu hadise, İslam tarihinde önemli bir yer tutar.

Moğollar Arap değillerdi, yassı burunları, küçük gözleri vardı ve botları da keçeden yapma idi; botlarının üzerinde kürkten yapma *degtii* denilen bir kaplama vardı. Bütün bunlar Hz. Peygamber tarafından, Moğol istilasından yüzlerce sene evvel dile getirilmiştir: "Resûlullah salla`llahu aleyhi ve sellem: "Kıyâmet kopmaz, tâ ki, siz Araplar yabancı milletlerden Hûz ve Kirman halkı ile muhârebe etmedikçe" demiş (ve bu iki iklim halkını) yüzleri kırmızı, burunları basık, gözleri küçük, yüzleri -deri üstüne deri kaplanmış kalkanları gibi- kalın etli, ayakkabıları da yün (keçe çarık) diye tavsîf buyurmuştur."[448]

Yüksek binalar inşa etmede yarışılması

"Adam: "Bana Kıyamet'in saatinden haber ver." dedi.

Resûlullah (Sallallahu Aleyhi Vesellem): "Onun hakkında soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir." buyurdu.

448 Buhari, Hadis No: 1468

Kur'an, 39:29Adam: (O halde) bana alametlerinden haber ver." dedi.

Resûlullah (Sallallahu Aleyhi Vesellem): "Cariyenin efendisini doğurmasını, ayağı çıplak giyimsiz fakir koyun çobanlarının yüksek bina yapmada birbirleriyle yarışmalarını görmendir."buyurdu."[449]

İfadedeki netliğe dikkat ediniz: hususi bir topluluk tanımlanmış; çıplak ayaklı, fakir koyun çobanları. İslam ilim geleneğine göre bu ifade açıkça, Bedevî Araplara[450] atıfta bulunmaktadır. Hz. Peygamber "yüksek binalar yapmada birbirleriyle yarışmaları.." gibi daha genel bir ifade kullanarak kendini sağlama alabilir ve dünyadaki herhangi bir topluluğa atıfta bulunabilecek şekilde esnek bırakabilirdi. Bugün Arap yarımadasında görüyoruz ki, bir zamanlar fakir koyun çobanları olanlar, bugün, en yüksek binaları inşa etmekte yarışıyorlar. Bugün Dubai'deki Burc Halife, 828 metre ile dünyadaki en yüksek insan yapımı binadır.[451] Tamamlandıktan kısa bir süre sonra, Suudi Arabistan'dan başka bir rakip aile daha büyüğü olan 1000 metrelik Kraliyet Kulesi'ni (Cidde Kulesi) inşa edeceklerini ilan etmişlerdir 2019'da tamamlanması beklenmektedir. Nitekim görmekteyiz ki, kim daha yüksek binayı inşa edecek diye birbirleriyle yarışmaktadırlar.[452]

Dikkat edilmesi gereken şey şudur ki, bölge insanlarının 50-60 sene evveline kadar doğru düzgün evleri dahi yoktu. Hatta birçoğu hala Bedevî idiler ve çadırlarda yaşıyorlardı. 20. asırda

449 Buhari, Fiten: 25; Ahmed bin Hanbel, Müsned, II/313)

450 Zarabozo, Jamaal al-Din. Volume 1. (1999) Commentary of the Forty Hadith of An-Nawawi. Al-Basheer Publications and Translations, s. 270.

451 Burj Khalifa. (2016) Facts & figures. Şuradan erişilebilir: http://www.burjkhalifa.ae/en/the-tower/factsandfigures.aspx [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

452 Carrington, D. (2014) Saudi Arabia to Build World's Tallest Tower, Reaching 1 Kilometer into the Sky. Şuradan erişilebilir: http://edition.cnn.com/2014/04/17/world/meast/saudi-arabia-to-build-tallest-building-ever/ [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

petrolün keşfi ile beraber bölgenin dönüşümü başlamış oldu. Eğer petrol olmasaydı, belki de bölge hala Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki gibi çorak bir çöl arazisi olarak kalacaktı. Eğer bu Hz. Peygamber'in basitçe bir tahmininden ibaret ise, petrolün keşfi büyük bir şans eseri olsa gerek. Dahası, eğer Hz. Peygamber sadece bir tahminde bulunuyor idiyse, bu tahmini kendi zamanının süper güçleri olan Roma ve Persler ile - ki onların yüksek, abartılı binalar ve saraylar inşa etmeye meyli zaten vardı - ilişkilendirilmesi daha mantıklı olmaz mıydı?[453]

Mekke'deki tüneller ve dağlarının boyunu aşan binalar

Hz. Muhammed ﷺ Mekke'de tüneller açılacağını ve inşa edilen binaların, dağların boyunu aşacağını haber vermiştir: "Mekke'nin dağları delinmiş (tüneller yapılması), binaları dağlara erişmiş, saatin gölgesi inananların üzerine düşmüş gördüğünde, vakit gelmiştir."[454]

453 Zakariya, A. (2015). The Eternal Challenge: A Journey Through The Miraculous Qur'an. London: One Reason, s. 69-70.

454 (İbn Ebi Şeybe, Musannef, 124) Bu hadisin rivayet zinciri, Hz. Peygamber'in bir sahabesinde sona ermektedir. Alimler gaybdan haber verildiği için bu hadisin sahîh olduğunu ifade etmektedirler. Bazı alimler, sahabelerin, mesele kıyamet olduğu zaman, Hz. Peygamber'in hadisleri gibi açıklığa kavuşmuş bir bilgiye referansta bulunmadan, böyle bir ifadede bulunmayacağını ifade etmişlerdir.

Bugün, 2018 senesinde eğer Mekke'yi ziyaret ederseniz ki fotoğraflara internetten de erişebilirsiniz - boyu şehrin bazı dağlarını dahi aşan binalar görebilirsiniz. İşte bir örneği:

Bu rivayette 'tüneller' için kullanılan Arapça kelime, özellikle, içinden su akan tünellere atıfta bulunmaktadır. Bu da Hz. Peygamber'in vefatından yüzlerce sene sonra inşa edilen kanalizasyon sistemine atıf olabilir.

Sahih rivayetlerde geleceğe dair geçen birçok ifade vardır. Bunlardan bazılarını kavramsal bir mevzuya işaret etmek için sizlerin dikkatine sunmuş olduk: bir kişinin gelecekten tutarlı bir şekilde haber vermesi, onun güvenilir biri olduğuna dalalet eder, aldanmış biri olduğuna değil.

Hz. Peygamber'in öğretileri, şahsiyeti ve dünyada eşi benzeri görülmemiş tesiri, aldanmış biri olmadığına ve dolayısıyla mutlaka hakikati söylediğine dair güçlü birer delildir. Bunları bölümün ilerleyen kısımlarında daha derinden inceleyeceğiz.

Hem yalancı, hem de aldanmış biri miydi?

Bir kimsenin hem yalancı, hem de aldanmış biri olması mümkün değildir. Yalancılık, kasten yapılan bir şeydir, fakat aldanma ise bir kimsenin aslında doğru olmayan bir şeye doğru imiş gibi inanmasıdır. İki durum taban tabana zıttır. Hz. Peygamber'in hem bir yalancı, hem de aldanmış bir kişi olması mantıken imkansızdır, çünkü Hz. Peygamber bir yandan kasten yalandan yere bir iddiada bulunup, diğer yandan bu iddianın doğru olduğuna inanmış olamaz.

Hakikati söylüyordu

Buraya kadar tartışılanları göz önünde bulundurarak varılabilecek en makul kanaat, Hz. Peygamber'in hakikati söylemiş olmasıdır. Bu kanaat, tarihçi Dr. William Draper'in sözlerinde şöyle yankı buluyor: "Jüstinyen'in vefatından, M 569, dört sene sonra, Mekke'de, Arabistan'da doğan, insanlık tari-

hinin en etkili şahsiyeti... Birçok imparatorluğun dini lideri olan, insanlığın üçte birinin günlük hayatına rehberlik eden bir insan, belki de Tanrı'nın bir elçisi olmayı hak ediyordur."[455]

İtirazlar

Hz. Muhammed'in ﷺ engin öğretileri, yüksek şahsiyeti ve emsalsiz tesirinden bahsetmeden evvel, birkaç itiraza değinmemiz gerekiyor.

Efsane

Sunduğumuz argümana karşı getirilen itirazlardan birinde, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiasının farklı bir şekilde açıklanabileceği iddia edilir. Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiasının bir efsane olduğunu öne sürerler. Bir diğer deyişle, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin tarihte yeri yoktur. Bu iddiaya göre Hz. Peygamber'in hayatı hakkındaki tanıklıklar ve rivayetler güvenilir değildir veya birbirinden bağımsız olarak doğrulanamazlar. Burada, aslında, İslam tarihine karşı duyulan bir güvensizlik söz konusudur.

'Efsane' itirazı tutarsızdır ve ilim insanlarının Hz. Peygamber'in hayatı hakkında bilgi edindikleri kaynakların tarihi bütünlüğünden nasıl emin olduklarının bilinmemesinin sonucunda ortaya atılan bir itirazdır. İslam ilim geleneğinde tarihi metinlerin muhafazası iki ana öğeye dayanır: *isnâd*, yani 'rivayet zinciri' ve *metin*, yani 'rivayetin yazılı metni'. Bir senedin, sağlam bir rivayet zincirinin tesis edilmesinde oldukça sıkı kıstaslar tatbik edilmektedir. Burası, İslam ilim geleneğinde *ilm'ül hadis* olarak bilinen bu sahanın detaylarına girmenin yeri değil; yine de bazı şartları özetlemek, ne kadar kuvvetli bir usûl olduğunu göstermeye yetecektir:

Rivayet zincirinin sahih olabilmesi için, bütün râvîler birçok

455 Draper, J. W. (1905) History of the Intellectual Development of Europe. New York and London: Harper and Brothers Publishers. I. Cilt, s. 329-330.

kıstasa uygun olmak zorundadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Râvînîn ismi, lakabı, unvanı, soyu ve mesleği bilinmelidir.

Rivayet zincirinin en başındaki kişi, rivayeti doğrudan Hz. Peygamber'den işittiğini söylemiş olmalıdır.

Eğer bir râvî, diğer bir râvînin rivayetine atıfta bulunuyorsa, aynı zaman diliminde yaşamış olmaları ve birbirleriyle görüşme ihtimali olması gerekir.

Rivayeti işitme ve aktarma sırasında, râvînin, fizikî ve zihni açıdan rivayeti anlama ve hatırlamaya muktedir bir durumda olması gerekir.

Râvî, dinine bağlı ve dürüst bir kişi olarak bilinmelidir.

Râvî, daha önce yalanla itham edilmemiş, yalancı tanıklık yapmamış veya bir suç işlememiş olmalıdır.

Râvî, diğer güvenilir insanların aleyhinde konuşmuş biri olmamalıdır.

Metnin veya senedin sahih olabilmesi için bazı kıstaslara uygun olması gerekmektedir. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Metin, sade ve basit bir ifade tarzına sahip olmalıdır, çünkü Hz. Peygamber'in o karşı konulmaz konuşma tarzı böyledir.

Eğer metinde bir amelden bahsediliyorsa bu amel umumi olarak bilinmeli ve tatbik ediliyor olmalıdır, eğer bilinmiyor ve tatbik edilmiyorsa reddedilir.

Kur'an'ın temel öğretilerine uymayan bir metin reddedilir.

Herkes tarafından veya oldukça geniş bir kitle tarafından bilinen tarihî hakikatlerle tutarlı olmayan bir metin reddedilir.[456]

456 Bkz. M. M Azami. (1978) Studies in Early Hadith Literature. Indianapolis, Indiana: American Trust Publications.

Mantık hatası

Argümana bir itiraz da mantıki açıdan hatalı olduğu öne sürülerek getiriliyor. Mesela, iddiaya göre, Hz. Peygamber ahlâka mugayir bir şekilde yalan söylemiyordu. Bunun yerine, çoğunluğun iyiliği için kendisinin bir peygamber olduğunu öne sürüyordu. Bir sosyal reformcu, toplumu değiştiren kişi olarak, ahlakî açıdan bozuk ve yozlaşmış olan bir toplumu düzeltmek adına böyle uç bir iddiada bulunması gerektiğine inanıyordu. Bu iddia, hakikati söylemediğinin farkında olduğu için, Hz. Peygamber'in aldanmış bir kişi olduğu anlamına gelmezdi ve ahlaka mugayirlik açısından da onu bir yalancı yapmazdı. Bu şekilde sadece ahlakî anlamda bir reformcu olurdu ve diğer birçok reformcu gibi çoğunluğun iyiliği için kötünün iyisini tercih etmesi gerekmişti.

Bu ilgi çekici itiraz, iki sebepten ötürü isabetsizdir. Birincisi, ihtiyaç duyulan ahlakî dönüşümleri gerçekleştirmek için peygamberlik iddiasında bulunulmasının gerektiğini iddia etmek mantıksızdır. Aslında bakılırsa Hz. Muhammed'in ﷺ İlâhî vahye muhatap olma iddiası, içinde yaşadığı toplumu değiştirmede aşama katetmesine engel olan şeyin ta kendisiydi. O'nunla alay ettiler, O'na zarar verdiler. Bir reformcu/ıslahatçı, ortaya atacağı iddia hedefine ulaşmada önünü tıkıyorsa, böyle bir iddiada bulunmaz. Kendisine şartlı olarak bir siyasi iktidar teklif edilmişti, bu da onun toplumdaki ahlakî yapıya müdahale edip değiştirebileceği anlamına geliyordu, fakat bu teklifi reddetti. Çünkü kabul ettiği takdirde 'Allah'tan başka ilah yoktur' çağrısını terk etmek zorunda kalacaktı. (*bkz. Bölüm 15*). Eğer bir ahlak reformcusu/ıslahatçısı olsaydı stratejisini değiştirirdi, fakat Hz. Peygamber, böyle yapmadı.

Hz. Peygamber'in öğretileri, şahsiyeti ve tesiri

Hz. Peygamber'in öğretileri, aldanmış veya yalancı bir kişinin öğretileri değildir. Öğretilerinin büyük bir bölümünde

insanlara şefkati, merhameti, tevazuyu, barışı, sevgiyi ve insanlara nasıl faydalı olabileceğimizi ve hizmet edebileceğimizi öğretmiştir. Hz. Peygamber'in şahsiyeti, kâmil, kusursuz bir şahsiyettir. Faziletlerin zirvesine ulaşmıştır; şefkatli, merhametli, mütevazi, müsamahakâr, âdil bir insandır ve yüksek bir insaniyet, sabır ve takva timsalidir. O'nun rehberliği, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir tesir uyandırmıştır. Hz. Peygamber'in bilgece liderliği ve hoşgörü, adalet, terakki, inanç hürriyeti ve diğer birçok sahadaki öğretileri gösteriyor ki o, aldanmış bir kişi değildir, aksine bir hakikat insanıdır.

Öğretileri ve şahsiyeti

Hz. Muhammed'in ﷺ öğretileri ve şahsiyeti, O'nun, insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmak için, ilâhî bir ilham/vahiy ile insanlığa rahmet olarak gönderilen asil bir insan olduğunu gösteren, apaçık işaretlerdir. Aşağıda, Hz. Peygamberin öğretilerinden ve yüksek şahsiyetinden bazı örnekleri sıralayacağız. Fazla söze gerek olmadığına, hadislerin kendilerini yeterince ifade ettiklerine inanıyorum. Nebevî hikmet üzerine ne kadar çalışır, ne kadar tefekkür edersek, Hz. Muhammed'i ﷺ o kadar çok sever ve O'nun kim olduğunu o kadar iyi idrak ederiz.

Öğretileri

Şefkat ve merhamet

"Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler. Rahim (akrabalık bağı) Rahmân'dan bir bağdır. Kim bunu korursa Allah onunla (rahmet bağı) kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan (rahmet bağını)koparır."[457]

"Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.)

457 Narrated by Abu Dawud and Tirmidhi. [Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16]

şöyle buyurmaktadır; "Şüphesiz Allah refiktir, rıfkı sever. Sertlik ve daha başka şeylere vermediği sevabı yumuşaklığa verir."."[458]

"Küçüklerine merhamet etmeyen, büyüklerine hürmet göstermeyen bizden değildir.."[459]

"Satışta, alışta ve borcunu istemekte kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin.."[460]

Kanaat ve maneviyat

"Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül tokluğudur."[461]

"Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve işlerinize bakar."[462]

"Allah'ı anmaksızın çok konuşmayın. Allah'ın zikri dışında çok söz söylemek, kalbi katılaştırır. Katı kalpli olanların ise, Allah'tan en uzak kimseler olduğu kesindir."[463]

"Allah'ı gözet ki, O'nu önünde bulasın. Bol ve geniş zamanında kendini Allah'a tanıt ve sevdir ki, O da seni sıkıntı durumunda tanısın. Şunu bil ki, başına gelmeyecek olan şey sana isabet edecek değildir. Sana isabet edecek olan şeyden de kurtulacak değilsin. Bil ki, yardım sabırla, ferahlık üzüntüyle beraberdir. Her zorluğun yanında mutlaka bir de kolaylık vardır."[464]

"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazanorucunututmak."[465]

---

458 Narrated by Bukhari in Al-Adab al-Mufrad. Hadis no: 472
459 Tirmizî, Birr, 15
460 Buhârî, Büyû' 16. Ayrıca bkz. İbni Mâce, Ticârât 28.
461 Buhârî, Rikak 15; Müslim, Zekât 130. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd 40; İbni Mâce, Zühd 9
462 Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539
463 Tirmizî, Zühd 62.
464 Müsned, 2803.
465 Buhârî, İmân, 2.

"Allah (c.c), "Ey âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden affını umduğun sürece, işlediğin günahlar ne kadar çok olursa olsun onların büyüklüğüne bakmadan seni bağışlarım. Ey âdemoğlu! Günahların gökleri dolduracak kadar olsa, sen benden bağışlanmanı dilersen, günahlarını affederim. Ey âdemoğlu! Sen yeryüzünü dolduracak kadar günahla huzuruma gelsen, fakat bana hiçbir şeyi ortak tutmamış, şirke bulaşmamış olsan, ben de seni yeryüzü dolusu mağfiretle karşılarım." buyurmuştur."[466]

"Allah Teala Hazretleri diyor ki: "Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, beni andıkça ben onunla beraberim. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet bana bir karış yaklaşacak olursa, ben ona bir zira [dirsekten parmak ucuna kadar olan mesafe] yaklaşırım. Eğer o, bana bir zira yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim. Kim bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım."[467]

Sevgi / Muhabbet

"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız!"[468]

"Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bir kişi hayırdan kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe mükemmel bir şekilde îman etmiş olmaz."[469]

"Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi

466 Tirmizî, Daavât 98

467 Buharî, Tevhid 15; 35; Müslim, Zikr 2, (2675), Tevbe 1, (2675)

468 Müslim, Îmân 93-94; Tirmizî, Et'ime 45; İbni Mâce, Mukaddime 9

469 İmam Ahmed b. Hanbel, El-Müsned, el-Fethu'r-Rabbani Tertibi, Ensar Yayıncılık: 1/113

için de istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olamaz."[470]

"Size eski ümmetlerin hastalığı sirâyet etti: Bu, hased ve buğzdur. Bu kazıyıcıdır (yok edicidir). Bilesiniz; kazıyıcı (yok edici) derken saçı kazır demiyorum. O dîni kazıyıcıdır (yok eder)..."[471]

"Biriniz kardeşini (Allah için) seviyorsa, ona sevdiğini söylesin."[472]

"Îmândan sonra en makbul amel, mahzûn gönüllere tesellivermektir."[473]

Cemiyet ve sulh

Bir kimse Resûlullah aleyhissalatü vesselama: "Müslümanın hangi ameli daha hayırlıdır?" diye sordu. Hz. Peygamber de: "Tanıdık tanımadık herkese yemek yedirmen ve selam vermendir." buyurdu.[474]

"Halkın arasını düzelten ve bunun için hayır niyetiyle söz ulaştıran veya hayır kasdıyla yalan söyleyen, yalancı değildir."[475]

"Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez; insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetini her zaman anmak şükür, bunu terketmek ise nankörlüktür; toplulukta rahmet, tefrikada âfet vardır"[476]

"Vallâhi mü'min değildir, vallâhi mü'min değildir, vallâhi mü'min değildir." "Kim Ya Resûlallah?" diye sorduklarında, Peygamberimiz (asm) şöyle buyurdu: "Komşusu, belâlarından emin olmayan kimse (mü'min değildir)" Bir diğer nakilde şöyle buyurulmuştur: "Kötülüklerinden komşusunun emin

470 Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71, 72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân, 19, 33
471 Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 57
472 Ebû Dâvud, Edeb 122, (5124); Tirmizî, Zühd 54, (2393).
473 Taberânî, 140
474 Buhârî, Îmân 6, 20; Müslim, Îmân 63
475 Buharî, Sulh 2; Müslim, Birr 101
476 Müsned, IV, 278, 375; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr", 35

olmadığı kişi Cennet'e giremez."[477]

"Ey İnsanlar! Rabbiniz bir, ceddiniz birdir. (Hepiniz Adem'den geldiniz. Adem ise topraktan yaratılmıştır. Allah indinde en mükerrem ve makbûl olanınız, O'ndan korkup çekinen takvalı olanınızdır). Dikkat edin! Arab'ın başka ırka, başka ırkın da Arab'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak (dindarlık ve ahlâkta) takvadadır."[478]

"Komşusu açken tok olarak yatan kimse bizden değildir.."[479]

Hayırseverlik, sadaka ve insanî yardım

"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Allah Teâlâ şöyle buyurdu" demiştir: "Ey âdemoğlu! (Allah için) infak et ki, sana da infak olunsun!"[480]

"Sadaka vermek malı eksiltmez. Kul başkalarının hatalarını bağışladıkca Allah da onun şerefini arttırır. Kim Allah için alçak gönüllü davranırsa, Allah da onu yükseltir."[481]

"Hastayı ziyaret edin, aç olanı doyurun, esiri kurtarın!"[482]

"Kolaylaştırınız! Zorlaştırmayınız! Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz! Birbirinizle anlaşın, iyi geçinin, ihtilâfa düşmeyin!"[483]

"Çalıştırdığınız kimsenin ücretini henüz teri kurumadan veriniz!"[484]

---

477 Buhari, Edeb, 29; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/387.

478 16 Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 411. Ahmed b. Hanbel tahric etmiştir. (bk. el-Müsned, Müessesetu'r-rialse, 1421-2001,38/474/h. no:23489.

479 Hakim, Müstedrek, 4/183, no: 7307.

480 Buhâri, Tefsîru sûre (11) 2; Nefekât 1; Tevhid 35; Müslim, Zekât 36, 37. Ayrıca bk. İbni Mâce, Keffârât 15

481 Müslim, Birr 69. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 82

482 Buhârî, Cihâd 171, Et'ime 1, Nikâh 71, Merdâ 4

483 Buharî, 3:72

484 Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, IV/97

"Resûlullah (ﷺ)'ın nezdinde her iyilik bir sadakadır."[485]

Şahsiyet ve âdâb

"Mü'minlerin iman bakımından en kâmil/olgun olanı; ahlâkı güzel olan ve âilesine nâzik davranandır."[486]

"Allah Teâlâ bana, "O kadar mütevâzî olun ki kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin!" diye emretti."[487]

"Sakın zanna yer vermeyin. Zira zan, sözlerin en yalanıdır. Tecessüs etmeyin, haber koklamayın, rekabet etmeyin, hasetleşmeyin, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin; ey Allah'ın kulları, Allah'ın emrettiği şekilde kardeş olun."[488]

"Allah'a ve son güne îmân eden hayır söylesin yâhud sussun!"[489]

"Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır."[490]

"Zandan sakının, çünkü zan, sözün en yalanıdır"[491]

"Gerçek babayiğit, güreşte rakîbini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olan kimsedir."[492]

Çevre ve hayvanlar

"Yarın kıyametin kopacağını bilseniz bile, bugün elinizdeki fidanıdikin."[493]

485 Buhari, Edeb, 33.
486 Nesâî, Işretu'n-Nisâ, 229; Tirmizî, İman hadis no: 2612.
487 Müslim, Cennet, 64.
488 Müslim, c.3, s.1985, Birr 28 (2563)
489 Buhârî, Rikaak, 23
490 Buhârî, Edeb, 38
491 Buhârî vesâyâ, 8; Nikâh, 45; Müslim, Birr, 38; Tirmizî, Birr, 56.
492 Buhârî, Edeb 102; Müslim, Birr 106-108.
493 Buharî, el-Edebül-Müfred s. 168, Heysemî, a.g.e. 4,, 63. Münâvî, Feyzul-Kadîr 3, 30.

"Müslüman bir kişi bir ağaç diker veya ekin eker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şey kıyamete kadar o kimseyesadakadır."[494]

(Mümin) kardeşine tebessüm etmen sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırman sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yol göstermen sadakadır. Yoldan taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırıp atman da senin için sadakadır."[495]

...Sahâbîler: Yâ Resûlallah! Hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır? dediler.

Resûlullah: - " (Evet, kendisinde hayât olan) her yaş ciğeri sulamaktaecirvardır" buyurdu."[496]

"Kim haksız yere bir serçe kuşunu öldürürse, kıyamet günü Allah onu sorguya çekecektir."[497]

"Fâhişe bir kadın, sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında dönen bir köpek gördü, susuzluktan dilini çıkarmış soluyordu. Kadıncağız mestini çıkararak (onunla su çekip köpeği suladı). Bu sebeple kadın mağfiret olundu."[498]

Bir defasında Hz. Peygamber (ﷺ) Sa'd'e uğradı. Sa'd abdest alıyordu. Resûlullah (ﷺ), (onun suyu aşırı kullandığını görünce); "Bu israf nedir?" diye sordu. Sa'd de, "Abdestte de israf olur mu?" dediğinde Hz. Peygamber (ﷺ) de "Evet, hatta akmakta olan bir nehirde abdest alsan bile..." şeklinde cevapverdi."[499]

494 Müslim, Musakat, 10.
495 Tirmizî, Birr, 36.
496 Buhârî, Şirb 9, Vudû 33, Mezâlim 23, Edeb 27; Müslim, Selâm 153, (2244); Muvatta, Sıfatu'n Nebi 23, (2, 929-930); Ebû Dâvud, Cihâd 47, (2550).
497 Kenzu'l-Ummal, h. no: 39969
498 Müslim, Tövbe 155, (2245).
499 Ebu Davud, Cihad, 21, c. III, s. 27.

Hz. Peygamber'in şahsiyeti

Aşağıdaki nakiller ve rivayetler Hz. Muhammed'in ﷺ bazı hususiyetlerini ve şahsiyetini özetlemektedir:

Tahammül, merhamet ve şefkati

Hz. Peygmber himayesi altındaki Müslümanlar ve gayrimüslimleri muhafaza için bir savaştayken dişi kırılmış ve yüzü yaralanmıştı, bunun üzerine müşriklere beddua etmesini söyleyenlere: "Ben lanetçi olarak değil, alemlere rahmet olarak gönderildim."demiştir."[500]

"Enes (r.a) şöyle der: ...Efendimiz'e tam on yıl hizmet ettim. bana bir defa bile "Üf!" demedi. Yaptığım bir şey sebebiyle; "Niçin böyle yaptın?" demediği gibi, yapmadığım bir iş sebebiyle de bir kez bile; "Şöyle yapsan olmaz mıydı?" demedi."[501]

Enes bin Mâlik (r.a) anlatıyor: Resûlullah ile birlikte yürüyordum. Onun üzerinde Necran kumaşından yapılma, kalın yakalı bir cübbe vardı. Bir bedevî, arkadan yetişip Allah Resûlü'nün cübbesinden şiddetle çekti. Efendimiz'in boynuna baktım; çekmenin şiddetinden, cübbenin yakası orada iz bırakmıştı! Bedevî: "Ya Muhammed! Allah'ın senin yanında bulunan malından şu iki devemin üzerine yükle! Çünkü sen bana ne kendi malından, ne de babanın malından yükleyecek değilsin" dedi. Resûlullah tebessüm etti. Sonra da bir adam çağırdı ve: "Şu iki deveden birisine arpa, diğerine hurma yükle!" buyurdu."[502]

Bir keresinde bir adam Hz. Peygamber'den borç iadesi talep ediyordu ve oldukça kötü davranıyordu. Hz. Peygam-

500 Ibn Musa Al-Yahsubi, Q. I. (2006) Muhammad Messenger of Allah: Ash-Shifa of Qadi 'Iyad. Translated by Aisha Abdarrahman Bewley. Cape Town: Madinah Press, s. 55. [Müslim]

501 Buhârî, Savm 53, Menâkıb 23; Müslim, Fedâil 82.

502 Müslim, Zekât, 128.

ber'in ashabı yanındaydı ve bu adamı yakalayıp onunle sertçe konuştular. Fakat Hz. Peygamber, yanındaki sahabeye "Şu anda hem ben, hem de bu şahıs, senden daha farklı bir davranış beklemekteyiz. Sen bana, borcumu güzel bir şekilde ödememi, ona da alacağını daha uygun bir dille istemesini tavsiye etmeliydin. Gerçi borcun vâdesinin dolmasına daha üç gün var ama, haydi sen kalk, ona borcumu öde! Kendisini korkuttuğun için de bir miktar fazla ver!" buyurdu. Borç istemeye gelen bu kişi, sonradan Müslüman olan Zeyn bin Sa'ne idi."[503]

"Küçüklerine şefkat göstermeyen bizden değildir.." [504]

Hz. Peygamber'in ﷺ ashabına eziyet edilmiş, öldürülmüşlerdi; kendisi boykot edilmiş, aç bırakılmış ve alaya alınmıştı. Hz. Peygamber'e ve ona tâbi olanlara karşı birçok adaletsizlik ve yanlışlık yapılmıştı. Fakat o Mekke'yi fethettikten sonra fetih gününü "iyilik ve ahde vefâ günü" olarak tanımlamıştır."[505]

Şemaili ve ulaşılabilirliği

Hz. Peygamber'in ﷺ ashabının, kendisinin görünüşü, şemaili hakkındaki bazı nakilleri şöyledir:

Abdullah bin Hâris (ra): "Allah Resûlü'nden daha çok tebessüm eden bir kimse görmedim." demiştir.[506]

Berâ Âzib (r.a) anlatıyor: "Fahr-i Cihan Efendimiz'in mübarek saçı ne çok dalgalı ne de tamamen düzdü. Orta boyluydu. Göğsü ile iki omzunun arası genişçeydi. Gür saçları başından kulak memesine kadar inerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi kırmızı renkli bir elbise içinde görmüştüm;

503 Al-Bayhaqi, Ibn Hibban, Tabarani ve Abu Nu'aym'da rivayet edilmiştir.
504 Ebû Dâvûd, Edeb 68.
505 As-Sallabee, M. A. (2005) The Noble Life of the Prophet. Vol 3. Riyadh: Darussalam, s. 1707 & 1712. [Sîre, 4:55; Uyunü'l-Eser, 2:178]
506 Tirmizî, Menâkıb, 10.

ben hayatımda ondan daha güzel bir varlık görmedim."[507]

Câbir ibni Semüre radıyallahu anh şöyle dedi: "Mehtaplı bir gecede Resûl-i Ekrem Efendimizi kırmızı renkli bir elbise içinde gördüm. Hangisinin daha güzel olduğunu anlamak için bir onun yüzüne bir de Ay'a baktım. Yemin ederim ki, bence onun mübarek yüzü Ay'dan daha güzeldi."[508]

Ümmü Mâbed, Hz. Peygamber'i eşi Ebu Mâbed'e şöyle tarif etmiştir: "Gördüğüm öyle bir kimse idi ki, nur yüzlü güzel huylu idi. Şekli şemâili yerli yerinceydi. Ne karnı büyük ne de başı küçüktü. Endâmı, biçimi, simâsı hoştu. Gözleri siyah, kirpikleri çok, sesi nâzik idi. Gözünün beyazı çok beyaz, karası da pek kara idi. Kudretten sürmeli idi. Kaşlarının ucu ince, saçları koyu siyahtı. Boynu hafif uzunca ve yüksek, sakalı da sıkca idi. Sustuğunda sekînet ve vakar, konuştuğunda güzellikler görülürdü. O güleryüzlü, tatlı sözlü idi. Kelimeler mübârek ağzından teker teker çıkar, sanki dizilmiş inci gibi tatlı tatlı akardı. İfadeleri net ve açıktı. Cümleleri ne az ne de çoktu. Uzaktan bakılınca insanların en heybetlisi, yakınına gelince tatlı ve çekici idi. Orta boylu olup ne uzun ne de kısa idi. Yanında arkadaşları vardı. Hizmet için koşuşurlardı. Hürmet olunan biriydi. Asık suratlı değil, güleçti. Kimseyi kınamaz, azarlamaz ve ayıplamazdı."[509]

Tevazu ve kanaatkârlık

Hz. Ömer (r.a.) minberde, Allah Resûlü (s.a.s.)'nden şunu duyduğunu söylemiştir: "Hristiyanların Meryem oğlu İsa'ya yaptıkları gibi, beni aşırı şekilde övmeyin! Ben ancak Allah'ın

507 Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fezâil 91

508 Tirmizî, Edeb 47; Dârimî, Mukaddime 10.

509 Ibn Qayyim, S. (1998) Zaad al-Ma'ad. Edited by Shuayb Al-Arnaout and Abdul Qadir Al-Arnaout Vol 3. Beirut: Mu'assasa al-Risalah, pp. 50-51. İnternet üzerinden bir nüshasına şuradan erişilebilir: http://ia801308.us.archive.org/0/items/FP37672/03_37674.pdf [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016]. [Türkçesi için kaynak: Mustafa Eriş, Altınoluk Dergisi, 2004 – Mart, Sayı: 217, Sayfa: 060]

kuluyum. Bana 'Allah'ın kulu ve Resûlü' deyin!"[510]

Hz. Âişe'ye: – Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem evinde ne yapardı? diye sordular. O da şu cevabı verdi: – Ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza giderdi."[511]

Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Siz nasıl unutuyorsanız ben de unuturum. O bakımdan unutacak olursam bana hatırlatınız."[512]

Kays îbn Hazim şunu anlattı: Bir adam Peygamber'e (s.a.v.) geldi. O'nun karşısında durunca adam korkudan titremeğe başladı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): "Ben ancak Kureyş'ten kuru et yiyen bir kadının oğluyum."[513]

Allahım, beni miskin (mütevazı) olarak yaşat, miskin olarak ruhumu kabzet, kıyamet günü de miskinlerle birlikte haşret."[514]

Sahabelerden bazıları, Hazreti Ayşe'ye: "Kıtlık zamanında evinizde ne yer, ne içerdiniz?" diye sorduklarında, şöyle demişti: "Evimizde bazen iki üç ay geçerdi de ateş yanmazdı." "Peki ne yerdiniz?" "Hurma ve su."[515]

Hz. Muhammed ﷺ'ın hayatı üzerine aktarılan bazı hadisler, yüzeysel olarak bakıldığında biraz sert veya ağır görünebilir. Fakat dönemin sosyo-politik bağlamına ve ahlaki değişkenlere bakılırsa onun en merhametli, ahlaklı ve adil insan olduğu sonucuna ulaşılacaktır. Mesela Hz. Peygamber ﷺ savaş sırasında şefkat göstermezdi. Burada (hem Müslüman hem de gayrimüslimleri barındıran) toplumu muhafaza

510 Buhari, Enbiyâ, 48.

511 Buhârî, Ezân 44, Nefekât 8, Edeb 40. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet 45.

512 Buharı, Salât 31; Müslim, Mesâcid 89, 92-94.

513 Hakim, Müstedrek, H/4366; Hatib, Tarih, VI/277, 279; Zebîdî,- İthafu's-Sadeti1!-Muttakîn, VI1/142; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, IX/20.

514 Tirmizi, Zühd 37; İbn Mace, Zühd 7; Bazıları hadisin zayıf olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Aişe tarıkından böyledir, ama zikredilen iki isnâdla gelenler zayıf değildir.

515 Tirmizi 2471.

etme gayesi güdüyordu ve savaş, son seçenekti. Bu bizlerin Hz. Peygamber ﷺ'in cesaretini, yiğitliğini ve yürekliliğini anlaması için bir imkandır, ona menfi yakıştırmalar yapmak için değil. Burası detaylıca anlatmanın yeri değil fakat ileri tetkik ve araştırmalar yukarıda belirttiklerimizi doğrulayacaktır.

Hz. Muhammed'in ﷺ dünyadaki tesiri

Hz. Muhammed ﷺ, hakikaten, insanlığa rahmet olarak gönderilmişti. Sadece öğretileri ve mesajı değil, aynı zamanda dünya üzerindeki tesiri de bu ifadeyi doğrular nitelikte. Öğretilerinin oldukça dönüştürücü bir tesiri olmasının iki ana sebebi vardır: İslam'daki adalet ve merhamet mefhumları.

Adalet ve merhamet, tek bir Tanrı'ya inanarak ve yalnızca O'na ibadet ederek ifade edilen, İslam'ın merkezî mefhumlarıdır. Yalnızca O'na kulluk etmek ve mesuliyetlerinin farkında olmak, bir Müslümanı merhametle, dürüstçe ve adil olarak yaşamaya teşvik eder. Bu, Kur'an-ı Kerîmde şöyle ifade edilir:

"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[516]

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[517]

"...O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık

516 Kur'an, 5:8
517 Kur'an, 4:135

gününde yakını olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine acımayı öğütleyenlerden olmaktır..."[518]

Müsamaha ve bir arada var olma

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz değerler hayata tatbik edilip temessül edildiğinde, Müslümanlar, tarihte eşi görülmemiş bir toplum haline geldiler. Avrupa'nın, mezhep çatışmaları, hizipçilik, ırkçılık ve nefret ile boğuştuğu sırada Hz. Muhammed ﷺ, dünyayı bir nur gibi aydınlatmıştır. Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi azınlıklara nasıl bir muamelede bulunulduğunu ele alalım. Hz. Peygamber, Medine Sözleşmesi'nde şöyle buyurmuştur: "...Bize tâbî olan Yahûdîler de hiçbir zulme uğramaksızın ve aleyhlerinde bir ittifak olmaksızın yardım göreceklerdir. Herhangi bir harp çıkarsa, taraflar birbirine yardım edeceklerdir."[519]

Meşhur tarihçi Karen Armstrong, Hz. Muhammed'in ﷺ tatbik ettiği değerlerin, eşi görülmemiş bir birlikte var olma ortamını nasıl sağladığını şöyle ifade ediyor: "Müslümanlar, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların, Kudüs'te, ilk defa beraber yaşayabildikleri bir sistem tesis ettiler[520]

Yahudi akademisyen Amnon Cohen, İslâmî değerlerin sahadaki tatbikini, Osmanlı Kudüs'ünde Yahudilerin nasıl hür ve toplumla iç içe olduğunu örnek göstererek, şöyle anlatıyor:

"Kimse onların dahili tertiplerine veya harici kültürel ve iktisadi faaliyetlerine karışmıyordu. Osmanlı Kudüs'ünün Yahudileri, İslam devletinin bünyesinde, dini ve idari özerklikle-

518 Kur'an, 90:12-18

519 Ibn Hisham, A. (1955) as-Sira an-Nabawiyya. Cairo: Mustafa Al-Halabi & Sons. 1. Cilt, s. 501-504. – [Türkçesi: Osman Nuri Topbaş, Hz. Muhammed Mustafa 2, Erkam Yayınları]

520 Armstrong, K. (1997) A History of Jerusalem: One City Three Faiths. New York: Ballantine Books, s. 245

rini muhafaza ediyor, yerli iktisadi yapının ve toplumun yapıcı, dinamik bir unsuru olarak işleyişe katkıda bulunabiliyor ve hattabulunuyorlardı."[521]

Hz. Peygamber'in ashabından Ömer bin Hattab (r.a), Kudüslü Hıristiyanlara hürriyet, güvenlik ve barış emânı vermiştir. Bu emannamede şu ifadeler geçmektedir:

"Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Allah'ın kulu, Müminlerin Emiri Ömer bin el-Hattab'ın İlya (Kudüs) halkına verdiği emandır.

Bu eman, canlarına, mallarına, kilise ve mabetlerine, hastalarına, sağlıklılarına ve sair halka verilmiştir. Kiliseleri Müslümanlarca kullanılmayacak ve yıkılmayacaktır. Kiliselerden ve arsalarından, Hıristiyanların haçlarından ve mallarından hiçbir şey eksiltilmeyecektir.

Din değiştirmeleri için baskı yapılmayacak, hiçbiri bu uğurda zorlanmayacaktır..."[522]

Miladi 869 senesinde, Kudüs'ün başpapazı Theodosius, Müslümanların Hz. Peygamberin değerlerine, sünnetine uyduklarını şöyle ifade etmiştir: "Sarazenler (Müslümanlar) bize karşı çok iyi davranıyorlar. Kiliselerimizi inşa etmemize müsaade ediyorlar ve kendi geleneklerimizi yaşamamıza mani olmuyorlar."[523]

Bu tarihî anlatılar, tarihî tesadüflerden ibaret değiller. Bu hadiselerin gerçekleşmesinin temelinde Hz. Peygamber'in öğ-

521 Cohen, A. (1994) A World Within: Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century). Part One. Philadelphia: The Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania, s. 22-23.

522 Tabari, M, S. (1967) Tarikh Tabari: Tarikh ar-Rusul wal- Muluk. Editör: Muhammad Ibrahim. III. Cilt. III. Baskı. Kahire, Dar al-Ma'aarif, p. 609. İnternet üzerinde bir nüshasına şuradan erişilebilir: https://ia802500.us.archive.org/21/items/WAQ17280/trm03.pdf [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

523 Walker, C. J. (2005). Islam and the West: A Dissonant Harmony of Civilisations. Gloucester: Sutton Publishing, s. 17.

rettiği, zamanları aşan, merhamet ve müsamaha gibi değerler yatmaktadır.

Emniyet ve himaye

7. asırda Avrupa, azınlıkların ve belirli bir bölgede yaşayan ecnebilerin emniyeti ve himayesi hususunda karanlıklar içerisindeydi. Ancak Hz. Peygamber'in öğretileri, azınlıkların himaye altına alınarak huzur ve barış içerisinde yaşamalarını sağlıyordu:

"Resûlullah (s.a.s)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dikkat ediniz! Kim bir anlaşmalıya haksızlık eder veya ondan haklarını eksiltir, yahut ona gücünün üstünde yük yükler veya ondan rızası dışında bir şey alırsa, kıyamet gününde onun karşısında hasmı ben olurum."[524]

13. asır fakihlerinden el-Karâfî, yukarıdaki nebevî öğretileri şöyle izah ediyor:

"Zimmet akdi[525] bizlere, Müslümanların muhafazası altında yaşayan gayrimüslimlere karşı belirli mesuliyetler yükler. Onlar Allah'ın, Resûlu'nun ve İslam dininin zimmeti altında, bizim çatımız altında yaşayan komşularımızdır. Bu insanlara hakaret ederek, alaya alarak, itibarını zedeleyerek, bir zarar vererek veya buna yardımcı olarak onlara karşı olan mesuliyetini ihlal ederse Allah'ın, Resûlü'nün ve İslam dininin zimmetini zâyietmiştir."[526]

Yukarıdakilerin ışığında, Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Peygam-

524 Ebu Dâvud, İmâre, 33.

525 Zimmet Akdi hakkında tafsilatlı bilgi için 2013 senesinde İstanbul'da basılan TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 44. cildinde, 424-428 numaralı sayfalarına veya https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmet adresine bakılabilir. (çev. notu)

526 Al-Qaraafi, A. (1998) Al-Furuq. Vol 3. 1st Edition. Edited by Khalil Al-Mansur. Beyrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, p. 29. İnternet üzerinde bir nüshasına şuradan erişilebilir: http://ia600203.us.archive.org/27/items/Forwq_Qarafy/Forwq_Qarafy_03.pdf [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

ber'i "alemlere rahmet"[527] olarak tarif etmesi ve Allah'ın rahmetinin "her şeyi kuşatıcı"[528] olması, gayet tabiidir.

Hz. Peygamber'in öğretileri tarih boyunca hayata geçirildiği zamanlarda azınlıklar muhafaza edilmiş, huzur içinde yaşamış ve Müslüman liderleri methetmişlerdir. Mesela seyyah bir keşiş olan Bernard the Wise [Bilge Bernard], el-Mu'taz (M. 866-9) döneminde Mısır'ı ve Filistin'i ziyaret ettikten sonra şu ifadelerde bulunmuştur:

> Hıristiyanlar ve Paganlar [Müslümanlar'ı kastederek] arasında öyle bir barış ortamı vardı ki, eğer yolda iken benim eşyamı taşıyan deve veya eşek ölecek olsa ve bütün mallarımı hiçbir bekçi olmadan öylece bırakıp başka bir hayvan almak için şehre gidecek olsam, geri döndüğümde mallarımı hiçbir zarar görmemiş halde bulurdum: işte orada böyle bir barış ortamıvardı."[529]

İslam'ın tarihte örneğine rastlanmamış tesiri, insanları İslam'ın merhamet ve hoşgörü/müsamaha dünyasını tercih etmeye yönlendirdi. İlk dönem Müslüman İspanya tarihi üzerine muteber bir isim olan Reinhart Dozy, bunu şöyle ifade ediyor:

> "Arapların göstermiş olduğu engin müsamaha/hoşgörü de nazar-ı itibara alınmalıdır. Dînî mevzularda kimseye baskı uygulamamışlardır...Hıristiyanlar, Frenklerdense Müslümanların idaresi altında olmayı tercih etmişlerdir."[530]

Profesör Thomas Arnold, İslam geleneğinden bir kaynak üzerine yorumda bulunurken; Hıristiyanlar, Müslümanlarla öyle bir huzur ve barış ortamında yaşıyorlardı ki "Müslüman-

527 Kur'an, 21:107

528 Kur'an, 7:156

529 Walker, C. J. (2005) Islam and the West: A Dissonant Harmony of Civilisations, s. 17.

530 Dozy, R. (1913). A History of Muslims in Spain. London: Chatto & Windus, s. 235.

lara hayır duada bulunuyorlardı."[531] şeklinde bir ifadede bulunuyor.

İnanç hürriyeti

İnanç hürriyetinin nispeten hayal sayılabileceği bir zaman diliminde, Hz. Peygamber, kimsenin Müslüman olmaya zorlanmadığı bir toplum yapısı meydana getirdi. Zorla din değiştirmek, İslam'da bütünüyle yasaklanmıştır. Bu yasağın kaynağı şu ayettir: "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir vebilir."[532]

İlk dönem İslam tarihçilerinin nitelikli isimlerinden Michael Bonner, yukarıdaki ayetin tarihî tezahürünü şöyle izah ediyor: "Evvela zorla din değiştirmek, 'İslam ve Kılıç' arasında bir tercihte bulunmaya mecbur bırakılmak diye bir şey yoktu. Şeriat, gayet sarih olan bir ilkeyi (2:256) esas alarak, bu tür şeyleri yasaklamıştır: *zımmîler,* [Müslüman idaresi altındaki gayrimüslimler] kendi dinlerini yaşamakta serbesttirler."[533]

İktisadi hürriyet

Hz. Peygamber'in öğretileri, idaresi altında bulunan insanların iktisadi açıdan hürriyete kavuşmasını da sağlamıştır. Vergiler gayet düşük olmakla beraber, ödeyemeyecek durumda olanlardan ise vergi alınmamıştır.[534]

İdareciler, gayrimüslimler de dahil herkesin, ailelerini ge-

531 Arnold, T. (1896) The Preaching of Islam: A History of the Propagation of the Muslim Faith. Westminster: Archibald Constable & Co., s. 56.

532 Kur'an, 2:256

533 Bonner, M. (2006) Jihad in Islamic History. Princeton: Princeton University Press, s. 89-90.

534 Hallaq, W. B. (2009). Sharia: Theory, Practice and Transformations. New York: Cambridge University Press, s. 332.

çindirmesini sağlamaya ve mutedil bir hayat sürmeye yetecek kadar gıda ihtiyaçlarını karşılamaya memur idiler. Mesela Müslüman idarecilerden Halife Ömer bin Abdülaziz, Irak'taki vekiline şöyle yazmıştır: "Bölgenizde, muahede yapılmış insanlar arasında yaşlı olan ve kendi kazancını elde edemeyecek durumda olan insanları araştırın ve onlara ihtiyaçlarını giderebilmeleri için hazineden maaş bağlayın"[535]

Hz. Peygamber'in öğretilerinin hayata geçirilişinin doğurduğu sonuçlar, bir haham tarafından 1453 senesinde yazılmış bir mektupta karşımıza çıkıyor. Dindaşlarını, Avrupalıların Yahudilere karşı zulmünün ardından, Müslümanların topraklarına göç etmeleri için teşvik ediyor ve onların iktisadi olarak hür bir toplum olduğunu şöyle dile getiriyor: "Burada, Türklerin topraklarında hiçbir şeyden şikayetçi değiliz. Birçok zenginliğe sahibiz; ellerimizde daha çok gümüş ve altın var. Ağır vergiler altında ezilmiyoruz ve ticaretimiz hür ve engelsiz devam ediyor. Dünya nimetleri bol. Her şey oldukça ucuz ve her birimiz huzurlu ve hür bir şekilde hayatımızı sürdürüyoruz..."[536]

Irklar-arası birliktelik/dayanışma

Bir ırk çatışmasına sebep olmanın tam aksine, Hz. Peygamber, ırklar-arası dayanışma için tutarlı bir model ortaya koymuştur. Bu husus, Kur'an'da gayet veciz bir şekilde, şöyle ifade edilmektedir: "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır."[537]

Hz. Peygamber, ırkçılığın İslam'da yeri olmadığını açıkça

535 Ibn Zanjawiyah, H, S. (1986) Kitab al-Amwaal. Editör: Shakir Fiyadh. Makkah: Markaz al-Malik Faisal, s. 169-170.

536 Mansel, P. (1995). Constantinople: City of the World's desire, 1453-1924. London: Penguin Books, s. 15.

537 Kur'an, 49:13

ifade etmiştir: "Allah indinde en şerefliniz takvâca en ileri olanınızdır. Arabın Arap olmayan (acem) üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyaz derili olanın siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur, siyah derili olanın da beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvâ iledir."[538]

Şarkiyatçı tarihçi A. R. Gibb, şöyle ifade ediyor:

"Fakat İslam'ın insanlığa sunabileceği daha çok şey mevcut. Nihayetinde Doğu'ya Avrupa'dan çok daha yakın ve muhteşem bir ırklar-arası dayanışma ve işbirliği anlayışı geleneğine sahip. Hiçbir toplum, insanlığın farklı ırklarını itibar, fırsat ve emek açısından eşit seviyede tutma başarısını gösterebilmiş değildir...İslam, ırk ve geleneğin uzlaşmaz görünen unsurlarını uzlaştırabilecek kudrete hala sahiptir. Doğu'nun ve Batı'nın büyük topluluklarının arasındaki düşmanlık son bulacak olsa, bu ancak İslam'ın arabuluculuğuyla gerçekleşecektir. Batı'nın, Doğu ile münasebetinde yaşadığı sorunların çözümleri İslam'ın elindedir. Eğer bir araya gelirlerse, huzurlu bir dünyanın neşet etmesine dair umut, muazzam bir şekilde pekiştirilmiş olacaktır fakat eğer Avrupa, İslam ile bir teşrikimesaiyi reddederek, hasımların ellerine bırakırsa, durum her ikisi için de yıkıcı olacaktır."[539]

Muteber tarihçi Arnold J. Toynbee, bu ifadeleri şöyle tasdik ediyor: "Müslümanlar arasında ırk bilincinin [ırk merkezli düşüncenin] ortadan kalkması, İslam'ın en üstün muvaffakiyetlerinden biridir ve çağdaş dünya, görüldüğü gibi, bu İslamî faziletin yayılmasına ciddi ölçüde muhtaçtır..."[540]

538 el-Müsned, Müessesetu'r-rialse, 1421-2001,38/474/h. no:23489 - Bu hadis rivayeti sahihtir. (bkz. Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, h. no: 5622)

539 Gibb, H. A. R. (2012) Whither Islam? A Survey of Modern Movements in the Moslem World. Abingdon: Routledge, s. 379.

540 Toynbee, A. J. (1948) Civilization on Trial. New York: Oxford University Press, s. 205

Bilimsel gelişme

Hz. Muhammed ﷺ, Kur'an'ın mesajının hem sözde hem de eylemde taşıyıcısıydı. Çağrısı ve öğretileri, tarihin en parlak medeniyetlerinden birini meydana getiren sükunet, hoşgörü ve huzur ortamını hazırladı. Avrupa'nın cehaletin karanlıklarında kaybolduğu sırada, Hz. Peygamber'den ilhamla neşet eden İslam'ın medeniyeti, bütün dünyaya ışık saçıyordu. Bilim tarihçisi Victor Robinson, [Avrupa tarihinde ortaçağa denk gelen dönemde] Avrupa ve Endülüs [bugün İspanya ve Portekiz] arasındaki farkı, kısa ve öz bir şekilde, şöyle ifade ediyor:

"Avrupa, gün batımında karanlığa gömülürken, Kurtuba, sokak lambalarıyla parıldıyordu; Avrupa kir içerisindeyken, Kurtuba'da binlerce hamam vardı; Avrupa'da insanlar, haşaratlar tarafından kuşatılmış iken, Kurtuba insanları her gün çamaşırlarını değiştiriyorlardı; Avrupa çamura batmış iken, Kurtuba'nın sokakları taş döşeliydi; Avrupa'nın saraylarının tavanında baca delikleri varken, Kurtuba'nın arabesk mimari yapıları bir zerafet timsaliydi; Avrupa'nın en asilleri, kendi imzalarını atamazken, Kurtuba'nın çocukları okula gidiyordu; Avrupa'nın keşişleri vaftiz hizmetlerinin metnini okuyamazken, Kurtuba'nın muallimleri İskenderiye kütüphaneleri boyutunda kütüphaneler dolduruyorlardı."[541]

İslam'ın medeniyeti, matematik, tıp, astronomi ve kimya alanlarında ilerleme sağlamıştır. Cebir ilminin gelişiminde önemli bir rolü olan matematikçi el-Harezmî'yi ele alalım. El-Harezmî aynı zamanda algoritma mantığını geliştiren kişidir ve bu yüzden kendisine bilgisayar bilimlerinin atası denir, çünkü algoritma olmadan bir bilgisayar yapılması mümkün değildir. Ebu'l Kasım El-Zehravi, cerrahi araçlarda ve uygulamalardaki buluşlarından ötürü, Avrupa ortaçağının en büyük cerrahı olarak tarif edilir.

541 Robinson, V. (1936). The Story of Medicine. New York: Tudor Publishing Company, s. 164.

İslamî değerleri idrak edip özümseyen Müslüman ve Arap bilim insanları, zihnî ve rûhî hastalıklara müdahale hususunda öncü idiler. Mesela, miladi VIII. asırda, bir fizikçi olan Razi, Bağdat'ta ilk psikiyatri merkezini kurmuştur. 11. asır fizikçilerinden İbn-i Sina (Batı'da, modern tıbbın kurucusu, Avicenna ismiyle tanınır) birçok zihnî hastalığın psikoloji temelli olduğunuanlamıştır.[542]

İlginçtir, 9. asır fizikçilerinden Ebu Zeyd el-Belhi, bugün bilişsel davranışçı tedavi olarak bilinen bir mesele üzerine bir kitap yazmıştır. *Beden ve Ruh Sağlığı* isimli kitabı, iç kaynaklı ve tepkisel depresyon arasındaki ayrımı ortaya koyan muhtemelen - ilk kitaptır.[543]

Bu öncü Müslüman düşünürler, doğrudan, İslam'ın insanlığa sunmuş olduğu değerlerden beslenirler. Bunlar arasında Hz. Muhammed'in ﷺ hastalıklara çare bulunması için teşvikte bulunduğu sözleri de yer alır: "Şâfi-i Kerim Allah Teâla Hazretleri, her ne hastalık indirmişse onun devasını da indirmiştir."[544]

Kur'an-ı Kerîm'de okumak, ilim tahsil etmek, tefekkür etmek ve tecrübi ilimlerde derinleşmek teşvik edilmiştir. İlme 100 defadan fazla atıfta bulunulan ve bizleri, kendimiz ve etrafımızdaki dünya hakkında tefekküre yönlendiren bir kitaptır:

"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu

542 Sabry, W. M., & Vohra, A. (2013). Role of Islam in the management of Psychiatric disorders. Indian Journal of Psychiatry, 55 (Suppl 2), S205–S214. http://doi.org/10.4103/0019-5545.105534.

543 Badri, M. (2013). Abu Zayd Al-Balkhi's Sustenance of the Soul: The Cognitive Behavior Therapy of a Ninth Century Physician. Surrey: International Institute of Islamic Thought.

544 Buhârî, Tıbb 1

sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyleaçıklıyoruz."[545]

"Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir..."[546]

(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğütalırlar."[547]

(İnsanlar) Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır! Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir! Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir! Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasılyayılmıştır!"[548]

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler..."[549]

Hz. Peygamber'in öğretileri sadece bilimsel araştırma, ilerleme için elverişli bir muhit sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bilim tarihinin en mühim isimlerinden birinin fikrî inkişâfının şekillenmesine yardımcı olmuştur. İbn Heysem, dünyanın ilk bilim insanlarından biri olarak kabul edilir.[550] David C. Lindberg gibi birçok bilim tarihçisine göre İbn Heysem,

545 Kur'an, 10:24
546 Kur'an, 96:1-5
547 Kur'an, 39:9
548 Kur'an, 88:17-20
549 Kur'an, 3:190-191
550 Bkz. Steffens, B. (2007) Ibn Al-Haytham: First Scientist. Greensboro, NC: Morgan Reynolds Publishing.

sistemik eksperimentasyon/deneyleme üzerinde durarak, bilimsel yöntemi formülize eden / şekillendiren ilk kişidir.[551]

İbn Heysem, Avrupa'da çok büyük bir yankı uyandıran, *Kitab'ül Menazır (Optik Kitabı)* isimli eseri telif etmiştir. Onun şekillendirmiş olduğu bilimsel metod olmasaydı, belki de bugün faydalandığımız bilimsel gelişmelerden faydalanamayacaktık.

İbn Heysem, aynı zamanda bir ilim ve Kur'an talebesidir. Bilim ve tabîî dünya üzerine çalışmalar yapma sebebinin Kur'an'dan aldığı ilham olduğunu açıkça ifade etmektedir: "Bizi Allah'a yakınlaştıracak, O'nu bizden razı edecek ve bizi O'nun iradesine teslim kılacak şeyi keşfetmeye karar verdim."[552]

Birçok akademisyen, Avrupa'nın İslam'a [Müslümanların ortaya koyduğu ilmî geleneğe] minnettar olduğunu itiraf eder.[553] Prof. George Saliba: "İslam medeniyeti veya genel bilim tarihi sahasında yazılmış olup, İslam ilim geleneğini ve bu geleneğin insanlığın medeniyet tarihindeki tesirinin ehemmiyetini tanımayan, en azından tanıyor gibi yapmayan bir kitap bulmakoldukçazordur."[554]

Prof. Thomas Arnold'a göre Endülüs, Avrupa Rönesansına zemin hazırlamış, olanak sağlamıştı: "Endülüs, Ortaçağ Avrupa'sının tarihindeki en parlak sayfalardan birini yazmıştır...yeni bir şiirin ve kültürün doğuşuna sebep olmuştur ve Hıristiyan ilim insanları, zihinlerini Rönesans'a ulaşana kadar kamçılayan Grek felsefesi ve bilimini de Endülüs'ten almışlardı."[555]

551 Lindberg, David C. (1992). The Beginnings of Western Science. Chicago: The University of Chicago Press, s. 362-363.

552 Steffens, B. (2007) Ibn Al-Haytham: First Scientist, s. 27.

553 Ayrıntılar için bkz. Al-Djazairi, S. E. (2005) The Hidden Debt to Islamic Civilisation. Oxford: Bayt Al-Hikma Press; Saliba, G. (2007) Islamic Science and the Making of the European Renaissance. Massachusetts: MIT Press.

554 Saliba, G. (2007) Islamic Science and the Making of the European Renaissance. Massachusetts: MIT Press, s. 1.

555 Arnold, T. (1896) The Preaching of Islam, s. 112.

Belki de, Hz. Peygamber'den ilham ile meydana gelen medeniyetin büyüklüğü hakkında söylenen en kuvvetli ifadelerden biri, HP'nin eski yönetim kurulu başkanı, Carly Fiorina'dan gelmiştir:

"Bir zamanlar bir medeniyet vardı ki, dünyanın en büyüğüydü. Kendisine bağlı bulunan birçok devlet ile bir okyanustan diğer okyanusa, kuzey iklimlerinden tropik iklimlere ve çöllere kadar uzanan bir nizam ortaya koymuştu. Hakimiyeti altında, farklı ırklardan ve inançlardan yüzbinlerce, milyonlarca insan yaşıyordu. Kullandıkları dillerden biri, dünyanın büyük bir bölümü için müşterek bir dil haline gelerek yüzlerce farklı toprak parçasında yaşayan insanların arasında köprü vazifesi görüyordu. Ordularında farklı milletlerden insanlar vardı ve askerî muhafazası, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir huzur ve refah seviyesi sağlıyordu.

"Ve bu medeniyetin en büyük müteharriki, icatlar ve keşifler idi. Mimarları, yer çekimine meydan okuyan binalar inşa ettiler. Matematikçileri, bilgisayarların yapımını ve şifrelemeyi mümkün kılan cebir ve algoritmayı oluşturdular. Tabipleri insan bedenini incelediler ve hastalıklar için yeni tedavi yöntemleri buldular. Gök bilimcileri semaya bakarak yıldızları isimlendirdiler, uzay yolculuğunun ve keşfinin yolunu açtılar. Edebiyatçıları; cesaret, aşk ve büyü hikayeleri yazdılar.

"Diğer milletler fikirlerden, düşünceden korkuyorken, bu medeniyet onları geliştirdi, zenginleştirdi ve hayatta tuttu. Sansürler, kadim medeniyetlerin bilgi birikimini silip atarken, bu medeniyet, bilgi birikimini canlı tuttu ve diğerlerine aktardı. Modern Batı uygarlığı bu özelliklerin birçoğunu taşırken, benim bahsettiğim medeniyet, 800 ile 1600 seneleri arasında, Bağdat, Şam, Kahire saltanatları ve Osmanlı Devleti ile birlikte İslam dünyasıdır ve bu medeniyet, Muhteşem Süleyman gibi hükümdarları ortaya çıkarmıştır.

"Bizler, çoğunlukla, bu medeniyete karşı borçlu olduğu-

muzun farkında olmasak da, onların armağanları, bize kalan mirasın önemli bir parçasıdır. Arap matematikçileri olmasaydı bugünkü teknoloji endüstrisinin varlığından söz edemezdik. Süleyman [Kanuni] gibi liderler, hoşgörü ve medenî önderlik gibi değerlerimize katkıda bulundular. Ve belki de Kanuni'den bazı dersler çıkarabilir, ondan birşeyler öğrenebiliriz: Ondaki liderlik, liyakat temelliydi veraset değil. Hıristiyanlık, İslam ve Yahudi geleneklerine mensup olan, çok çeşitli bir nüfusun bütün kabiliyetlerini bir araya toplayabilen bir liderlik idi. İşte bu - kültürü, daimîliği, farklılıkları bir arada tutup besleyen münevver liderlik, 800 sene süren bir gelişim ve refah sürecini meydanagetirmiştir."[556]

Hz. Peygamber, böylesine müsamahakar, merhamet ve muhabbet üzerine yaşayan toplumların inşasına tesir etmiştir. Çünkü, Allah'ın birliğini tasdik etmek ve Allah'a ibadet ederek O'nun rızasını gözetmek, Hz. Peygamber'in hayatının ve onu sevip ona tabi olanların hayatının manevi ve ahlakî açıdan merkezinde bulunuyordu. Bu, 18. asır iktisatçısı Adam Smith'in de öne sürdüğü gibi "..bilimlerin gelişmesi için ihtiyaç duyulan sükunet ve huzur ortamının hissedildiği..."[557] çağları aşan, nesnel bir ahlâkî zemin oluşturulmasını sağlamıştı.

Hz. Peygamber'in güvenilirliği, yüksek ahlâkî şahsiyeti ve dünya üzerindeki etkisi, O'nun Allah'ın göndermiş olduğu son peygamber olduğuna dair güçlü delillerdir. Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmek ve öğretilerini bütüncül ve kapsamlı bir şekilde anlamak, bizi tek bir neticeye götürecektir: O, dünyaya bir rahmet olarak gelmiş ve Allah tarafından, insanlığı hakikate, İlâhî nûra çağırmak için gönderilmişti.

556 Hewlett Packard. Carly Fiorina Speeches. Technology, Business and Our Way of Life: What's Next. (2001). Şuradan erişilebilir: http://www.hp.com/hpinfo/execteam/speeches/fiorina/minnesota01.html [Erişim tarihi: 10 Eylül 2016].

557 Smith, A. (1869). The Essays of Adam Smith. London: Alex Murray, s. 353.

Bölüm 15
Özgür Bir Kul

Allah Neden Bizim İbadetimize Layıktır?

"Asıl mahpus, kalbi Allah'ın nurundan uzak olandır ve asıl köle,arzularınınesiriolandır"[558]

Diyelim ki bir arkadaşınız, elinizde olmayan sebeplerden ötürü maddi desteğe ihtiyaç duymanız sebebiyle, size her ay 100 lira yardımda bulunuyor. Arkadaşınızın bu iyiliği sadece birkaç gün değil; seneler boyunca devam ediyor. Banka hesabınıza sürekli para yattığını görüyorsunuz. Gelgelelim, bir süre sonra, size destek olan kişiyi unutuyor ve büyük bir nankörlükle size yardımda bulunan kişi yerine, doğrudan paraya şükranda bulunuyorsunuz. Bu kısa misal, ateizmi ve politeizmi [çok tanrıcılığı] özetliyor. Manevi açıdan baktığımızda bu davranış, oldukça mantıksız ve nankörcedir. Aklı başında bir insan, her zaman, sahip olmadığı veya elde etmediği bir şeyi kendisine veren kişiye müteşekkir olur. Bu, tartışmasız bir ahlak ilkesidir.

Peki bu misal neden ateizm ve politeizmi tanımlıyor?

Hayatınızda, hiçbir karşılık vermeden elde ettiğiniz öyle bir şey var ki onu ne kazanmışsınız, ne de ona sahipsiziniz.

558 Ibn Qayyim, S. (2005) Al-Wabil al-Sayib. Edited by Abdullah Qaa'ir and Bakr Abu Zayd. Makkah: Dar Alim al-Fawa'id, s. 109. İnternetten bir nüshayı şu adresten indirebilirsiniz: http://www.ajurry.com/vb/attachment.php?attachmentid=26489&d=1363130186 [Erişim tarihi: 1 Ekim 2016].

Hatta onu hak ettiğinize inanmak için de bir sebebiniz yoktur. İşte bu şey, içinde bulunduğunuz ân, bir sonraki ân ve yaşayacağınız bütün anlardır. Bu anların hiçbirine sahip değilsiniz, hayatınızdaki bir ânı haketmek için ne yapabilirsiniz ki? Bu yüzden popüler kültürde ân için 'hayatın hediyesi' denir. Bu yüzden onu çok kıymetli addederiz. Bu anlara sahip değilsiniz, çünkü bir şeyi yoktan var etme kudretine sahip değilsiniz; bir sineği dahi yaratamazsınız. Bir ân daha fazla yaşamayı hak etmiyorsunuz, çünkü ona sahip değilsiniz; bir saniyeliğine dahi hayatınızı devam ettirme kudretine sahip değilsiniz. Bunlara bakılınca görülüyor ki, kişinin sürekli bir şükran, minnettarlık hali içinde olması gerekir. Çünkü size kazanmadığınız, sahip veya layık olmadığınız bir şey, sürekli bahşediliyor.

Politeizm ve ateizm, yukarıda bahsettiğimiz çerçevede, şükredeceği bir zat olmadığından veya yanlış bir varlığa (genelde fânî olan bir mahlûka) minnet duyacağına göre, ateistlerin ve politeistlerin hayat/dünya görüşleri sadece mantıksız değil, aynı zamanda nankörlük derekesindedir. Bölüm 6'da da ifade ettiğimiz gibi Allah, bağımsızdır ve bütün mahlukat O'na bağımlıdır/tâbidir. Dolayısıyla söylediğimiz, yaptığımız, kullandığımız ve elde ettiğimiz her şey, sadece Allah'a tâbidir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak - eğer aklı başında ve ahlaklı bir kişi isek - Allah'a minnettar olmamız ve bu nimetler için ancak O'na şükredilebileceğini bilmemiz gerekir. Minnet ve şükran, ibadetin ana cihetlerindendir. Bununla birlikte, İslam geleneğinde ibadet kavramı şükür ile sınırlı değildir, çok daha kapsayıcı bir mana ihtiva eder. İbadetin gerçekleşmesi için Allah'ı sevmemiz, tanımamız, O'na itaat etmemiz ve yalnızca O'na kulluk etmemiz gerekir. Namaz kılmak, dua etmek, tövbe etmek, niyaz ve istekte bulunmak, salih ameller işlemek ve manevi hastalıklardan kalbimizi temizlemek, İslam'da ibadetin bazı örnekleridir. Bu ibadetler Kur'an'da tekrarlanarak dile getirilmektedir.

Bu bölüme şükürden bahsederek başladım, çünkü şükür,

ibadetin anahtarlarındandır. Eğer şükür sahibi bir insan değilseniz, sadece Allah'a tâbi olduğunuzu, size küçük veya büyük bütün nimetleri bahşedenin O olduğunu reddetmiş olursunuz. Öyleyse bize hayat nimetini bahşeden Allah'a şükretmenin yanında, O'nun neden bizim ibadetimize layık olduğunu tartışalım.

Allah'ı tanımak

Konuya girmeden evvel, Allah'ı tanımanın ne anlama geldiğinden bahsetmek istiyorum. Allah'ı tanımak, O'nun bizim ibadetimize neden layık olduğunu anlamamız açısından oldukça mühimdir, çünkü tanımadığımız, bilmediğimiz bir varlığa ibadet de edemeyiz. Bundan ötürüdür ki İslam geleneğinde Allah'ı tanıma yolunda atılan adımlar da bir ibadet şeklidir.

"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur..."[559]

Allah'ı tanımak, O'nun var olan her şeyin tek yaratıcısı ve muhafızı olduğunu (*tevhîd-i rubûbiyyet),* O'nun isim ve sıfatlarının eşsiz olduğunu ve O'nunla hiçbir şeyin kıyaslanamayacağını (*tevhîd-i esmâ ve sıfât)* tasdik etmektir. Allah'ı tanımak, aynı zamanda O'nun uluhiyette eşsiz, biricik olduğunu ve yalnızca O'nun ibadete layık olduğunu (*tevhîd-i ulûhiyyet*) tasdik etmektir. Dikkat edilmesi gerekir ki İslam dininde, Allah'ın yaratıcı kudreti ve kabiliyeti, isimleri, sıfatları ve Ulûhiyyetinin başka hiçbir varlık ile paylaşılmadığını tasdik etmek çok mühimdir. Bütün antopomorfizm (insan şekilcilik)[560] şekilleri, tamamen reddedilmektedir. Allah, aşkındır (mütealdir) ve mükemmeldir. Bütün noksanlıklardan beridir. İslam geleneğinde birlik, *tevhid* olarak ifade edilir, manası ise birliği tasdik etmek veya bir şeyi birlemektir.

559 Kur'an, 47:19

560 İnsana ait olan vasıfların başka varlıklara atfedilmesi. Mesela insanın noksanlıklarının Yaratıcı'ya atfedilmesi gibi. (çev. notu)

Tevhîd-i Rubûbiyyet

Tevhîd-i rububiyyet, Allah'ın var olan her şeyin yaratıcısı, efendisi ve sahibi olduğunu tasdik ve kabul etmektir. Kainatın devamını sağlayan, muhafaza eden, bakan, büyüten ve kollayan O'dur. Tevhid ilkesine göre Allah'ın tevhîd-i rububiyetini inkar eden bir kişi Allah'a ortak koşmuştur, yani şirke düşmüştür. Herhangi bir mahlûkun (yaratılmış bir şeyin), yukarıdaki tanımda belirtilen hususiyetlere sahip olduğuna inanan kişi ise, o mahlûku ilahlaştırmıştır. Dolayısıyla şirke düşmüştür.

Tevhîd-i esmâ ve sıfât

Tevhîd-i esmâ ve sıfat, Allah'ın isim ve sıfatlarının, Kur'an-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde belirtildiği üzere tanımlanmasıdır. el-Hâlık (Yaratıcı) ve el-Kadîr (Mutlak kudret sahibi) gibi isimleri, akıl yoluyla da tasdik edilebilir). El-Latîf (Kullarına, sezilmez yollardan faydalar ulaştıran.) ve el-Vedûd (Sonsuz muhabbete, yegâne lâyık olan.) gibi isimler, tasdik edilirler fakat yaratılmışlar ile kıyaslanamazlar. Allah'ın isim ve sıfatları, bütün noksanlıklardan uzaktır. Allah'ın isimleri, bizatihi Allah tarafından 'en güzel isimler' olarak tanımlanmaktadır:

"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin."[561]

Allah'ın mükemmelliğinden, bütün noksanlıklardan beri olduğundan kitap boyunca bahsettik. O'nun isimleri ve sıfatları, eğer, bir mahlûk ile kıyaslanırsa O'nu insanileştirmiş, beşer seviyesine indirgemiş olur ki bu da şirktir. Bir mahlûku Allah'a benzetirse bu da ilahlaştırmadır ve şirkin bir başka şeklidir.

Tevhîd-i Ulûhiyyet

Tevhîd-i Ulûhiyyet, yegane Allah'a ibadet edilmesi gerekti-

561 Kur'an, 7;180

ğini tasdik ve kabul etmektir. Allah'tan başkasına tapan, O'ndan başkasına ibadet eden bir kişi veya ibadetinin mükafatını Allah'tan başkasından bekleyen bir kişi, Allah'a şirk koşmuştur.

Bazı bağlamlarda, bazı itaat/sevgi biçimleri, Allah'a şirk koşmak anlamına gelmez. Mesela bir kişinin Allah'a olan sevgisi zayıftır ve güçlendirmesi gerekir. Allah'a sevgi bağlamında şirk koşmak, başka bir kişiyi veya şeyi Allah'ın yerine sevmek veya Allah'ı sevdiği kadar sevmek ile olur. Bir kişi ailesini sevebilir ve bu Allah'a şirk koşmak anlamına gelmez. Eğer Allah'ı sevmek yerine ailelerini seviyorlarsa veya Allah'ı sevdikleri kadar seviyorlarsa bu, Allah'a şirk koşmanın bir türü olur.

En büyük günah

Allah'a şirk koşmak, günahların en büyüğüdür. Tövbe etmeden bu hal üzere ölen bir kişi, inançsızlık üzere ölmüş olur. Bu da Allah tarafından affedilmez. (Bu, büyük şirk için geçerlidir. Kişiyi iman dairesinden çıkarmayan küçük şirkler de vardır: Gösteriş için hayırlı işler yapmak gibi. Fakat Allah'tan başkasına ibadet etmek ve O 'ndan başkasının ibadete layık olduğuna inanmak gibi büyük şirkler kişiyi imandan çıkarır. Bu, gelgelelim, ince bir mevzudur ve birçok değişken dikkate alınmalıdır. Burası detaya inmek için uygun olmadığından mevzuyla alakalı ileri okumalar yapmanızı tavsiye ediyorum):

"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."[562]

Şu var ki, eğer, bir kişi şirk koşmasının ardından tövbe eder ve tevhid yoluna dönerse, affedilir ve kötülükleri iyiliklere çevrilir:

562 Kur'an, 4;48

"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedi kalır. Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[563]

Şirke düşüp, sonrasında hiç tövbe etmeyip bu hal üzere ölen kişiler (ki artık bir mazereti kalmamıştır) aslında Allah'ın rahmetine açılan kapıları kendi üzerlerine kapatmışlardır. Kalpleri Allah'ın rahmetini ve merhametini 'ebediyen' reddetmiştir; dolayısıyla kendilerini Rablerinden uzaklaştırmışlardır. Allah'ı inkar edenler dünyaya dönüp salih ameller işlemek için yalvaracaktır, fakat onların kalpleri bunu 'ebediyen' reddetmiştir.

"Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır."[564]

Bu, insanın kendi kendini maruz bıraktığı bir inkâr hâlidir. Rahmeti ve muhabbetine kavuşması için, Allah tarafından kendisine verilmiş bütün hakları ve fırsatları reddetmiştir:

"Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar."[565]

"İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuş-

563 Kur'an, 25;68-70
564 Kur'an, 23:99-100
565 Kur'an, 3:117

kusuz Allah kullara asla zulmedici değildir."[566]

Dikkat edilmelidir ki, İslam'a göre eğer bir kişi İslam'ı doğru bir şekilde öğrenmemiş-tanımamış ise ve hakikati arıyorsa, o kişinin hesabı Kıyamet günündedir, orada sorguya çekilecektir.[567] Allah, el-Âdil'dir ve herkese adil muamelede bulunacaktır. Bu yüzden, bir gayrimüslim vefat ettiği zaman onun ahireti hakkında hükümde bulunmak gayrı-İslâmî olarak görülmektedir (fakat bazı alimlere göre hakikat arayışına hiç girmemiş olanlar veya İslam hakkında yeterli bilgisi olanlar için bu geçerli değildir). Kimse, diğer insanların kalplerindekini veya İslam dininin mesajına doğru bir şekilde muhatab olup olmadığını bilemez. Fakat akîdevî ve içtimai açıdan, gayrimüslim olarak vefat edenler gayrimüslim olarak defnedilirler. Bu, onlar hakkında verilen nihai bir karar olmaz.[568] Hakikatte, Allah bütün yanlışlıklardan, noksanlıklardan münezzehtir ve yüksek merhamet sahibidir, dolayısıyla kimseye merhametsizce ve adaletsizce bir muamelede bulunulmayacaktır.

---

566 Kur'an, 8:51

567 Bu, şu rivayete istinaden söylenmiştir: Esved bir Serî, Resûlullah Sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kıyamet gününde dört kişi (kendileri için) delil getirirler: Hiçbir şey işitmeyen sağır, ihtiyarlıktan bunamış yaşlı, deli ve fetret döneminde ölmüş olan kişi. Sağır olan derki: Ey Rabb'im, İslam geldiğinde ben hiçbir şey işitmiyordum. Deli olan der ki: Ey Rabb'im, İslam geldiğinde çocuklar bana dışkı atıyor (beni kovalıyorlar)dı. İhtiyarlıktan bunamış olan der ki: Ya Rabb'i, İslam geldiğinde ben hiçbir şey anlamıyor/akletmiyordum. Fetret döneminde ölen ise şöyle der: Ya Rabb'i, bana herhangi bir Resûl gelmedi. Bunun üzerine Allah onlardan, kendisine itaat edeceklerine dair söz/misak alır ve onlara: Ateşe girin!.. diye emredecek bir Resûl gönderir. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in canı elinde olan (Allah)'a yemin olsun ki, eğer onlar ateşe girecek olsalar, onu soğuk ve selametli bulurlar." (Ahmed Müsned 26/228 [Kaynak: islamqa.info]) Allah'ın, İslam'ın mesajını doğru bir şekilde duymamış olanları cehenneme sokmayacağına dair başka ayet ve hadisler de mevcutttur.

568 İnsanlar toplum tarafından hangi inanca dahil biliniyorlarsa, öyle defnedilir ve o hal üzere öldü kabul edilirler, fakat kalplerini ancak Allah bilebileceğinden, nihai karar O'na aittir. (çev. notu)

İslam'ın mesajını doğru ve tam anlamıyla işiten kişiler, inkar ettikleri takdirde hesaba çekileceklerdir. Fakat eğer bir kişi İslam'ın mesajına hiç muhatap olmadan veya bozuk bir halîne muhatap olarak vefat ederse, ona, hakikati kabul etmek için bir hak tanınacaktır. Gazali, Kur'an ve hadislerdeki ilkelerden hareketle bu yaklaşımı şöyle özetlemektedir: "İnancıma göre, inşâallah Allah Teâlâ, zamanımızdaki Rum, Hristiyan ve Türklerin pek çoğunu da Rahmet-i İlâhiye şümulüne alacaktır. Bunlardan maksadım, uzak memleketlerde yaşayan ve kendilerine İslâm'ın daveti ulaşmayan Rum ve Türklerdir."[569]

Gazali'ye göre Hz. Muhammed ﷺ hakkında menfi şeyler işitenler de mazur görülür:

" [önceki iktibasın devamı] Bunlar üç kısımdır:

a. Hazret-i Muhammed'in (ﷺ) ismini hiç duymamış olanlar.

b. Hz. Peygamber (ﷺ)'in ismini, sıfatlarını ve gösterdiği mu'cizeleri duymuş olanlar. Bunlar İslâm memleketlerine komşu olan yerlerde veya Müslümanlar arasında yaşayan kimselerdir, kâfir ve mülhidlerdir.

c. Bu iki derece arasında bulunan grupdur. Hz. Peygamber (ﷺ)'in ismini duymuşlarsa da vasıf ve hususiyetlerini duymamışlardır. Daha doğrusu bunlar Hz. Peygamber (ﷺ)'i tâ küçüklüklerinden beri "İsmi Muhammed olan -hâşâ!- yalancının biri peygamberlik iddiasında bulunmuştur." şeklinde tanımışlardır. Tıpkı bizim çocuklarımızın Adı el-Mukaffa' olan

569 Al-Ghazali, M. A. (1993). Fayasl al-Tafriqa Bayn al-Islam wa-l-Zandaqa. Edited by M. Bejou. Damascus, s. 84. Şuradan erişilebilir: http://ghazali.org/books/fiysal-bejou.pdf [Erişim tarihi: 21 Kasım 2016].

Çev. notu: Bu kısmın Türkçesi sorularlaislamiyet.com üzerinden İmam-ı Gazali'ye ait "Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka" isimli eserin Süleyman Uludağ tarafından Türkçe'ye "İslâm'da Müsamaha" şeklinde tercüme edilmiş nüshasının altmış ve altmış birinci sayfalarından iktibas edilmiştir. Adrese şuradan ulaşılabilir: https://sorularlaislamiyet.com/imam-i-gazali-hazretlerinin-fetret-ehli-ve-benzerlerinin-durumlariyla-ilgili-gorusler-hangi

yalancının biri Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiğini iddia etmiş ve yalancı olarak peygamberliği ile meydan okumuştur sözünü duymaları gibi. Kanaatime göre bunların durumu birinci grubda olanların durumu gibidir. Çünkü bunlar Hz. Peygamber (asv)'in ismini, haiz bulunduğu vasıfların zıdlarıyla birlikte duymuşlardır. Bu ise hakikati araştırmak için insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk etmez."[570]

İslam'ın öğretileri aşırılığa, ifrata ve tefrite engel olacak bir niteliktedir. Benim görüşüme göre bütün aşırılıklar, insanların kalplerini katılaştıran 'ideolojik katılıktan' kaynaklanmaktadır. Yani insanlar, içinde yaşadığımız dünya ve insanlar hakkında, hiçbir şekilde tartışma konusu yapılamayan, 'ya öyle ya böyle' tavrında, menfi varsayımlarda bulunuyorlar. Bu, bir grubun diğer grubu 'ötekileştirmesine' vesile oluyor. Ötekileştirme sadece insanları bir gruba ait diye etiketlemekten ibaret değildir. Bir gruba ait olmak gayet tabiidir ve modern toplumun bir parçasıdır. Ötekileştirme, bir grubun diğer grubu menfi bir şekilde tanımlaması ve bütün üyelerinin aynı olduğunu ileri sürmesidir. Bu ise insanların kalplerini katılaştırır ve farklı görüşlerde oldukları düşünülen insanlarla müspet bir şekilde iletişim kurmasına mani olur. İslam, insanları ötekileştirmez. Müslüman olmayan insanların talihsiz, kötü bir kadere mahkum veya kötü olduklarını iddia etmez. Kur'an, müslüman olmayan toplulukları "Hepsi bir değildir..."[571] ve "...ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar."[572] şeklinde tanımlar. Kur'an-ı Kerîm'de bu anlayış, müminler için de geçerlidir; bazı müminler istikamet üzeredir, bazıları ise değildir. Bununla beraber İslam, bütün insanlığa merhamet, muhabbet ve adalet ile muamelede bulunulması gerektiğini öğretir (*bkz. Bölüm 14*).

570 a.g.e

571 Kur'an, 3:113. Bu ayette, ehl-i kitaba bir hitap varsa da bütün insanlar için geçerlidir.

572 a.g.e.

İbadetin özü

İslam'da en mühim ibadetlerden biri *dua* etmektir. Hz. Peygamber, duanın "ibadetin esası, özü"[573] olduğunu ifade etmiştir. Dua, ancak Allah'a tevcih edilir, çünkü ancak O, bir dileğimize veya isteğimize karşılık verip, yardım edebilir. Allah'tan başkasına dua etmek şirktir, çünkü bu durumda kendisine yardımı dokunamayacak bir varlıktan yardım dilemektedir. Mesela bir kişi taştan yapılma bir puttan kendisine ikiz çocuklar bahşetmesini istese, şirke düşmüş olur. Çünkü bu putun, bu talebi yerine getirme kudreti yoktur. Tabi bu, size yardım edebilecek durumda olan birinden yardım istemenizin de şirk olduğu anlamına gelmez. Bir yardım talebinin şirk olması için, size yardım edecek kişinin kabiliyetlerinin Allah tarafından yaratıldığına inanmıyor olmanız gerekir. Allah'a dua etmek, ibadetimizi tasaffi etmemize vesile olur ve O'na tevazu ve içtenlik ile dua etmemiz gerekir. Allah, Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor: "Rabbinize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez."[574] Ve "O halde sadece Allah'a itaat ederek (samimi olarak) O'na ibadet edin"[575]

İslam geleneğine göre ibadetler iki şart ile kabul olunur. Birincisi, bir ibadet sadece ve sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır. İkincisi ise, ibadet, Kur'an ve sünnetin tarif ettiği şekilde olmalıdır. Öyleyse *bu ibadetler nelerdir?* Birçok ibadet şekli vardır. Daha önce de belirtildiği gibi Allah'ın rızası gözetilerek işlenen her salih amel bir ibadettir. Fakat İslam'da tatbik açısından bazı temel ibadet şekilleri de mevcuttur. Bunlar, Hz. Peygamber tarafından İslam'ın beş şartı olarak tanımlanmıştır. Bunlar: Kelime-i şehadet [Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in ﷺ O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek], beş vakit namaz kılmak, [gücü yetiyorsa]zekât vermek, Ramazan ayında oruç tutmak

573 Buhârî
574 Kur'an, 7:55
575 Kur'an, 40:65

ve [gücü yetiyorsa] hacca gitmektir. Bu ibadetlerin engin manaları ve derunî cihetleri vardır. Bu ibadetler, İslam'ın temel şartları olmakla beraber dileyen, ibadetleri artırarak maneviyatını kuvvetlendirebilir. Kur'an okumak; Allah'ı zikretmek; kalbi manevi hastalıklardan temizlemek; gönüllü yardım işlerinde bulunmak, insanları İslam'a davet etmek, tebliğde bulunmak; fakirleri doyurmak; hayvanlarla ilgilenmek; Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmek; Kur'an'ı ezberlemek; teheccüt (gece namazı) kılmak; tabiat üzerine tefekkür etmek gibi birçok ibadet sayabiliriz.

Peki neden sadece Allah'a ibadet etmemiz gerekiyor?

Bu soruya, aşağıdaki başlıkları sırayla ele alarak cevap vereceğim:

Allah'ın ibadete layık olması, O'nun varlığının zaruri bir hakikatidir

Allah her şeyi yaratan ve idame edendir.

Allah bizlere sayısız lütufta bulunmuştur.

Eğer kendimizi seviyorsak, Rabbimizi de sevmeliyiz.

Allah el-Vedûd'dur (Mahlukatını seven ve onların hayrını isteyen) ve O'nun sevgisi en saf, en temiz sevgidir.

İbadet, bizi biz yapan bir şeydir.

Allah'a itaat etmek, O'na ibadet etmenin bir parçasıdır.

Allah'ın ibadete layık olması, O'nun varlığının zaruri bir hakikatidir

Allah kimdir? Allah, zâtı, ismi ve sıfatları gereği, ibadetimize layık olandır; bizâtihi varlığı, O'na ibadet edilmesini gerektirir. Bu gerçek, Kur'an'da defaatle ifade edilmektedir:

"Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl."[576]

İbadetimize layık olan tek varlık Allah olduğuna göre, bütün ibadetler O'na yöneltilmelidir.

İslam geleneğinde Allah, bütün noksanlıklardan, hatalardan münezzeh, mükemmel bir Varlık olarak tanımlanır. En üstün isim ve sıfatlara sahiptir. Mesela Allah'ın isimlerinden biri el-Vedûd'dur, O'nun sevgisi en mükemmel ve en büyük sevgidir. İşte bu isim ve sıfatları sebebiyle Allah'a ibadet edilmelidir. İnsanları nezaketleri, ilmî seviyeleri ve bilgelikleri sebebiyle methederiz. Fakat Allah'ın merhameti, ihsanı, ilmi ve hikmeti, hiçbir eksiklik ve noksanlık olmaksızın, mümkün olan en üst seviyededir. Dolayısıyla O, methiyelerin, övgülerin, hamdın en yükseğine layıktır ve Allah'ı methetmek, O'na hamd etmek de bir ibadettir. Allah, aynı zamanda, bizim dua ve niyazda bulunabileceğimiz tek mercidir. Bizim için en iyi olanı en iyi bilen ve bizim için en iyisini isteyen O'dur. Bu hususiyetlere sahip bir Varlık'a tabii ki dua edilmeli, tabii ki O'ndan yardım istenmelidir. Allah bizim ibadetimize layıktır, çünkü O'nda bulunan hususiyetler, isimleri ve sıfatları bunu gerektirir. O, en mükemmel isim ve sıfatlara sahip olan bir Varlık'tır.

Allah'a ibadet hususunda dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur ki bizler, bir rahatlık veya konfor içerisinde yaşamıyor olsak dahi Allah, yine ibadet edilmeyi hak eder. Acı, ıstırap dolu bir hayat yaşıyor olsak dahi Allah'a ibadet etmemiz gerekir. Allah'a ibadet etmek, 'O bize hayat veriyor, biz de bunun karşılığında ibadet ediyoruz' gibi bir 'menfaat ilişkisine' bağlı değildir. Burada söylediklerimi yanlış anlamayınız: Allah bizlere (aşağıda da bahsedeceğim gibi) birçok nimet bahşetmiştir; fakat O'na ibadet etme sebebimiz O'nun zatının gereğidir, bize nimetlerini engin hikmeti ile nasıl dağıtacağıyla alakalı değildir. İnsanları bir spor dalında başarılı

576 Kur'an, 20:14

olduklarında, güzel konuştuklarında veya bir kuvvet gösterisi yaptıklarında methediyoruz. Onları methetmek bize doğrudan bir fayda sağlamasa dahi yapıyoruz bunu. İşte bunun gibi Allah da o kusursuz isim ve sıfatları sebebiyle, çokça övgüye, methe layıktır. Bu isim ve sıfatlarının bizim üzerimizde nasıl tecelli ve tezahür ettiği bundan bağımsızdır. Eğer kusurlu ve sınırlı niteliklere sahip olan insanları methedebiliyorsak, isim ve sıfatları, nitelikleri kusursuz ve bütün noksanlıklardan uzak olan Allah için ne yapmamız gerekir?

Allah, her şeyi yaratan ve idame edendir

Her şeyi yaratan Allah'tır; bütün kainatı ayakta tutmaya, idame etmeye ve bizlere ihsanda bulunmaya devam etmektedir. Bu mevzu Kur'an'da, okuyanların veya dinleyenlerin kalplerinde bir şükran ve hayret hissi uyandırarak, farklı şekillerde geçmektedir:

"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."[577]

"Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?"[578]

"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?"[579]

Dolayısıyla, günlük hayatımızda kullandığımız her şey ve hayatımızı devam ettirmek için ihtiyacımız olan temel unsurlar, Allah'tandır. Öyleyse hamd ve şükre layık olan ancak Allah'tır. Allah her şeyi yaratmış olduğuna göre, bizler dahil, her şeyin sahibi ve efendisi [Rabb'i] de O'dur. Bu yüzden

577 Kur'an, 2:29
578 Kur'an, 7:191
579 Kur'an, 35:3

O'na saygı duymamız ve şükretmemiz gerekir. Allah, bizim efendimiz olduğuna göre, bizler de O'na kul olmalıyız. Bunu reddetmek sadece hakikati inkar değil, aynı zamanda bir nankörlük ve kibir derekesindedir.

Bizi yaratan Allah olduğuna göre, mevcudiyetimiz de O'na tâbidir. Bizler, bazılarımız öyle olduğumuzu sansa da, kendi kendini idare edebilen, hayatta tutabilen varlıklar değiliz. İster lüks ve rahatlık içerisinde ister fakirlik ve zorluk içerisinde yaşayalım, nihayetinde, Allah'a bağımlıyız, tâbiyiz. Kainatta hiçbir hadise, O'nun izni, müdahalesi ve iradesi olmadan gerçekleşemez. İş hayatımızdaki başarılar veya hayattaki diğer büyük başarılarımızın her biri nihayetinde Allah'tan gelmektedir. Başarı elde etmemizi sağlayan sebepleri yaratan O'dur ve bizim başarılı olmamızı dilemez ise, başarılı olmamız mümkün değildir. Allah'a tâbi olduğumuzu idrak etmemizin ardından kalplerimizde engin bir şükran ve tevazu hissi uyanmalıdır. İlâhî rahmetin önündeki en büyük engellerden biri, nihayetinde ego ve kibir temelli olan, insanların kendi kendilerine yettikleri düşüncesidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu husus, gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir:

"Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyiaşar."[580]

"Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez. Doğru yolu göstermek bize aittir."[581]

Allah bizlere sayısız lütufta bulunmuştur

"O, İstediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çokzalimdir, çoknankördür."[582]

580 Kur'an, 96:6-7
581 Kur'an, 92:8-12
582 Kur'an, 14:34

Sonsuz defa hamd etsek dahi Allah'a, bize bahşettiği nimetler için yeterince şükretmiş olamayız. Kalbimizin atışı dahi bu hususta bir misal olabilir. İnsan kalbi, günde takriben 100 bin defa atar, bu da bir sene için 37 milyon defa yapar. Eğer 75 yaşına kadar yaşayacak olursak, kalp atış sayımız takriben 2 buçuk milyara kadar çıkar. Kaçımız kalp atışlarını saymıştır ki? Hiç birimiz. Zaten bu kadar kalp atışını saymak da mümkün değildir. Hayatınızın ilk dönemlerinde saymayı bilmiyorsunuz. Yani baştan birikmiş seneler var. İkincisi, uykudayken sayamıyorsunuz. Hayatınız boyunca kalbinizin kaç defa attığını saymak istiyorsanız, doğduğunuz andan itibaren ölene kadar, uykularınız da dahil bütün kalp atışlarını saymanız gerekir. Hayatınızı böyle geçiremezsiniz tabi. Her birimiz, kalp atışlarımızın devam etmesi, hayatta kalmamız için bir dağlar kadar altını feda etmeye hazırızdır. Fakat buna rağmen kalplerimizi yaratan ve onun çalışmasını sağlayan Allah'ı unuturuz. Evet, bu misal de bizi Allah'a şükretmeye, hamdetmeye yönlendiriyor, hamd ve şükür ise birer ibadettir. Bu açıdan, bize bahşedilen kalp atışlarından her bir fazlası, bizim için birer 'bonus' mesabesindedir. Allah, bizlere sayısız lütufta bulunmuştur ve eğer bu nimetleri sayabiliyor olsaydık dahi, bunun için yine O'na şükretmemiz gerekirdi.

Eğer kendimizi seviyorsak, Rabbimizi de sevmeliyiz

Allah'ı sevmek, ibadetin en temel hususlarından biridir. Birçok sevgi çeşidi vardır, bunlardan biri de kişinin kendisine olan sevgisidir. Bunun sebebi varlığımızı devam ettirmemiz, hayattan zevk almak, acılardan uzak kalmak veya insanî ihtiyaçlarımızı karşılamak, tatmin etmek olabilir. Her birimizin içinde bu tabii sevgi mevcuttur, çünkü her birimiz mutlu ve huzurlu olmak isteriz. Psikolog Erich Fromm, insanın kendisini sevmesinin [sadece] kibir ve enaniyet ile tanımlanamayacağını öne sürmüştür. Bilakis, kendini sevmek, kendimizi dert edinmemiz, önemsememiz ve kendimize saygı duymamız ile alakalıdır.

Başkalarını sevebilmek için de böyle bir sevgiye sahip olmak gerekir. Kendimizi sevemiyorsak, nasıl olur da diğer insanları sevebiliriz? Bize, kendimizden yakın kim var; kendimizi önemsemeyecek, kendimize saygı duymayacaksak, başka insanları nasıl önemseyip onlara saygı göstereceğiz? İnsanın kendini sevmesi, bir bakıma, 'kendine-empati' olarak tanımlanabilir. Kendi hislerimizle, düşüncelerimizle ve tutkularımızla irtibat kuruyor, daha da yakınlaşıyoruz. Eğer kendimizle bir irtibat kuramazsak, başkalarıyla nasıl irtibat ve empati kuracağız? Eric Fromm sevginin "kişinin kendi bütünlüğüne ve biricikliğine itibar duyulmasının; kişinin kendi zatını idrak etmeyi sevmesi ile başka bir ferde duyulan saygı, sevgi ve anlayıştan ayırt edilemeyeceğini"[583] ifade ederek bu ifadelere iştirak etmektedir.

Bir kişinin kendisine karşı duyduğu sevgi, onu yaratanı sevmeye yöneltmelidir. Peki neden? Çünkü insanların mutlu ve huzurlu ve acılardan uzak olmalarını sağlayan fizikî sebepleri yaratan Allah'tır. Bizler hak etmesek, kazanmasak veya sahip olmasak da Allah, hayatımızdaki bütün o kıymetli anları bahşetmiştir. Büyük İslam âlimi İmam Gazali, kendimizi seviyorsak Rabbimizi de sevmemiz gerektiğini şöyle izah etmekte:

"Demek ki insanın kendisini sevmesi, zarurî ise, kendisini yaratıp devâm ettiren, zâhirî ve bâtınî vasıflarını tamamlayan, cevher ve ârâzını meydana getirene inanıyorsa O'nu sevmesi zarurîdir. Bu sevgi dışında kalıp nefis ve şehvetleri ile uğraşan, Rabbinden ve Hâlık'ından gaflet etmiştir. O'nu gereği gibi bilememiştir. Görüşleri, hayvanların da ortak olduğu madde ve şehvet seviyesinde kalmıştır. Şehvetlerinin tatmîni peşinde koşup, meleklere yaklaşamayanın üzerinde yürümeyeceği melekût âleminden mahrum kalmış kimsedir."[584]

583 Al-Ghazali. (2011) Al-Ghazali on Love, Longing, Intimacy & Contentment. Önsöz ve notlar ile tercüme: Eric Ormsby. Cambridge: The Islamic Texts Society, s. 25. [Türkçesi: İmam Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Bedir Yayınları, Cilt 4, Altıncı Kitap (Muhabbet Şavk, Üns ve Rıza Kitabı), s. 546 Çeviri: Ahmet Serdaroğlu].

584 a.g.e

Allah el-Vedûd'dur (Mahlukatını seven ve onların hayrını isteyen) ve O'nun sevgisi en saf, en temiz sevgidir

Allah, el-Vedûd'dur. Sevginin en saf, en temiz hali O'ndadır. Bu, herkeste O'na karşı bir sevgi hissi uyandırmalıdır ve O'nu sevmek ise ibadetlerin bir parçasıdır. Size bir insandan bahsetsem ve bu insanın gelmiş geçmiş en sevgi dolu insan olduğunu ve hiçbir sevginin ondaki sevgi ile kıyaslanamayacağını söylesem; bu insanı tanımayı çokça arzulamaz mısınız; ve nihayetinde onu sevmez misiniz? Allah'ın sevgisi, sevginin en saf ve en kuvvetli halidir; öyleyse akıl sahibi her insan onu sevmek isteyecektir.

Türkçe'deki 'sevgi' kelimesi [metnin aslında İngilizce, 'love' kelimesi] geniş bir anlama sahip olsa da İslam'da Allah'ın sevgisinden daha derin bir şekilde bahsedebilmek için Kur'an'da kullanılan ıstılahlara, kelimelere bakmamızda fayda var: O'nun rahmeti *(rahman-rahmet),* O'nun hususî rahmeti *(rahîm) v*e hususî sevgisi *(mevedde).* Bu kelimeleri daha derinden idrak etmemiz sayesinde kalplerimiz Allah'ı sevmeyi öğrenecektir.

Rahmet

Sevginin bir farklı ifade ediliş biçimi de merhamettir. Allah'ın isimlerinden biri de er-Rahmân'dır. (Dünya hayatında, mü'min-kâfir gözetmeksizin, mahlukatın hepsine merhametle muamele eden) Bu ismin üç ana anlamı vardır: birincisi, Allah'ın rahmeti çok geniştir; ikincisi, Allah'ın rahmeti vasıtasız, doğrudandır; üçüncüsü, Allah'ın rahmeti o kadar kuvvetlidir ki onu hiçbir şey durduramaz. Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatır ve Allah, kullarını doğru yola iletir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

"...rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır..."[585]

"Rahmân Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti"[586]

585 Kur'an, 7:156
586 Kur'an, 55:1-4

Yukarıdaki ayette Allah teâlâ, Rahmân olduğunu ve Kur'an'ı öğrettiğini ifade ediyor. Bu da lisan açısından Kur'an'ın, Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olarak nazil olduğunu gösteren bir işarettir. Bir diğer deyişle, Kur'an, insanlığa gönderilmiş büyük bir sevgi-aşk mektubudur. Gerçek sevgi söz konusu olduğunda, seven, sevgilisinin iyiliğini ister ve zorluklara, engellere karşı onu uyarır, huzur ve mutluluğa giden yolda ona rehberlik eder. Kur'an-ı Kerîm bu hususta işte böyle davranır: insanlığa çağrıda bulunur ve ikazlarda bulunarak müjdeler verir.

Hususî Rahmet

Er-Rahîm, er-Rahmân ile irtibatlıdır. Bu iki kelime Arapça'da aynı kökten, 'rahim' kökünden gelmektedir. Fakat aralarında bir mana farklılığı mevcuttur. Er-Rahîm, Allah'ın rahmetine mazhar olmak isteyenler için hususî bir rahmettir. Allah'ın yolunu kabul edenler, O'nun bu hususî rahmetini de kabul etmiş demektir. Bu hususî rahmet, müminler içindir ve ahirette, sonsuz bir huzur ile karşılık bulacaktır.

Hususî Sevgi

Kur'an'a göre Allah, el-Vedûd'dur (Mahlukatını seven ve onların hayrını isteyen). Arapça'da herhangi bir şeyi sevmek, onun olmasını istemek anlamına gelen *vûd*[587] kelimesinden gelir: "O, çok bağışlayan ve çok sevendir."[588]

Allah'ın sevgisi, dünyevî bütün sevgi türlerine aşkındır. Mesela bir annenin sevgisi, menfaatsiz de olsa, çocuğunu sevme ihtiyacı üzerinedir. Çocuğuna olan sevgisi onu tamamlar ve çocuğu için gösterdiği fedakarlıklar sayesinde kendisini bütün hisseder ve tatmin olur. Allah, kendi kendine yeten, bütün noksanlıklardan uzak ve bağımsız bir Varlık'tır; hiçbir şeye ihtiyacı

587 Kelime hakkında daha fazla bilgi için bkz: Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü, Çıra Yayınları, Ragıb El-Isfahani s. 1143 (çev. notu)

588 Kur'an, 85:14

yoktur. Allah, bir ihtiyaç hissettiğinden veya bir talebi olduğundan sevmez, O'nun sevgisi, sevginin en saf halidir, çünkü bizi sevmek O'na hiçbir şey kazandırmaz [veya kaybettirmez].

Bu durumda nasıl olur da, tahayyül edebileceğimiz en üst düzey sevgiye sahip olan Allah'ı sevmeyiz? Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kullarına karşı olan merhameti, bir annenin çocuğuna olan merhametinden daha büyüktür"[589]

Allah'daki bu üstün muhabbet, bizim içimizde O'na karşı bir sevgi oluşmasına sebep olmalıdır. O'nun bir kulu olarak O'nu sevmek istememiz gerekir. Gazali bunu şöyle ifade etmektedir: "Basiret erbabına göre gerçekte sevilen yalnız Allahu Tealâ'dır. O'ndan başka sevgiye layık olan yoktur."[590]

Manevi bir açıdan bakarsak diyebiliriz ki Allah'ın kullarına karşı muhabbeti, onları için en büyük nimettir, çünkü Allah'ın sevgisi ve muhabbeti iç huzurun, sükûnetin ve ahirette ebedî saadetin kaynağıdır. Allah'ı sevmemek, O'na karşı muhabbet duymamak sadece bir nankörlük değil, aynı zamanda nefretin en kötüsüdür. Sevginin kaynağını, membaını sevmemek, sevmemizi sağlayan varlığın kendisini reddetmek anlamına gelir.

Allah, bu hususi sevgisini bize mecburi kılmıyor. Fakat rahmeti ile bizlere hayatımızın bütün anlarını bahşediyor. Allah'ın sevgi ve muhabbetini tam anlamıyla kucaklamak, O'nun bu sevgisine mazhar olabilmek için O'nunla aramızda bir irtibat kurmamız gerekiyor. Allah'ın sevgisi, bizim onu kucaklamamızı, onu sahiplenmemizi bekliyormuş gibi... Fakat bizler kapıları kapatmış ve perdeleri çekmiş durumdayız. Allah'ı reddederek, inkar ederek, yok sayarak kapılarımızı onun muhabbetine

589 Buhâri, 5653

590 Al-Ghazali. (2011) Al-Ghazali on Love, Longing, Intimacy & Contentment, s. 23.

[Türkçesi: İmam Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Bedir Yayınları, Cilt 4, Altıncı

(Muhabbet Şevk, Üns ve Rıza Kitabı), s. 545 Çeviri: Ahmet Serdaroğlu

kapatmış durumdayız. Eğer biz 'mecburi olarak' Allah'ın sevgisini benimsemiş olsa idik, sevginin bir anlamı kalmazdı. Burada bir tercih hakkımız var: doğru yolu takip ederek Allah'ın o hususî muhabbetine mazhar olmak veya O'nun rehberliğini reddederek, manevî anlamda sonuçlarına katlanmak.

En üst seviyede sevgi ve muhabbet sahibi olan Varlık, sizi sevmek istiyor, fakat sizin bu sevgiyi benimsemeniz, kucaklamanız için ve bu sevginin anlamlı olması için, sizin de O'nu sevmeyi ve O'nun muhabbetine giden yolu takip etmeyi tercih etmeniz gerekiyor. İşte bu yol, Hz. Muhammed'in ﷺ yolu olan nebevî yoldur (*bkz. Bölüm 14*):

" (Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[591]

İbadet, bizi biz yapan bir şeydir

Allah, bizim ibadetimize layıktır çünkü ibadet, bizi biz yapan bir şeydir, bizim bir parçamızdır. Yeme, içme ve nefes almaya ihtiyaç duyduğumuz gibi ibadet de fıtrî bir istidattır (*bkz. Bölüm 4*). Bu açıdan bizler, doğuştan âbidleriz, çünkü ibadet etmek bizim bir parçamızdır ve bize verilmiş olan İlâhî gayedir. Allah'a ibadet etmek, mantıki açıdan da bir gerekliliktir, tıpkı bir kart görüp onun kırmızı olduğunu söylememiz gibi. Biz onun kırmızı olduğunu söylediğimiz için değil, tanımı gereği, bizatihi, bizden bağımsız olarak kırmızıdır. Tıpkı bunun gibi, bizler de tanım gereği, insan olmamız hasebiyle âbidleriz (ibadet edicileriz): "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."[592]

Allah'a inanmayan insanlarda dahi, buna Allah'ın ibadet edilmeyi hak ettiği gerçeğini reddedenler de dahil, bir tapınma ve hayranlık, hürmet ve teslimiyet alameti mevcuttur. Allah'a

591 Kur'an, 3:31
592 Kur'an, 51:36

kulluk, ibadet etmiyorsanız, nihayetinde bir şeye kulluk veya ibadet edersiniz. İslamî açıdan, sizin en çok sevip hürmet ettiğiniz, en yüksek kudrete sahip olduğunu düşünüp kendinizi ona bağımlı hissettiğiniz şey aslında, sizin tapındığınız, ibadet ettiğiniz şeydir. Bu bir ideoloji, bir lider, ailenizden bir fert, hatta bizatihi kendiniz dahi olabilir. Politeizm (şirk) veya puta tapıcılık sadece bir nesnenin önünde eğilmek veya ona taptığınızı gösteren hareketlerde bulunmaktan ibaret değildir.

Allah'a kulluk, bizim fıtratımızda olan bir hususiyettir ve Allah'ın bize ibadeti emretmesi aslında bir rahmet ve muhabbet göstergesidir. Her insanın kalbinde bir boşluk varmış gibi düşünebiliriz. Bu boşluk fizikî bir boşluk değil, manevî bir boşluktur ve ancak manevî huzur ile bu boşluk doldurulabilir. Bu boşluğu yeni bir iş, bir tatil, yeni bir ev, araba, bir hobi veya seyahatler ile doldurmaya çalışırız. Fakat kalbimizi ne zaman bu şeylerle dolduracak olsak, yeni bir boşluk daha çıkar ortaya. Hiçbir zaman tam anlamıyla tatmin olamayız ve daha sonra bu manevî boşluğu doldurmak için başka şeyler aramaya koyuluruz. Fakat, eğer kalbimizi Allah'ın sevgisi ile doldurursak, bu boşluk ebediyyen kapanmış olur. Böylelikle kelimelerle ifade edilemeyen bir huzura ve hiçbir musibetin yıkamayacağı bir sükûnete erişmiş oluruz.

Allah'a itaat etmek, O'na ibadet etmenin bir parçasıdır

"Allah'a ve Peygambere[593] itaat edin ki size merhamet edilsin."[594]

Uçakla seyahat ettiğim sırada, genelde, uçak pilotunun uçak içindeki ses sistemini kullanarak yaklaşan türbülans sebebiyle kemerlerimizi bağlamamızı anons ettiğine şehit olurum. Bu durumda kemerlerimi kontrol eder ve kötü bir şey olmaması için ümit ve dua ederim. Pilotun emirlerine itaat et-

593 Peygamber-ler'e itaat, Allah'a itaatin bir neticesidir.
594 Kur'an, 3:132

memin sebebi, onu, uçak ve türbülansın uçağa etkisiyle alakalı bir otorite olarak kabul etmemdir. İtaatim aklî melekelerimi kullanmamın bir sonucudur. Ancak kibirli bir insan muteber bir otoriteye itaat etmez. Yedi yaşındaki bir çocuk, matematik profesörümüzün yüksek matematik işlemlerini öğretmeyi bilmediğini söylediğinde, onu ciddiye alır mıyız?

Buna benzer bir şekilde, Allah'a itaatsizlik de ahmakça ve yersizdir. Bazı emirlerinin arkasındaki hikmeti tam anlamıyla bilemesek dahi Allah'a itaat etmek, yapılabilecek en makul şeydir. Allah'ın emirleri O'nun engin ilmi ve hikmeti üzeredir. O, en üst otoritedir. O'nun otoritesini reddetmek, iki yaşındaki bir çocuğun bir kağıt parçasına karalayıp Shakespeare'den daha etkili ve güzel bir eser ortaya koyduğunu söylemesi gibidir. (aslında, bu durumdan çok daha kötüdür)

Bu, Allah'a itaat ederken 'aklımızı kiraya vereceğimiz' anlamına gelmez tabii. Bizatihi Allah, aklımızı kullanmamızı söyler. Nitekim Allah'ın buyruklarını idrak ettikten sonra, O'na itaat etmemiz gerekir.

Allah'a itaat, Allah'tan korkmayı gerektirir. Bir mümin, bir kulluk ve itaat halinde olmayı istiyorsa Allah'tan korkmalıdır. Fakat bu korku, bir düşmandan veya kötü bir kuvvetten korkmakla aynı şey değildir. Allah bizim için en iyisini ister. İşte bu korku, bilakis, yürekleri titreten bir şaşkınlık, yitim, sevgi ve mutsuzluk ile alakalıdır. Biz Allah'tan korkarız, korkumuzun sebebi ancak O'nun sevgisini kaybetmektir.[595] Bu bahsi aşağıdaki misalle daha da yakından inceleyelim:

Bir pazar yerinde yürüdüğünüzü düşünün. Bir annenin, çocuğuna kızdığını görüyorsunuz. Çocuk, ağlamaya başlıyor ve annesinin ayaklarına tutunuyor. Annesinden af dileyerek ona sarılmak istediğini ifade ediyor. Annesi de gülümseyerek çocuğuna, onun iyiliği için kızdığını söylüyor. İşte burada çocu-

595 Al-Ghazali. (2011) Al-Ghazali on Love, Longing, Intimacy & Contentment, s. 120-121.

ğun içindeki korku, annesinin sevgisini kaybetme korkusudur. Annesinin sevgisini kaybetmek ve onu üzmek istemiyor. İşte Allah'a karşı da bunun gibi bir korkumuz olması gerekiyor.

Allah'a itaatsizliğin ortaya çıkaracağı manevî kayıplardan korktuğumuz için, O'na itaatkâr olmayı arzu etmeliyiz. Yapmış olduğumuz ibadetler vesilesiyle kazanmış olduğumuz o hususî sevgiyi kaybetmek, bunlardan biridir. İtaatsizlik, Allah'ın rahmetinden bir kaçıştır ve O'nun rahmetinden yoksunluk, kişinin kendi kendine azab etmesine vesile olur. İmam Gazali, bu korkuyu, sevilen bir şeyi kaybetme korkusu olarak şöyle tarif eder: "Her kim bir şeyi severse, onu kaybetmekten korkmalıdır. Sevgi, korkusuz olamaz, çünkü sevilen nesne, aynı zamanda kaybedilebilecek bir şeydir."[596]

Kur'an-ı Kerîm'de de Allah korkusu tarif edilmiştir, fakat bu korku yukarıda açıkladığımız şekilde anlaşılmalıdır. Kur'an'da aynı zamanda *takva* kavramından da bahsedilmektedir. İyi bir mealde bu iki kavram arasındaki fark gözetilir. Manaları farklıdır, aynı zamanda da örtüşürler. Allah korkusu, itaatsizliğin manevi sonuçlarından, kaybedeceğimiz sevgiden korkmak anlamına gelirken, takva ise Allah'ın daimi gözetimi altında, her an onunla beraber olmanın şuurunda olmak anlamındadır. O, bizim ne yaptığımızın farkındadır ve O'nu seven kulları olarak, O'nun rızasına ve sevgisine talip olmamız gerekir.

Allah'ın bizim ibadetlerimize ihtiyacı var mı?

Bu çokça sorulan sorunun temelinde, Allah'ın zâtıyla alakalı bir yanlış anlaşılma vardır. Kur'an ve sünnette Allah'ın bütün ihtiyaçlardan uzak, aşkın bir varlık olduğu; bir diğer deyişle, tamamen bağımsız olduğu açıkça ifade edilmiştir (*bkz. Bölüm 6*).

Dolayısıyla Allah'ın bizim ibadetlerimize hiç de ihtiyacı

596 a.g.e, s.123

yoktur. Bizim ibadetlerimiz O'na bir kazanç sağlamaz, bizim ibadet etmememiz de O'na bir şey kaybettirmez. Allah'a ibadet ederiz çünkü bizi - hikmet ve rahmeti ile - bunun için, bu şekilde yaratmıştır. Allah ibadetleri bizim için hem dünyevi hem de uhrevi cihetten faydalı ve iyi kılmıştır.

Öyleyse bizi neden O'na ibadet edelim diye yarattı?

Vermiş olduğumuz cevabın ardından genelde şöyle soruyla karşılaşırız: *Madem Allah bizim ibadetlerimize muhtaç değil, öyleyse bizi neden O'na ibadet edelim diye yarattı?* Allah, en mükemmel Varlık'tır ve O'nun fiilleri sadece iyi olmaktan ibaret değil, aynı zamanda O'nun sıfatlarının bir yansıması, bir tecellisidir. Allah'ın, O'na ibadet etmeyi özgürce seçecek, samimi bir sevgi ve dostluk üzrere bir ebediyet için elinden geleni yapacak akıl sahibi mahlukları yarattığı gerçeği dahi ki bazıları peygamberler gibi erdemde yüceltilip Allah'ın huzurunda ebedî bir ömür bahşedilmiştir bizatihi muhteşem bir hadisedir.. Allah bütün iyilikleri, güzellikleri sevdiğine göre O'nun böyle bir nizam yaratması oldukça açıktır. Özetle ifade etmek gerekirse Allah, bizim iyiliğimiz için, bizi O'na ibadet edelim diye yaratmıştır; bir diğer deyişle, bizim cennete, ebedî saadet yurduna gitmemizi istemektedir. Cennet'e gidenlerin O'nun rahmetiyle mükafatlandırılmak için yaratıldıklarını açıkça beyan etmiştir.[597] "Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı..."[598]

Allah'ın bizi O'na ibadet etmemiz için yaratması kaçınılmaz bir durumdur. O'nun isimlerinin ve sıfatlarının bir tecellisidir. Bir sanatçı, sanatçı olma sıfatlarına haiz olduğu için sanat icra eder. Daha büyük bir sebep neticesinde Allah, ibadete layık tek varlık olduğu için bizi O'na ibadet etmek için kaçınıl-

597 Mahali, J and Al-Suyuti J. (2001) Tafsir Al-Jalalayn, s. 302.
598 Kur'an, 11:118-119

maz olarak yaratmıştır. Buradaki kaçınılmazlık bir ihtiyaçtan doğmaz, aksine Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisidir.

Bu soruya, bizim kullar olarak sahip olduğumuz ilmin parçalı ve sınırlı olduğunu, dolayısıyla hiçbir zaman Allah'ın ilmini ve hikmetini kuşatamayacağımızı ifade ederek de cevap verebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi eğer bizler, Allah'ın ilmini kuşatabilecek olsaydık, ya bizler de bir tür tanrı olurduk, ya da Tanrı, bizim gibi olurdu. Her ikisi de mümkün değildir. Nitekim bu soruya verilebilecek bir cevabın olmama ihtimali dahi Allah'ın ilminin aşkınlığına delildir. Özetle, Allah bizi, O'nun engin hikmeti üzere yaratmıştır, bizler ise bunun nedenini idrak edecek kuvvette değiliz.

Bu soruya tatbikî/pratik yönden yaklaşmak açısından aşağıdaki misale bakalım. Bir uçurumun kenarında bulunduğunuzu ve birisinin sizi aşağıdaki okyanusa doğru iteklediğini düşünün. Okyanusta çok sayıda köpekbalığı var. Şu var ki, sizi uçurumdan aşağı itekleyen kişi, ebediyen saadet üzere yaşayacağınız güzel bir tropik adaya gidebilmeniz için size su geçirmez bir harita ve bir oksijen tüpü vermiş. Eğer akıllıysanız haritayı kullanıp güvenli adaya gidersiniz. Fakat eğer *beni neden bu okyanusa fırlattı?* Sorusuna takılıp kalırsanız muhtemelen köpekbalıklarına yem olursunuz. Bir Müslüman için Kur'an ve sünnet, yani Hz. Peygamber'in örnekliği, birer harita ve oksijen tüpü niteliğindedir. Hayat yolculuğunda güvenli bir şekilde yol almamız için bize verilen araçlardırlar. Allah'ı sevmek, O'na itaat etmek ve yalnızca O'na kulluk etmek zorundayız. Temel olarak iki tercihte bulunabiliriz: ya bu mesaja kulaklarımızı kapayıp kendimize zarar veririz, ya da kabul ederek Allah'ın rahmetini ve muhabbetini kucaklarız.

Özgür bir kul

Varoluşsal açıdan bakarsak, Allah'a ibadet etmek, özgürleşmektir. Eğer ibadet, en çok Tanrı'ya sevmeyi ve O'na itaat

etmeyi gerektiriyorsa, hakikatte birçoğumuzun hayatında başka birtakım tanrılar mevcuttur. Birçoğumuz, kendi nefsimizi, arzularımızı sever ve onlara itaat ederiz, uyarız. Her zaman haklı olduğumuzu düşünürüz, hiçbir zaman yanılmak istemeyiz ve sürekli başkalarına yük oluruz. Bu açıdan, kendi kendimizi esaret altına almış durumdayız. Kur'an'-ı Kerîm'de nefislerini ilah edinenler için alçaltıcı biçimde, hayvanlardan da aşağı bir seviyede oldukları söylenir: "Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar."[599]

Kendi kendine tapmaktan, bazen de farklı tapınma şekillerine geçiyoruz; toplumun beklentileri, fikirler, birtakım kurallar, kültür... Bizim referans noktamız haline geliyorlar, onları sevmeye, onlar hakkında daha çok bilgi sahibi olmaya ve onlara 'itaat' etmeye başlıyoruz. Buna çokça örnek verilebilir; mesela maddiyatçılık. Sürekli para ile, maddiyat ile meşgulüz. Tabii para ve dünya malına talip olmak bizatihi kötü bir şey değil, fakat bu yol artık bizi tanımlar hale geldi. Bütün vaktimizi gayretimiz refahımızı yükseltmeye adarken maddî kazanımları hayatımızın merkezine yerleştiriyoruz. Bu açıdan, maddî şeyler bizi kontrol etmeye başlıyor ve Allah'a hizmet etmek yerine, doymak bilmeyen maddeci kültüre hizmet etmemize sebep oluyor.

Jean M. Twenge ve Tim Kasser tarafından yapılan bir araştırmaya göre maddiyatçılık gençlik arasında, nesilden nesile artış gösteriyor ve oldukça yüksek seviyelerde seyretmekte - bu araştırma 1976 ile 2007 arası dönemi kapsamaktadır. Boşanma, işsizlik, ırkçılık, antisosyal davranış, hayattan tatmin olmama ve diğer toplumsal meselelerin ortaya çıkışı,

599 Kur'an, 25:43-44

maddeciliğin yüksek seviyede olmasıyla alakalıdır.[600] Bu araştırma, çocukluk dönemlerinde maruz kalınan yüksek seviyede maddeciliğin, yetişkinlik dönemlerinde insanların hayattan tatmin olma seviyesinde azalmalara sebep olabileceği sonucuna ulaşan S. J. Opree ve diğerlerinin gerçekleştirmiş oldukları araştırmalar ile de desteklenmiştir.[601] Tabii bu tür araştırmalar vaziyeti mutlak manada resmedemez, çok daha fazla araştırma yapılması gerekir; fakat maddeci bir yaklaşımın doğru olmadığını gösteren, toplumun genel hissiyatını ve sezgisini yansıtmaktadır. Kendimizi işimiz, kazancımız, refah seviyemiz ve servetimiz üzerinden tanımlıyoruz. Kimliğimiz yavaş yavaş; daha aşkın, yüksek değerler olan ahlak, etik, insaniyet, Tanrı ve diğer insanlarla yakınlaşmak yerine, maddî unsurlara bağımlı hale geliyor.

Nitekim eğer Allah'a ibadet etmiyor isek, başka bir şeye ibadet ediyor, tapıyoruzdur. Kendi nefsimize, arzularımıza veya gelip geçici maddî varlıklara tapıyor olabiliriz. İslam geleneğinde Allah'a ibadet etmek, bizim tabiatımızın bir parçası olması hasebiyle bizi tanımlayan bir şeydir. Eğer Allah'ı unutur ve ibadete, tapınmaya layık olmayan başka şeylere taparsak, kendimizi de unuturuz: "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."[602]

Bizim kendimizi tanımlayışımız Allah ile aramızdaki münasebete bağlıdır, ki bu münasebet de O'na karşı kulluğumuz ve ibadetlerimizle alakalıdır. İşte bu açıdan, Allah'a ibadet ettiğimizde, kendimizi diğer 'tanrılara', kendi nefsimize veya

600 Twenge JM & Kasser T. Generational changes in materialism and work centrality, 1976-2007: Associations with temporal changes in societal insecurity and materialistic role modeling. Personality and Social Psychology Bulletin. 2013,. 39 (7) 883-897; DOI: 10.1177/0146167213484586.

601 Opree SJ, Buijzen M, & Valkenburg PM. Lower life satisfaction related to materialism in children frequently exposed to advertising. Pediatrics. 2012, 130 (3) e486-e491; DOI: 10.1542/peds.2011-3148.

602 Kur'an, 59:19

arzuladığımız şeylere tapınmaktan kurtarmış, özgürleştirmiş oluyoruz.

Daha önce de bahsedildiği gibi Kur'an'da bu mevzuya alakalı, oldukça tesirli bir misal mevcuttur: "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."[603]

Allah, bizlere esasen şunu buyurmaktadır: Eğer O'na ibadet etmezsek, başka şeylere ibadet etmek durumunda kalırız. Bu şeyler bizi esir yapar, köleleştirir ve efendilerimiz haline gelirler. Kur'an'daki misal bizlere Allah'ı Rab kabul etmez isek, bizden bir şeyler talep eden çok sayıda 'efendilere' köle olacağımızı gösteriyor. Onlar birbirleriyle hep bir 'anlaşmazlık içerisindeler', böylece bizi sefalet, keşmekeş ve mutsuzluk içerisinde bırakırlar. Fakat bizim arzularımız dahil her şeyi bilen, herkesten çok merhamet sahibi olan Allah, bize, O'nun bizim Rabbimiz olduğunu ve ancak sadece O'na ibadet ederek O'nun yerini alan sahte tanrıların esaretinden kurtularak özgürleşebileceğimizi buyuruyor.

Evet, Allah'a severek ibadet etmek ve O'na gönül hoşluğu ile teslim olmak, sizi gelip geçici dünyaya ve insanın şehevî, nefsî hallerine teslim olmaktan özgürleştiriyor. Şark'ın şairi Muhammed İkbal, şiiriyle ne de güzel özetliyor:

"Şu senin çok zahmetli gördüğün bir secde var ya! Seni, başkalarına karşı bin secdeden kurtarır."[604]

603

604 Riffat, H. (1968) The Main Philosophical Idea in the Writings of Muhammad Iqbal (1877 – 1938). Durham theses, Durham University. Şuradan erişilebilir: http://etheses.dur.ac.uk/7986/2/7986_4984-vol2.PDF?UkUDh:CyT [Erişim tarihi: 6 Ekim 2016].

Bölüm 16
Netice

Kalplerimizi Dönüştürmek

Babam, özgür bir insandır. Burada babamın, ona ona özgürce yaşama imkanı sağlayan ve haklar tanıyan bir ülkede yaşamasından bahsetmiyorum. Bahsettiğim şey, onun hissi açıdan özgür olmasıdır. Kendisini ifade etmek istediği zaman, hiç tasalanmadan yapar. Ona mani olan hiçbir şey yokmuş gibi davranır. Hatırlıyorum, ben ortaokuldayken okul bandosundaydım. Babamın beni klasik gitar dersleri almaya teşvik etmesinin ardından okul bandosuna katılmak benim okul dışı faaliyetlerimden biri haline gelmişti. Babam okuldaki konserlere katılır ve öğrencilerin muhteşem yeteneklerini zevkle seyrederdi. Bir performans sanatçısı oldukça kabiliyetliydi. Sahnedeyken kendisini duygusal ve tutku dolu bir şekilde ifade ederek performansının zirvesine ulaşmıştı. Nefes kesen bir yetenek gösterisiydi. Babam ayağa kalktı ve onu coşkuyla alkışladı. Bunu tek başına yapmıştı, fakat umurunda değildi. Ayakta kalmaya devam edip sanatçının becerilerini, istidatlarını methetmeye devam etti.

Her birimiz, kabiliyetli bir kişi gördüğümüzde yukarıdakine benzer bir tepki ile karşılaşmışızdır. Çok sevdiğimiz bir sporcunun yüksek kabiliyet isteyen hareketlerini gördüğümüzde veya büyük cesaret örnekleri gördüğümüzde veya teş-

vik edici bir konuşma dinlediğimizde içimizde bir methetme hissi uyanır. Hayatımızdaki bu anları asla unutmayız. Bunlara benzer tecrübelerinizi bir düşünün, tefekkür edin. Önceden neler hissettiğinizi hatırlayın. Bir şey sizin ruhunuza tesir etmişti ve sitayişte bulunmak zorunda kalmıştınız.

Biz, muhteşem bir kainatta hayat sürmekteyiz. Umut ediyor, seviyor, adalet arıyor ve insan hayatının nihai değerine inanıyoruz. Akıl yürütüyor, çıkarımda bulunuyor, delillendiriyor ve keşfediyoruz. Milyarlarca yıldız, galaksi ve gezegenlerle dolu büyük bir kainatın içinde hayat sürüyoruz. Kainatta, kendilerine has bilinçleri olan, canlı varlıklar mevcut. Fizikî dünya ile etkileşim halinde olan ve maddî olmayan bir zihnimiz var. Kainatta öyle bir nizam, öyle kanunlar var ki eğer şimdi oldukları gibi olmasalar, bilinçli bir hayatın varlığı söz konusu olmayabilirdi. Derinlerde bir yerde, kötülüğün yanlış olduğunu ve iyiliğin doğru olduğunu biliyoruz.

İçinde yaşadığımız kainatta, kendi ağırlığının kat kat fazlasını kaldırabilen hayvanlar, öldürücü sıcaklıklar altında yetişebilen bitkiler mevcut. Sekiz milyon farklı canlı türüne ev sahipliği yapan ve üzerinde altıbin dil konuşulan bir gezegende yaşıyoruz. İnsan zihninin bütün dünyayı yerle bir edebilecek kuvvette silahlar tasarlayabildiği ve aynı zamanda bu silahların ateşlenmesine mani olabilecek sistemler geliştirebildiği bir dünyada yaşıyoruz. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki içindeki sayısız atomlardan biri bölünecek olsa, muazzam ölçülerde enerji açığa çıkıyor. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki, eğer insanların kalpleri bir olursa, bu enerjiyi barış için kullanabiliriz.

Fakat bazılarımız, kainatı ve içindeki her şeyi yaratan Allah'ı methetmekten, onu yüceltmekten uzak duruyor.[605] Aldanmış ve bizi yaratan Allah'ı unutmuş durumdayız: "Ey in-

605 Bu bölümün yapısı ve muhtevası şuradan esinlenerek uyarlanmıştır: Reminders From Hamza Yusuf. (2016) Best of Hamza Yusuf. Şuradan erişilebilir: https://youtu.be/KUzjHU-g7E0 [Erişim tarihi: 24 Ekim 2016].

san! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"[606]

Allah, muhakkak en büyüktür.

Eğer Rabbimize hamdetmek, O'na yakınlaşmak gibi bir isteğimiz yoksa kalbimizde bir noksanlık vardır. Manevi bir ilaca muhtaç olan manevi bir hastalığımız vardır. Bu hastalık nefis [ego], ilacı ise İslam'dır.

İşte bu ilacı alabilmek için, dolayısıyla İlâhi merhamete ve Allah'ın o hususî muhabbetine dûçar olabilmek için aşağıdaki ifadeye inanmak, onu idrak etmek ve gerektirdiklerine teslim olmak gerekiyor:

"Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed, O'nun kulu ve elçisidir."

Umuyorum ki bu kitap, sizin iyileşme sürecine girmenize vesile olmuştur.

Allah, o hususî muhabbetiyle size rehberlik etsin, sizi istikamete eriştirsin.

606 Kur'an, 82:6

Son Söz
Tartışma, Konuş!

Tartışma ve Konuşma Âdâbı

Gündelik dilde konuşmak gerekirse, internet oldukça dolu bir mecra. Dolu, burada iki anlama gelebilir, biri çok iyi bir bilgi kaynağı, diğeri ise boş bilgilerle doldurulmuş bir mecra. Her ikisi de internet için geçerli aslında. Çok iyi bir bilgi kaynağı olabilir, fakat aynı zamanda belirli bir mevzuyla alakalı doğru ve sağlam bilgiye ulaşmak için olması gerekenden daha büyük olabilir. İyi tarafları bir yana; yalanların, yanlış bilgilendirmelerin ve yanlış temsillerin de bulunduğu bir mecra. İnternet, bazen çok acımasız da olabiliyor. Ben, şahsen, internetin karanlık tarafını çok defa tecrübe ettim. Bütün hatalarım, yanlış anlaşılmalarım herkes bakıp alay edebilsin diye orada mevcut, fakat beni rahatlatan şey şu ki internet, insanların bir şeyler öğrenebilmesine de vesile oluyor. Birbiriyle çelişen fikirleri bir araya getirmenin faydalı olacağına inanan biriyim, çünkü bu şekilde hakikat nihayetinde ortaya çıkıyor. Bu kitap, aslında, benim hatalarımdan, yanlışlarımdan çıkardığım derslerin bir ürünü niteliğinde. Bu, kitabın mükemmel olduğu anlamına gelir mi? Tabii ki gelmez. Fakat beni çok önemli bir noktaya yönlendiriyor. Nasıl bir okuyucu olursanız olun (ateist, şüpheci, agnostik, Müslüman, seküler, hümanist

vs.) mutlaka kitapta cevabını bulamadığınız bazı sorularınıza cevaplar ve daha derin izahlar isteyeceksinizdir. İşte bundan ötürü internet üzerinden, sohbetimizi devam ettirebileceğimiz bir portal oluşturdum. Sorularınız, yorumlarınız ve yapıcı eleştirileriniz www.hamzatzortzis.com/thedivinereality adresinde değerlendirilecektir.

Bu, aslında bu tür bir yayın için pek de örneği olmayan bir uygulama, çünkü kitap sadece bir monolog değil, aynı zamanda bir diyalog kitabı haline gelmiş oluyor. Portaldaki tartışmalarda ahlakî kaidelerimiz var: (bir mevzuyu anlatmak için başkasından alıntı yapmanız dışında) küfür, hakaret veya aşağılayıcı ifadeler olmaması gerekiyor. Bunun dışında her şey serbest.

Hiçbir kitap, bahsettiğimiz mevzulardaki bütün meselelere değinemez, bazı meseleler kapsam ve öncelik nedeniyle dışarda bırakılır. Fakat bu, İslam'da sorular cevapsız kalır anlamına gelmez.

Alakadar olanlara tavsiyem, açık fikirli bir şekilde diyalogda bulunmalarıdır. Hayatımızda iki daire vardır: birine kendi hikayemiz diyebiliriz, diğeri ise gerçekliktir. Bizim hikayemizle gerçekliğin hep aynı şey olduğunu düşünürüz, fakat bu doğru değildir. Bizim hikayemizde geçmişte yaşadığımız menfi tecrübeler, dar anlayışlar, fikirler ve perspektifler mevcuttur. Gerçeklik olduğu gibidir, hiçbir bakış açısına bağlı değildir. Fakat bizler sürekli gerçekliği büker, kendi hikayemize uyumlu hale getirmeye çalışırız. İşte bu yüzden diğer insanlarla irtibata geçmekte zorlanırız ve bu yüzden hayatımız aynı hataları, farklı şekillerde tekrarladığımız dev bir döngüden ibaret gibi görünür. Hepimiz, geçmişte yaşadığımız menfi hadiselerden ötürü bugün, insanlarla iyi bir şekilde irtibat kuramayıp, geçmişin eskimiş taşlarıyla bir gelecek bina etmeye çalışıyoruz; aynı hataları tekrar etmemize şaşılmasa gerek. Geçmişin geleceğe eş olmadığını fark etmemiz gerek. Öyleyse sizden tale-

bim, din ile, İslam ile, Allah ve vahiy ile alakalı geçmişte yaşadığınız tecrübelerin, işittiklerinizin bu kitapta okuduklarınızı gölgelemesine müsaade etmemeniz.

Bu bölümün sonunda Kur'an ve sünnetten, diğer insanlarla konuşma, tartışma adabıyla alakalı bazı tavsiyeler paylaşmak istiyorum. Allah, peygamberi Musa aleyhisselam'a, Firavun'a karşı nazikçe konuşmasını emrediyor: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."[607]

Müfessir el-Kurtubi bu ayeti tefsir ederken Hz. Musa'nın zalim bir hükümdar olan Firavun'a karşı yumuşak konuşurken bizim diğer insanlara karşı nasıl davranmamız gerektiğini hatırlatıyor: "Eğer Hz. Musa Firavun'a karşı yumuşak sözlü olmakla emir olunduysa, bizim de iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma [Emr-i bil-maruf nehy-i ani'l-münker] hususunda bu emre itaat etmemiz gerekir."[608]

Allah teala, Hz. Peygamber'e insanları hak yola davet ederken en güzel şekilde konuşmasını emrediyor: " (Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."[609]

Bir müfessir olan ve Arap dili ve edebiyatı üzerine çalışmaları olan Zemahşerî, yukarıdaki ayeti yorumlarken insanlarla hiçbir şekilde kabalık göstermeden konuşmamız, onları böyle bir dille davet etmemiz gerektiğini ifade ediyor: "Onlarla en güzel şekilde mücadele etmek demek; tartışmada, münazarada en iyi usul olan nezaket ve rıfk üzere olmak ve sertlik ve kabalıktan uzak kalmak demektir."[610]

Tartışmanın bağlamı içerisinde güzel sözler kullanmak, İs-

607 Kur'an, 20:44

608 Al-Qurtubi, M. (2006). Al-Jaami' al-Ahkaam al-Qur'an, s. 65.

609 Kur'an, 16:125

610 Al-Zamakhshari, J. (2009) Tafsir al-Kashshaaf 'an Haqa'iq at-Tanzil. Editör: Khalil Shayhaa. Beirut: Darul Marefah, s. 588.

lam geleneğinin en güzel yönlerinden biridir. Kur'an-ı Kerîm'de güzel sözün ehemmiyetine dair güzel bir misal mevcuttur:

"Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkanı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir. Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar."[611]

Dileğim odur ki; bu, zamanları aşan değerleri ve öğretileri benimseyerek kötülükleri iyilikle def eder ve nefrete hiç lüzum olmadığının farkına vararak aynı fikirde olmasak dahi insanlarla yakın dostluklar kurabiliriz.

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur."[612]

Arapça'da defetmek, önlemek manasında kullanılan kelimenin [idfa'] ardından bir nesne belirtilmez. Bu da demektir ki bir kötülüğü mutlaka daha iyi olanıyla önlemeli, defetmeliyiz. Alimler, her daim daha güzel ve daha faziletli bir yol ile karşılıkta bulunmamız gerektiğini söyler.

Gelin, fazilet ve güzellik ehli insanlar olalım.

611 Kur'an, 14:24-27
612 Kur'an, 41:34

İndeks

A

Abraham Varghese 138
Adam Smith 388
Ahlak 229, 236, 237, 238, 240, 241, 285
Ahlâkın Coğrafyası 284
Akıl-dışı 76
Aklî 77, 94, 115, 116, 120
Aklî sezgiler 94
Albert Camus 62
Albert Einstein 207, 298
Alexander R. Pruss 166
Algernon Charles Swinburn 36
Almanya 56, 237
Amnon Cohen 376
Ampirik 289
Analitik 46
Andrew Compson 135
Angelika Neuwirth 324
Anthony Flew 138, 219
Antonio Damasio 176
Antti Revonsuo 178, 185
Arap 51, 306, 307, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 333, 336, 337, 338, 339, 343, 344, 345, 347, 352, 355, 356, 357, 358, 382, 384, 388, 423
Arapça 19, 28, 39, 113, 203, 271, 307, 308, 327, 333, 334, 335, 338, 339, 356, 360, 406, 424
Arap dili 306, 307, 319, 322, 324, 325, 327, 336, 423
Araplar 322, 323, 324, 326, 328, 329, 336, 338, 340, 347, 357
Arap şiiri 323, 329
Arnold J. Toynbee 382
Arthur Schopenhauer 55
Aşikar hakikat 105
Aşkın 346
Ateizm 20, 29, 31, 33, 38, 41, 43, 44, 46, 53, 54, 64, 73, 74, 76, 81, 99, 101, 113, 131, 271
Averroes 250
Avicenna 160, 384
Avrupa 44, 50, 293, 376, 378, 382, 383, 386

B

Bağımlılık 151, 164
Bengalce 96, 97
Benjamin McMyler 290, 313
Berâ Âzib 372
Bernard Baars 176
Bernard Schweizer 36
Bertrand Russell 162, 280
Big Bang 47, 146

Bilimcilik 281, 288, 291
Bilimsel metod 191, 281
Bilincin zor problemi 173
Bilinç 20, 29, 169, 172, 175, 178, 180, 184, 185, 195, 197
Bilinçli 175
Bilişsel 87, 119
Biyoloji 235
Boşlukların tanrısı 92, 163
Brian Loar 181, 182
Bruce Lawrence 328
Büyük Patlama 47, 146, 147, 299
Büyük Patlama Modeli 299

C

Caitlin F. Canfield 108
C. A. J. Coady 291, 309
Carly Fiorina 387, 388
Celaleyn Tefsiri 249
Charles Bradlaugh 45, 46
Charles Darwin 83, 190, 235, 283
Charles Taliaferro 197
Christopher Hitchens 48

D

Dan Dennett 48
Daniel Bor 171
Dan Rutherford 292
Darwinci 64, 83, 87, 88, 293
Darwinci evrim 83, 87, 88
David Albert 128
David Chalmers 173, 176, 182, 194
David C. Lindberg 385
David Hilbert 123
David Hume 44, 132, 296, 309, 315, 316
David Lund 187
Davranışçılık 187
Dehriyye 41
Deneycilik 130, 282
Denis E. McAuley 329
Dışlama argümanı 244, 245
DNA 47, 87, 213, 223, 251, 293, 306, 353
Dua 398

E

Ebu Ali Muhammed ibnül Hasan el-Hatimi 330
Ebu İsa el-Varrak 41
Ebu Nuvas 330
Edward Feser 195
E. H. Palmer 325
Einstein Modeli 298
Elektromanyetik kuvvet 206
El-Esîr 334
Eleyici maddecilik 184, 187
Elie Wiesel 36
Elizabeth Fricker 311
El-Mütenebbi 329, 343
Emil Homerin 329
Empiricism 130, 191, 282
En İyi Açıklamaya Çıkarım (EİAÇ) 221, 307, 308, 316, 317, 318, 319, 331, 347, 348
Epistemik 353
Erhan Demircioğlu 182
Erich Fromm 403

F

Fani 27, 122
Felsefi natüralizm 38
Fenomenal bilinç 170
Fıtrat 113, 114
Fizikalizm 180, 182

Fizik kanunları 205, 207
Fizikötesi 199
Fiziksel 179
Flojiston teorisi 292
Fonksiyonalizm 188
Francis Beaumont 331
Francis Crick 47, 87, 175
Frank Jackson 179, 286

G

Galler 50
Gazali 27, 41, 114, 138, 145, 146, 160, 204, 396, 404, 407, 411
Gel-git hareketleri 210
George Saliba 386
Geral Elderman 176
Gilbert H. Harman 318
Gillian Barker 293

H

Hadis 357, 365
Hamilton Gibb 328
Henri Laoust 265
Hewlett Packard 388
Hıristiyan 19, 28, 43, 93, 386
Hıristiyanlık 49, 50, 388
Hiçlik 126, 129, 130
Hiç Yoktan Bir Evren 127
Hubble teleskopu 299
Hugh Gauch 276
Hurafeler Üzerine 43
Hüseyin Abdul-Rauf 324
Hıristiyan 152
Hz. Muhammed 20, 21, 29, 30, 31, 254, 268, 270, 271, 272, 273, 302, 306, 307, 319, 320, 323, 326, 328, 334, 336, 337, 338, 340, 342, 344, 345, 347, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 363, 364, 371, 374, 375, 376, 383, 384, 396, 398, 408
Hz. Muhammed Mekkede 356

I

Ian Markham 230, 231
Irklar-arası birliktelik/dayanışma 381
IŞİD 238
İbadet 67, 354, 399, 408
İbn Cebirol 329
İbn-i Haldûn 322
İbn-i Kesîr 60, 264
İbn-i Rüşd 250
İbn-i Sina 160, 384
İbn Kesir 160, 264
İbn Kuteybe 41, 323
İbn Reşîk 323
İbn Teymiye 265
İktisadi hürriyet 380
İlah 241, 245, 250
İmam Fahreddin 328
İnanç hürriyeti 380
İndirgemeci 185, 186, 187, 309
İndirgemeci maddecilik 186, 187
İngiltere 23, 43, 50
İslam medeniyeti 386
İslam teolojisi 74, 113, 115, 123, 200, 223, 239
İşlevselcilik 188

J

Jaafar Idris 42, 138
James Sage 89
James Watson 47
Jean M. Twenge 414

J. L. Mackie 232
John C. Eccles 192
John Fletcher 331
John Lennox 140
Joseph Addison 43
Joshua L. Rasmussen 166
J. P. Moreland 196, 282
Justin Barrett 111
Jüpiter 209, 210, 211

K

Kadir-i mutlak 143
Kainat 119, 122, 124, 125, 131, 134, 136, 137, 141, 144, 147, 152, 154, 157, 158, 159, 161, 198, 201, 202, 206, 208, 227
Karen Armstrong 376
Karol Polcyn 182
Kazimierz Lyszczynski 44
Keith Lehrer 312
Kenneth Hyltenstam 339
Keşfetme arzusu 86
Kimya-yı Saadet 41
Kompozisyona dayalı safsata 165
Kozmik nizam 207
Kozmoloji 206
Kozmolojik delil 124
Kötülük ve ıstırap 258, 274
Kuantum 126, 127, 128, 285
Kuantum mekaniği 285
Kuantum vakum 126
Kurtubi 144, 423
Kuzey Kore 238
Külli 104

L

Ludwig Wittgenstein 62
Luke A. Barnes 215

M

Maddeci 178, 192, 198
Maddecilik 180, 185
Mahluk 121, 138
Mantıkçı pozitivist 46
Martin Luther King Jr. 59
Martin Zammit 327
Matthias Knutzen 44
Medine Sözleşmesi 376
Metafizik 163
Michael Bonner 380
Michael Ruse 49, 303
Michael Tye 182
Mîzan 203
Mizoteizm 35
Mohar Ali 340
Montgomery Watt 356
Muhammed bin Şabib 41
Muhammed Hijab 166
Muhammed İkbal 416
Musa aleyhisselam 262, 263, 423
Musa bin Ezra 329

N

NASA 202, 209
Natüralist evrim 84
Navid Kermani 323, 337
Naziler 56
Neal Robinson 335
Neandertal 293
Nedensellik 102, 132, 133, 146
Nesnel 229, 230, 232, 235, 238, 240
Newton Modeli 298
Newtonsal kainat modeli 298
Niclas Abrahamsson 339
Nöropsikoloji 192

O

Osmanlı Devleti 387
Osmanlı Kudüsü 376
Ömer bin Hattab 377
Özgür irade 269
Öznellik 185

P

Paolo Moderato 178
Patricia Churchland 183
Paul Davies 214
Peder Copleston 162
Peter Lipton 317
Peter Shaffer 36
Philip Kitcher 236, 293
Philip Pullman 36
Phil Zuckerman 50
Pironculuk 296
Plutarch 43
Presuppositionalism 92
Princeton Üniversitesi 318

R

Rahim 255, 364
Rahmet 396, 405, 406
Rasyonalite 93
Razi 160, 384
Rebecca Martin 209
Rebecca West 36
Reinhart Dozy 379
Ricardo Manzotti 178
Richard Dawkins 20, 29, 38, 48, 64, 70, 87, 131, 208, 217, 277, 278, 292, 311
Richard Swinburne 215
Robert Johnson 285
Rodolfo Llinas 176
Rosalind Ward Gwynne 120
Ruh 44, 129, 197, 200, 280, 288, 384

S

Samanyolu galaksisi 299
Sam Harris 48, 49, 88, 284
Samir Okasha 297
Scott C. Todd 304
Seeger A. Bonebakker 330
Semantik 96
Semir Zeki 176
Sentetik 46
Seyyid Hüseyin Nasr 60, 61
Sezgisel 107, 112, 233
Shabbir Akhtar 233
Shakespeare 329, 330, 331, 344, 410
Sinir sistemi 172
Sir John Cheke 43
S. J. Opree 415
Sosyal medya 48
Sosyolojik 111
Sözdizim 96
Suyûtî 321, 334
Sübjektivite 60
Şah Veliyullah 327
Şans hipotezi 212
Şüpheci 25, 306

T

Tabiatçılık 38
Tabiatüstü 106
Tanıklığa dayalı bilgi 291
Tanıklığın epistemolojisi 308
Tanıklık 289, 308, 309, 312, 316
Tanrı 20, 21, 22, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 58, 59, 60, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 82, 88, 90, 91, 92, 93, 99, 102, 104, 105, 106, 110, 111, 112,

113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 175, 178, 192, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 208, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 319, 320, 331, 334, 336, 344, 345, 346, 347, 361, 375, 413, 415
Tanrı 41, 168, 245, 251, 259, 351
Tasarım argümanı 220
Teistik argümanlar 34
Tevhid 40, 351, 366, 368, 392
Theodor Nöldeke 333, 335
Thomas Arnold 379, 386
Thomas Nagel 194
Tim Crane 49
Tim Kasser 414
Toplumsal baskı 236
Torin Alter 174
Tümdengelimsel argümanlar 77
Tümevarım 282, 296
Tümevarım problemi 296
Tümevarımsal argümanlar 294, 295, 296, 297
Türkçe 17, 96, 192, 247, 396, 405

V

Vahdet 243
Varoluşsal 413
Varsayım 281, 292, 294, 302
Velid bin Muğire 337
Victor Robinson 383
Voltaire 44

W

William Draper 360
Win-Gallup International 51

X

Xsenophanes 140

Y

Yahudi 56, 114, 329, 376, 388
Yanılmışım Tanrı Varmış 138
Yanılmışım Tanrı Varmış 139
Yasmin Mogahed 68
Yer çekimi 142
York Üniversitesi 297
Yunanca 35, 96

Z

Zaman 55, 65, 146, 147
Zaruri 153, 165, 281
Zayıf nükleer kuvvet 207
Zemahşerî 423
Zerkaşî 334
Zihin felsefesi 177
Zora Neale Hurston 36